

Bartosz Drzewiecki

Szlachta

województwa chełmińskiego
w latach 1454–1772

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Digitalizacja i udostępnienie w internecie finansowane w ramach umowy 715/P-DUN/2016 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

SZLACHTA

WOJEWÓDZTWA CHEŁMIŃSKIEGO

W LATACH 1454–1772

Mobilność społeczna i terytorialna

Seria:

**SZLACHTA I ZIEMIAŃSTWO
NA ZIEMIACH DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ**

Rada redakcyjna:

dr hab. Klemens Bruski, prof. UG
dr hab. Sławomir Górczyński, prof. UO
dr hab. Dorota Michaluk, prof. UMK
prof. dr hab. Krzysztof Mikulski (przewodniczący)
prof. dr hab. Andrzej Rachuba

Dotychczas w serii ukazały się:

- Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. i wyd. J. Kowalkowski,
W. Nowosad, Warszawa 2013
- K. Ślusarek, *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej
Galicji w połowie XIX wieku*, Warszawa 2013
- U. Kicińska, *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrze-
bowych XVII wieku*, Warszawa 2013
- M. Targowski, *Na prawie polskim i niemieckim. Kształtowanie się ziemskiej
własności szlacheckiej na Pomorzu Gdańskim w XIII–XVI w.*, Warszawa 2014

Polskie Towarzystwo Historyczne

Bartosz Drzewiecki

SZLACHTA
WOJEWÓDZTWA CHEŁMIŃSKIEGO
W LATACH 1454–1772
Mobilność społeczna i terytorialna

Warszawa 2014

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Digitalizacja i udostępnienie w internecie finansowane w ramach umowy 714/P-DN/2014 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą nauki.

Recenzenci:
dr hab. Klemens Bruski, prof. UG
prof. dr hab. Jerzy Dygdała, IH PAN

Opracowanie finansowane w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Redakcja: Katarzyna Urbańska

Skład i łamanie: Rafał Mikulski

Na okładce: herb Prus Królewskich, w: B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego. Na pięcioro xiąg rozdzielone*, Kraków 1584, s. 719

© Copyright by Wydawnictwo DiG, 2013

ISBN 978–83–7181–831–8

WYDAWNICTWO
DiG

Wydawnictwo DiG Sp. j.
PL 01–987 Warszawa, ul. Dankowicka 16c lok. 2
tel./fax: (+48 22) 839 08 38
e-mail: biuro@dig.pl, <http://www.dig.pl>

Druk cyfrowy: TOTEM w Inowrocławiu

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Digitalizacja i udostępnienie w internecie finansowane w ramach umowy 714/PD-DN/2016 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą nauki.

*Mojej przyjaciółce i przewodniczce,
najukochańszej żonie Dorocie*

Spis treści

Wstęp	9
Wykaz skrótów	15
Rozdział 1. Pochodzenie szlachty chełmińskiej	18
1.1. Wybór metody badawczej	18
1.2. Herby szlachty chełmińskiej i ich pochodzenie	28
1.2.1. Herby występujące przed wojną trzynastoletnią tylko w Koronie	28
1.2.2. Herby występujące przed wojną trzynastoletnią tylko w państwie krzyżackim	32
1.2.3. Herby występujące przed 1454 rokiem w obu państwach	37
1.3. Pochodzenie XVI-wiecznej szlachty chełmińskiej	45
Rozdział 2. Rozwarstwienie społeczne szlachty chełmińskiej	65
2.1. Uzasadnienie wyboru metody badawczej	65
2.2. Szlacheckie urzędy w województwie chełmińskim	72
2.2.1. Urzędy ziemskie i grodzkie w Prusach Królewskich	72
2.2.2. Hierarchia urzędów i usytuowanie urzędników w strukturze społecznej prowincji i województwa	75
2.3. Stratyfikacja społeczna szlachty województwa chełmińskiego w okresie wczesnonowożytnym	80
Rozdział 3. Awans, trwanie i upadek rodziny szlacheckiej	93
3.1. Awans — dzieje Piwnickich	93
3.2. Kariera jednostki, czyli awans zaprzepaszczoney — casus Elżanowskich ...	107
3.3. Constans, czyli trwanie — Białobłoccy herbu Ogończyk	119

3.4. Upadek rodziny — dzieje Plemińskich	126
3.5. Czynniki awansu i upadku rodziny. Strategie rodzinne	139
Rozdział 4. Migracje szlachty chełmińskiej w XVII i XVIII wieku	151
4.1. Migracje szlachty chełmińskiej w latach 1570–1662/1682	151
4.1.1. Emigracja	151
4.1.2. Imigracja	162
4.2. Migracje szlachty chełmińskiej w latach 1662/1682–1750/1772	176
4.2.1. Emigracja	176
4.2.2. Imigracja	186
Zakończenie	196
Spis tabel	199
Bibliografia	200
Indeks osób	215
Indeks nazw geograficznych	243

Wstęp

Celem postawionym sobie przez autora niniejszego opracowania była analiza zjawiska migracji szlachty koronnej do województwa chełmińskiego po 1454 r. oraz zmian w składzie tamtejszych rodzin szlacheckich w XVII i XVIII stuleciu. Podjęto próbę ukazania rozwarstwienia społecznego badanej zbiorowości i przeobrażeń zachodzących w jej strukturze na przestrzeni wieków.

Pierwotną intencją było objęcie badaniami ogółu szlachty, jednak — z powodu ograniczeń źródłowych — zawężono je do posesjonatów (zrezygnowano z uwzględnienia w analizach gołoty i szlachty wasalnej z dóbr kościelnych). Za cel obrano zbadanie dziejów i sformułowanie ogólnych wniosków, dotyczących całej zbiorowości. Losy jednostek, rodzin czy nawet wydzielonych grup (np. elit władzy) miały zatem dla rozważań — z wyjątkiem rozdziału trzeciego — znaczenie drugorzędne, pomocnicze. Jako że szlachtę posiadającą prywatne dobra ziemskie należy uznać za elitę społeczną województwa, niniejsza książka wpisuje się w nurt badań prozopograficznych.

Ramy chronologiczne badań — lata 1454–1772 — nie wymagają dokładniejszych wyjaśnień. Daty rozpoczęcia wojny trzynastoletniej oraz pierwszego rozbioru Polski stanowią cezury istnienia prowincji Prusy Królewskie i zarazem przynależności województwa chełmińskiego do Rzeczypospolitej.

Zainteresowanie zagadnieniami związanymi z funkcjonowaniem stanu uprzywilejowanego w Rzeczypospolitej ma swoją długą tradycję, a polscy historycy mogą się pochwalić ogromnym dorobkiem w tej dziedzinie. Nie inaczej jest w przypadku badań nad dość specyficzną zbiorowością, jaką była szlachta Prus Królewskich. Jednak zazwyczaj albo skupiano się na dziejach poszczególnych rodzin, osób lub zbiorowości wydzielonych na podstawie statusu społecznego (najczęściej elit władzy), albo zajmowano się jednym, konkretnym zagadnieniem, związanym z dziejami szlachty pruskiej. Stąd też współczesny historyk dysponuje — mniej lub bardziej obszernymi — monografiami

takich rodzin, jak np. Bażyńscy¹, Czapscy², Czemowie³, Dorpowsy⁴, Jezierscy⁵, Kczewscy⁶, Grabowsy⁷, Kretkowscy⁸, Przebendowsy⁹, Wąglikowscy¹⁰, Wejherowie¹¹. Opracowane są także — co dla niniejszej rozprawy jest szczególnie istotne — dzieje kilku rodzin z województwa chełmińskiego, choć nie zawsze prace te zostały opublikowane. Zbadano historię Gluchowskich¹², Jabłonowskich¹³, Kruszyńskich¹⁴, Piwnickich¹⁵, Plemięckich¹⁶.

Monografie dziejów poszczególnych osób to przede wszystkim prace poświęcone Janowi Ansgaremu Czapskiemu¹⁷, Adamowi Stanisławowi Grabowskiemu¹⁸, Janowi Kostce¹⁹,

¹ W. Kętrzyński, *O Bażyńskich*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, r. 10 (1878), s. 111–131.

² K. Mikulski, *Najstarsze dzieje Czapskich herbu Leliwa (Ze studiów nad genealogią szlachty pomorskiej)*, w: *Między wielką polityką a szlacheckim partykularyzmem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, Toruń 1993, s. 351–364; E. Walczak, *Kariera rodu Czapskich w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Gdański”, r. LVI, 1996, z. 1, s. 65–85.

³ R. Flanss, *Die von Zehmen (Czema) in Westpreussen*, „Zeitschrift des historischen Vereins für den Reg.-Bezirk Marienwerder“, H. 10 (1884), s. 33–62.

⁴ T. Garczyński, *Dorpowsy w Prusach Królewskich i Wielkopolsce. Studium genealogiczne*, Toruń 2012.

⁵ L. Białkowski, *Levaltowie–Jezierscy herbu Rogala. Szkic genealogiczny*, „Zapiski TNT”, t. XVIII (1929–1931), nr 7, s. 193–210.

⁶ R. Flanss, *Die von Exau bezm. Kczewski 1380–1801*, „Zeitschrift des historischen Vereins für den Reg.-Bezirk Marienwerder”, H. 40 (1901), s. 29–49.

⁷ J. Dygdała, *Grabowsy w Prusach Królewskich Wielkopolsce w XVIII w. jako przykład kariery rodzinnej szlacheckiej*, „Miscellanea Historio–Archivistica”, t. XI, Warszawa 2000, s. 119–131.

⁸ T. Sławiński, *Kretkowscy i ich dzieje od połowy XIV wieku*, Warszawa–Skarżewo 2011; idem, *Kretkowscy w Prusach Królewskich w XVII–XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne”, t. 57 (1992), z. 4, s. 27–37; idem, *Dobra ziemskie pruskiej linii Kretkowskich w latach 1613–1728*, „Zapiski Historyczne”, t. 58 (1993), z. 4, s. 55–70.

⁹ J. Dygdała, *Przebendowsy — osiemnastowieczni magnaci w Prusach Królewskich*, w: *Najstarsze dzieje Wejherowa*, pod red. R. Osowickiej, Wejherowo 1988, s. 75–91.

¹⁰ W. Nowosad, *Wąglikowscy w Prusach Królewskich w XVII i XVIII wieku*, w: *Pomorskie rody ziemiańskie w czasach nowożytnych*, pod red. W. Jastrzębskiego, Toruń 2004, s. 275–300.

¹¹ S. Ciara, *Kariera rodu Wejherów 1560–1657*, Warszawa 1980.

¹² L. Pachon, *Gluchowsy w ziemi chełmińskiej. Studium genealogiczne linii starszej w XV–XVIII wieku*, mps w Archiwum UMK, Toruń 2006.

¹³ W. Kętrzyński, *O Jabłonowskich herbu Prus III*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, r. 4, Lwów 1876, s. 979–1000.

¹⁴ J. Dygdała, Sz. Wierchosławski, *Nawra Kruszyńskich i Szczanieckich. Studium z dziejów szlachty i ziemianstwa ziemi chełmińskiej*, Toruń 1990.

¹⁵ J. Dygdała, *Piwnicy w ziemi chełmińskiej w XVII–XVIII wieku — nieudane próby kariery urzędniczej*, w: *Pomorskie rody ziemiańskie...*, s. 257–273; B. Drzewiecki, *Historia rodziny Piwnickich herbu Lubicz w XVI–XVIII wieku*, mps w Archiwum UMK, Toruń 2006; idem, *Średnioszlachecka rodzina Piwnickich herbu Lubicz z Prus Królewskich. Genealogia, działalność polityczna, czynniki awansu i jego zahamowania*, „Studenckie Zapiski Historyczne”, z. 4, pod red. R. Bugowskiego, Toruń 2008, s. 13–43.

¹⁶ T. Kobyliński, *Rodzina Plemięckich herbu Poraj*, mps w Archiwum UMK, Toruń 2002.

¹⁷ J. Dygdała, *Podskarbi wielki koronny Jan Ansgary Czapski — budowa pozycji społecznej i prestiżu nowego magnata w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne”, t. LXX (2005), z. 1, s. 27–52.

¹⁸ Idem, *Adam Stanisław Grabowski (1698–1766). Biskup, polityk, mecenas*, Olsztyn 1994.

¹⁹ S. Bodniak, Z. Skorupska, *Jan Kostka, kasztelan gdański, prezes Komisji Morskiej i rzecznik unii Prus z Koroną*, Gdańsk 1979.

Janowi Jerzemu Przebendowskiemu²⁰ i Kazimierzowi Zawadzkiemu²¹. Przedstawiciele szlachty chełmińskiej doczekali się jedynie biogramów w *Polskim słowniku biograficznym*²² czy *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*²³.

Publikacje dotyczące zbiorowości szlacheckich Prus Królewskich są poświęcone — poza nielicznymi wyjątkami²⁴ — elitom władzy prowincji, rozumianym przede wszystkim w znaczeniu formalnoprawnym. Tu należy wymienić przede wszystkim opracowania Stanisława Achremczyka²⁵, Andrzeja Klondera²⁶ oraz Jerzego Dygdały i Krzysztofa Mikulskiego²⁷. Powstały też prace opisujące historię całej zbiorowości szlacheckiej — nie tylko elit — obu powiatów województwa chełmińskiego, jednak nie zostały one opublikowane²⁸.

Zainteresowaniem badaczy cieszyły się również dzieje aktywności politycznej szlachty pruskiej²⁹ oraz jej działań w lokalnych organach wymiaru sprawiedliwości³⁰. Dla historyków szczególnie cenna jest praca Wiesława Nowosada, poświęcona rodzinnym archiwom szlachty Prus Królewskich³¹.

Przy pisaniu niniejszej książki niezwykle istotne okazały się polskie i niemieckie prace z zakresu heraldyki i sfragistyki, szczególnie opracowanie Bernharda Engela³²,

²⁰ A. Perlakowski, *Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703–1729). Studium funkcjonowania ministerium*, Kraków 2004.

²¹ T. Mączynski, *Kazimierz Rogala Zawadzki. Jego życie i dzieła*, „Roczniki TNT”, r. 35, Toruń 1929, s. 1–151.

²² *Polski słownik biograficzny*, t. 1–7, pod red. W. Konopczyńskiego; t. 8–10, pod red. K. Lepszego, t. 11–38, pod red. E. Rostworowskiego; t. 39–41, pod red. H. Markiewicza; t. 42–49, pod red. A. Romanowskiego, Kraków–Wrocław–Warszawa 1935–2013.

²³ *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, pod red. S. Gierszewskiego, t. 1–4, Gdańsk 1992–1997.

²⁴ Zob. np. A. Mączak, *Struktura majątkowa szlachty pomorskiej w XVI–XVII w. Próba analizy statystycznej*, „Przegląd Historyczny”, 1962, t. 53, s. 645–670; K. Mikulski, *Szlachta powiatu świeckiego w województwie pomorskim w XVI–XVIII wieku (zmiany struktury majątkowej)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 259, Historia XXVIII, 1993, s. 35–59.

²⁵ S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696–1772. Skład społeczny i działalność*, Olsztyn 1981.

²⁶ A. Klonder, *Szlachecka elita polityczna Prus Królewskich w latach 1576–1586*, w: *Spółczesność staropolskie. Studia i szkice*, t. III, pod red. A. Wyczańskiego, Warszawa 1983, s. 93–120.

²⁷ J. Dygdała, K. Mikulski, *Zmiany w elicie władzy Prus Królewskich w XV–XVIII wieku (Czynniki awansu, trwania i upadku)*, w: *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XX wieku (Przemiany struktur wewnętrznych)*. Materiały sympozjum w Toruniu 9 IV 1992 r., pod red. J. Dygdały, Toruń 1993, s. 7–29.

²⁸ M. Kamińska, *Szlachta powiatu chełmińskiego w XVI–XVIII wieku. Zmiany w strukturze majątkowej i w składzie rodzin*, mps w Archiwum UMK, Toruń 1996; W. Szczucki, *Struktura społeczna i mobilność szlachty ziemi michałowskiej w XVI–XVIII wieku*, mps w Archiwum UMK, Toruń 2004.

²⁹ Zob. np. J. Dygdała, *Życie polityczne Prus Królewskich u schyłku ich związku z Rzeczypospolitą w XVIII wieku. Tendencje unifikacyjne a partykularyzm*, „Roczniki TNT”, r. 81, z. 3, Warszawa–Poznań–Toruń 1984; S. Achremczyk, *Życie polityczne Prus Królewskich i Warmii w latach 1660–1703*, Olsztyn 1991; idem, *Życie sejmikowe Prus Królewskich w latach 1647–1772*, Olsztyn 1999.

³⁰ Z. Naworski, *Szlachecki wymiar sprawiedliwości w Prusach Królewskich (1454–1772). Organizacja i funkcjonowanie*, Toruń 2004.

³¹ W. Nowosad, *Archiva szlachty Prus Królewskich*, Toruń 2005.

³² B. Engel, *Die Mittelalterlichen Siegel des Thorner Rathesarchivs, mit besonderes Berücksichtigung des Ordenlandes*, 2. Teil: *Privatsiegel mit Ausschluss der rein polnischen*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, H. X, Thorn 1895.

dotyczące średniowiecznych pieczęci przechowywanych w Archiwum Państwowym w Toruniu. W mniejszym stopniu wykorzystano — w wielu fragmentach niedokładny — herbarz Georga Adalberta von Mülverstedta³³. Te dwie prace zestawiono z dziełami Jana Karola Dachnowskiego³⁴, Kaspra Niesieckiego³⁵, Adama Bonieckiego³⁶ i Seweryna Uruskiego³⁷, przedstawiającymi zazwyczaj nowożytnie herby opisywanych rodzin. Niezwykle przydatnym dla identyfikacji szlachty cząstkowej nieznaney heraldykom było też opracowanie Antoniego Bilińskiego, dotyczące szlachty dobrzyńskiej w XVI wieku³⁸.

Przeprowadzone analizy nie byłyby możliwe bez wykorzystania spisów urzędników Prus Królewskich opracowanych przez Mikulskiego³⁹ oraz wykazów starostów pruskich autorstwa Pawła Czaplewskiego⁴⁰. W mniejszym stopniu przydatne okazały się spisy urzędników innych regionów Rzeczypospolitej⁴¹.

Cennych informacji o dobrach ziemskich posiadanych przez szlachtę dostarczyły opracowania Hansa Maerckera⁴² i Maxa Bära⁴³ oraz wydawnictwa źródłowe Ignacego Tadeusza Baranowskiego⁴⁴, Wojciecha Kętrzyńskiego⁴⁵ oraz Jacka Kowalkowskiego i Wiesława Nowosada⁴⁶.

Badania wymagały jednak szczegółowej kwerendy archiwalnej. Wobec niezachowania się ksiąg grodzkich i ziemskich z terenu województwa chełmińskiego bardzo ważne

³³ G. A. von Mülverstedt, *Ausgestorbener Preussischer Adel: Provinz Preussen, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*, t. VI, cz. 4, Nürnberg 1874.

³⁴ J. K. Dachnowski, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. Z. Pentek, Kórnik 1995.

³⁵ *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. I–X, Lipsk 1839–1845.

³⁶ *Herbarz Polski*, część I: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, wyd. A. Boniecki, t. I–XVI, Warszawa 1899–1913.

³⁷ *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, oprac. S. Uruski, t. I–XV, Warszawa 1904–1931.

³⁸ A. Biliński, *Szlachta ziemi dobrzyńskiej za ostatnich Jagiellonów: studjum historyczno-heraldyczne*, Warszawa 1932.

³⁹ *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, t. V, z. 2, *Urzednicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

⁴⁰ P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454–1772*, „Roczniki TNT”, r. 26–28 (1919–1921), Toruń 1921.

⁴¹ *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej...*, t. I: *Wielkopolska (województwa poznańskie i kaliskie)*, z. 2, *Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII w. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987; t. II: *Ziemia łęczycka, sieradzka i wieluńska*, z. 2, *Urzednicy woj. łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Opaliński i H. Żurek–Kleszcz, pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1993; t. VI, z. 2, *Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, W. Stanek, Kórnik 1990; t. IX: *Urzednicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski i A. Rachuba, Kraków 1994.

⁴² H. Maercker, *Geschichte der ländlichen Ortschaften und der drei kleineren Städte des Kreises Thorn*, Danzig 1899–1900.

⁴³ M. Bär, *Der Adel und der adlige Grundbesitz in Polnisch-Preussen zur Zeit der preussischen Besitzergreifung*, Leipzig 1911.

⁴⁴ *Źródła dziejowe*, t. XXIII, *Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym*, t. XII: *Prusy Królewskie*, wyd. I.T. Baranowski, Warszawa 1911.

⁴⁵ *Taryfy podatkowe ziem pruskich z r. 1682*, wyd. S. Kętrzyński, „Fontes TNT”, t. V, Toruń 1901, s. 1–181.

⁴⁶ *Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. i wyd. J. Kowalkowski i W. Nowosad, Warszawa 2013.

okazały się miejskie księgi ławnicze, zwłaszcza toruńskie⁴⁷ i chełmińskie⁴⁸, przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu. Dzięki prawu wieczystości służyły one szlachcie, wnoszącej wpisy nie tylko w okresach niedomagania sądownictwa szlacheckiego. Z tego względu sondażowa kwerenda w księgach grodzkich bobrownickich oraz ziemskich dobrzyńskich⁴⁹ dla lat wakatu na stanowisku sędziego ziemskiego chełmińskiego, nie przyniosła żadnych rezultatów.

Niezbędna okazała się również kwerenda w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, zwłaszcza analiza akt metrykalnych⁵⁰. Wobec niezachowania się części z nich, kapitałnym źródłem była spuścizna po ks. Alfonsie Mańkowskim, przechowywana w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie⁵¹.

Istotne znaczenie miał również rejestr poboru pogłównego z 1662 r. przechowywany w Archiwum Skarbu Koronnego w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie⁵², akta sądów szlacheckich województwa malborskiego zgromadzone w Archiwum Państwowym w Gdańsku⁵³ oraz Archiwum Szczanieckich z Nawry udostępniane w toruńskim archiwum.

Ważnym uzupełnieniem kwerendy archiwalnej były także rejestry z tzw. tek Dworzaczka⁵⁴ oraz kopia zestawień tzw. katastru fryderycjańskiego z 1772/1773 r. przechowywana w Zakładzie Historii Gospodarczej Instytutu Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu⁵⁵.

Książka składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym z nich, pt. *Pochodzenie szlachty chełmińskiej*, za cel postawiono zbadanie skali zjawiska migracji szlachty koronnej do Prus Królewskich po przyłączeniu tej prowincji do Rzeczypospolitej w połowie XV wieku. Wobec niestałości (przynajmniej do końca XVI wieku) nazwisk odmiejscowych szlachty oraz ogromnych i nawarstwiających się nadużyć historyków, którzy — popelniając oczywisty anachronizm — pojęcie świadomości narodowej starają się zastosować do opisu stosunków panujących już we wczesnym średniowieczu, zdecydowano się wykorzystać w tej części książki retrospektywną metodę heraldyczną. Nieliczne wyjątki dotyczyły tych rodzin, których dzieje są dobrze znane i udokumentowane. Szczegółowe omówienie metody badawczej oraz uzasadnienie jej wyboru jest przedmiotem pierwszego podrozdziału tej części pracy (zob. s. 18–28).

⁴⁷ Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Torunia, kat. II, dz. IX.

⁴⁸ APT, Akta miasta Chełmży 2–11.

⁴⁹ Przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie.

⁵⁰ Korzystano z metrykaliów parafii: Boleszyn, Boluminek, Brodnica, Brzozie Lubawskie, Chełmno, Chełmża, Czarze, Dębowa Łąka, Dźwierzno, Grudziądz, Jabłonowo, Kielbasin, Kowalewo, Lembarg, Lipinki, Łasin, Mroczo, Mszano, Niedźwiedź, Nieżywiec, Nowe Miasto Lubawskie, Okonin, Ostrowite, Papowo Biskupie, Płowęż, Prątnica, Radzyń Chełmiński, Ryńsk, Rywałd Królewski, Sarnowo, Świerczynki, Toruń (parafie pw. św. Jana Chrzyciela oraz św. Jakuba Apostoła), Wąbrzeźno, Wielkie Czyste.

⁵¹ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Materiały ks. Alfonsa Mańkowskiego.

⁵² AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, t. 52.

⁵³ Archiwum Państwowe w Gdańsku, Sąd Grodzki w Kiszporoku; ibidem, Sąd ziemski w Sztumie.

⁵⁴ Dostęp on-line: http://teki.bkpan.poznan.pl/index_regesty.html [dostęp: 1 IX 2012 r.].

⁵⁵ Contributions Catastrum, kataster podatkowy z r. 1772/73 dla ziem pierwszego zaboru pruskiego.

Rozdział drugi, pt. *Rozwarstwienie społeczne szlachty chełmińskiej*, stanowi próbę odтворzenia obrazu stratyfikacji społecznej szlachty województwa chełmińskiego w ujęciu dynamicznym, tzn. na przestrzeni trzech wieków. Wobec niezachowania się ksiąg grodzkich i ziemskich z interesującego nas terenu oraz niedoskonałości i nieporównywalności źródeł podatkowych z różnych okresów, zdecydowano się odrzucić kryterium majątkowe — najpopularniejsze w tego typu analizach, ale też wielokrotnie krytykowane. Wzorem badań nad elitami społecznymi, zwłaszcza mieszczańskimi, ale również szlacheckimi (zwl. magnateria), zastosowano kryterium formalnoprawne (tzn. kryterium piastowania urzędów), tyle że zamiast używać go do wydzielenia konkretnej grupy ze zbiorowości, wykorzystano je do ustrukturyzowania ogółu szlachty chełmińskiej na przestrzeni wieków. Niemożność, czy raczej niecelowość, zastosowania innych metod zostanie udowodniona w podrozdziale 2.1. (zob. s. 65–71).

Rozdział trzeci, *Awans społeczny, trwanie i upadek rodziny szlacheckiej*, miał na celu dokładną analizę wyników badań przeprowadzonych w poprzedzającej go części. Na konkretnych przykładach omówiono okoliczności zjawisk awansu, trwania i upadku społecznego oraz ustalono czynniki determinujące mobilność społeczną szlachty czy też rolę świadomych strategii w funkcjonowaniu rodzin.

Rozdział czwarty, pt. *Migracje szlachty chełmińskiej w XVII i XVIII wieku*, stanowi kontynuację rozdziału pierwszego. Na podstawie źródeł podatkowych z XVI, XVII i XVIII stulecia stworzono wykazy rodzin szlacheckich, występujących na terytorium województwa chełmińskiego w poszczególnych okresach. W ten sposób ustalono nazwiska potencjalnych emigrantów i imigrantów, a zbadanie każdego z tych przypadków z osobna pozwoliło na ustalenie kierunków i skali migracji.

Wykaz skrótów

- AAG — Archiwum Archidiecezjalne w Gdańsku
ADP — Archiwum Diecezjalne w Pelplinie
ADT — Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej
AGAD — Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
ASK — Archiwum Skarbu Koronnego
AmCh. — Akta miasta Chelmży
AmT. — Akta miasta Torunia
APG — Archiwum Państwowe w Gdańsku
APT — Archiwum Państwowe w Toruniu
ASPK — *Akta Stanów Prus Królewskich*
AST — *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toeppen, Bd I (*Die Jahre 1233–1435*), Leipzig 1878; Bd II (*Die Jahre 1436–1446*), Leipzig 1880; Bd III (*Januar 1447 bis Juli 1458*), Leipzig 1882
Bagmihl — J. T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch*, 1.–5. Bd, Stettin 1843–1855
Bär — M. Bär, *Der Adel und der adlige Grundbesitz in Polnisch-Preussen zur Zeit der preussischen Besitzergreifung*, Leipzig 1911
Baranowski — *Źródła dziejowe*, t. XXIII, *Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym*, t. XII: *Prusy Królewskie*, wyd. I.T. Baranowski, Warszawa 1911
Boleszyn — Parafia pw. św. Marcina Biskupa w Boleszynie
Boluminek — Parafia pw. św. Wojciecha Biskupa w Boluminku
Boniecki — *Herbarz Polski*, część I: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, wyd. A. Boniecki, t. I–XVI, Warszawa 1899–1913
Brodnica — Parafia pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Brodnicy
Brzozie Lubawskie — Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Brzoziu Lubawskim

- Chelmno — Parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Chelmnie n. Wisłą
- Chelmża — Parafia pw. św. Mikołaja w Chelmży
- Czarże — Parafia pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Czarżu
- Dachnowski — J. K. Dachnowski, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. Z. Pentek, Kórnik 1995
- Dębowa Łąka — Parafia pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Dębowej Łące
- Dom. Tor. — Dominikanie Toruńscy
- Dźwierzno — Parafia pw. Wniebowzięcia NMP w Dźwierznie
- Engel — B. Engel, *Die Mittelalterlichen Siegel des Thorner Rathschreibens, mit besonderer Berücksichtigung des Ordenslandes*, 2. Teil: *Privatsiegel mit Ausschluß der rein polnischen*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, H. X, Thorn 1895
- Fontes VI–X — *Visitationes Episcopatus Culmensis Andrea Olszowski Culmensi et Pomesanie Episcopo factae 1667–1672*, wyd. B. Czapła, „Fontes TNT”, t. VI–X, Toruń 1902–1906
- Grudziądz — Parafia pw. św. Mikołaja Biskupa w Grudziądzu
- Jablonowo — Parafia pw. św. Wojciecha w Jablonowie
- Kataster fryderycjański — Contributions Catastrum, kataster podatkowy z r. 1772/73 dla ziem pierwszego zaboru pruskiego
- Kielbasin — Parafia pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Kielbasinie
- Kowalewo — Parafia pw. św. Mikołaja w Kowalewie Pomorskim
- Ledebur — L. von Ledebur, *Adelslexicon der Preussischen Monarchie*, 1.–3. Bd, Berlin b.d.
- Lembarg — Parafia pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Lembargu
- Leszczyc — Z. Leszczyc, *Herby szlachty polskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995
- Lipinki — Parafia pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Lipinkach
- Łasin — Parafia pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Łasinie
- Maercker — H. Maercker, *Geschichte der ländlichen Ortschaften und der drei kleineren Städte des Kreises Thorn*, Danzig 1899–1900
- Mańkowski — Materiały ks. Alfonsa Mańkowskiego
- Mroczo — Parafia pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Mrocźnie
- MRPS — *Matricularum Regni Poloniae. Summarica*
- Mszano — Parafia pw. św. Bartłomieja Apostoła w Mszanie
- Mülverstedt — G. A. von Mülverstedt, *Ausgestorbener Preussischer Adel: Provinz Preussen, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*, t. VI, cz. 4, Nürnberg 1874
- Niedźwiedź — Parafia pw. św. Jerzego Męczennika w Niedźwiedziu
- Niesiecki — *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. I–X, Lipsk 1839–1845
- Nieżywiec — Parafia pw. św. Jana Chrzyciela w Nieżywiecu

- Nowe Miasto — Parafia pw. św. Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim
- Okonin — Parafia pw. św. św. Kosmy i Damiana w Okoninie
- Ostrowite — Parafia pw. św. Jakuba Apostoła w Ostrowitem k. Jabłonowa
- Płowęż — Parafia pw. św. Małgorzaty w Płowężu
- PSB — *Polski słownik biograficzny*, t. 1–7, pod red. W. Konopczyńskiego; t. 8–10, pod red. K. Lepszego, t. 11–38, pod red. E. Rostrowskiego; t. 39–41, pod red. H. Markiewicza; t. 42–49, pod red. A. Romanowskiego, Kraków–Wrocław–Warszawa 1935–2013
- Radzyń Chelmiński — Parafia pw. św. Anny w Radzynie Chelmińskim
- RHD — *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*
- Ryńsk — Parafia pw. św. Wawrzyńca w Ryńsku
- Rywałd Królewski — Parafia pw. św. Sebastiana w Rywałdzie Królewskim
- Sarnowo — Parafia pw. św. Marcina Biskupa w Sarnowie
- SBPN — *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, pod red. S. Gierszewskiego, t. 1–4, Gdańsk 1992–1997
- SGKP — *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I–XIV, Warszawa 1880–1895
- Szymański — J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993
- Świerczynki — Parafia pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Świerczynkach
- Toruń — Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Toruniu
- Uruski — *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, oprac. S. Uruski, t. I–XV, Warszawa 1904–1931
- Urzędnicy — *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, t. V, z. 2, *Urzędnicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990
- Wąbrzeźno — Parafia pw. św. św. Apostołów Szymona i Judy w Wąbrzeźnie
- Wielkie Czyste — Parafia pw. św. Katarzyny w Wielkim Czystem

ROZDZIAŁ 1.

Pochodzenie szlachty chełmińskiej

1.1. Wybór metody badawczej

Badania nad pochodzeniem XV i XVI-wiecznego rycerstwa chełmińskiego, choć podejmowane często, nie mogą być określone jako wyczerpujące temat, a ich stan jako zadowalający. Ustalenia historyków, które na skutek skąpości źródeł, obciążeń, jakie wywarły na nich XIX- i XX-wieczne losy Polaków oraz często powtarzanych błędów anachronizmu, np. przy nadużywaniu pojęcia „narodowość”, wymagają zdecydowanej polemiki.

Celem niniejszych badań nie jest jednak zrewidowanie dotychczasowych poglądów na temat stosunków etnicznych na ziemi chełmińskiej przed i po wojnie trzynastoletniej, a jedynie szacunkowe ustalenie wielkości grupy szlachty przybyłej tu w czasach polskich. Z uwagi na ograniczenia źródłowe i — najczęściej — nieuchwytność momentu migracji, konieczne będzie zastosowanie metody retrospektywnej i ustalenie listy rycerstwa osiadłego tu już w czasach krzyżackich. Żadnego znaczenia nie będzie miało w tym wypadku jego pochodzenie.

Z uwagi na próby ukazania przez niektórych historyków nieprzerwanej, tysiącletniej polskości Pomorza Gdańskiego i zbyt częste utożsamianie tamtejszych średnio-wiecznych rodów rycerskich z nowożytną szlachtą pochodzenia koronnego, nie mogło pojawić się w istniejących opracowaniach zjawisko migracji rodów polskiego pochodzenia do Prus Królewskich. Tymczasem obiektywna analiza metod badawczych przyjętych przez owych historyków pozwala na zakwestionowanie ich doskonałości oraz dostrzeżenie nadinterpretacji faktów źródłowych, w celu dojścia do zamierzonych, ustalonych wcześniej wniosków.

Historycy, o których mowa, dowodów na polskie korzenie rycerstwa państwa zakonnego upatrywali w fakcie posiadania przez nie dóbr na prawie polskim, w noszeniu

polskich imion lub stosunkowo wczesnym używaniu polskiej pisowni nazwiska¹, w antykrzyżackiej działalności związkowej², kontaktach z rycerstwem państwa polskiego, w tym również związkach rodzinnych oraz aktywności na polu inkorporacji Prus do Korony, co jakoby świadczy o polskiej świadomości narodowej rycerstwa państwa krzyżackiego³. Często też uznawano, że nazwiska szlachty gniazdowej urobione od nazw miejscowych z terenów Pomorza Gdańskiego i ziemi chełmińskiej świadczą o wczesnym, sięgającym średniowiecza, osiedleniu się tu konkretnych rodzin⁴.

Prawo polskie w państwie zakonnym zostało usankcjonowane przywilejem mistrza krajowego Hermana Balka z lat 30. XIII wieku. Według Mariana Dygi rycerstwo polskie zostało w roku 1235 usunięte z ziemi chełmińskiej, a następnie zachęcone w ten sposób do powrotu w granice państwa krzyżackiego, które w owym czasie wszelkimi środkami starało się powiększyć swoją siłę militarną. Takie postępowanie Krzyżaków Dygo tłumaczy koniecznością dokonania nowych nadań, zobowiązujących polskie rycerstwo do nieograniczonej służby wojskowej u boku armii zakonnej⁵. Według opinii innych historyków, przywilej był po prostu potwierdzeniem stanu posiadania rycerstwa o polskim pochodzeniu⁶. W sprzeczności z obiema tymi tezami stoi przekonanie Karola Górskiego o zupełnym wyludnieniu ziemi chełmińskiej na skutek najazdów Prusów w latach 20. XIII wieku⁷. Nie wdając się w te polemiki, na podstawie — co prawda skromnie zachowanego — materiału źródłowego, należy stwierdzić, że nie ma dowodów na to, że przywilej oraz jego wznowienie z 1278 r. spotkały się z szerokim oddźwiękiem wśród rycerstwa polskiego⁸. Inna sprawa, że ewentualna migracja mogła mieć miejsce jeszcze przed wykształceniem się polskiej heraldyki⁹, więc rycerstwo pochodzące

¹ W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882, s. 117–121; M. Bartkowiak, *Tomarzystwo Jaszczurcze w latach 1397–1437*, „Roczniki TNT”, r. 51 (za rok 1946), z. 2, Toruń 1948, s. 16–18.

² M. Bartkowiak, op. cit., s. 16 nn.; M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego w Polskę w połowie XV wieku*, Warszawa 1959, s. 25.

³ K. Górski, *Pomorze w dobie wojny trzynastoletniej*, Poznań 1932, s. 18; M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 25, 118–120.

⁴ K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 14.

⁵ M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Gospodarka — Społeczeństwo — Państwo — Ideologia*, Gdańsk 1988, s. 209–213; M. Dygo, *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach (1226–1259)*, Warszawa 1992, s. 127–138, 188–190.

⁶ G. Labuda, *Stanowisko ziemi chełmińskiej w państwie krzyżackim w latach 1228–1454*, „Przegląd Historyczny”, t. XLVI, 1954, z. 2–3, s. 336.

⁷ K. Górski, *Studia i szkice z dziejów państwa krzyżackiego*, Olsztyn 1986, s. 5–6.

⁸ Do nielicznych przykładów potwierdzających osiągnięcie przez Krzyżaków swojego celu i zachęcenie rycerstwa polskiego do osiedlania się w ziemi chełmińskiej należą zeznania Chwala z Żychlina podczas procesu polsko–krzyżackiego w 1339 roku. Wspominał on o krewnych, po których miał prawo dziedziczyć jakieś dobra w ziemiach chełmińskiej i michałowskiej — patrz J. Bierniak, *Jeszcze w sprawie genezy rodów rycerskich w Polsce*, w: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 5, pod red. S. Kuczyńskiego, Warszawa 1992, s. 240; idem, *Elita ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu i jej majątki*, w: *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej*, pod red. E. Krut–Horonziak i L. Kajzera, Włocławek 1995, s. 30, 50.

⁹ A. Kulikowski, *Heraldyka szlachecka*, Warszawa 1990, s. 19; Z. Leszczyc, *Herby szlachty polskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 2–3.

z Korony mogło — w przypadku osłabienia więzi rodowych — wtopić się w grono rycerstwa przybyłego z Rzeszy i przyjąć herby typowe dla heraldyki zachodnioeuropejskiej. Faktem jest natomiast występowanie na ziemi chełmińskiej dóbr na prawie polskim (16%)¹⁰. Należy jednak przypomnieć, że prawo na jakim nadawane były dobra nie służyło przecież dzieleniu społeczeństwa na podstawie pochodzenia, czy tym bardziej „narodowości”, a usankcjonowaniu jego stanowiska prawnego. Na przykład Prusowie, na mocy postanowień dzierzgońskich, wybrali dla siebie przepisy prawa polskiego i wcale nie oznacza to przecież, że czuli się Polakami¹¹. Status prawny dóbr nie dzielił rycerstwa pod względem etnicznym, a jedynie na bardziej lub mniej uprzywilejowane. Prawo polskie zobowiązywało do wyższych niż prawo chełmińskie świadczeń na rzecz państwa, nieograniczonej służby wojskowej, wreszcie dawało możliwość przejmowania przez zakon dóbr po rycerzach niemających męskiego potomstwa. Prawo chełmińskie, ograniczające służbę wojskową do konkretnej ziemi i zezwalające na dziedziczenie w linii żeńskiej, było więc dla rycerstwa o wiele korzystniejsze i jego nadanie było traktowane przez Krzyżaków jako sposób pozyskiwania sobie zwolenników spośród znacznieszego rycerstwa lub jako forma wynagrodzenia za wierną służbę¹². Potwierdzone źródłowo są liczne przypadki zmiany statusu prawnego dóbr pozostających w ręku jednego właściciela, co miało np. charakter walki z organizującą się opozycją stanową¹³, czy po prostu wynikało z kryzysu gospodarczego i politycznego państwa¹⁴. Należy pamiętać, że pod koniec XIV wieku nastąpiło zwiększenie wydatków państwa krzyżackiego, spowodowane potrzebami związanymi z prowadzeniem działań wojennych, co z kolei doprowadziło do zaostrzenia wyzysku ekonomicznego poddanych. Porażka pod Grunwaldem oraz koszty dalszych wojen z Polską pogłębiły kryzys gospodarczy zakonu. W celu zwiększenia świadczeń na rzecz państwa zaprzestano praktyki nadawania dóbr na prawie chełmińskim i na szeroką skalę zaczęto stosować prawo magdeburskie lub polskie, co — jak już wspomniano — dawało prawo puścizny Krzyżakom¹⁵. W wyniku tego zdarzało się, że jedna osoba posiadała majątki o różnym statusie prawnym¹⁶.

Wobec powyższego dziwi bezkrytyczne przyjmowanie za pewnik polskiego pochodzenia wszystkich rodzin, posiadających majątki na prawie polskim, zwłaszcza jeśli chodzi o ziemię chełmińską. Wojciech Kętrzyński i Marian Bartkowiak poszli jeszcze dalej i wykazali się dużą niekonsekwencją, uznając że prawo polskie dóbr świadczy o polskości ich właściciela, natomiast prawo niemieckie nie świadczy o niczym¹⁷.

¹⁰ M. Bartkowiak, op. cit., s. 18.

¹¹ M. Biskup, G. Labuda, op. cit., s. 211–212.

¹² M. Dygo, op. cit., s. 129–137, 206; M. Grzegorz, *Pomorze Gdańskie pod rządami Zakonu krzyżackiego w latach 1308–1466*, Bydgoszcz 1997, s. 160, 200; K. Bruski, *Lokalne elity rycerstwa na Pomorzu Gdańskim w okresie panowania zakonu krzyżackiego*, Gdańsk 2002, s. 21–29.

¹³ Nie miała ona nic wspólnego z polską świadomością narodową, o czym dalej.

¹⁴ M. Grzegorz, op. cit., s. 148–159.

¹⁵ Ibidem, s. 194–200; M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 117–123.

¹⁶ K. Bruski, *Lokalne elity rycerstwa...*, s. 298.

¹⁷ W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 118; M. Bartkowiak, op. cit., s. 18. Wypada zgodzić się natomiast z K. Bruskiem, który uważa, że — z uwagi na przepisy prawa spadkowego — dobra rycerskie

Wiele wad ma także przyjęcie w badaniach nad pochodzeniem rycerstwa państwa krzyżackiego kryterium imionowego. Na jego bezużyteczność zwrócił uwagę już Górski, który odrzucił przede wszystkim te przypadki, gdy nieznane są przydomek, nazwisko czy jakiegokolwiek inne dane, świadczące o pochodzeniu. Zauważył też występowanie dużej grupy imion ogólnochrześcijańskich oraz powszechnie używanych imion niemieckich. Z tego też względu, w badaniach takich, konieczne byłoby wydzielenie — obok imion pochodzenia polskiego lub niemieckiego — grupy imion nieokreślonych¹⁸. Kryterium imionowe, odrzucane w badaniach nad pochodzeniem etnicznym, nie może być jednak pominięte w niniejszych rozważaniach — może być pomocne w przypadkach, w których konieczne będzie odrzucenie lub uprawdopodobnienie filiacji, a więc ciągłości genealogicznej.

Zupełnie nieprzydatne będzie natomiast — tak często nadużywane — badanie nazwisk. Górski, podczas badań nad dziejami rycerstwa pomorskiego, uznał, że nazwiska urobione od tamtejszych miejscowości noszone były przez szlachtę miejscową, „starodawną”¹⁹. To kryterium gniazdowości traci jednak wszelką wartość, kiedy zdamy sobie sprawę, że do II połowy XVI wieku przydawki miejscowe, pełniące funkcję protonazwisk, nie były cechą stałą, a więc w interesującym nas okresie szlachta swobodnie przybierała nazwiska wraz ze swoimi przenosinami do innej miejscowości²⁰. Oczywiście nie było to zjawisko typowe tylko i wyłącznie dla otwartej na imigrację, nowo przyłączonej prowincji państwa polskiego. Na duże utrudnienia w pracy badawczej, spowodowane niestalością nazwisk, zwrócił uwagę Biliński, zajmujący się XVI-wieczną szlachtą dobrzyńską. Zauważył on, że niejednokrotnie jedną wieś zamieszkiwało wiele zubożałych

---

na Pomorzu Gdańskim, które na przestrzeni całego panowania krzyżackiego na tym terenie podlegały prawu polskiemu, należy z dużym prawdopodobieństwem uznać za własność rycerstwa autochtonicznego (osiadłego w czasach przedkrzyżackich) — zob. K. Bruski, *Oblicze etniczne szlachty Pomorza Gdańskiego w XV i XVI w.*, w: *Szlachta — granice etniczne, wyznaniowe i cywilizacyjne* (w druku).

¹⁸ K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 4–5; M. Bartkowiak, op. cit., s. 17. Zob. też. W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 119.

¹⁹ K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 14.

²⁰ Np. Jakub Sękowski z Wielkiego Sękowa w powiecie plockim osiadł w 1467 roku w Konojadach i przyjął nazwisko Konojadzki. Jeden z jego potomków kupił dobra Dębowa Łąka i odtąd ta linia zwała się Dęboleckimi — patrz Dachnowski, s. 216.

Dąbrowscy h. Leliwa przejęli na przelomie XV i XVI wieku dobra Wojanowo i zaczęli pisać się Wojanowskimi. Wcześniej dobra te posiadali inni Wojanowscy nieznanego herbu — patrz Dachnowski, s. 143; *Urzędnicy*, s. 238.

Andrzej i Jakub Dobrscy z Dobrego w ziemi dobrzyńskiej w latach 30. XVI wieku przejęli po swym teściu Johanie Rusopie (Hansie von Pyffnitz) Piwnice i dali początek Piwnickim h. Lubicz — patrz APT, AmT., kat. II, IX/6, k. 25v., 67v.–68, 162 v.; K. Mikulski, *Wymiana elity władzy w Toruniu w drugiej połowie XV wieku (Przyczynek do badań nad mechanizmami kształtowania się elit)*, w: *Elity mieszczańskie i szlacheckie Prus Królewskich i Kujaw w XIV–XVIII wieku*, pod red. J. Staszewskiego, Toruń 1995, s. 71; B. Drzewiecki, *Historia rodziny Piwnickich...*, s. 20; idem, *Średnioszlachecka rodzina Piwnickich...*, s. 14. Przykłady takie można by mnożyć — patrz K. Mikulski, *Rola osadnictwa w kształtowaniu się stosunków etnicznych na Pomorzu Gdańskim do końca XVIII wieku*, w: *Regiony pograniczne Europy Środkowo-Wschodniej w XVI–XX wieku. Społeczeństwo — gospodarka — polityka*, pod red. M. Wojciechowskiego i R. Schattkowsky’ego, Toruń 1996, s. 55.

rodzin niemających ze sobą nic wspólnego poza nazwiskiem, które nieustannie zmieniano i przybierano także od części nabytych, odziedziczonych, zdobytych na drodze małżeństwa czy nawet dzierzawionych²¹. Analogiczna sytuacja mogła mieć miejsce wśród równie rozdrobnionej szlachty michałowskiej. Nie bez znaczenia była również możliwość dziedziczenia przez zięciów szlacheckich części lub całych majątków. Do czasu uchwalenia korektury pruskiej w roku 1598 musiało to być zjawisko powszechne, skoro szlachta tak bardzo naciskała na zmianę prawa spadkowego w Prusach Królewskich²².

Inną kwestią jest pisownia nazwisk, a właściwie jej język. W ślepy zaułek zaprowadziłyby badacza próby ustalenia pochodzenia rycerza na podstawie sposobu w jakim zapisywane było jego nazwisko, ponieważ metoda ta nie bierze pod uwagę funkcjonowania języka urzędowego, czyli języka kancelarii. Oczywistym jest, że w okresie krzyżackim wszystkie nazwiska zapisywane były po niemiecku, który to język dość szybko wyparł na interesujących nas terenach łacinę²³. Po 1454 r., obok szybko pojawiających się nazwisk w wersji polskiej, ciągle funkcjonowały te dawne, niemieckie, ponieważ — głównie z uwagi na przewagę niemczyzny w miastach pruskich — język ten nie utracił swojej rangi. Z czasem dawne przydawki miejscowe stały się przydomkami²⁴. Co istotne, dwujęzyczna pisownia nazwisk dotyczy również niewątpliwych, XV– a nawet XVI-wiecznych, przybyszów z Korony²⁵.

Najbardziej rażące jest jednak nadużywanie przez historyków pojęcia „narodu” i „świadomości narodowej”. Próbuje się w ten sposób wytłumaczyć działalność związkową rycerstwa państwa krzyżackiego oraz zaangażowanie rycerstwa polskiego w wspieranie tej działalności, co jakoby było wyrazem troski o gnębionych współbraci—rodaków²⁶. Nie jest tu konieczne włączanie się w spory historyków, którzy z jednej strony upatrują przejawów poczucia narodowego np. w najstarszych zabytkach języka, a z drugiej popierają tezę XIX-wiecznej genezy narodu, a w okresie wcześniejszym dostrzegają jedynie świadomość państwową, językową, religijną czy wynikającą z poddania władcy²⁷. Dla badaczy interesującego nas okresu dowodem istnienia świadomości

²¹ A. Biliński, op. cit., s. 7.

²² Z. Zdrójkowski, *Na siedemsetpięćdziesiąt lat przywileju chełmińskiego (1233–1983)*, w: *Studia Culmensia Historico-Juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, pod red. Z. Zdrójkowskiego, t. 1, Toruń 1990, s. 29–30; M. Borzestowski, *Sprawa uchwalenia Korektury Pruskiej w obradach sejmiku generalnego Prus Królewskich (1580–1599)*, w: *Studia Culmensia...*, t. 2, Toruń 1988, s. 235–270.

²³ W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 118–119; M. Bartkowiak, op. cit., s. 17–18; K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 5–6.

²⁴ Np. Alden — Meldzyńscy, Heselicht — Lescy, Legendorf — Mgowscy, Mortangen — Mortęscy — patrz E. Breza, *Pochodzenie przydomków szlachty pomorskiej*, Gdańsk 1986, s. 335–353.

²⁵ Np. von Dalen — Działyńscy h. Ogończyk, Eichholz — Jabłonowscy h. Prus III, von Mosseck — Osieczkowsy h. Ostoja, Schillingsdorf — Białochowscy h. Cholewa — patrz ibidem. Polskie pochodzenie tych rodzin zostanie udowodnione na dalszych kartach tej pracy.

²⁶ M. Bartkowiak, op. cit., s. 16 nn.; M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 25; K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 18.

²⁷ S. Herbst, *Świadomość narodowa na ziemiach pruskich w XV–XVII wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1962, nr 1, s. 3–11; T. Chynczewska-Hennel, *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1985; W. Konopczyński, *Prusy Królewskie w unii*

narodowej — przynajmniej wśród elit — jest postawa jaką wobec państwa wyrażał w swoich dziełach Jan Długosz²⁸. Tymczasem sam autor *Roczników* przytacza wypowiedź posłów pruskich grożących poddaniem się królowi czeskiemu w wypadku nieprzyjęcia ich w opiekę przez Kazimierza Jagiellończyka. Prusacy ani razu nie są nazywani w *Rocznikach* Polakami, nawet po II pokoju toruńskim, a najczęściej są im przeciwstawiani. Długosz nagminnie w jednym rzędzie — rozróżniając ich — wymienia obywateli Królestwa Polskiego oraz obywateli ziemi chełmińskiej i Pomorza, zazwyczaj nazywając tych ostatnich *militares civisque Pomeraniae, Chelmensis et Elbigensis, Gdanensis*. Ich odrębność jest porównywalna z tą, jaką daje on Litwinom i Rusinom. Podobnie kronikarz wyraża się o Ślązakach, o których pisze wprost, że są odrębnym narodem, zamieszkującym własną ojczyznę *Patria Slesiae*. Że nie jest to wszystko wynikiem rozbicia dzielnicowego i że autorowi nie chodzi jedynie o przebieg granic państwowych, świadczy jego stosunek do Mazowsza, które według niego od wieków stanowiło *unum corpus et una natio cum Polonia*. Oczywiście Długosz był zwolennikiem przyłączenia Śląska i Pomorza do Korony, jednak — o ile prawa do pierwszej w dzielnic potrafił uargumentować historycznie — o tyle uzasadnienia pierwszeństwa Polski do posiadania Prus Królewskich szukał w baśniach i Biblii, uważając władców Królestwa Polskiego za spadkobierców protoplasty Słowian — Jafeta²⁹.

Oczywiście poglądy Długosza nie muszą być uważane za reprezentatywne dla całego społeczeństwa. Jeżeli jednak on — należący niewątpliwie do intelektualnej elity państwa — widział w Prusakach odrębny naród, to jaka musiała być na ten temat opinia pospolitego rycerza, żyjącego w państwie, gdzie wciąż pamiętano podziały dzielnicowe i gdzie rycerstwo poszczególnych części było dla siebie obcą konkurencją, czego wyrazem były chociażby rozbieżności zdań rycerstwa w sprawie inkorporacji Prus³⁰. Dla przykładu, w czasach Jagielly część rycerstwa ziemi dobrzyńskiej z radością przyjęła panowanie krzyżackie. Wcześniej, podczas procesu w roku 1339, po stronie polskiej zeznawali rycerze, którzy w czasie wojny, osiem lat wcześniej, walczyli po stronie

---

z *Polską*, „Roczniki Historyczne”, r. 3, 1927, s. 114–117; S. Kot, *Świadomość narodowa w Polsce w. XV–XVII*, „Kwartalnik Historyczny”, r. 52, 1938, s. 15–33; M. Liedke, *Świadomość narodowa i udział szlachty oraz możnych ruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego w kształtowaniu się narodu szlacheckiego Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVI wieku*, w: *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65. rocznicę urodzin*, pod red. Z. Karpusa, T. Kempy, D. Michaluk, Toruń 1996, s. 135–144; U. Świdarska, *Szlachta polska wobec Boga i ojczyzny*, Poznań 2001; B. Zientara, *Struktury narodowe średniowiecza. Próby analizy terminologii przedkapitałistycznych form świadomości narodowej*, „Kwartalnik Historyczny”, r. 84, 1977, s. 287–311. Zob. też artykuł H. Chłopockiej, dla której fakt zeznawania rycerza w procesie polsko–krzyżackim jest dowodem jego polskiej świadomości narodowej — H. Chłopocka, *Tradycja o Pomorzu Gdańskim w zeznaniach świadków na procesach polsko–krzyżackich w XIV i XV wieku*, „Roczniki Historyczne”, r. XXV (1959), z. 1, s. 65–142.

²⁸ J. Krzyżaniakowa, *Pojęcie narodu w „Rocznikach” Jana Długosza. Z problemów świadomości narodowej w Polsce XV wieku*, w: *Sztuka i ideologia XV wieku. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 1–4 grudnia 1976 r.*, pod red. P. Skubiszewskiego, Warszawa 1978, s. 135–153.

²⁹ Ibidem, s. 143–148.

³⁰ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967, s. 37.

zakonu, ponieważ posiadali dobra w ziemi chełmińskiej. Opat oliwski Stanisław, wcześniej gorąco przywiązany do Korony i książąt polskich, po 1309 r. był całkowicie lojalny wobec zakonu. Jak pisał o tym przypadku Górski: „w umysłowości ludzi średniowiecza przeważał moment lojalności i wierności — wobec kościoła, panującego prawa, stanu, związku, cechu, zakonu, rodu — nad budzącym się dopiero poczuciem narodowym³¹”. W obliczu tych przykładów należy zrewidować przekonanie o narodowości polskiej, rozdzielonej sztucznie granicą stworzoną przez najeżdżącą i dążącą ku przywróceniu pradawnych ziem polskich macierzy, a uwagę należy raczej zwrócić na aspekty polityczne i gospodarcze. W połowie XV wieku nastąpił w Polsce kryzys, objawiający się pogorszeniem sytuacji materialnej szlachty, spowodowany deprecjacją czynszów i brakiem siły roboczej wskutek zbiegostwa chłopów. Kierownicze jednostki szlachty wielkopolsko-kujawskiej widziały zapewne szansę na złagodzenie objawów tych zjawisk w popieraniu ekspansji Korony w kierunku północnym, co najaktywniejszym osobom dawało nadzieję na wyciągnięcie korzyści materialnych w postaci nadań królewskich czy nominacji na urzędy. Dodatkowo stanowili oni polityczny obóz królowej matki, Zofii Holszańskiej, dla której wizja zdobyczy terytorialnych była środkiem podniesienia prestiżu dynastii i która wspierała rycerstwo prowincji wielkopolskiej w jej rywalizacji z obozem możnowładztwa małopolskiego, dowodzonym przez Zbigniewa Oleśnickiego i opowiadającym się za południowo-wschodnim kierunkiem rozszerzania granic³².

Interes w dążeniu do ekspansji widzieli nie tylko najbogatsi. Zainteresowana bieżącymi wydarzeniami była też średnia szlachta, zwłaszcza kujawska, która dość licznie — dla poprawy swej sytuacji finansowej — wstępowała w służbę w wojskach Związku Pruskiego i to nie tylko w stopniach dowódczych, lecz także w charakterze zwykłych najemników³³.

Jakie były z kolei motywy postępowania rycerstwa państwa krzyżackiego opozycyjnie nastawionego wobec władzy? Czy działalność związkowa była wyrazem dążeń „polskich patriotów”? Jak już wspomniano, państwo krzyżackie pogrążone w kryzysie gospodarczym było zmuszone do wzmocnienia ucisku ekonomicznego poddanych, co niewątpliwie już samo w sobie prowokowało działalność opozycyjną. Dodatkowo kontakty między rycerstwem obu krajów powodowały przenikanie się idei i poglądów politycznych. Coraz bardziej rosnące uprzywilejowanie polskiej warstwy rządzącej nie mogło pozostawać bez echa w kraju, gdzie prawa rycerstwa były ograniczone³⁴.

I tu należy upatrywać przyczyn inkorporacji Prus do Polski. Działalności związkowej w państwie krzyżackim nie można — wbrew opinii Mariana Biskupa — bezsprzecznie utożsamiać z dążeniami propolskimi i wyrazem polskiej świadomości narodowej, ponieważ — jak sam pisał — losy Towarzystwa Jaszczurczego w latach 40. i 50. XV stulecia świadczą o czymś zupełnie przeciwnym. Zresztą, pisząc o migracji wie-

³¹ K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 40–42.

³² M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna...*, s. 37; idem, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 120.

³³ Idem, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 120; K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 204 nn.

³⁴ M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 120.

lu rodzin z Korony i o polskości przeważającej części rycerstwa Pomorza i ziemi chełmińskiej, powołuje się on jedynie na niesłuchanie nieobiektywną i niekonsekwentną w wnioskowaniu pracę Bartkowiaka³⁵.

Bezinteresowność i działanie polskiego rycerstwa w imię wyższych racji po obu stronach granicy mają rzekomo potwierdzać ich kontakty osobiste i związki rodzinne. Rzeczywiście stosunki rodzinne istniały, zwłaszcza między szlachtą chełmińską a dobrzyńską i kujawską, a główne nasilenie tego zjawiska występowało w okresie przynależności ziemi dobrzyńskiej do państwa krzyżackiego (1392–1405). W XV wieku znamy kilka takich przykładów: protoplasta Zielińskich herbu Świnka, Adam z Zielonej, ożenił się z Katarzyną, córką Teodoryka Legendorfa; starosta dobrzyński Janusz Kościelecki wystąpił w 1418 r. jako zięć sędziego ziemi chełmińskiej Janusza Legendorfa–Mgowskiego; cześnik dobrzyński Mikołaj Czyrski był spokrewniony z Janem Bażyńskim; wojewoda brzeski Mikołaj Szarlejski był spowinowacony z Janem z Jani z okręgu nowskiego; Jan ze Słomowa z ziemi chełmińskiej był pasierbem podczaszego kujawskiego Chebdy Słotnickiego, a chorąży bydgoski Mikołaj ze Ślesina był w 1451 r. zięciem Jakuba z Lotynia z komturstwa człuchowskiego³⁶.

Nadużyciem jest jednak twierdzenie, że te nieliczne i rozłożone w czasie związki rodzinne świadczą o polskości przeważającej części rycerstwa państwa krzyżackiego i że wpłynęły na rozbudzenie jego świadomości narodowej. Mogły mieć znaczenie tylko i wyłącznie jako czynnik ułatwiający przenoszenie idei i współpracę polityczną warstw posiadających obu krajów³⁷, zwłaszcza że niemal wszystkim sygnatariuszom aktu erekcyjnego Związku Pruskiego z ziemi chełmińskiej — bez żadnych wątpliwości — można przypisać niepolskie pochodzenie³⁸.

Wobec powyższego, jedyną możliwością badania pochodzenia rycerstwa województwa chełmińskiego po 1454 r. wydaje się zastosowanie metody heraldycznej, zwłaszcza gdy mamy za zadanie ustalenie ciągłości genealogicznej w tych niespokojnych czasach³⁹. Jak zauważył Biliński, jedynie herby stanowiły wyróżnik względnie niezmienny, pozwalający na identyfikację poszczególnych rodzin⁴⁰.

Dotychczasowe rozważania miały na celu wykazać niedoskonałość innych metod, dotąd dość powszechnie stosowanych przez historyków, jednak — jak już wspomniano — celem tego opracowania nie jest badanie stosunków narodowościowych w państwie

³⁵ Ibidem, s. 25, 119; patrz: M. Bartkowiak, op. cit.

³⁶ M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 25, 118–119; J. Bieniak, *Elita...*, s. 45.

³⁷ M. Grzegorz, op. cit., s. 231.

³⁸ Jan Ziegenberg i Jan Uzdowski h. Chomaćo byli potomkami rycerza przybyłego z Turyni — patrz T.A. von Piechowski, *Z Turynii do Prus. Kariera rodziny von Ziegenberg w państwie zakonu krzyżackiego*, mps w Archiwum UMK, Toruń 1998, s. 66; członkowie rodziny Bażyńskich h. wł. oraz Lorko z Konopatu h. Odwaga byli pruskiego pochodzenia; S. Mieroszewski, *O heraldyce polskiej*, Kraków 1887, s. 32–33.

³⁹ K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 7–14, 262–282; M. Bartkowiak, op. cit., s. 20 — zwracali uwagę na przydatność heraldyki, jednak często wykazywali się niekonsekwencją, używali jej by ukazać fakty jednostronnie.

⁴⁰ A. Biliński, op. cit., s. 7–8.

krzyżackim. Aby zanalizować zjawisko migracji do województwa chełmińskiego w pierwszym wieku przynależności tej prowincji do Korony, należało rozważyć jakimi środkami dotychczas posługiwali się badacze i jak bardzo wyniki ich badań mogły zmieniać obraz rzeczywistości, przesuwając funkcjonowanie nowożytnych rodzin szlacheckich w czasy zakonne. Zadaniem autora nie jest zagłębianie się w zagadnienie stosunków etnicznych, a jedynie wykazanie faktu migracji i jej kierunku, przy czym w głównej mierze posłużono się heraldyczną metodą porównawczą.

Jak wiadomo, część rycerstwa państwa zakonnego musiała być pochodzenia polskiego. Nie wiadomo jaki wpływ na polskie osadnictwo miał przywilej Balka. Ponoć na przełomie XIII i XIV wieku w ziemi chełmińskiej mieli swoje dobra Doliwowie⁴¹. Z pewnością jednak, na zajętych przez Krzyżaków Pomorzu, musiała posiadać dobra spora liczba rodów z pogranicza wielkopolsko–pomorskiego oraz przybyszów z czasów związków politycznych Pomorza z Koroną, np. w czasie rządów Łokietka. Wiadomo o występowaniu tu m.in. Pałuków, Nałęczów, Leszczyców, Łodziów, Zarembów, Ogończyków, Lisów, Pomianów, Łabędziów, Odrowążów, jednak na wierne Łokietkowi rycerstwo spadły represje, które doprowadziły do odsprzedawania dóbr zakonowi — lub nawet ich konfiskaty — oraz powrotnej migracji rycerstwa do Kujaw i Wielkopolski. Jeżeli komuś — nawet za cenę podporządkowania się Krzyżakom — udało się tu utrzymać, to nie występuje on w źródłach⁴². Zniszczenia wojenne państwa zakonnego z I połowy XV wieku były jednak tak ogromne, że kryzys gospodarczy zmusił jego władze do zorganizowania kolonizacji Mazur, do której zaangażowano — oprócz chłopstwa — również drobną szlachtę mazowiecką. Koloniści z ziem etnicznie polskich przynosili się na sąsiednie tereny pruskie już w XIV stuleciu, ale w wieku XV zjawisko to przybrało na sile. Osadnicy zasiedlali głównie okęgi Nidzicy i Szczytna, a wschodni zasięg migracji sięgał okolic Rynu, Pisz i Elku⁴³. Wobec ogromnych zniszczeń, jakie w czasie wojen dotknęły ziemię chełmińską, a zwłaszcza jej wschodnie komturstwa, gdzie spustoszeniu uległo nawet 50% areалу uprawnego⁴⁴, należy przypuszczać, że podobną akcję osadniczą zorganizowano i tu, zwłaszcza że znane są przypadki posiadania przez polskie rycerstwo dóbr na tym terenie jeszcze przed bitwą grunwaldzką. Przykładem może być przypadek rodziny Świnków — Adam z Zielonej, zięć Teodoryka Legendorfa, występował w latach 1399–1409 jako Adam z Mgowy. Trzydzieści lat później sędzia

⁴¹ B. Śliwiński, *Napływ na Pomorze Gdańskie rycerstwa z innych ziem polskich w XIII i początku XIV wieku*, w: *Genealogia — kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, pod red. J. Wroniszewskiego, Toruń 1989, s. 142.

⁴² *Ibidem*, s. 114–143; H. Chłopocka, op. cit., s. 81–95; W. Łęga, *Spółczesność i państwo gdańsko-pomorskie w XII i XIII wieku*, Poznań 1956, s. 41–42; M. Grzegorz, op. cit., s. 106–108; K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 39 — jako rycerza polskiego, któremu udało się utrzymać posiadanie majątku ziemskiego na Pomorzu, autor wymienia sędziego świeckiego Jana h. Nałęcz lub Sulima.

⁴³ W. Chojnacki, *Osadnictwo polskie na Mazurach w XIII–XVIII w.*, w: *Szkice z dziejów Pomorza*, t. II, pod red. G. Labudy i S. Hoszowskiego, Warszawa 1959, s. 8 i nast.; M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 108–109. Autor podaje, że w 1450 r. doszło do sytuacji, w której rycerstwo okęgów Szestna, Pisz i Szczytna składało hołd wielkiemu mistrzowi głównie w języku polskim.

⁴⁴ M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 17.

zawkrzeński Jan z Sarnowa posiadał dobra w komturstwie ostródzkim. Wspominany już Chebda Slotnicki wszedł w posiadanie majątku ziemskiego drogą małżeństwa z wdową, właścicielką Słomowa w ziemi chełmińskiej — sprzedał go w latach 20. XV wieku. Powszechnie wiadomo też, jakie były losy Iwana z Radomina i jego potomków⁴⁵.

Wymienieni wyżej rycerze lub ich spadkobiercy w chwili wybuchu wojny trzynastoletniej zapewne nie posiadali już majątków w państwie krzyżackim⁴⁶. Z całą pewnością jednak należy brać pod uwagę występowanie w ziemi chełmińskiej — w chwili połączenia nią prowincji pruskiej z Koroną — innych rodzin polskiego pochodzenia, a więc i polskich herbów. Dlatego też zbyt dużym uproszczeniem w niniejszych badaniach byłoby kierowanie się typowością symbolu dla heraldyki polskiej lub — z drugiej strony — zachodnioeuropejskiej (również pomorskiej czy pruskiej). Konieczne jest ustalenie listy herbów szlachty występującej w województwie chełmińskim w latach 1466–1570⁴⁷ a następnie podzielenie ich na występujące wcześniej:

1. tylko w Koronie,
2. tylko z państwie zakonnym,
3. w obu krajach,

co pozwoli automatycznie uznać grupę 1. za herby rodzin przybyłych tu z czasach polskich, grupę 2. za znaki tych, które osiadły tu wcześniej, natomiast grupa 3. — gdzie bezużyteczna będzie heraldyczna metoda porównawcza — będzie wymagała ustalenia losów poszczególnych rodzin, co w wielu przypadkach jest możliwe.

Najtrudniejszym zadaniem będzie określenie, jakie herby występowały w państwie krzyżackim przed wojną trzynastoletnią. Oczywistym jest, że materiał sfragistyczny z tego okresu nie zachował się w pełni. Nie można też całkowicie ufać herbarzom, zwłaszcza XIX-wiecznym, i to zarówno polskim, jak i niemieckim. Już nawet dzieło Dachnowskiego nie jest wolne od pomyłek, wynikających z ułomności ludzkiej pamięci. Autor określa mianem „starożytnych” i „rodowitych” rodziny, o których wiadomo, że z Korony do Prus Królewskich przybyły w XVI wieku⁴⁸. Dlatego podstawowym opracowaniem, nadającym się do tego typu badań, wydaje się praca Engela⁴⁹, którego nie interesowały losy poszczególnych rodzin, a ograniczył się do przedstawienia wizerunków pieczęci przy dokumentach przechowywanych w toruńskim archiwum w XIX wieku. Z tego powodu wykorzystanie wyników jego badań daje szansę na zachowanie obiektywizmu

⁴⁵ S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006, s. 354, 533; K. Górski, *Szkiełce z dziejów...*, s. 10–12, 149 — autor wymienia tu więcej nazwisk, jego poglądy zostaną jednak zrewidowane na dalszych kartach tego opracowania. O Świnkach oraz o Iwanie patrz J. Bieniak, *Elita...*, s. 44–46, 52–57.

⁴⁶ J. Bieniak, *Elita...*, s. 53–54.

⁴⁷ Tak późna górna granica przedziału czasowego jest konieczna z uwagi na możliwość ustalenia możliwie najpełniejszej listy rodzin szlacheckich dzięki wykorzystaniu rejestru poborowego z 1570/1 roku. Ważne było też, wobec zmienności nazwisk, aby ich lista pochodziła z jednego, krótkiego okresu.

⁴⁸ Zob. np. Dachnowski, s. 365.

⁴⁹ B. Engel, *Die Mittelalterlichen Siegel des Thorner Rathesarchivs, mit besonderes Berücksichtigung des Ordenlandes*, 2. Teil: *Privatsiegel mit Ausschluss der rein polnischen*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, H. X, Thorn 1895.

i uniknięcie pomyłek heraldyków, których prace — z uwagi na sposób w jaki powstawały — często są obciążone ryzykiem swoistej mitologizacji. Z tego też względu będą one miały mniejsze znaczenie. Niestety ważnym czynnikiem, mogącym wpłynąć na końcowe wyniki badań, jest ewentualność niedotarcia Engela do wszystkich pieczęci⁵⁰ lub po prostu niezachowania się ich do jego czasów. Kwerenda archiwalna nie przyniosła rozszerzenia przekazanego nam przez Engela katalogu wizerunków herbów.

Już pierwszy rzut oka na tablice w pracy tego historyka (zdecydowana większość symboli nie jest typowa dla heraldyki polskiej) i porównanie ich z listą herbów szlachty województwa chełmińskiego w czasach nowożytnych zdaje się potwierdzać przeprowadzoną wcześniej krytykę metod stosowanych w dotychczasowych opracowaniach i wskazywać na ogromną skalę zjawiska migracji szlachty koronnej do Prus Królewskich. W państwie krzyżackim niemal nie występowały tak typowe dla Korony i nowożytnej ziemi chełmińskiej herby, będące pochodną dawnych znaków własnościowych. Nie spotykamy tu godła zawierających podkowy, krzyże i miecze.

1.2. Herby szlachty chełmińskiej i ich pochodzenie

1.2.1. Herby występujące przed wojną trzynastoletnią tylko w Koronie

Cholewa jest herbem niewątpliwie polskim⁵¹. Nie ma go w herbarzu Mülverstedta, choć teoretycznie możliwe jest, że autor popełnił błąd i zakwalifikował Cholewitów do herbu Ostoja. Problemów przysparza jednak utożsamienie z Cholewą (przez Dachnowskiego) Dąbrowskich Schillingsdorfów (Bialochowskich) występujących na początku XV wieku w państwie krzyżackim. Wiadomość tę w swoich pracach powtórzyli potem Niesiecki, Leopold von Ledebur i Engel⁵². Kwestię tę wyjaśnia jednak Jadwiga Chwalbińska, a za nią Andrzej Kulikowski, którzy stwierdzają, że panowie Schillingsdorfu używali Wilczychkos — herbu, który w czasach polskich połączono z półtora krzyża, tworząc Prusa II. Podobnie pieczętowała się w XV wieku rodzina Gluchowskich⁵³. Autorka monografii o rodzie Prusów uznała przypuszczenia heraldyków za pewnik i — chcąc odnaleźć w nich jakikolwiek sens — przyjęła, że w I połowie XV wieku Bialachowo posiadały dwie rodziny Schillingsdorfów: Cholewitów i Wilczychkosów. W tej sytuacji konieczna jest analiza listy kolejnych posiadaczy tych dóbr: w 1417 r. występował tu Paweł, rzekomy Dąbrowski herbu Cholewa, w 1424 r. posiadał je Mikołaj z Bialachówka (h. Wilczekosy), w 1481 — Mikołaj Dyac, rok później Hojko ze Smołaga, a w 1484 r. Paschke i Gunter von Damerau. W 1504 r. przywilej na posiadanie obu wsi otrzymał

⁵⁰ Należy zaznaczyć, że — jak wynika z niepublikowanych badań toruńskich historyków — opracowanie jest rzetelne i kompletne.

⁵¹ J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 97; A. Kulikowski, op. cit., s. 67; S. Mieroszewski, op. cit., s. 45.

⁵² Dachnowski, s. 353; Niesiecki II, s. 19; L. von Ledebur, *Adelslexicon der Preussischen Monarchie*, 3. Bd (T–Z; Nachtrag A–Z), Berlin b.d., s. 199; Engel, s. 18.

⁵³ J. Chwalbińska, *Ród Prusów w wiekach średnich*, „Roczniki TNT”, r. LII (1947), z. 2, Toruń 1948, s. 119; A. Kulikowski, op. cit., s. 62; Mülverstedt, s. 22; L. Pachon, op. cit., s. 5–14.

Paweł Białachowski — zapewne herbu Cholewa — protoplasta późniejszych Białachowskich⁵⁴. Można go utożsamiać z wymienionym wcześniej Paschke. Przekazane przez Dachnowskiego informacje o Dąbrowskich — Bialochowskich wydają się więc prawdopodobne, jedynie źle datowane — należałoby je przesunąć o 100 lat. Problem ten Chwalbińska próbowała dosyć niezręcznie rozwiązać poprzez utożsamienie Pawła z roku 1417 z tym z 1484 r.⁵⁵ Możliwe jest oczywiście, że na początku XV wieku były dwie rodziny Białachowskich, jednak za powyższymi wnioskami przemawia analiza ówczesnych dziejów dobrzyńskich Cholewitów, wśród których nie występuje żaden Paweł i — przede wszystkim — nie jest notowany dziedzic Dąbrowy⁵⁶. Bez zbędnych nadininterpretacji należy przyjąć, że Schillingsdorfowie z czasów krzyżackich nie byli Cholewitami — ci przybyli tu z ziemi dobrzyńskiej w II połowie XV wieku. Ustalenie pochodzenia pozostałych Cholewitów w województwie chełmińskim nie przysparza już takich problemów i z całą pewnością można ich zakwalifikować jako imigrantów⁵⁷, w przeważającej części zapewne z Mazowsza, bo tam herb ten był najpowszechniejszy⁵⁸.

Dąbrowy oraz pozostałych symboli polskich, zawierających podkowę, przed rokiem 1454 w Prusach nie odnotowujemy. Najwcześniejsze wzmianki w herbarzach pruskich pochodzą zazwyczaj z XVI wieku. Mowa tu o Cwalinie⁵⁹, Dąbrowie⁶⁰, Doleńdze⁶¹, Jastrzębcu⁶², Lubiczu⁶³, Niezgodzie⁶⁴, herbie własnym Petzdorf⁶⁵, Ślepowronie⁶⁶, Tępej Podkowie⁶⁷, herbach własnych Wittniński I⁶⁸ i Zieliński⁶⁹. Wcześniej, ale dopiero w drugiej połowie XV wieku, pojawiają się w Prusach Królewskich bądź

⁵⁴ *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, pod red. K. Buczka, t. I, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, oprac. K. Porębska i M. Grzegorz, pod red. M. Biskupa, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, s. 5; A. Biliński, op. cit., s. 44.

⁵⁵ J. Chwalbińska, op. cit., s. 120–121.

⁵⁶ J. Bieniak, *Elita...*, s. 46–48. Badający kwestię pochodzenia właścicieli Białachowa J. Bieniak musiał dojść do podobnych wniosków, ponieważ nie wspomina nic o Cholewitach, a jedynie o Wilczykosach i Pierzchałach — patrz ibidem, s. 55–57.

⁵⁷ Patrz też K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55.

⁵⁸ Leszczyc, s. 52–54.

⁵⁹ Mülverstedt, s. 11.

⁶⁰ Ibidem, s. 51.

⁶¹ Ibidem, s. 30, 107; po zwycięstwie grunwaldzkim Doliwowie otrzymali nadania w ziemi chełmińskiej, jednak szybko je utracili — zob. J. Bieniak, *Elita...*, s. 38.

⁶² Mülverstedt, s. 5, 54.

⁶³ Ibidem, s. 44, 114.

⁶⁴ Ibidem, s. 30, 76 — tu odmiany tego herbu.

⁶⁵ Ibidem, s. 58.

⁶⁶ Ibidem, s. 8, tabl. 4 (Bock — Pokrzywnicki), s. 9, tabl. 5 (Bredien), s. 37, tabl. 28 (Kraśniński), s. 43, tabl. 32 (Lockwin), s. 49, tabl. 36 (Milewski III), s. 52, tabl. 38 (Nachtrab), s. 87, tabl. 64 (Sobociński), s. 112, tabl. 80 (Zbikowski).

⁶⁷ Mülverstedt, s. 58, 75.

⁶⁸ Ibidem, s. 109.

⁶⁹ Ibidem, s. 113.

Książęcych: Krzywda⁷⁰, Pobóg⁷¹ oraz herb własny Schwieder⁷². Wzmianki o pozostałych znakach z tej grupy można znaleźć u Mülverstedta pod wiekiem XVII. Znany jest przypadek posiadania przez żyjącego w I połowie XIV stulecia rycerza łęczyckiego Bogusława Łazękę (h. Jastrzębiec) jakichś posiadłości w ziemi chełmińskiej. Jego potomkowie występowali już jednak tylko w ich dzielnicy ojczyste⁷³. Z całą pewnością możemy więc przyjąć, że chełmińskie rody pieczętujące się Dąbrową, Dołęgą, Jastrzębcem, Lubiczem, Niezgodą, Pobogiem i Zagrobą przybyły tu po wybuchu wojny trzynastoletniej⁷⁴.

W czasach nowożytnych w województwie chełmińskim spotykamy również herb Drogosław⁷⁵. Wprawdzie mógł on być mylony przez niemieckich heraldyków z Ogończykiem, jednak dla naszych rozważań nie ma to żadnego znaczenia, ponieważ żaden z tych symboli nie występował w Prusach w czasach krzyżackich, o czym na dalszych kartach, przy okazji omawiania Ogończyka.

Powszechnych w średniowiecznej Koronie herbów: Grzymala, Jezierza, Junosza, Korab, Korczak, Łodzia, Radwan i Topór brak jest, według herbarzy, w ówczesnych Prusach⁷⁶. Wydaje się więc, że wszystkie one były przeniesione z Korony.

Kolejne polskie herby: Leszczyc i Nałęcz nie występują w herbarzach niemieckich badaczy. Według Dachnowskiego Nałęczowie pojawili się w Prusach Królewskich dzięki nadaniom Kazimierza Jagiellończyka⁷⁷. Jedynym wyjątkiem zdaje się pomorska rodzina Grąbczewskich, których Zbigniew Leszczyc wynotował pod rokiem 1450⁷⁸. Nie wiadomo czy jest to efektem migracji polskich rodzin na Pomorze w okresie panowania Władysława Łokietka, czy też może kolonizacji przeprowadzanej przez Krzyżaków w pierwszej połowie XV wieku. Możliwy jest też oczywiście błąd autora herbarza. Jakakolwiek byłaby przyczyna pieczętowania się Nałęczem w państwie krzyżackim, nie powinno mieć to znaczenia dla tych rozważań, ponieważ Grąbczewscy nie posiadali dóbr w województwie chełmińskim, przynajmniej w interesującym nas w tej chwili okresie. Z całą pewnością pozostałych Nałęczów należy zaklasyfikować jako

⁷⁰ Ibidem, s. 34, 110.

⁷¹ Ibidem, s. 25 — pierwszy raz występuje w roku wybuchu wojny trzynastoletniej.

⁷² Ibidem, s. 84 (1470 rok).

⁷³ J. Bieniak, *Elita...*, s. 50.

⁷⁴ Patrz też K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55.

⁷⁵ *Urzędnicy*, s. 199.

⁷⁶ Szymański, s. 145–147, 154–157, 246; A. Kulikowski, op. cit., s. 153–154; S. Mieroszewski, op. cit., s. 30–32, 46, 48; Leszczyc, s. 155–168 (choć tu wynotowani Bojanowie h. Junosza występujący w Prusach w 1450 r. — s. 163), 174–182, 272–274; Mülverstedt, s. 37, tabl. 27; s. 40, tabl. 29; s. 58, tabl. 43. Zob. też Engel, s. 6: Czarnau i Czyryś — oba przedstawienia pieczętne przypominają nieco Korab bądź Szeligę. Czyryśowie byli mieszczanami toruńskimi, którzy — według Gumowskiego — podszczywali się pod Szeligów [zob. M. Gumowski, *Herbarz patryjatu toruńskiego*, „Roczniki TNT”, r. 74 (1969), z. 3, Toruń 1970, s. 44]. Czarnauowie byli soltysami w podtoruńskim Czarnowie (zob. Engel, s. 6), więc zapewne byli również związani z miastem, a być może nawet spokrewnieni z Czyryśami. Grzymala mogła być mylona z Odwaga, jednak rodziny pieczętujące się tym pruskim herbem są dobrze znane.

⁷⁷ Dachnowski, s. 131–134; S. Mieroszewski, op. cit., s. 46; Szymański, s. 170–172, 192–195; A. Kulikowski, op. cit., s. 123–127; Leszczyc, s. 207–208, 233–237.

⁷⁸ Leszczyc, s. 234.

przybyszów z Korony. Podobnie niejednoznaczne wydaje się określenie zasięgu występowania w średniowieczu rodu Leszczyków. O ich obecności na Pomorzu na przełomie XIII i XIV wieku już wspominało. Według Dachnowskiego w XIV stuleciu żyli na tym terenie Orlewscy, pieczętujący się takim herbem⁷⁹. Należy jednak pamiętać o krzyżackiej polityce pozbywania się rodzin wiernych Łokietkowi z terenów objętych ich władzą. Dowodów na to, że Leszczykowie przetrwali na Pomorzu do 1454 r. — brak⁸⁰.

Godło herbu Ogończyk zdradza typowe dla polskich symboli cechy znaku własnościowego⁸¹. Nie odnotowuje go Engel, u Leszczyca nie zostaje wymieniony w średniowiecznych Prusach⁸², natomiast często przedstawia go w swym herbarzu Mülverstedt. Jednak najwcześniejszy podany przez niego czas pojawienia się Ogończyka na tych terenach to koniec XV wieku⁸³. Sam ród wywodził się najprawdopodobniej z Kujaw. W XIV wieku był już rozsiedlony po kilku dzielnicach, w tym na Pomorzu⁸⁴, jednak — jak już wcześniej wspomniano — polskie rody, na tym obszarze, nie były w stanie obronić stanu posiadania przed krzyżacką polityką obsadzania dóbr swoimi zwolennikami. Skądinąd wiemy, że pierwszą rodziną pieczętującą się tym herbem, która przybyła na tereny Prus Królewskich, byli Kościeleccy. Co ciekawe, utrzymywali oni kontakty ze szlachtą państwa krzyżackiego już w I połowie XV wieku. Janusz Kościelecki — w roku 1418 był zięciem Janusza Legendorfa–Mgowskiego, sędziego ziemi chełmińskiej⁸⁵. Nie zachowały się jednak żadne ślady posiadania przez rodzinę z Korony dóbr poza granicami kraju. Dopiero wojewoda brzeski i starosta dobrzyński Mikołaj dostał w 1455 nadanie starostw zdobytych rok wcześniej przez Polaków i związkowców: Jasienieckiego, Osieckiego i Świeckiego. W późniejszych latach trzymał też inne dzierżawy, m.in. Brodnicę, obiecaną mu przez Ludwika von Erlichshausena już 3 marca 1454 r.⁸⁶ Około roku 1461 w województwie chełmińskim pojawili się również Działyńscy z ziemi dobrzyńskiej⁸⁷.

Cechy dawnego znaku własnościowego nosi też herb Kościeszka, pochodzący zapewne z ziemi sandomierskiej. Być może jakaś rodzina pieczętująca się nim trafiła na Mazury w wyniku kolonizacji krzyżackiej jeszcze w średniowieczu⁸⁸, jednak z całą

⁷⁹ Dachnowski, s. 195.

⁸⁰ B. Śliwiński, *Napływ...*, s. 143.

⁸¹ A. Kulikowski, op. cit., s. 88.

⁸² Leszczyk, s. 244–247 — autor uważa, że w roku 1450 w Prusach występowała rodzina Kostoliczich h. Ogończyk. Zapewne chodzi tu o Kościeleckich, którzy pojawili się w tej prowincji najprawdopodobniej 6 lat później — patrz niżej.

⁸³ Mülverstedt, s. 6 (Białobłoccy, 1541), s. 16 (Działyńscy — autor pisze o rzekomym indygenacie pruskim dla Mikołaja Działyńskiego z 1412 r.), s. 31 (Kamińscy, k. XVI w.), s. 36 (Kostolitz — zapewne Kościeleccy, XV w.), s. 74 (Ruskowski, XVII w.), s. 100 (Twardowski, 1690).

⁸⁴ J. Bieniak, *Elita...*, s. 33; B. Śliwiński, *Napływ...*, s. 131, 137.

⁸⁵ M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 118; S. Szybkowski, op. cit., passim.

⁸⁶ M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza...*, s. 319; P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbowie i starostowie Prus Królewskich, 1454–1772*, „Roczniki TNT”, r. XXVI–XXVIII (1919–1921), Toruń 1921, s. 62, 99, 149, 186, 204; K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; J. Bieniak, *Elita...*, s. 34–35.

⁸⁷ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 13; S. Szybkowski, op. cit., passim.

⁸⁸ Mülverstedt, s. 36, tabl. 27.

pewnością znak nie występował w ziemi chełmińskiej przed wojną trzynastoletnią. Do tej grupy herbów należy zaliczyć również Pilawę⁸⁹.

Polski Pomian (w odróżnieniu od Bawolej Głowy)⁹⁰ nie występuje w opracowaniu Engela, natomiast u Mülverstedta najwcześniejsza wzmianka o nim pochodzi z II połowy XV wieku⁹¹.

Poronia nie wymaga głębszych analiz, gdyż jest pomnożeniem herbu Gozdawa dokonany przez Kazimierza Jagiellończyka w 1462 r., za zasługi jakie podczas wojny trzynastoletniej miał Paweł Jasiński⁹².

Herbem Przosna w pierwszym wieku przynależności województwa chełmińskiego do Korony, po wydarciu tych terenów spod władzy zakonu, pieczętowała się jedna rodzina, a jej dzieje są znane. Balińscy — bo o nich mowa — przybyli tu na przełomie XV i XVI wieku z ziemi dobrzyńskiej⁹³.

Tarnawą w ziemi chełmińskiej, w czasach nowożytnych, pieczętowali się jedynie Bystramowie, niewątpliwi imigranci z Lubelszczyzny. Wbrew opinii Dachnowskiego do Prus przybyli tuż po wybuchu wojny trzynastoletniej⁹⁴. Tarnawa nie występuje w herbarzach heraldyków niemieckich.

1.2.2. Herby występujące przed wojną trzynastoletnią tylko w państwie krzyżackim

Bażyńscy pieczętowali się herbem, który przez Dachnowskiego nazwany jest Luzitanem: w godle widnieje wiewiórka trzymająca w łapkach orzech. Wydaje się, że herb jest pruski, a rodzina już w XIII wieku występowała na Warmii, gdzie w XV wieku trwała jej boczna linia — von Wusenowie⁹⁵. Tego samego pochodzenia byli Bartschowie⁹⁶.

Nie ma żadnych wątpliwości co do pochodzenia rodzin, pieczętujących się herbem Chomąto. Wszystkie one wywodziły się od wspólnego przodka von Ziegenberga przybyłego do państwa krzyżackiego z Turynii w XIII wieku⁹⁷. Podobny herb nosiła też występująca w XIV wieku w powiecie sztumskim rodzina von Buchwaldów⁹⁸.

Finckowie pieczętowali się herbem „Szachownice albo raczej od plastru miodu w osczu”⁹⁹, nieznanym polskiej heraldyce. Dachnowski bez żadnej wątpliwości wywodził rodzinę z powiatu ostródzkiego¹⁰⁰.

⁸⁹ Szymański, s. 219.

⁹⁰ Ibidem, s. 229–231; A. Kulikowski, op. cit., s. 154–155; S. Mieroszewski, op. cit., s. 47.

⁹¹ Mülverstedt, s. 62, 64, 87, 96.

⁹² Leszczyc, s. 264; Dachnowski, s. 183–185; Szymański, s. 233–234.

⁹³ Dachnowski, s. 139–140; S. Szybkowski, op. cit., s. 183, 487.

⁹⁴ K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 168–169; Dachnowski, s. 156–157.

⁹⁵ Dachnowski, s. 3–7; Engel, s. 1–2; Mülverstedt, s. 5.

⁹⁶ Dachnowski, s. 4–7; Leszczyc, s. 16.

⁹⁷ T.A. von Piechowski, op. cit., s. 25–28, 65–69; Engel, s. 13, 16.

⁹⁸ Mülverstedt, s. 9.

⁹⁹ Cyt. za: Dachnowski, s. 379.

¹⁰⁰ Ibidem.

Golocy posługiwali się dość rzadkim herbem przedstawiającym w czerwonym polu dwa skrzyżowane ukośnie miecze (odwrotność polskiego Piesza, na którym ukośnie skrzyżowane miecze przedstawiane są na opak). Najprawdopodobniej pochodzili oni od właścicieli dóbr Tychnowy (von Tiffenau) na Powiślu. Identyczny znak — choć z innym klejnotem — nosili mazurscy Drauschwitzowie, a podobny, pochodzący z Łużyc — Pilgramowie. Być może Golocy tożsami byli z rodziną von Sackerau–Zakrzewskich występującą w I połowie XV wieku w Zakrzewie leżącym niedaleko Gołot¹⁰¹.

Lescy pieczętowali się herbem Gończy, przedstawiającym „dwa w zgórę wspięte brytany¹⁰²”. Skąd pochodzili — nie wiadomo. Pewne jest jednak, że w końcu XIV wieku rodzina osiadła w Toruniu, a następnie weszła w posiadanie dóbr Leszcz i części Dźwierzna (już w I połowie XV wieku)¹⁰³. Warto zauważyć, że podobne symbole dość często występowały wśród szlachty kaszubskiej (z tą różnicą, że psy zwrócone były do siebie). Wymienić należy: Borskich, Koss–Zakrzewskich, Siemirowskich, Wiczlińskich. Przypuszcza się, że rodziny te miały swój rodowód na Pomorzu Środkowym, a więc może i tam należy doszukiwać się pradawnej siedziby Leskich¹⁰⁴.

Hybrydą Pruską nazywano herb Rokuszów. Z całą pewnością występowali oni w państwie zakonnym przed wojną trzynastoletnią. W ziemi chełmińskiej pojawili się najpóźniej na początku XV wieku a przybyli najprawdopodobniej z okolic Ostródy. Do rodziny zapewne należał również występujący w 1454 r. Otto Kroph. Bardzo podobnym znakiem pieczętowali się pochodzący ze Śląska Niemczykowie, jednak przed 1570 r. przenieśli się oni do Prus Książęcych, a w końcówce XVI wieku — zdaje się — wymarli¹⁰⁵.

Godłem herbu Lichtjanów było koło młyńskie — motyw dość popularny w wschodniej części państwa krzyżackiego. Prawdopodobnie pochodził on z Turyngii, a rodzinę należy zaliczyć do osiadłych w Prusach już w czasach krzyżackich. Zdaje się jednak, że do ziemi chełmińskiej przybyła z Prus Książęcych już po wojnie trzynastoletniej¹⁰⁶. Należy zaznaczyć, że w Koronie występował — choć rzadko — herb Becz, przedstawiający czerwone koło młyńskie w srebrnej tarczy lub srebrne koło w niebieskiej tarczy. Pochodził zapewne ze Śląska, a w Polsce zaginął w XV wieku¹⁰⁷.

Łoktowscy — von der Luchte — pieczętowali się herbem określanym jako Kroje odmienne, co — biorąc pod uwagę, że same Kroje zapewne są dość zagadkową odmianą Roli — zdaje się wskazywać, że byli herbu własnego. Boniecki opisał go następująco:

¹⁰¹ Ibidem, s. 195; Leszczyc, s. 97, 255; Mülverstedt, s. 15, 60, tabl. 10, 44; Engel, s. 18; Ledebur, 3. Bd, s. 19, 263.

¹⁰² Cyt. za: Dachnowski, s. 357.

¹⁰³ Ibidem; Mülverstedt, s. 26–27, tabl. 20; Leszczyc, s. 207; Engel, s. 10, 19; M. Gumowski, op. cit., s. 76.

¹⁰⁴ P. Pragert, *Herbarz szlachty kaszubskiej*, t. I, s. 139, 187; t. II, Gdańsk 2007, s. 255, 291, 304; t. III, Gdańsk 2009, s. 221, 289; Ledebur, 3. Bd, s. 212.

¹⁰⁵ Dachnowski, s. 146–147; Engel, s. 5–6, 16–17; Leszczyc, s. 260; Mülverstedt, s. 54, tabl. 40; s. 71, tabl. 52 (błędnie wyrysowany herb); *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 85.

¹⁰⁶ Dachnowski, s. 178; Leszczyc, s. 209; Mülverstedt, s. 42, tabl. 31; zob. też Mülverstedt, s. 6, tabl. 3 (Betsch), 15, tabl. 11 (Dudersberg), s. 79, tabl. 58 (Scheuer).

¹⁰⁷ Szymański, s. 77–78.

„Na tarczy nad krojami kruk z pierścieniem w dziobie¹⁰⁸”. Ów ptak — jak wyraźnie zaznaczył heraldyk — był więc elementem godła herbu. Istnieje też możliwość pomyłki Bonieckiego i kruk znajdował się w klejnocie. Taki właśnie herb przypisuje Mülverstedt rodzinie Rummel — ponoć pochodzenia kurlandzkiego, ale występującej też na początku XVII wieku pod Kwidzynem¹⁰⁹.

Nie ma pewności co do przynależności herbowej Kwiatkowskich z Kwiatków. Być może pieczętowali się herbem własnym, który przez Żernickiego–Szeligę opisany jest jako kwiat kukurydzy z dwoma liśćmi. Tenże autor uważa, że siedzieli oni w ziemi chełmińskiej już w 1430 r. (za Kętrzyńskim) oraz, że ich gałęzią byli Blumsteinowie (Blumensteinowie). Należy jednak zaznaczyć, że nie ma dowodów na to, że Kwiatki, w czasach krzyżackich, nazywano Blumsteinem. Dodatkowo Blumsteinów–Kwiatkowskich wymienia także Mülverstedt, jednak uważa, że występowali tylko na Mazurach. Co ciekawe, wizerunek przedstawionego przez niego herbu przywołuje na myśl opis Żernickiego–Szeligi. Możliwe więc, że ten ostatni błędnie połączył pod jednym herbem dwie rodziny¹¹⁰. Warto wspomnieć, że niedaleko od wsi Kwiatki leżało Piotrkowo, którego średniowieczni właściciele nosili herb przedstawiający dwa kłosa, przypominające kwiatostan kukurydzy. Może więc heraldyk się nie mylił, a Kwiatkowscy pochodzili od średniowiecznych Piotrkowskich¹¹¹.

Herb Caden Trzczańskich (von Zanderow), nazywany przez badaczy Leliwą odmienną, z pewnością Leliwą nie jest. W godle występuje wprawdzie księżyc barkiem w dół pod gwiazdą, lecz pod nimi widnieją dwa biegnące charty. Symbol jest więc zdecydowanie niepolski i przywołuje na myśl heraldykę pomorską. Rodzina osiadła w Prusach już w czasach krzyżackich¹¹².

Meldzińscy pieczętowali się specyficznym dla nich herbem, przedstawiającym w niebieskiej tarczy dwa ptaki („polowice sępów”) zwrócone do siebie plecami, przesłonięte trzema czerwonymi pasami¹¹³. Z całą pewnością nie byli oni w XV wieku jedynymi posiadaczami Melna (von Alden pisali się również Stangowie¹¹⁴). Dachnowski wyjaśnia, że Meldzińscy przybyli do ziemi chełmińskiej z Saksonii, jeszcze w czasach krzyżackich¹¹⁵.

Bez żadnych problemów można również określić pochodzenie herbu Odwaga. Przodek rodzin, które się nim pieczętowały, wyszedł z Łużyc najpóźniej na początku

¹⁰⁸ Cyt. za: Boniecki XV, s. 369.

¹⁰⁹ S. Mieroszewski, op. cit., s. 46; A. Kulikowski, op. cit., s. 128; *Urządnicy*, s. 220; Boniecki XV, s. 369; Mülverstedt, s. 73–74, tabl. 54.

¹¹⁰ E. Żernicki–Szeliga von, *Der polnische Adel und die demselben binzugehörten andersländischen Adelsfamilien*, 1. Bd, Hamburg 1900, s. 501; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 63; Mülverstedt, s. 8, tabl. 4; G. Białuński, *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku — starostwo leckie (gizyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996, s. 138.

¹¹¹ Engel, s. 15.

¹¹² Dachnowski, s. 179–180; J. T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch*, 3. Bd, Stettin 1847, s. 53–54, tabl. XVIII; 4. Bd, Stettin 1854, s. 51–52, tabl. XIX; Pragert, op. cit., t. I, s. 187 (Kos); t. II, s. 255, 291 (Kos), 304–305 (Wiczliński); t. III, s. 221, 289 (Gruchala).

¹¹³ Dachnowski, s. 247.

¹¹⁴ Engel, s. 6.

¹¹⁵ Dachnowski, s. 248.

XIV wieku. Był to herb typowy dla Prus, spotykamy go tylko tutaj. Posługiwali się nim Konopaccy oraz najprawdopodobniej średniowieczni Orzechowscy, Rychnowscy i Turzniccy¹¹⁶.

Orlikiem nazywano herb Mortęskich, przedstawiający dwa orle szpony skrzyżowane ukośnie. W czasach nowożytnych godło ewoluowało do dwóch orlich nóg w takim samym położeniu. Rodzina pochodziła od von Krixenów z Krzykosów (Kröxen, Krixen) w Pomezanii. W 1338 r. Ludwik z Krzykosów otrzymał nadanie dóbr Mortęgi i stał się protoplastą tej zasłużonej rodziny. Pozostali Krixenowie osiedli natomiast w Łodwigowie, w powiecie Ostródzkiem¹¹⁷.

Herb Plemieckich heraldycy określają jako odmianę Poraja. Nie ma jednak wątpliwości, że jest to duże uproszczenie. Na czerwonej tarczy przedzielonej srebrnym pasem widnieją trzy róże (dwie nad, jedna pod wstęgą) tegoż koloru. Plemieckich można odnaleźć w źródłach dotyczących ziemi chełmińskiej przynajmniej od początku XV wieku¹¹⁸.

Czarno–srebrna tarcza dwudzielna w skos to typowy dla heraldyki zachodniej herb Płachawskich (Płechawskich, von Plenichow) z Płachaw. Występowali oni w ziemi chełmińskiej już w I połowie XV wieku. Wdową po ostatnim męskim przedstawicielu rodziny była zapewne Gertruda, która żyła jeszcze w 1570 r.¹¹⁹

Herbem własnym Elżanowskich, czyli Sępią Głową, pieczętował się już pod koniec XIV wieku właściciel Kawęczyna — Tycze Voks. To zapewne jego synowie weszli w posiadanie Elżanowa, które stało się gniazdem nowożytnej rodziny¹²⁰. Dachnowski nazywa herb tego rodu Sznablem, choć Mülverstedt pod tą nazwą umieszcza zielonego Poraja na niebieskiej tarczy — herb własny rodziny z Prus Książęcych¹²¹.

Bardzo zagadkowe jest pochodzenie herbu rodziny Trzebskich (von Quos), nazywanego w czasach nowożytnych odmianą Nieczui. Jego wizerunek u Dachnowskiego przypomina jednak bardziej Ostrzew Frąckich, określoną przez heraldyka jako Nieczuja Pruska, z tym że gałąź widniejąca na tarczy jest u Trzebskich przestrzelona strzałą¹²². Nie wdając się w trudne analizy genezy obu herbów oraz ich ewentualnego, wspólnego pochodzenia, należy stwierdzić, że jest mało prawdopodobne, aby Trzebscy należeli do polskiego rodu Nieczujów. O ile ich herb jest uważany przez heraldyków za polski, a na pewno powszechny w średniowiecznej Koronie¹²³, o tyle Ostrzew nie jest wymieniana przez Józefa Szymańskiego, Leszczyc uważa go za czeski (choć przytacza zupełnie

¹¹⁶ Engel, s. 16, 21; Dachnowski, s. 66; Mülverstedt, s. 11, 94; być może również rodzina Sperling — Mülverstedt, s. 88; Leszczyc, s. 243–244.

¹¹⁷ Engel, s. 5, 14; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 81; Dachnowski, s. 8–11; Leszczyc, s. 231; Mülverstedt, s. 50, tabl. 37.

¹¹⁸ Mülverstedt, s. 61, tabl. 45; Engel, s. 15; Dachnowski, s. 111–112; zob. też Bagmihl, 1. Bd, Stettin 1843, s. 80–84, 100–101, tabl. XXXIV, XXXVI–XXXVIII; 2. Bd, Stettin 1846, s. 66, 70–71, 80–82, tabl. XXV–XXVII, XXX–XXXI; 3. Bd, s. 43, 158, tabl. XIV, XLVIII; 4. Bd, s. 96–97, tabl. XXXI; 5. Bd, Stettin 1855, s. 13–14, 144–145, tabl. VI–VII, LXVIII; Ledebur, 2. Bd (L–S), Berlin b.d., s. 373.

¹¹⁹ Engel, s. 15; Niesiecki VII, s. 74; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 99.

¹²⁰ Engel, s. 8–9; Mülverstedt, s. 17, tabl. 12.

¹²¹ Dachnowski, s. 171; Mülverstedt, s. 81, tabl. 60.

¹²² Dachnowski, s. 145, 239.

¹²³ S. Mieroszewski, op. cit., s. 46; Szymański, s. 197.

nieprawdopodobną legendę o przyniesieniu go do Polski w czasach Władysława Hermana), Stanisław Mieroszewski wymienia go wśród Nieczui i jej odmian i uważa za polski, natomiast Dachnowski opowiada się za jego staropruskim pochodzeniem¹²⁴. Cennym śladem jest występowanie herbu Trzebskich w zbiorze Mülverstedta — przypisuje go rodzinie Gebeltzig, która przybyła do Prus ze Śląska w czasie wojny trzynastoletniej¹²⁵. Należy jeszcze dodać, że — według Engela — właścicielami części Trzebca Szlacheckiego w 1513 r. była toruńska rodzina Knoff, pieczętująca się z tarczą podzieloną na dwie części: w lewej autor herbarza wyrysował trudnego do zidentyfikowania ptaka, natomiast w prawej — gałąź przypominającą Ostrzew. Knoffowie przybyli do Torunia z Westfalii już w XIV wieku¹²⁶. Przytoczone wyżej fakty pozwalają nie identyfikować Trzebskich z Nieczują. Kwestią dyskusyjną pozostaje jedynie ustalenie ich ojczyzny oraz daty przybycia do Prus.

Trzy Gałązki to godło herbu rodziny von Felden, czyli Zakrzewskich, Napolskich i Wypczyńskich. Do Prus przybyli z Dolnej Saksonii, ponoć już w XIII wieku. Niemal identycznym godłem posługiwała się familia von der Linde, co zdaje się wskazywać na ich wspólne pochodzenie. Być może jedna z linii rodu występowała w XV wieku na Warmii, bądź w rejonie Bartoszczy, jednak jej herb był nieco odmienny: miał w godle wizerunek ręki trzymającej 3 liście¹²⁷. Podobne symbole dość często występowały w Prusach Książęcych, a pieczętujące się nimi rodziny również należy wywodzić z Saksonii (Austke, Biesenrodt, Deppen, Platen)¹²⁸.

Tak zwany herb Trzy Gwiazdy, czyli znak Bajerskich, średniowiecznych Sumowskich, Głazewskich (Głazejewskich) i Uzdowskich występuje w dwóch formach: z trzema gwiazdami lub koniczynkami. Z całą pewnością rodziny te pojawiały w państwie zakonnym przed rokiem 1440¹²⁹. Najprawdopodobniej pod koniec panowania krzyżackiego udział w Bajerzu miała jeszcze inna familia, której herb miał w godle trąbę myśliwską i przypominał Suchekomnaty Bogurskich i Skalskich, tyle że bez krzyża. Pieczęcią z takim wizerunkiem posługiwał się duchowny z Elbląga Gabriel von Bayersze w 1480 r.¹³⁰

Kalksteinowie, pieczętujący się Trzema Pasami, i pochodzący od nich Rzęczkowscy, Osłowscy, Stolińscy, Wilkowscy i Polszkowscy byli osiadli w Prusach już w czasach państwa krzyżackiego¹³¹, jednak wielce prawdopodobne jest, że do Prus Królewskich przybyli z Prus Książęcych, po zakończeniu wojny trzynastoletniej¹³².

¹²⁴ Leszczyc, s. 253; S. Mieroszewski, op. cit., s. 46; Dachnowski, s. 145.

¹²⁵ Mülverstedt, s. 21, tabl. 15.

¹²⁶ Engel s. 4; M. Gumowski, op. cit., s. 89.

¹²⁷ Dachnowski, s. 16–17, 383; Mülverstedt, s. 18, 42, tabl. 13, 31; Engel, s. 8, 12; M. Gumowski, op. cit., s. 108–109; Mieroszewski, op. cit., s. 34 — uważa herb Zakrzewskich za pruski lub pomorski.

¹²⁸ Mülverstedt, s. 4, 7, 13, 60, tabl. 1, 4, 8, 45.

¹²⁹ Dachnowski, s. 284–285; Engel, s. 1, 9, 22; Ledebur, 3. Bd, s. 260–261.

¹³⁰ Dachnowski, s. 382; Engel, s. 1; Leszczyc, s. 305.

¹³¹ Dachnowski, s. 190; S. Mieroszewski, op. cit., s. 32; W. Kętrzyński, *Przydomki szlachty kaszubskiej*, Lwów 1905, s. 11.

¹³² W. Nowosad, *Szlachta pruskiego pogranicza na przykładzie Milewskich i Kalksteinów*, w: *Szlachta — granice etniczne, nyznaniowe i cywilizacyjne* (w druku).

Dąbrowscy herbu własnego nazywanego Virgo Violata byli zapewne etnicznymi Prusakami, choć należy zaznaczyć, że Leszczyc uważa ich za przybyszów z Holandii. Z całą pewnością posiadali dobra w ziemi chelmińskiej jeszcze w okresie krzyżackim¹³³. Ich herb był nieznan w Koronie, ale podobne lub identyczne godła dość często pojawiały się we wschodniej części państwa zakonnego (Potritten, Schwitten, Eysack)¹³⁴.

Zegartowscy są przez niektórych heraldyków przypisywani do polskiego herbu Kopacz (Topacz)¹³⁵, jednak jest to duże nadużycie. W tarczy dwudzielnej w pas widnieją w czerwonym polu dwa czarne, orle skrzydła, a w polu czarnym — złota, orla noga. W klejnocie — czarne skrzydła. Jest to herb toruńskiej rodziny von Pekau i to właśnie mieszcianie byli przodkami opisywanej rodziny. Dachnowski uważa, że Pekawowie pochodzili od innych torunian — Trostów, ale tym drugim wyrysował zupełnie inny herb. Należy jednak zauważyć, że obie rodziny rzeczywiście musiały łączyć jakieś więzy — może powinowactwa — gdyż Pekawowie przejęli Zegartowice właśnie od Trostów¹³⁶.

1.2.3. Herby występujące przed 1454 rokiem w obu państwach

Kolejnym herbem, który należy uwzględnić w tych rozważaniach, jest Godziemba. Z pozoru sprawa wydaje się prosta: herb — choć zapewne, tak jak większość motywów florystycznych, obcego pochodzenia — należy zaliczyć do polskich. W średniowieczu był powszechny w Wielkopolsce, Kujawach i ziemi łęczyckiej¹³⁷. Dachnowski podaje, że pierwsi Godziembici pojawili się w Prusach w czasie wojny trzynastoletniej, otrzymując nadania ziemskie jako wynagrodzenie za udział w zwycięstwach¹³⁸. Jednak już w roku 1440 spotykamy tu Augustyna z Szewy, któremu powszechnie przypisuje się herb Godziemba lub Dąb¹³⁹. Mülverstedt, przy nazwisku Szewińskiego, wyrysował jednak cztery różne herby, i uznał je błędnie za odmiany. Scheben I jest tu Godziembą, ale Scheben II to wyraźnie Dąb, a Scheben III przypomina Ostrzew. Ostatni rysunek przedstawia zupełnie inne godło: w srebrnym polu czarny pas (identyczny pojawia się też u Engela¹⁴⁰). Problem ten rozwiązał Klemens Bruski, który uznał, że Augustyn nie

¹³³ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 28; S. Mieroszewski, op. cit., s. 33; Engel, s. 6; Dachnowski, s. 12; Mülverstedt, s. 12, 14, tabl. 7, 10; Leszczyc, s. 66–67; *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toeppen, Band II (Die Jahre 1436–1446), Leipzig 1880, nr 164 — Mikołaj, 1440 r., zapewne późniejszy wojewoda, zob. *Urządnicy*, nr 273.

¹³⁴ Mülverstedt, s. 18, 62, 84, tabl. 13, 46, 62.

¹³⁵ Leszczyc, s. 314; zob. też Szymański, s. 152.

¹³⁶ Dachnowski, s. 223–225; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 153; K. Mikulski, *Wymiana elity władzy...*, s. 74; idem, *Elity władzy wielkich miast pruskich w XIII–XVIII wieku (próba analizy dynamicznej procesu długiego trwania)*, w: *Genealogia — Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, pod red. A. Radziwińskiego i J. Wroniszewskiego, Toruń 1996, s. 323, przyp. 32., idem, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999, s. 168; M. Gumowski, op. cit., s. 123–124, 170; K. Mikulski, K. Kopiński, *Herbarz patryjatu toruńskiego*, t. I, Toruń 2008, s. 85, 117, 123; zob. też Bagmihl, 1. Bd, tabl. XXXIX.

¹³⁷ Szymański, s. 124–126; A. Kulikowski, op. cit., s. 148–149; S. Mieroszewski, op. cit., s. 45.

¹³⁸ Dachnowski, s. 192.

¹³⁹ Engel, s. 18; *Urządnicy*, s. 223; M. Biskup, *Augustyn z Szewy*, w: *SBPN*, t. 1, s. 45–46.

¹⁴⁰ Engel, s. 6.

pochodził z Szewy, lecz z Szewna w powiecie świeckim i nie był synem Bertolda z Szewy (u Mülverstedta h. Scheben IV), lecz Jaśka z Szewna pieczętującego się Godziembą¹⁴¹. Wydaje się, że Augustyn był bezdzielny i rzeczywiście wszystkich Godziembitów należy — za Dachnowskim — uznać za powojennych imigrantów. Trzeba jednak zachować przy tym wielką ostrożność i — w miarę możliwości — poznać dzieje poszczególnych rodzin.

Herb Grzymała, powszechny w średniowiecznej Koronie, nie jest obecny w herbarzach pruskich¹⁴². Wydawałoby się więc, że rodziny pieczętujące się nim przybyły z Korony. Należy jednak zwrócić uwagę na podobieństwo tego herbu do wielu znaków zachodnich, przedstawiających budowę militarne. Jego godło jest przecież typowe dla heraldyki zachodnioeuropejskiej¹⁴³. Występowało wiele jego odmian: bez rycerza w bramie, bez bramy, różne warianty kolorystyczne¹⁴⁴. Możliwe jest więc utożsamianie w czasach nowożytnych z Grzymalitami wielu obcych rodzin, np. herbu Odwaga. Skłania to do zachowania ostrożności i szukania dowodów pochodzenia każdej z rodzin herbu Grzymała (występujących w województwie chełmińskim) w materiale źródłowym.

Jelita — niewątpliwie polski herb¹⁴⁵ — według Engela występował w państwie krzyżackim już w 1440 r., a więc i w tym wypadku wykorzystanie metody heraldycznej okazuje się niewykonalne¹⁴⁶.

Zagadkowe jest pochodzenie rodzin pieczętujących się herbem Rola oraz Krojami, uważanymi za jego nowożytną odmianę¹⁴⁷. Wprawdzie z całą pewnością jest on polski, jednak podobne symbole występowały w państwie krzyżackim jeszcze przed wojną trzynastoletnią¹⁴⁸. Być może Roliczowie migrowali do państwa krzyżackiego w I połowie XV wieku, a być może w czasach nowożytnych zaczęto nazywać tym mianem rodziny o podobnych herbach. Z całą pewnością zjawisko takie wystąpiło w przypadku Krojów.

Kuszaba, czyli Paparzyca lub Bychawa, była odnotowywana w Koronie już w średniowieczu i zapewne jest pochodzenia czeskiego¹⁴⁹. Nie występuje ani u Engela, ani u Mülverstedta, jednak Dachnowski uważa, że Pieczewscy, którzy się nią pieczętowali, osiedli w Prusach już w czasach krzyżackich¹⁵⁰. Rzeczywiście, wśród rycerstwa państwa zakonnego występowali przybysze z Czech¹⁵¹. Aby więc wydzielić rodziny przybyłe do województwa chełmińskiego po 1454 roku, konieczne będzie analizowanie

¹⁴¹ K. Bruski, *Lokalne elity...*, s. 237.

¹⁴² Szymański, s. 131–134; A. Kulikowski, op. cit., s. 110–111; S. Mieroszewski, op. cit., s. 26, 31; Leszczyk, s. 113–120 (błędnie utożsamia Wulkowskich z Wilkowskimi h. Grzymała z Mazowsza).

¹⁴³ Grzymała jest prawdopodobnie pochodzenia niemieckiego — patrz S. Mieroszewski, op. cit., s. 30–32; A. Kulikowski, op. cit., s. 154.

¹⁴⁴ A. Kulikowski, op. cit., s. 110–111.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 92–93; Leszczyk, s. 154–161; Mülverstedt, s. 62, 64, 68, 85, tabl. 46, 47, 51, 62; Szymański, s. 143–145.

¹⁴⁶ Engel, s. 4; Mülverstedt, s. 48, tabl. 36.

¹⁴⁷ S. Mieroszewski, op. cit., s. 46; A. Kulikowski, op. cit., s. 128.

¹⁴⁸ Engel, s. 9 (Grzibin), 21 (Swirkotschin).

¹⁴⁹ S. Mieroszewski, op. cit., s. 34; Szymański, s. 94

¹⁵⁰ Dachnowski, s. 198.

¹⁵¹ Ibidem, s. 116 — Kosowie h. wł.

poszczególnych przypadków, co niestety nie zawsze okaże możliwe. Należy zwrócić uwagę, że herb Pieczewskich różnił się od jego polskiej wersji klejnotem — przedstawiał on zbrojnego z uniesionym mieczem¹⁵².

Podobne trudności napotykały przy ustaleniu pochodzenia rodzin pieczętujących się Leliwą. Wprawdzie ród Leliwitów wywodził się z Małopolski, a ich herb — występujący na pieczęciach już w I połowie XIV wieku — uważa się za polski¹⁵³, jednak na podstawie zachowanych źródeł i herbarzy wiadomo, że Smolańskich, od których wywodzili się Wapczyńscy z województwa chelmińskiego, należy zaliczyć do rodzin osiadłych w państwie krzyżackim jeszcze w I połowie XV wieku¹⁵⁴. Już jednak Górski, a za nim Mikulski, wysunęli tezę, że być może Smolańscy nie byli Leliwitami, a ich herb — identyczny z Leliwą — został z nią utożsamiony w czasach nowożytnych. Argumentem przemawiającym za przyjęciem założeń Górskiego jest częste na Pomorzu pieczętowanie się herbami, zawierającymi ułożone w przeróżnych układach półksiężycy i gwiazdy¹⁵⁵. Obrazu tego dopełnia tak zwana odmienna Leliwa Caden Trzcinińskich, o której już pisano. Dodać tu można, że Mülverstedt, przy opisie herbu rodziny Wojanowskich (Dameraw), uważanej w czasach polskich za Leliwitów, określa go jako pochodzenia polskiego bądź staropruskiego (tzn. wywodzącego się z czasów krzyżackich, niekoniecznie od rdzennej ludności pruskiej). Dylematy niemieckiego badacza zdają się potwierdzać tezę o dwóch gniazdach rodzin pieczętujących się w czasach nowożytnych Leliwą¹⁵⁶.

¹⁵² Ibidem, s. 198.

¹⁵³ S. Mieroszewski, op. cit., s. 46; A. Kulikowski, op. cit., s. 142–143

¹⁵⁴ Engel, s. 19; Mülverstedt, s. 81; K. Mikulski, *Najstarsze dzieje Czapskich...*, s. 356–357; Ledebur, 3. Bd, s. 340.

¹⁵⁵ K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 348; K. Mikulski, *Najstarsze dzieje Czapskich...*, s. 357–358; *Rekognijarz poborowy powiatu Tucholskiego z r. 1570*, oprac. S. Dziadulewicz, „Roczniki Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, r. VIII (1926–1927), pod red. W. Semkowicza, Kraków 1928, s. 163 (Becker, Będzirowski), 164 (Chelmowski), 165 (Kliczkowski), 166 (Mokierski, Ossowski, Pruski), 167 (Siciński, Wysocki), 168 (Żukowski); Bagmihl, 1. Bd, s. 11, tabl. IV; 2. Bd, s. 12–14, tabl. IV, VI; 3. Bd, s. 107–108, 165–166, tabl. XXIX, LVIII; 4. Bd, s. 43–44, 62, tabl. XIV, XXIII; 5. Bd, s. 82–83, 123, 131, 141–144, tabl. XXXVIII, LVIII, LXII, LXVII–LXVIII; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 130 (Barcz), 134–135 (Będzirowski, Białk), 138 (Borna), 142 (Borzyszkowski), 146–147 (Brychta–Brzeziński), 149–152 (Chamier, Chelmowski, Chmieliński), 155–158 (Ciemiński, Cieszycyca), 165–168 (Mach), 172 (Pobłocki), 175–177 (Trzebiatowski), 180–181 (Wielistowski), 184–186 (Wyczechowski, Wysiiecki, Wysocki), 188–189 (Zapędowski, Zawadzki), 195–196 (Żukowski, Żychcki); ibidem, t. II, s. 210–211 (Chynowski, Cisewski), 213–217 (Cyrzan, Czapiewski), 221–223 (Czarnicki–Czarnowski), 226–227 (Dargolewski), 229 (Domaros), 232–235 (Gliszczyński), 242–243 (Grabowski VII, X), 244–246 (Gut, Jutrzenka), 250–251 (Kistowski, Kliczkowski), 257 (Kowalk), 260–261 (Siemirowski), 264 (Lostin, Lutomski), 269 (Malszycki, Milwiński), 272–273 (Rudgis), 277 (Paszki), 279–280 (Piechowski), 282–285 (Podlaski, Prądzyński, Pruski, Pruszak), 287 (Przywidzki), 292–293, 295 (Skrzeszewski, Słuszewski), 303–306 (Wargowski, Wiecki), 309 (Zanke), 311–312 (Zmuda); ibidem, t. III, s. 212–218 (Dulak, Garczyński, Gostkowski, Rekowski II, Wicon), 224 (Jark), 230 (Mach I), 233 (Brychta I), 238–239 (Lica, Lisewski), 244–246 (Łebiński, Miszewski, Mściszewski), 248–249 (Ossowski), 258–260 (Rekowski II, III, IV), 274 (Skórka, Słajkowski), 276–277 (Szpęgawski, Tada), 286–288 (Węsierski).

¹⁵⁶ Mülverstedt, s. 110.

Podobnie trudne do ustalenia może być pochodzenie rodzin herbu Nabram. Przez Mioszewskego jest on uważany za niemiecki, a w państwie zakonnym spotykane były pieczęci z wizerunkami identycznych godel, chociażby stemple Hansa von Mossecka i Hansa von Slommawa (być może była to jedna osoba)¹⁵⁷.

Kolczyk był herbem von Schleizenów Konarskich. Należy zaznaczyć, że jego godło przypomina odmianę polskiej Ossorii, którą pieczętowali się śląsko-wielkopolscy Sczanieccy, dlatego też część heraldyków przypisywało Konarskich do tego właśnie herbu. Od Ossorii różni się on jednak klejnotem¹⁵⁸. Ważne w tych rozważaniach jest to, że w Prusach Wschodnich dość licznie występowały godła z wizerunkiem koła wozu czy jego części, a Klauck II, który pojawiał się w Sambii, ma godło identyczne z Kolczykiem. Heraldycy przypisują niektórym z tych rodzin pochodzenie czesko-śląskie¹⁵⁹. Z uwagi na to należy dokładnie odtworzyć dzieje każdej z familii, pieczętujących się Ossorią, gdyż metoda heraldyczna może w tym przypadku okazać się myląca.

Wydawałoby się, że Ostoję i Przegońię, herby rodów zdecydowanie polskich, można przypisać wyłącznie powojennym imigrantom¹⁶⁰. I rzeczywiście, jeśli chodzi o Przegończyków, to po połowie XV wieku wśród mieszkańców województwa chełmińskiego występują tylko Dulscy — niewątpliwi przybysze¹⁶¹. Herbem tym w całej Rzeczypospolitej pieczętowało się zresztą tylko około 20 rodzin, co było zapewne wynikiem mylenia godel i przechodzenia Przegończyków pod herb Ostoja¹⁶². Ten z kolei skupiał w czasach nowożytnych nie tylko rzekomych Przegończyków czy Cholewitów, lecz także — oczywiście przez nadużycia heraldyków, a nie błędy samych herbowych — rodziny pruskie, czego dowodzą przykłady Lniskich, Heimsode–Przeczińskich czy kaszubskich Skrzyszewskich i wschodniopruskich Fincków. Godło herbu tych rodzin: dwa księżycy w słup barkami do siebie, nad nimi gwiazda — choć wyraźnie miejscowego pochodzenia — heraldycy określają jako odmienną Ostoję¹⁶³. Jako że herb ten miał wiele odmian, jedynym rozwiązaniem jest nieufanie heraldykom, którzy wymieniają go tylko z nazwy, a dotarcie do oryginalnych wizerunków godła bądź też ustalenie — na podstawie źródeł i herbarzy — dziejów konkretnych rodzin.

Dużo problemów przysparza również określenie pochodzenia Porajów. Herb ten, z czeskimi korzeniami, był w średniowiecznej Koronie dość powszechny¹⁶⁴. Jednocześnie jednak fauna heraldyczna była częstym tematem godła herbów rycerstwa państwa krzyżackiego. Porajem — według badaczy — pieczętowali się Bucendorfowie Kęsowscy

¹⁵⁷ Szymański, s. 192; Leszczyc, s. 233; Engel, s. 14, 19; Mülverstedt, s. 34, 87, tabl. 38, 64.

¹⁵⁸ Dachnowski, s. 90; J. Dygdała, Sz. Wierzchosławski, op. cit., s. 126; Mülverstedt, s. 35, tabl. 26; Leszczyc, s. 250.

¹⁵⁹ Mülverstedt, s. 34 (Klauck II), 55 (Oderski), 57 (Parck), 90 (Stentzsch), 93 (Syburg), tabl. 25, 40, 42, 66, 68.

¹⁶⁰ Szymański, s. 214–216, 242–243; S. Mioszewski, op. cit., s. 47; A. Kulikowski, op. cit., s. 70–72.

¹⁶¹ Mülverstedt, s. 16, 30, tabl. 13, 22; Dachnowski, s. 104; K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; P. Pragert, op. cit., t. II, s. 292.

¹⁶² A. Kulikowski, op. cit., s. 70–72.

¹⁶³ Engel, s. 10; Mülverstedt, s. 19, tabl. 14; Dachnowski, s. 289; Leszczyc, s. 251–252. G. Białuński (op. cit., s. 192) uważa, że mogli wywodzić się z Karyntii.

¹⁶⁴ A. Kulikowski, op. cit., s. 149–150; S. Mioszewski, op. cit., s. 48; Szymański, s. 231–233.

przybyli z Miśni jeszcze w XIII wieku¹⁶⁵, a jego różnymi odmianami kolorystycznymi m.in. Trebnicowie (1440)¹⁶⁶, rodzina Malgedein (XIV wiek)¹⁶⁷, Rembow Szadlińscy (XV wiek)¹⁶⁸, Renglin Pisińscy (1411)¹⁶⁹, rodzina Klee (1485)¹⁷⁰, Rotillen (1536)¹⁷¹, Schnabel (XVI wiek)¹⁷² czy toruńska rodzina Brelen, pochodząca z Westfalii¹⁷³. W wielu przypadkach trudno jest ocenić kiedy i skąd konkretne rodziny migrowały¹⁷⁴.

Wydaje się, że Prawdzicem pieczętowały się wyłącznie rodziny pochodzenia koronnego, zapewne mazowieckiego¹⁷⁵. U Mülverstedta herb ten pierwszy raz pojawia się pod datą 1478¹⁷⁶. Jednak według Jerzego Dygdały i Szczepana Wierzchosławskiego rodzinie Kruszyńskich z dużym prawdopodobieństwem można przypisać w ziemi chełmińskiej nawet XIV-wieczny rodowód¹⁷⁷. Przykładem wartym dygresji jest również familia Nowowiejskich Taubnekierów, pochodząca z Prus Książęcych, której herb bardzo przypomina Prawdzica. Górna połowa obu godła jest właściwie identyczna. Wyraźnie jednak różnią się w dolnej części. U Nowowiejskich mur jest zastąpiony trzema pasami (rzekami): dwoma niebieskimi, a pomiędzy nimi białym. Problem wyjaśnia Dachnowski, który zauważa, że herb Taubnekierów nie jest Prawdzicem, lecz być może pruską — a na pewno zagranicznego pochodzenia — Gizą (Gissa)¹⁷⁸. Marian Gumowski twierdzi, że Nowowiejscy wywodzili się od toruńskiej rodziny Gise, jednak ich godło heraldyczne opisuje jako półłwa nad dwiema czarnymi belkami¹⁷⁹. Przykład ten pokazuje możliwość pomylenia herbów, utożsamiania jednego z drugim. Być może niektóre rody pruskie, pieczętujące się Gizą, w czasach nowożytnych odmieńczyły swój herb na Prawdzica. Podobnie mogło być też z Zarebczycami. Dzieje każdej rodziny pieczętującej się tymi herbami należy więc zbadać indywidualnie.

Zastanawiające są również dzieje herbu Prus, a konkretnie Wilczychkos, późniejszego Prusa II. Prus I (Półtorakrzyż) nie przysparza kłopotów: godło wyraźnie posiada cechy polskiej heraldyki, a sam ród, choć etnicznie pruski — ukształtował się sztucznie (kryterium łączącym przedstawicieli było pochodzenie) w XIV-wiecznej Koronie¹⁸⁰.

¹⁶⁵ Dachnowski, s. 84–86.

¹⁶⁶ Ibidem, s. 88; Engel, s. 22; Mülverstedt, s. 98.

¹⁶⁷ Mülverstedt, s. 46.

¹⁶⁸ Ibidem, s. 68; Dachnowski, s. 89.

¹⁶⁹ Engel, s. 16; Mülverstedt, s. 59; Dachnowski, s. 87–88.

¹⁷⁰ Engel, s. 4.

¹⁷¹ Mülverstedt, s. 73.

¹⁷² Ibidem, s. 81.

¹⁷³ M. Gumowski, op. cit., s. 40.

¹⁷⁴ Zob. też Bagmihl, 3. Bd, s. 32–35, tabl. XV.

¹⁷⁵ A. Kulikowski, op. cit., s. 155–156; Szymański, s. 235–237; Leszczyc, s. 265–266; Mioszowski uznaje go za pruski bądź pomorski, zapewne myląc go z Gisą — S. Mioszowski, op. cit., s. 33.

¹⁷⁶ Mülverstedt, s. 24, 63.

¹⁷⁷ J. Dygdała, Sz. Wierzchosławski, op. cit., s. 25–26.

¹⁷⁸ Dachnowski, s. 217; J. Krzepela, *Spis miejscowości i rodów ziemiankich województwa pomorskiego*, Kraków 1925, s. 79; S. Mioszowski, op. cit., s. 25–26.

¹⁷⁹ M. Gumowski, op. cit., s. 64–65.

¹⁸⁰ J. Chwalbińska, op. cit.; A. Kulikowski, op. cit., s. 59–63; Szymański, s. 238–242; S. Mioszowski, op. cit., s. 47; J. Bieniak, *Jeszcze w sprawie genezy...*, s. 45.

Prus II i III są późniejszymi odmianami znaku Półtraczyża. Biorąc pod uwagę późniejsze wizerunki, odmiany I i III występują w średniowieczu tylko w Polsce¹⁸¹. Prus II powstał natomiast przez połączenie godła Prusa I z innymi herbami, przyniesionymi najprawdopodobniej przez imigrantów z Prus. Przedstawiały one dwa ostrza — kos albo sierpów (Moszczenica) czy też wnyków (Wilczekosy). Gniazdem Moszczeniców była z całą pewnością wieś o tej samej nazwie, położona w powiecie piotrkowskim. Również Wilczekosy wywodzone są przez badaczy z ziemi sieradzkiej oraz łęczyckiej¹⁸². Problem jednak w tym, że podobne, a nawet identyczne, herby występowały w państwie krzyżackim. Pseudo-Wilczymikosami pieczętował się występujący już w 1356 r. Diwan (Dziwan) von Schillingsdorf, a w 1402 r. i w 1422 r. znaku tego używali jego następcy na Białochowie w ziemi chełmińskiej. Identyczny herb nosili Głuchowscy (XV wiek — być może dopiero w końcówce stulecia¹⁸³), natomiast podobny Sonnenbergowie (XIV wiek) z powiatów kętrzyńskiego i chełmińskiego. Najprawdopodobniej odmianą tego symbolu pieczętowali się Stauden–Jaromierscy, a Grunenbergowie (XV wiek) w godle mieli dwa sierpy (Moszczenica?)¹⁸⁴. Nie ma pewności, że wszystkie wymienione rodziny zamieszkiwały Prusy przed rokiem 1454 — trzeba jednak zaznaczyć, że w Koronie proces przystępowania Moszczeniców i Wilczychkosów do clenodium Prusów miał miejsce najpóźniej w latach 20. XV wieku, ponieważ wtedy wykształciło się godło Prusa II¹⁸⁵. Występowanie Wilczychkos w późniejszym okresie może dowodzić odseparowania współrodowców granicą polsko–krzyżacką. Przy odtwarzaniu genezy herbu możliwe są trzy interpretacje:

1. Wymienione wyżej rodziny pieczętujące się Moszczenicą i Wilczymikosami wywodzą się z Korony i migrowały do państwa krzyżackiego długo przed wojną trzydziestoletnią. Wpisuje się to idealnie w poruszany już problem pochodzenia właścicieli Schillingsdorfu w XV wieku. Możliwe, że Dachnowski się nie mylił i rzeczywiście pochodzący z ziemi dobrzyńskiej rycerz (h. Wilczekosy) wzenił się w miejscową rodzinę dziedziców tych dóbr, a heraldyk — najprawdopodobniej sugerując się pochodzeniem — uznał go za protoplastę innych, późniejszych przybyszów z sąsiedniej dzielnicy — Cholewitów Dąbrowskich. Warto też zaznaczyć występowanie Wilczychkos w średniowiecznej ziemi dobrzyńskiej¹⁸⁶. Wątpliwości budzi jednak imię rzekomego przybysza Diwuna, które według badaczy jest etnicznie pruskie¹⁸⁷.

¹⁸¹ Mülverstedt, s. 64, 70, 93, tabl. 12, 47 — najwcześniejsza wzmianka w Prusach: 1487 r.; u B. Engela nie występują.

¹⁸² J. Chwalbińska, op. cit., s. 103; A. Kulikowski, op. cit., s. 62.

¹⁸³ Według heraldyków Wilczymikosami pieczętował się Jan występujący tu w połowie XV wieku — patrz np. Boniecki VI, s. 116. Wiadomo jednak, że miał on wnuków jedynie ze swojej córki i to właśnie ich potomkowie byli nowożytnymi Głuchowskimi herbu Prus II — patrz L. Pachon, op. cit., s. 45–47 — tak więc, skoro nie znamy herbu Jana, należy przyjąć, że to dopiero nowożytni Głuchowscy byli Prusami, a herb też został niesłusznie przypisany również jemu.

¹⁸⁴ J. Bieniak, *Elita...*, s. 55–56; Mülverstedt, s. 22, 24, 88–89; J. Chwalbińska, op. cit., s. 119; zob. też Bagmihl, 1. Bd, s. 101–102, tabl. XXXVIII.

¹⁸⁵ J. Chwalbińska, op. cit., s. 121.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 72; Dachnowski, s. 122.

¹⁸⁷ J. Bieniak, *Elity...*, s. 56; J. Chwalbińska, op. cit., s. 120.

2. Zawołanie Wilczekosy występuje w źródłach po raz pierwszy pod koniec XIV wieku, natomiast wizerunek herbu pojawia się na pieczęciach dopiero na początku XV wieku¹⁸⁸. Wiadomo też, że imigracja pruska (nie ma tu znaczenia czy była ona dobrowolna, czy przymusowa) przebiegała w wielu niezależnych etapach do różnych dzielnic Korony¹⁸⁹. Niewykluczone, że rodziny pieczętujące się Moszczeni-
cą i Wilczymikosami przybyły do Polski najpóźniej, mając już wykształcone swoje rodzime, pruskie herby i przenosząc je na tereny polskie, a następnie przystąpiły do rodu Prusów. Rodzimy charakter symboli Prusaków tłumaczyłby występowanie omawianych godel w obu interesujących nas państwach. Przeciw tej tezie mogą świadczyć przykłady najstarszych, XIV-wiecznych przedstawień herbu Wilczekosy, przytoczone przez Piekosińskiego¹⁹⁰. Nie ma jednak pewności, że wizerunki zamieszczone w pracy tego badacza rzeczywiście przedstawiają Wilczekosy. Dodatkowo należy stwierdzić, że odwzorowania narzędzi pracy nie są typowe dla heraldyki polskiej.
3. Kontynuując ostatnią myśl, należy podać przykłady niemieckiego Chomąta, czeskich Grabi czy niemieckiego lub włoskiego Jasieńczyka¹⁹¹. Również Moszczenica i Wilczekosy mogły być herbami niemieckimi, co tłumaczyłoby ich występowanie na terenie państwa zakonnego. Możliwe, że przejęte przez autochtonów — być może drogą adopcji — przeszły stamtąd do Korony, co oznaczałoby powrót do interpretacji z punktu 2. Zapożyczenie godel przez polskie rycerstwo bezpośrednio z terenów Rzeszy należy odrzucić, bo — jak to udowodniła Chwalbińska — na terenie Korony były one typowe dla ludności etnicznie pruskiej. Istnieje jednak jeszcze trzecia możliwość — podobieństwa dwóch różnych herbów: niemieckiego i polskiego. Należy jednak zwrócić uwagę na małe prawdopodobieństwo takiej tezy, ponieważ herb Schillingsdorfów i Gluchowskich jest identyczny (!) z herbem kanonika krakowskiego Adama Będkowskiego na pieczęci z 1413 r. Na obu wizerunkach kosa połączone są łańcuchem. Heraldycy opisywali ów element jako sprężynę, która stanowiła część wnyków na wilki¹⁹². W obu przypadkach mamy więc do czynienia z rzeczywistymi „wilczymi kosami”, a nie tylko z samymi ostrzami kos czy sierpów. Z pewnością nie jest to zbieg okoliczności i wymienione trzy rodziny należy uznać za heraldycznych współrodowców.

Nie jest w tym miejscu zadaniem autora rozstrzygnięcie, która z powyższych interpretacji jest właściwa, choć wydaje się, że najprawdopodobniejsza jest ta o pruskim pochodzeniu godła. Wynika z nich jeden kluczowy dla tych rozważań wniosek: rodziny pieczętujące się Prusem I i III są z całą pewnością pochodzenia koronnego, natomiast Prus II — a właściwie te herby, które na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych się w niego przemieniły — występował po obu stronach granicy polsko-krzyżackiej.

¹⁸⁸ J. Chwalbińska, op. cit., s. 76, 119.

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ F. Piekosiński, *Heraldyka polska wieków średnich*, Kraków 1899, s. 177.

¹⁹¹ A. Kulikowski, op. cit., s. 117–119.

¹⁹² J. Chwalbińska, op. cit., s. 119.

Zagadkowe jest pochodzenie Wiśniewskich — jedynej chełmińskiej rodziny pieczętującej się odmianą herbu Ramułt. Wprawdzie z całą pewnością pochodzi on z obszaru oddziaływania heraldyki niemieckiej, jednak Dachnowski uważał, że nosząca ten sam herb rodzina Sicińskich wywodziła się z zachodnich Kujaw. Analiza tablic zgromadzonych w herbarzu Mülverstedta dostarcza wielu przykładów herbów, przedstawiających w godle różnorodne kombinacje Porajów, również na pasach w skos, dlatego też metoda heraldyczna okazuje się bezużyteczna przy próbach ustalenia rodowodu Wiśniewskich¹⁹³.

Najstarsze losy Rogalitów giną w mrokach dziejów. Według dawnych polskich heraldyków przybyli oni na Śląsk z Niemiec w XIII wieku. Niektóre współczesne opracowania uważają ród za polski. Wobec tego problemu przyjęło się określać pochodzenie Rogalitów jako śląsko–mazowieckie¹⁹⁴. W I połowie XV stulecia polska linia rodu była już dość mocno rozrodzona, a liczne rodziny rozsiane po całej północnej części kraju¹⁹⁵. Herbarze niemieckie wliczają również licznych Rogalitów w państwie zakonnym i na Pomorzu¹⁹⁶. Herb ten występuje w wielu odmianach, nie tylko barwnych i — co ciekawe — według Bieniaka zależą one od geograficznego pochodzenia współrodowców oraz okresu, którego dotyczą badania. Analiza odmian umożliwiłaby więc przybliżone określenie czasu i kierunku migracji poszczególnych rodzin¹⁹⁷. Niestety, biorąc pod uwagę fakt korzystania przez heraldyków niemieckich głównie z materiału sfragistycznego i — zapewne — określania barw herbów na podstawie nowożytnych herbarzy polskich, metoda taka jest niemożliwa do zastosowania. Nie możemy więc z całą pewnością stwierdzić czy konkretna rodzina przybyła do państwa krzyżackiego ze Śląska, czy też z któregoś regionu państwa polskiego. Przypadek Rogalitów nie jest więc niezaprzeczalnym dowodem polskości rycerstwa państwa zakonnego, jak chciałoby wielu historyków¹⁹⁸. Faktem jest jednak liczne występowanie tu przedstawicieli tego rodu, a co za tym idzie — przy badaniu zjawisk migracyjnych w XV i XVI wieku — metoda heraldyczna staje się bezużyteczna.

Sas pochodził zapewne z Wołoszczyzny, dlatego dość powszechnie występował w południowo wschodniej części Rzeczypospolitej. Jednak — tak jak w przypadku Leliwy — jego godło przedstawia elementy typowe również dla heraldyki pomorskiej. Stąd też w Prusach Królewskich występowała ogromna ilość rodzin pieczętujących się tak

¹⁹³ Dachnowski, s. 279; Niesiecki IX, s. 343; Mülverstedt, tabl. 5, 9, 16, 18, 23, 34, 41, 45, 53, 56, 59, 77–78.

¹⁹⁴ A. Kulikowski, op. cit., s. 163–164; Szymański, s. 251–253; J. Bieniak, *Jeszcze w sprawie genezy...*, s. 53.

¹⁹⁵ Leszczyc, s. 281–284; patrz też np. J. Bieniak, *Elita...*, s. 57.

¹⁹⁶ Engel, s. 4 (Budyg, 1440), 6 (Trzcińscy, 1433), 12 (Lewalt), 16 (Ryński, 1411); Mülverstedt, s. 24 (Grunenberg), 43 (Locke), 55 (Orzechowscy), 76 (Sassem, 1340), 82 (Schönwiese, 1399), 97 (Tirau, 1440; Tittmansdorf, 1396), 111 (Biberstein–Zawadzcy), tabl. 3 (Biberstein–Pilchowscy, Biberstein–Orzechowscy); zob. też Bagmihl, 2. Bd, s. 109–110, tabl. XL.

¹⁹⁷ J. Bieniak, *Heraldyka polska przed Długoszem. Uwagi problemowe*, w: *Sztuka i ideologia XV wieku. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk Warszawa, 1–4 grudnia 1976 r.*, pod red. P. Skubiszewskiego, Warszawa 1978, s. 194–197.

¹⁹⁸ Patrz np. M. Bartkowiak, op. cit., s. 20–21.

zwanym Sasem odmiennym bądź Sasem Pruskim. Familie te bez wątpienia należy zakwalifikować do osiadłych. Przy badaniu pochodzenia rodzin herbu Sas należy więc zachować dużą ostrożność i dotrzeć do wizerunków herbów¹⁹⁹.

Herb Sulima — wykazujący cechy typowe dla heraldyki niemieckiej — lub jego odmiany dość często pojawiały się w Prusach (Cromer, Gocławscy, Potten, Stanisławscy) i na Pomorzu, jednak najwcześniejsza wzmianka o jego występowaniu w województwie chełmińskim pochodzi z początku XVI stulecia: w 1506 r. mieszczanin toruński Jan von Beutel, pochodzący ze Śląska, został adoptowany przez kujawskich Sulimów. Według Dachnowskiego herbem tym pieczętowali się również właściciele Słomowa, jednak z całą pewnością nie mogli to być XV-wieczni Słomowscy²⁰⁰.

1.3. Pochodzenie XVI-wiecznej szlachty chełmińskiej

Powyższe rozważania pozwoliły zakwalifikować sporą grupę rodów szlacheckich — występujących w ziemi chełmińskiej po wojnie trzynastoletniej — do imigrantów z Korony. Możemy zaliczyć do nich rodziny pieczętujące się:

- Cholewą (Białochowscy²⁰¹, Kamińscy²⁰², Kitnowscy²⁰³, Klęczkowscy²⁰⁴, Tylewscy²⁰⁵)
- Dąbrową (Kostkowie²⁰⁶, Jarzemińscy²⁰⁷)
- Dołęgą (Pniewscy²⁰⁸, Szczepańscy²⁰⁹, Wierzbowscy²¹⁰ oraz zapewne Dziedzicy²¹¹)

¹⁹⁹ Leszczyc, s. 289–293; Szymański, s. 256–257; Dachnowski, s. 286, 319; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 142 (Borzyszkowski), 151 (Chelmowski), 189 (Zawadzki I), 195–196 (Żukowski); t. II, s. 219 (Czapiewscy), 222 (Czarnowscy), 225–227 (Dargolewscy), 233 (Gliszczyńscy), 244 (Gut), 248 (Kiedrowscy), 289 (Radoszewscy); t. III, s. 213–215 (Garczyński), 245 (Mściszewski), 276 (Szpegawski), 280–281 (Tesmer II); Mülverstedt, s. 63, tabl. 47 (Preuss I), s. 85, tabl. 63 (Siegmond II); *Rekognicjarz poborony powiatu Tucholskiego...*, s. 168 (Żukowski), zob. też s. 164 (Chelmowski); Bagmihl, 3. Bd, s. 27–31, tabl. X–XI.

²⁰⁰ S. Mieroszewski, op. cit., s. 32; Dachnowski, s. 228; Engel, s. 19; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 118; Maercker, s. 481; Bagmihl, 2. Bd, s. 147–156, tabl. LV, LXI; M. Gumowski, op. cit., s. 35; Mülverstedt, s. 11, 23, 63, 84, tabl. 7, 16, 46, 62.

²⁰¹ K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; Ledebur, 1. Bd (A–K), Berlin b.d., s. 61; zob. też rozważania na s. 28–29 niniejszej książki.

²⁰² Dachnowski, s. 355.

²⁰³ Ibidem, s. 356; Ledebur, 1. Bd, s. 434.

²⁰⁴ Dachnowski, s. 355; Ledebur, 1. Bd, s. 435.

²⁰⁵ Dachnowski, s. 355; Ledebur, 3. Bd, s. 20, 40.

²⁰⁶ J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 11; zob. też S. Sroka, *Zapomniany przodek św. Stanisława Kostki*, „Klio”, nr 18/(3), 2011, s. 132.

²⁰⁷ Ledebur, 1. Bd, s. 393; M. Kamińska, op. cit., s. 59; Leszczyc, s. 64, 273; Niesiecki IV, s. 449.

²⁰⁸ W. Wittyg, *Nieznaną szlachta polska i jej herby*, Kraków 1908, s. 248; Uruski XIV, s. 106.

²⁰⁹ Dachnowski, s. 164; *Urządnicy*, s. 233; A. Biliński, op. cit., s. 181; Ledebur, 2. Bd, s. 510; M. Kamińska, op. cit., s. 56.

²¹⁰ Dachnowski, s. 165; *Urządnicy*, s. 237; Ledebur, 3. Bd, s. 113.

²¹¹ Leszczyc, s. 76; W. Szczucki, op. cit., s. 122.

- Grzymałą (Radowiccy²¹²)
- Jastrzębcem (Borowsy²¹³, Kukowscy²¹⁴, Sumowscy²¹⁵)
- Jezierzą (Galczewscy²¹⁶)
- Korabiem (Łopaccy²¹⁷, Piątkowscy²¹⁸)
- Korczakiem (Samplawscy²¹⁹)
- Leszczycem (Bolemińscy²²⁰, Święccy²²¹)
- Lubiczem (Białobłoccy²²², Gierkowscy²²³, Jaworscy²²⁴, Kijewscy²²⁵, Łążyńscy²²⁶, Orłowski z Rychnowa²²⁷, Piwniccy²²⁸, Płutowscy²²⁹, Sadlińscy²³⁰, Sędzicczy²³¹, Szymborscy²³², Watlewscy²³³, Znanięccy²³⁴)
- Łodzią (Sulkowscy²³⁵)

²¹² Uruski XV, Warszawa 1931, s. 127; Ledebur, 1. Bd, s. 490; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, Hamburg 1900, s. 258; M. Kamińska, op. cit., s. 56.

²¹³ Ledebur, 1. Bd, s. 89–90; E. Żernicki–Szeliga (*Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 167) uważał, że byli herbu Dolega.

²¹⁴ *Urzędnicy*, s. 217; Ledebur, 1. Bd, s. 490; A. Biliński, op. cit. s. 96 — zna też innych Kukowskich, herbu własnego, zob. ibidem, s. 96–97.

²¹⁵ *Urzędnicy*, s. 234; Ledebur, 2. Bd, s. 505.

²¹⁶ Dachnowski, s. 309; *Urzędnicy*, s. 205; Ledebur (3. Bd, s. 257) błędnie przypisuje ich do herbu Ślepowron.

²¹⁷ Pochodzili z Łopatek w powiecie płońskim. W 1504 r. Bartłomiej Koga–Łopacki kupił część Żmijewka, jednak rodzina swoją główną siedzibę wciąż miała w dobrach gniazdowych — zob. W. Wittyg, op. cit., s. 188; W. Szczucki, op. cit., s. 122. Boniecki nie zgadza się z przypisywaniem Łopackich do Korabitów — zob. Boniecki XV, s. 379–380.

²¹⁸ Leszczyc, s. 176.

²¹⁹ *Urzędnicy*, s. 230; Mülverstedt, s. 75, tabl. 56.

²²⁰ Dachnowski, s. 295; Ledebur, 1. Bd, s. 82.

²²¹ *Urzędnicy*, s. 234.

²²² Niesiecki II, s. 119.

²²³ Dachnowski, s. 366; Leszczyc, s. 214.

²²⁴ *Testamenty szlachty...*, s. 134.

²²⁵ Dachnowski, s. 366; Ledebur, 1. Bd, s. 431.

²²⁶ *Urzędnicy*, s. 220; Ledebur, 2. Bd, s. 50; 3. Bd, s. 303.

²²⁷ Być może jednego pochodzenia z Płutowskimi zob. Leszczyc, s. 216; K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; S. Szybkowski, op. cit., s. 190, 496.

²²⁸ Dachnowski, s. 365; K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; A. Biliński, op. cit., s. 46; Ledebur, 2. Bd, s. 201; zob. też s. 93–107, niniejszej książki.

²²⁹ K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; *Urzędnicy*, s. 227; Dachnowski, s. 366; Leszczyc, s. 217; Ledebur, 2. Bd, s. 229.

²³⁰ W. Wittyg, op. cit., s. 282; W. Szczucki, op. cit., s. 59. Baranowski odczytał nazwisko jako „Sadlewski” — zob. Baranowski, s. 64.

²³¹ Dachnowski, s. 366; *Urzędnicy*, s. 231; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 63.

²³² Dachnowski, s. 365; *Urzędnicy*, s. 234; M. Kamińska uważa ich za Nałęczów: op. cit., s. 56.

²³³ Dachnowski, s. 365; Ledebur, 3. Bd, s. 84.

²³⁴ A. Biliński, op. cit., s. 215; W. Szczucki, op. cit., s. 122; Ledebur, 3. Bd, s. 171–172.

²³⁵ Niesiecki VII, s. 566; W. Szczucki, op. cit., s. 122.

- Nałęczem (Komorowscy²³⁶)
- Niezgodą (Napolscy²³⁷)
- Ogończykiem (Augustynowscy²³⁸, Białobloccy²³⁹, Borowscy²⁴⁰, Działyńscy²⁴¹, Kiejwscy²⁴², Paproczy²⁴³, Wlewscy²⁴⁴, zapewne Piątkowscy²⁴⁵)
- Pilawą (Rynkowscy²⁴⁶)
- Pobogiem (Bobrowscy²⁴⁷, Kobylscy²⁴⁸, Waldowscy²⁴⁹, Zęgwirscy²⁵⁰)
- Pomianem (Kielczewscy²⁵¹, Ostromęcscy²⁵², Sokolowscy²⁵³, Sztywnaccy²⁵⁴)
- Poronią (Jasińscy²⁵⁵)
- Prusem III²⁵⁶ (Nogaccy²⁵⁷, Wichulscy²⁵⁸)
- Przegonią (Dulscy²⁵⁹)
- Przosną (Balińscy²⁶⁰)

²³⁶ Dachnowski, s. 134; *Urzędnicy*, s. 213; A. Biliński wymienia też rodziny innych herbów — zob. op. cit., s. 88–89; W. Szczucki uważa ich za Leliwitów — zob. op. cit., s. 58.

²³⁷ Dachnowski, s. 361; Ledebur, 2. Bd, s. 136.

²³⁸ Dachnowski, s. 25; *Urzędnicy*, s. 193; Ledebur, 3. Bd, s. 185.

²³⁹ Dachnowski, s. 25; *Urzędnicy*, s. 195; Ledebur, 1. Bd, s. 61. Zob. też s. 119–126 niniejszej książki.

²⁴⁰ Dachnowski, s. 25; *Urzędnicy*, s. 197; Boniecki II, s. 53; W. Wittyg, op. cit., s. 40.

²⁴¹ Dachnowski, s. 18; *Urzędnicy*, s. 203.

²⁴² *Urzędnicy*, s. 212.

²⁴³ Dachnowski, s. 26; A. Biliński, op. cit., s. 130; Leszczyc, s. 246; Ledebur, 2. Bd, s. 181.

²⁴⁴ Niesiecki IX, s. 375; W. Szczucki, op. cit., s. 60; Ledebur, 3. Bd, s. 128.

²⁴⁵ Leszczyc, s. 246.

²⁴⁶ Przynależność heraldyczna rodziny nie jest pewna — zob. *Urzędnicy*, s. 230; Uruski XV, s. 356; Ledebur, 2. Bd, s. 328.

²⁴⁷ W. Wittyg, op. cit., s. 35 — autor błędnie zlokalizował gniazdo rodziny jako Bobry w ziemi łęczyskiej.

²⁴⁸ Dachnowski, s. 377; Ledebur, 1. Bd, s. 452.

²⁴⁹ W. Wittyg, op. cit., s. 340; według Ledebura (3. Bd, s. 74) pieczętowali się Dołęgą.

²⁵⁰ Dachnowski, s. 376; Ledebur, 3. Bd, s. 163.

²⁵¹ Dachnowski, s. 80.

²⁵² Ibidem; *Urzędnicy*, s. 224; Ledebur, 1. Bd, s. 430; 3. Bd, s. 319.

²⁵³ Dachnowski, s. 78; Ledebur, 2. Bd, s. 456.

²⁵⁴ Dachnowski, s. 80 — tu jako Słynwaccy; zapewne szlachta wasalna biskupa chełmińskiego — zob. Baranowski, s. 32; Ledebur, 2. Bd, s. 503.

²⁵⁵ Dachnowski, s. 183; Leszczyc, s. 264.

²⁵⁶ Jan Karol Dachnowski błędnie wyrysował Prusa III (zastępując pół podkowy drugą kosa), przez co wprowadził niemalże zamieszanie w wydzieleniu tych rodzin od Wilczychkosów, czyli Prusów II — zob. Dachnowski, s. 386; por. L. Pachoń, op. cit., s. 17.

²⁵⁷ Niesiecki VI, s. 572; Uruski XII, s. 166; M. Kamińska, op. cit., s. 54.

²⁵⁸ *Urzędnicy*, s. 237; Ledebur, 3. Bd, s. 110; J. Wultański, *Wichulec i okolice. Bobrowo, Czekanowo, Grzybno, Najmowo*, Brodnica 2005, s. 21. Wojciech Kętrzyński wywodził ich od Hansa von Eichholz występującego w 1440 r. Nie zwrócił jednak uwagi na fakt, że Hans pieczętował się zupełnie innym herbem — zob. W. Kętrzyński, *O Jabłonowskich...*, s. 893; Engel, s. 7.

²⁵⁹ Dachnowski, s. 104; K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; Ledebur, 1. Bd, s. 184.

²⁶⁰ Dachnowski, s. 139.

- Ślepowronem (Browińscy²⁶¹, Pawłowscy²⁶², Żmijewscy²⁶³)
- Tarnawą (Bystramowie²⁶⁴)
- Toporem (Skurgierwscy²⁶⁵)
- Zagrobą (Bątkowscy²⁶⁶).

Z całą pewnością imigrantami byli również: Bromierscy herbu Pobóg lub Jastrzębiec²⁶⁷, Chelstowscy herbu Drogosław lub Jastrzębiec²⁶⁸ oraz Ligowscy herbu Jastrzębiec lub Lubicz²⁶⁹.

Niewątpliwie do rodzin osiadłych w państwie krzyżackim przed 1454 r. należy zaliczyć:

- Bajerskich h. wł. Trzy Gwiazdy²⁷⁰
- Bażyńskich h. wł. Luzitan²⁷¹
- Dąbrowskich h. wł. Virgo Violata²⁷²
- Elżanowskich h. wł. Sępia Głowa²⁷³
- Gołockich h. wł. zwanego Pieleszem odmiennym²⁷⁴
- Konopackich²⁷⁵ i Kossowskich²⁷⁶ h. Odwaga
- Kwiatkowskich h. wł.²⁷⁷
- Leskich h. wł. Gończy²⁷⁸
- Łoktowskich h. wł. nazywanego Krojami odmiennymi²⁷⁹
- Meldzyńskich h. wł.²⁸⁰
- Mortęskich h. wł. Orlik (Orle Nogi)²⁸¹

²⁶¹ *Urządnicy*, s. 197; Ledebur, 1. Bd, s. 110.

²⁶² *Urządnicy*, s. 226.

²⁶³ Mülverstedt, s. 113–114, tabl. 81; Ledebur, 3. Bd, s. 171.

²⁶⁴ Dachnowski, s. 156; K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; Ledebur, 1. Bd, s. 64; 3. Bd, s. 151, 202.

²⁶⁵ Dachnowski, s. 384; Ledebur, 1. Bd, s. 68.

²⁶⁶ A. Biliński, op. cit., s. 19; W. Szczucki, op. cit., s. 122.

²⁶⁷ W. Szczucki, op. cit., s. 122; Leszczyc, s. 136, 258; Niesiecki II, s. 303–304; Ledebur, 1. Bd, s. 108; 3. Bd, s. 218.

²⁶⁸ *Urządnicy*, s. 199; Dachnowski, s. 328; W. Szczucki, op. cit., s. 58; Niesiecki III, s. 26; Leszczyc, s. 83, 137; Ledebur, 1. Bd, s. 139.

²⁶⁹ A. Biliński, op. cit., s. 100; W. Szczucki, op. cit., s. 122; Leszczyc, s. 143.

²⁷⁰ Dachnowski, s. 284; Ledebur, 2. Bd, s. 312–313; 3. Bd, s. 186.

²⁷¹ Dachnowski, s. 3–7; Ledebur, 3. Bd, s. 186–187.

²⁷² Dachnowski, s. 12; Ledebur, 1. Bd, s. 158, 174–175

²⁷³ Dachnowski, s. 171; Ledebur, 1. Bd, s. 200. Zob. też s. 107–119 niniejszej książki.

²⁷⁴ Dachnowski, s. 195; Ledebur, 3. Bd, s. 19, 263.

²⁷⁵ Dachnowski, s. 66; Ledebur, 1. Bd, s. 461.

²⁷⁶ Boniecki XI, s. 344; M. Kamińska, op. cit., s. 53.

²⁷⁷ E. v. Żerniki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 1. Bd, s. 501.

²⁷⁸ Dachnowski, s. 357; Ledebur, 2. Bd, s. 26–27.

²⁷⁹ Boniecki XV, s. 369. Z pewnością Łoktowscy byli miejscowego pochodzenia, jednak czy występujący w 1440 r. rycerz Kirsten von der Luchte był przodkiem późniejszych właścicieli tych dóbr, nie jest pewne — zob. *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 74.

²⁸⁰ Dachnowski, s. 247; Ledebur, 2. Bd, s. 93.

²⁸¹ Dachnowski, s. 8–11; Ledebur, 2. Bd, s. 120–121.

- Napolskich²⁸², Wypczyńskich²⁸³ i Zakrzewskich²⁸⁴ h. Trzy Gałązki
- Orłowskich i Zaleskich h. Chomąto²⁸⁵
- Plemieckich h. wł. zwanego Porajem odmiennym²⁸⁶
- Płachawskich h. wł.²⁸⁷
- Rokuszów h. wł. Hybryda Pruska²⁸⁸
- Trzczańskich h. wł. zwanego Leliwą odmienną²⁸⁹
- Trzebskich h. wł. zwanego Nieczują odmienną²⁹⁰
- Zegartowskich h. wł. zwanego Topaczem odmiennym²⁹¹.

Lichtjanowie herbu własnego Koło Młyńskie²⁹², Nowowiejscy herbu Giza²⁹³ i Finkowie herbu własnego Szachownica²⁹⁴, Kalksteinowie²⁹⁵ i pochodzący od nich Polaszkowscy²⁹⁶, Rzęczkowscy²⁹⁷ herbu Kos (Trzy Pasy) należeli do rycerstwa państwa krzyżackiego, jednak w ziemi chełmińskiej pojawili się zapewne po wojnie trzynastoletniej.

Ustalenie pochodzenia pozostałych rodzin wymaga dokładnej analizy poszczególnych przypadków.

Czekanowscy byli być może Godziembitami²⁹⁸. Możliwe jednak, że rodzina pieczętująca się tym herbem przybyła do Prus Królewskich po 1570 r. z Wielkopolski a familia, występująca tu wcześniej i wywodząca się z Czakanowa, należała do Rogalitów²⁹⁹. Jej na korzeni nie udało się ustalić.

Pochodzenie pozostałych Godziembitów także nie jest pewne, ale wątpliwe, by Oborscy³⁰⁰, Sosnowscy³⁰¹ i Zalescy³⁰² wywodzili się od rodzin osiadłych tu w średniowieczu. Augustyn z Szewna najprawdopodobniej nie miał potomstwa męskiego, a Dachnowski

²⁸² *Urządnicy*, s. 222.

²⁸³ Mülverstedt, s. 18. Według M. Kamińskiej byli Dołęgami — zob. op. cit., s. 57.

²⁸⁴ Dachnowski, s. 16; Ledebur, 3. Bd, s. 151–152.

²⁸⁵ Dachnowski, s. 123; Ledebur, 1. Bd, s. 154; 3. Bd, s. 152, 318.

²⁸⁶ Dachnowski, s. 111. Zob. też s. 126–138 niniejszej książki.

²⁸⁷ Engel, s. 15; Niesiecki VII, s. 74; Ledebur, 2. Bd, s. 204.

²⁸⁸ Dachnowski, s. 146; Ledebur, 2. Bd, s. 306.

²⁸⁹ Dachnowski, s. 179; Ledebur, 3. Bd, s. 33.

²⁹⁰ Dachnowski, s. 239; Ledebur, 3. Bd, s. 244–245; być może przybyli dopiero po wybuchu wojny trzynastoletniej.

²⁹¹ Dachnowski, s. 225.

²⁹² Ibidem, s. 178.

²⁹³ Ibidem, s. 217; Mülverstedt, s. 53.

²⁹⁴ Dachnowski, s. 379; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 58; Maercker, s. 320.

²⁹⁵ Dachnowski, s. 190; Ledebur, 1. Bd, s. 409.

²⁹⁶ Wg Krzepeli z Polaszek w pow. sztumskim pochodzili Polescy h. Kos. Zapewne są oni tożsami z występującymi w ziemi chełmińskiej w 1570 r. Polaszkowskimi — zob. J. Krzepela, op. cit., s. 93; E. Breza, op. cit., s. 247.

²⁹⁷ Dachnowski, s. 190. Według M. Kamińskiej byli Prusami — zob. op. cit., s. 56.

²⁹⁸ Dachnowski, s. 194; *Urządnicy*, s. 201.

²⁹⁹ W. Wittyg, op. cit., s. 68; Boniecki III, s. 350–351.

³⁰⁰ Dachnowski, s. 194.

³⁰¹ Ibidem.

³⁰² Ibidem, s. 192–193; *Urządnicy*, s. 239; Ledebur, 3. Bd, s. 152.

uważał, że wszystkie rodziny tego herbu przybyły do Prus Królewskich podczas wojny trzynastoletniej. Z dużym prawdopodobieństwem — choć nie z całkowitą pewnością — należy więc ich uznać za imigrantów.

Nie wiadomo jakim herbem pieczętował się Mikołaj Bartoszewski posiadacz działu w Sarnówku³⁰³. Bartoszewice były przed wojną trzynastoletnią w posiadaniu Pilewskich i Rokuszów, a w 1526 r. przywilej na nie otrzymał niejaki Kaczyński³⁰⁴. Być może to on był protoplastą Bartoszewskich, ale jego przynależności herbowej również nie udało się ustalić.

Trudno przypuszczać, by Maciej Borski występujący na cząstce Katlewa pochodził z którejś z rodzin pomorskich o tym nazwisku³⁰⁵. Jest wielce prawdopodobne, że był on członkiem rodziny Burskich herbu Jastrzębiec z pobliskiego Bursza w powiecie działdowskim³⁰⁶.

Brochoccy pieczętowali się Prawdzicem, co — jak już napisano — nakazuje zachować ostrożność przy ustalaniu ich pochodzenia. Ich nazwisko wskazuje jednak na to, że pochodzili z Brohocina pod Płockiem. Byli więc przybyszami, a ich migracja nastąpiła zapewne w 1495 r., kiedy to Jakub Kostka przekazał swojej córce Katarzynie i jej mężowi Mikołajowi Brochockiemu dobra ziemskie (Waldówko i pół Świętego) tytułem posagu³⁰⁷.

Niemożliwe wydaje się ustalenie herbu Buczkowskich z Buczka. Wątpliwe, by byli to Bogoriowie, występujący w XVII wieku na Rusi, choć trzeba zaznaczyć, że Ledebur przypisuje do tego właśnie herbu wzmiankowanego w 1820 r. poborcę podatkowego z Kiszporka³⁰⁸. Podobnych trudności przysparza przyporządkowanie do rodu heraldycznego Ciborskich z Ciborza. Rodzinę wymienił w swym zbiorze Boniecki, jednak i on nie znalazł jej przynależności herbowej³⁰⁹.

Chlebownicy z całą pewnością pochodzili z Chlebowa w ziemi dobrzyńskiej. Wbrew opinii Niesieckiego, nie można ich utożsamiać z występującymi w Sieradzkim Porajami i — za Bonieckim i Bilińskim — należy ich określać jako rodzinę nieznanego herbu³¹⁰.

Choińscy z Chojna nie mogą być żadną z rodzin wymienianych w herbarzach, ponieważ ich gniazda leżą w innych ziemiach (Abdankowie — Wielkopolska, Korczakowie — Chełmszczyzna)³¹¹.

³⁰³ Baranowski, s. 62; według M. Kamińskiej (op. cit., s. 51) należał on do Bończów, ci jednak występowali na Chełmszczyźnie; poza tym na Litwie mieszkali Bartoszewcy herbu Drogosław, a w Wielkopolsce Jastrzębczy — zob. Boniecki I, s. 122–123; Niesiecki II, s. 69; Leszczyc, s. 35, 83, 135.

³⁰⁴ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 4.

³⁰⁵ Błąd taki popełnia W. Szczucki (op. cit., s. 122); zob. też: E. v. Żernicki-Szeliga, *Der polnische Adel...*, 1. Bd, s. 97; Leszczyc, s. 330; Boniecki II, s. 56; Ledebur, 3. Bd, s. 212.

³⁰⁶ Mülverstedt, s. 9–10; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 48; Boniecki II, s. 255; Ledebur, 3. Bd, s. 222.

³⁰⁷ Dachnowski, s. 37; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 132, 142; Boniecki XI, s. 352; Baranowski, s. 35, 58.

³⁰⁸ Leszczyc, s. 33; E. v. Żernicki-Szeliga, *Der polnische Adel...*, 1. Bd, s. 123; Ledebur, 3. Bd, s. 220.

³⁰⁹ Boniecki III, s. 145; nie ma podstaw, by poprzeć twierdzenie W. Szczuckiego (op. cit., s. 58), który uważał ich za Lubiczów.

³¹⁰ Baranowski, s. 51; Niesiecki III, s. 34–35; Boniecki II, s. 372–374; A. Biliński, op. cit., s. 35; Ledebur, 1. Bd, s. 140.

³¹¹ Niesiecki III, s. 69; Boniecki II, s. 38–40; Leszczyc, s. 7, 178; por. M. Kamińska, op. cit., s. 59.

Niezidentyfikowani pozostają również zagrodowi Czirllicy z Nawry występujący w źródłach tylko raz³¹². Trudno przypuszczać, by ten niewielki dział, należał do pomorskiej rodziny Czarlińskich³¹³.

Co do Dębolicz i Konojadzkich herbu Prawdzic, to dzięki Dachnowskiemu znamy nawet datę ich przybycia do województwa chełmińskiego: w 1467 r. Jakub Sękowski z Wielkiego Sękowa w powiecie plockim osiadł w Konojadach i przyjął nazwisko od tych dóbr. W następnych latach jeden z Konojadzkich nabył Dębową Łąkę i dał początek Dęboliczom³¹⁴.

Wydawało się, że opublikowane niedawno, oparte na szerokiej kwerendzie źródłowej, wyniki badań nad dziejami rodziny — czy raczej rodzin — Dorpowskich pozwolą nam w pełni poznać ich wczesnonowożytną historię³¹⁵. Jednak o ile występowanie dwóch familii — herbów Junosza i Leliwa — zostało jednoznacznie udowodnione, o tyle ustalenia genealogiczne, zwłaszcza dotyczące XVI wieku, wydają się niespójne³¹⁶. Fakt migracji Krowickich herbu Junosza z Krowiczyna w ziemi dobrzyńskiej do województwa chełmińskiego wydaje się bezsprzeczny³¹⁷. Zagadką pozostaje jednak pochodzenie Leliwitów. Nie wiemy czy rodziny żyły obok siebie w Dorposzu, czy też może doszło do wymiany rodziny herbu Junosza na Leliwitów. Wydaje się, że pierwsza z nich rzeczywiście wymarła, nie wiadomo tylko kiedy. Najprawdopodobniej rodzina herbu Leliwa pieczętowała się początkowo jej odmianą taką samą jak herb Wojanowskich i dopiero w XVII wieku doszło do polonizacji godła, które stało się identyczne ze zwykłą Leliwą³¹⁸. Należy więc uznać tę rodzinę za osiadłą w państwie krzyżackim i pochodzącą zapewne z Pomorza.

Trudne do ustalenia są dzieje Działowskich oraz Gorzechowskich, zaliczanych do Prawdziców. Nie wiadomo czym pieczętowali się występujący w 1434 r. Mikołaj von Saldendorf i Otto von Gorsechaw, którego źródła wspominają w 1447 r. Nie wiadomo więc czy w tych przypadkach mamy do czynienia z ciągłością genealogiczną³¹⁹.

³¹² Baranowski, s. 56; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej województwa chełmińskiego i malborskiego w drugiej połowie XVI wieku (mapa i materiały)*, „Roczniki TNT”, r. 60, 1955, z. 2, Toruń 1957, s. 40; J. Dygdała, Sz. Wierchosławski, op. cit., s. 19. Według M. Kamińskiej byli Szeligami — zob. op. cit., s. 59.

³¹³ Dachnowski, s. 188.

³¹⁴ Ibidem, s. 216; Ledebur, 1. Bd, s. 461; 2. Bd, s. 442; 3. Bd, s. 235. Myli się więc G. A. von Mülverstedt — zob. op. cit., s. 35.

³¹⁵ T. Garczyński, op. cit.

³¹⁶ Autor wymienia poszczególnych przedstawicieli rodzin w obu ciągach genealogicznych jednocześnie — np. Jan Dorpowski (zm. przed 1605 r.) jest dla niego Leliwitą i Junoszą na raz. Lekceważy też fakt występowania wśród właścicieli Skłudzewa — posiadłości Leliwitów — Dorpowskich z Krowiczyna. Nie wykazuje też faktu posiadania przez przedstawicieli „linii młodszej z Dorposza” dóbr, od których przybrała nazwisko — zob. ibidem, s. 255–256, 260–263.

³¹⁷ Ibidem, s. 9; A. Biliński, op. cit., s. 94; K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55; T. de Rosset, *Późnobarokowy pałac w Ostromecku*, Bydgoszcz 1987, s. 11; Leszczyc, s. 164.

³¹⁸ T. Garczyński, op. cit., s. 13–15; Dachnowski, s. 143–144; Ledebur, 1. Bd, s. 188; J. Wojtowicz, *Krótki zarys dziejów Ostromecka. Gospodarka, właściciele, życie codzienne*, Bydgoszcz 1990, s. 11–12; E. Okoń, *Właściciele Ostromecka i ich rezydencja w XV/III stuleciu w świetle źródeł pisanych i ikonograficznych*, w: *Architectura et historia. Studia Mariano Arszczyński septuagenario dedicata*, pod red. M. Woźniaka, Toruń 1999, s. 218–219.

³¹⁹ Dachnowski, s. 216; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 30, 38; Niesiecki III, s. 446; Boniecki V, s. 150.

Gajewscy z Gajewa nie mogli się pieczętować — jak uważała Marlena Kamińska — Ostoją, ponieważ rodzina o tym herbie miała swoje gniazdo w miejscowości Gaj, w powiecie kościańskim. Inni Gajewscy, występujący w źródłach, również nie pojawiali się z ziemi chełmińskiej³²⁰.

Siedzący na Trzcianku Gasińscy, to najprawdopodobniej Gasińscy herbu Grzymała, którzy jeszcze w 1580 r. posiadali dobra ziemskie na Mazowszu — należy ich więc zaliczyć do imigrantów³²¹.

Gąsowscy pochodzili zapewne z Gąsewa na Kujawach. Ich herb również nie jest znany³²².

Głuchowscy są przez badaczy wywodzeni od żyjącego w XV wieku Hansa von Glauchen. Należy jednak zauważyć, że nie zachowała się żadna pieczęć średniowiecznych posiadaczy Głuchowa, a dowodzenie ciągłości genealogicznej niemal w każdym pokoleniu jest oparte na domysłach. Wiadomo również, że wspomniany Hans miał najprawdopodobniej tylko córki a kilkadziesiąt lat milczenia źródeł na temat rodziny (rodzin?) — na przełomie XV i XVI stulecia — każe zachować ostrożność. Według niektórych heraldyków, Głuchowscy pochodzili z Mazowsza i już w średniowieczu zdobyli dobra w państwie krzyżackim. Najprawdopodobniej jednak mazowiecka rodzina herbu Prus II zastąpiła miejscową nieznanego herbu w początkach XVI wieku³²³.

Gogolińscy z Gogolińca także nie występują w herbarzach. Roliczowie o takim samym nazwisku wywodzili się z Gogoliny w powiecie bydgoskim. Istnieje możliwość, że chełmińscy Gogolińscy przenieśli się na wschód Rzeczypospolitej — należałoby ich wtedy zaliczyć do Korabitów³²⁴.

Zdaje się, że Gortatowscy herbu Leliwa bywają przez heraldyków myleni z innymi rodzinami o tym nazwisku. Boniecki uważa, że występowali oni w ziemi chełmińskiej już w czasach krzyżackich, jednak wywodzi ich z Gotartowa z powiecie rypińskiego. Ciekawe też, że jeszcze w 1535 r. michałowskie Gortatowo w całości było królewską wsią. W 1570 r. 1/3 wsi znajdowała się już w rękach prywatnych. Pochodzenie Gortatowskich pozostaje tajemnicą³²⁵.

Niezidentyfikowane heraldycznie pozostaną też rodziny Iwankowskich z Iwanek³²⁶, Jaguszewskich z Jaguszewic³²⁷, Kamińskich z Kamionek Wielkich³²⁸, Kantyłowkich

³²⁰ M. Kamińska, op. cit., s. 52; Leszczyc, s. 156, 251, 285, 306; Boniecki V, s. 343–347; Ledebur, 3. Bd, s. 257.

³²¹ Baranowski, s. 51; Leszczyc, s. 114.

³²² Boniecki VI, s. 10.

³²³ L. Pachoń, op. cit., s. 14, 77; Ledebur, 1. Bd, s. 265.

³²⁴ Boniecki VI, s. 164; Kamińska, op. cit., s. 53; Ledebur, 1. Bd, s. 267; S. Szybkowski, op. cit., passim.

³²⁵ Baranowski, s. 63–64; M. Biksyp, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 51; Dachnowski, s. 144; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 37.

³²⁶ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 46, 49; Baranowski, s. 54.

³²⁷ Baranowski, s. 39; W. Szczucki (op. cit., s. 58) uważa, że byli herbu Ślepowron.

³²⁸ M. Biksyp, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 38; Baranowski, s. 42. Drudzy Kamińscy, z Kamienia, byli Cholewitami — zob. Dachnowski, s. 356.

z Kantyły³²⁹, Katlewskich z Katlewa³³⁰. Karwowsy pochodzili zapewne z któregoś Karwowa na Mazowszu Płockim i z całą pewnością nie można ich utożsamiać z najbardziej znaną rodziną o tym nazwisku, pieczętującą się Cwaliną³³¹.

W rodzinie Kisielewskich nie należy upatrywać znanych badaczom Jelitczyków lub Junoszków³³², lecz zagrodową szlachtę z Kisielewa w ziemi dobrzyńskiej. Według Bilińskiego pochodziło stamtąd kilka rodzin o tym nazwisku — Cholewici i pozostałe nieznanymi herbów³³³.

Kobrzyńscy (Kolbrzyńscy) byli z całą pewnością przybyszami z Kobrzyńca (Kobryńca, Kolbrzyńca) w ziemi dobrzyńskiej. Występowało tam kilka rodzin, np. zagrodowa szlachta herbu Trzaska. Jednak w województwie chełmińskim majątek ziemski mogli zdobyć tylko najbogatsi Rogalicy³³⁴.

Jak już wspomniano, Konarscy herbu własnego są przez badaczy błędnie utożsamiani z rodem Ossoriów. Z całą pewnością w państwie krzyżackim osiedli przed wojną trzynastoletnią. Dachnowski twierdzi, że wyszli oni z Saksonii (okolic Miśni) i — co ciekawe — osiedli w Polsce, skąd w 1311 r. przenieśli się do „ziemi pruskiej”³³⁵, skądinaś wiadomo, że na Pomorze³³⁶. Nie wiadomo kiedy pojawili się w województwie chełmińskim, ale najprawdopodobniej nastąpiło to już w czasach polskich³³⁷.

Dość problematyczne jest odtworzenie dziejów Kruszyńskich herbu Prawdzic. Istniała tradycja o ich wspólnym z Konojadzkimi i Dębołęckimi pochodzeniu od Sękowskich z województwa płockiego. Należy jednak pamiętać, że w XVII wieku Kruszyńskich oskarżono o nieszlacheckie pochodzenie, i nie byli w stanie udokumentować nieprawdziwości tych zarzutów. Być może lektura herbarza Dachnowskiego (który jednak nie wywodził Kruszyńskich od Sękowskich) uświadomiła rodzinie, że udowodnienie wspólnoty pochodzenia z familiami o tym samym herbie było najlepszą drogą ku obaleniu oskarżenia. Właściciele Nawry, w celu nagany, przeprowadzili kwerendę, odtworzyli swoje rodzinne archiwum i możliwe, że dopuścili się przy tym fałszerstw. Żeby udowodnić swe szlacheckie korzenie, wywiedli swój rodowód od Szymona z Kruszyn, mającego w 1485 r. zobowiązania wobec szpitala w Brodnicy. Zaległości spowodowane były zapisaniem w 1381 r. przez Jana z Kruszyn 15 grzywien rocznie jako uposażenie kapelana przy tymże szpitalu. Nie przeszkadzało Kruszyńskim to, że przywołując w swym rodowodzie Jana z Kruszyn obalali teorię o pochodzeniu od Sękowskich, którzy przybyli do województwa chełmińskiego niemal wiek po dokonaniu wspomnianego zapisu. Skutkami prób obrony godności rodziny były procesy archiwotwórcze, których okoliczności

³²⁹ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 51; Baranowski, s. 55.

³³⁰ Baranowski, s. 64; Boniecki IX, s. 345. W. Szczucki (op. cit., s. 58) uznaje ich za Łodziów.

³³¹ Boniecki IX, s. 322; Niesiecki V, s. 52–54. W. Szczucki (op. cit., s. 122) bierze ich za rodzinę herbu Ślepowron.

³³² Boniecki X, s. 80–81.

³³³ Ibidem, s. 82; A. Biliński, op. cit., s. 80.

³³⁴ A. Biliński, op. cit., s. 84; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 154; Baranowski, s. 44, 46–47; Maercker, s. 216, 605.

³³⁵ Dachnowski, s. 90; Ledebur, 1. Bd, s. 457.

³³⁶ J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 12; Leszczyz, s. 250.

³³⁷ Mülverstedt, s. 35.

należy brać pod uwagę przy wykorzystywaniu materiałów archiwalnych, dotyczących najstarszych dziejów Kruszyńskich. Dlatego nie można mieć absolutnej pewności co do ich pochodzenia: nie znamy wizerunków herbów Jana i Szymona z Kruszyn, poza tym dość pewną genealogię rodziny można odtworzyć dopiero dla początków XVI wieku. Najprawdopodobniej rodzina rzeczywiście pochodziła z Mazowsza — bo na to wskazuje ich herb — być może wspomniany Szymon był przodkiem Kruszyńskich, ale wywodzenie ich od Jana wydaje się już nadużyciem — zobowiązania wobec szpitala zapisane były przecież na dobrach ziemskich, a nie na rodzinie³³⁸.

Nie udało się niestety ustalić czym pieczętowali się Kownaccy, ale z dużym prawdopodobieństwem można zaliczyć ich do imigrantów z Mazowsza, posługujących się być może Ślepowronem³³⁹. Nieznane są natomiast dzieje Lińskich z Linowca w parafii Wabcz³⁴⁰, Lipnickich z Lipniczek³⁴¹ oraz Lokakowskich³⁴².

Według heraldyków Lniscy pieczętowali się Ostoją, jednak należy zaznaczyć, że była to jej lokalna (pomorska) odmiana — z gwiazdą zamiast miecza (lub ćwiekowego krzyża). W ziemi chełmińskiej dobra posiadali najprawdopodobniej już w średniowieczu³⁴³.

Lubomiccy to zapewne Lubowiccy herbu Kuszaba z Lubówca w powiecie lipnowskim³⁴⁴, a występujący w Trzebczu Szlacheckim Łasińscy to zapewne Łążyńscy herbu Lubicz³⁴⁵.

Łęccy (Łąccy) z Ciborza są trudni do identyfikacji. Mogli to być Prusowie I z Łąkiego na Kujawach brzeskich, Szeligowie z Łąkiego w powiecie człuchowskim lub występujący na Pomorzu Jelitczycy. Biliński wymienia też nieznaną mu z herbu Łąckich z ziemi dobrzyńskiej. Rodzina o tym nazwisku występowała też w Prusach Książęcych³⁴⁶.

Kolejne rodziny, których pochodzenie pozostaje zagadką, to Łysicy³⁴⁷ z Chojna, Marcikowiczowie (Marcinkiewiczowie?) z Jaworza³⁴⁸, Mileszewscy z Mileszew³⁴⁹.

³³⁸ J. Dygdała, Sz. Wierzchosławski, op. cit., s. 25–26; W. Nowosad, *Nagana szlachestwa jako czynnik archiwootwórczy na przykładzie archiwum rodziny Kruszyńskich z Nawry*, w: *Archiwa, kancelarie, zbiory*, t. II, pod red. W. Chorążyczewskiego, R. Degena i K. Syty, Toruń 2008, s. 181–217; idem, *Archiwa szlachty...*, s. 124, 211–213; Dachnowski, s. 216; Ledebur, 1. Bd, s. 487.

³³⁹ Niesiecki V, s. 339; Boniecki XII, s. 32–37; Baranowski, s. 37; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 111; M. Kamińska, op. cit., s. 60; Ledebur, 1. Bd, s. 473.

³⁴⁰ Baranowski, s. 33; Boniecki XIV, s. 277; Uruski IX, s. 64.

³⁴¹ Wszystkie rodziny wymienione w herbarzach pochodzą z innych ziem — zob. Boniecki XIV, s. 304–311; Uruski IX, s. 85–88; M. Kamińska op. cit., s. 60 (błędnie przypisuje ich do Junoszy); Leszczyc, s. 165.

³⁴² Baranowski, s. 26.

³⁴³ Ibidem, s. 62; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 68; Dachnowski, s. 289; Ledebur, 1. Bd, s. 44.

³⁴⁴ A. Biliński, op. cit., s. 101; Boniecki XV, s. 94. Ewentualnie mogli być herbu Prus I lub Topór — zob. *Urządnicy kujawscy...*, s. 247.

³⁴⁵ Baranowski, s. 31; M. Kamińska, op. cit., s. 61 — uważa, że byli herbu Abdank.

³⁴⁶ Niesiecki VI, s. 184; Boniecki XV, s. 268–272, 315; A. Biliński, op. cit., s. 104; W. Szczucki, op. cit., s. 122 — autor uważa, że byli herbu Ostoja.

³⁴⁷ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 22; Baranowski, s. 52; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 50.

³⁴⁸ Baranowski, s. 54.

³⁴⁹ Ibidem, s. 38, 53; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 52; W. Szczucki (op. cit., s. 59) i M. Kamińska (op. cit., s. 61) przypisują im Szreniawę.

Niepoznane pozostaną też dzieje rodziny Nidackich (później Windackich) z Windaka, która pieczętowała się Prusem II³⁵⁰.

Niedźwiedzcy z Jaworza swoje nazwisko brali z całą pewnością od pobliskiego, parafialnego Niedźwiedzia. Oznacza to, że wywodzili się spośród szlachty wasalnej biskupa plockiego. Ich godło nie jest jednak znane³⁵¹.

Niemojewscy herbu Rola, która — jak już wspomniano — mogła być mylona z Krojami, pochodzili z Kujaw, a ostatecznie przenieśli się do ziemi chełmińskiej na początku XVII wieku (choć posiadali tu dobra już w 1570 r.)³⁵².

Wśród dobrze znanych heraldykom Obrębskich nie ma zapewne tych z Obrębą w województwie chełmińskim³⁵³. Możliwe, że pieczętowali się oni Prusem II³⁵⁴.

Omieńscy z Pruskiej Łąki — zastępowani podczas płacenia podatków przez współwłaścicieli wsi, czyli Borowskich — byli zapewne tożsami z rodziną z Kujaw, o której wspominał Uruski, przypisujący jej pieczętowanie się herbem Lew. Jednak przedstawione przez niego blazonowanie pozwala na odrzucenie tezy o używaniu przez Omieńskich tego typowego dla heraldyki kaszubskiej znaku i każe zakwalifikować ich do rodzin noszących herby własne³⁵⁵.

Orłowscy z Orłowa pieczętowali się Sasem, tradycyjną, a nie pomorską, wersją tego herbu. Dlatego też należy upatrywać w nich imigrantów³⁵⁶.

Literatura niemiecka nie jest zgodna co do herbu Orzechowskich. Wiadomo, że rodzina o tym nazwisku wymarła w I połowie XV wieku. Engel przypuszczał, że pieczętowali się oni herbem Rychnowskich, czyli godłem przypominającym Odwagę. Z kolei Mülverstedt uważał ich za Biebersteinów, czyli Rogalitów. Inni heraldycy utożsamiali nowożytnych Orzechowskich z potomkami pierwszej lub drugiej z wymienionych rodzin. Wiadomo jednak, że w 1556 r. właścicielem Orzechówka był Walenty o przydomku Tawernitz. Byliby więc Orzechowscy herbu Ostoja (zob. s. 58)³⁵⁷.

Imigrantami z całą pewnością byli Osieczkowscy. Pieczętowali się oni zwykłą Ostoją (nie odmianą Lniskich). Dodatkowo należy zaznaczyć, że — pod koniec panowania krzyżackiego w województwie chełmińskim — Osieczek był w posiadaniu Jakusza Osieczkowskiego (von Mosseck), który posługiwał się herbem przedstawiającym na białej tarczy 3 lub 5 czarnych słupów (może Nabramem?). Z pewnością można więc

³⁵⁰ Baranowski, s. 46; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 43; L. Pachon, op. cit., s. 17; E. v. Żernicki-Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 514–515.

³⁵¹ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 53; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 84.

³⁵² Dachnowski, s. 108; *Urzednicy*, s. 223; *Urzednicy kujawscy...*, s. 254; J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 12; Niesiecki VI, s. 553; Baranowski, s. 35; Ledebur, 2. Bd, s. 148.

³⁵³ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 40; Baranowski, s. 46; Maercker, s. 265; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 89.

³⁵⁴ W. Wittyg, op. cit., s. 223; Uruski XII, s. 229; M. Kamińska (op. cit., s. 54), za Ledeburem (2. Bd, s. 158) uważa ich za Cholewitów.

³⁵⁵ Uruski XII, s. 344; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 143, 156–157; t. II, s. 214, 228, 246–248, 263, 278, 293–294, 296–298.

³⁵⁶ Dachnowski, s. 319; Ledebur, 2. Bd, s. 169.

³⁵⁷ Engel, s. 15; Mülverstedt, s. 55; Ledebur, 3. Bd, s. 200; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 91.

stwierdzić brak ciągłości genealogicznej wśród właścicieli Osieczka, a więc wymianę rodzin szlacheckich na tych dobrach w okresie wojny trzynastoletniej³⁵⁸.

Ostaszewscy byli najprawdopodobniej rodziną z okolic Nidzicy, która w II połowie XV lub pierwszych dziesięcioleciach XVI wieku nabyła dobra w województwie chełmińskim. Pieczętowali się herbem własnym przedstawiającym w białej tarczy czarny skos, w klejnocie mającym orle skrzydło z takim samym skosem³⁵⁹.

Nie udało się natomiast ustalić herbów Piakockich (Płachockich) z Płachot³⁶⁰ oraz Piątkowiczów z Chojna³⁶¹.

Pieczewscy pieczętowali się pruską odmianą Kuszaby, czyli Paparzycą, i — według Dachnowskiego — posiadali dobra ziemskie w Prusach już w czasach krzyżackich³⁶².

Trudności przysparza też odtworzenie dziejów rodzin o dość podobnych nazwiskach: Przeclawskich, Przesławskich i Przeczkwoskich. Na pewno żadna z nich nie wywodzi się z Przeczna. Należy wątpić w to, że posiadacze działu w Rywałdzie Szlacheckim — Przeclawscy — byli albo Glaubiczami pochodzącymi z Przeclawic pod Poznaniem, albo tym bardziej Krupkami z Sandomierszczyzny czy Zadorami z Przeclawic w Małopolsce³⁶³. Być może byli po prostu tożsami z Przesławskimi. Ci z kolei do Nogatu z całą pewnością przybyli z sąsiedniego — leżącego już w Prusach Książących — Przėsławka pod Gardęją, lecz nie są skądinąd znani³⁶⁴. O Przeczkwoskich — poza tym, że mieli dział w Łążyńku — niczego nie wiadomo³⁶⁵.

Właścicielami Przeczna była w czasach krzyżackich rodzina Lniskich pieczętująca się Ostoją. Wydaje się jednak, że podczas wojny trzynastoletniej (lub tuż po niej) Heimsoode-Przechmińscy utracili te dobra, a w XVI wieku pojawiła się tu rodzina Śledź-Przechmińskich pieczętująca się Kuszabą. Żernicki-Szeliga uważa, że była ona wspólnego pochodzenia z Pieczewskimi, a więc osiadła³⁶⁶.

Paparzycą pieczętowali się także Raciniewscy. W tym wypadku mamy jednak pewność, że ich herb był odmianą pruską. Dachnowski — zdaje się — znalazł go w nieco zmienionej wersji, w której zbrojny z klejnotu został przeniesiony do godła i usytuowany nad kamieniem młyńskim³⁶⁷. Wydaje się, że Raciniewscy musieli być powiązani z Pieczewskimi i ich również należy uznać za rodzinę miejscową.

³⁵⁸ Engel, s. 14; Mülverstedt, s. 50–51, tabl. 38; Dachnowski, s. 293; E. v. Żernicki-Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 162; Ledebur, 2. Bd, s. 169.

³⁵⁹ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 92; Maercker, s. 420; Baranowski, s. 47; Mülverstedt, s. 55–56, tabl. 41. Opisane tu barwy nie są pewne.

³⁶⁰ Baranowski, s. 37, 54, 56; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 53; Uruski XII, s. 305.

³⁶¹ Baranowski, s. 52.

³⁶² Dachnowski, s. 198; Ledebur, 2. Bd, s. 198.

³⁶³ Baranowski, s. 37; Uruski XV, s. 7–9.

³⁶⁴ Baranowski, s. 60.

³⁶⁵ Ibidem, s. 49.

³⁶⁶ Ibidem, s. 47; Engel, s. 10; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 102; Maercker, s. 288; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 41; Dachnowski, s. 199; Uruski XV, s. 23; E. v. Żernicki-Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 194; Ledebur, 1. Bd, s. 388.

³⁶⁷ Dachnowski, s. 198.

Radomińscy z całą pewnością pochodzili z dobrzyńskiego Radomina, jednak w XVI wieku trwało tam przynajmniej osiem rodzin o różnych herbach. Wydaje się jednak, że na wejście w posiadanie Jabłonowa (drogą małżeństwa), a później pięciu łanów w Najmowie, stać było tylko najzamożniejszych Radomińskich herbu Prus II³⁶⁸.

Trudno jest określić pochodzenie Radostowskich siedzących na części Trzciana. Być może pochodzili z Radoszek i byli wcześniej wasalami kapituły chełmińskiej. Ledebur wymienił Radoszkowskich herbu Jelita występujących pod Ostródą³⁶⁹.

W posiadanie dóbr z ziemi chełmińskiej weszli również Sulimczycy. Była to rodzina Służewskich ze Służewa na Kujawach, a pierwszym jej przedstawicielem w Prusach Królewskich był zapewne wojewoda brzeski Jan (zm. 1581), zięć wojewody chełmińskiego Stanisława Kostki³⁷⁰.

Nie wiadomo jakie było pochodzenie Straszewskich ze Straszew (Szczucki podaje — za niezbyt wiarygodnym Krzepelą — herb Radwan)³⁷¹, natomiast Strupczewscy na pewno byli przybyszami z ziemi dobrzyńskiej. Oprócz Jastrzębców występowało tam jednak wiele rodzin nieznanymi herbów³⁷².

Studzcy ze Study określani są przez heraldyków jako Prusowie III. Ponoć rodzina ta w XVI stuleciu przeniosła się do Jaromierza w Pomezaniu i odtąd nazywała się Stauden–Jaromiernymi. Mülverstedt przy ich nazwisku wyrysował jednak symbol przypominający Wilczekosy, takie same jak na pieczęci Iwana z Radomina z 1402 r. Ich herb należy więc uznać za Prusa II. Wprawdzie nie ma pewności, że występujący w 1483 r. w Studzie Gotszalk był zstępnym Witrama (1405, 1414) i Sandera, jednak jest bardzo prawdopodobne, że Studzcy siedzieli w ziemi chełmińskiej jeszcze przed wojną trzynastoletnią. Być może byli jednego pochodzenia z ówczesnymi Białochowskimi³⁷³.

Nie zidentyfikowano zagrodowych Szachockich z Żyglądu³⁷⁴, Szramowskich ze Szramowa³⁷⁵, Świętosławskich ze Świętosławia³⁷⁶, a co do Szczutowskich z Jaworza wiemy

³⁶⁸ Ibidem, s. 54; A. Biliński, s. 140–141; Boniecki VIII, s. 107; Uruski XV, s. 122; Ledebur, 2. Bd, s. 250.

³⁶⁹ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 321; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 104; Ledebur, 2. Bd, s. 251; 3. Bd, s. 328.

³⁷⁰ Dachnowski, s. 227; *Kronika benedyktynek toruńskich*, wyd. W. Szoldrski, Pelplin 1934, s. 21; Maercker, s. 323; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 39; *Urządnicy kujawscy...*, nr 63, 347, 888.

³⁷¹ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 322; W. Szczucki, op. cit., s. 59; J. Krzepela, op. cit., s. 112.

³⁷² Baranowski, s. 37; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 36; A. Biliński, op. cit., s. 169–170.

³⁷³ Niesiecki VIII, s. 335; Dachnowski 386; Boniecki VIII, s. 259; W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 143; L. Pierzchała, *Zagadkowa pieczęć*, „Miesięcznik Heraldyczny”, r. XI, 1932, s. 12–14; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 123; Mülverstedt, s. 89–90, tabl. 66.

³⁷⁴ Baranowski, s. 56.

³⁷⁵ Ibidem, s. 55.

³⁷⁶ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 42. Znani heraldykom Roliczowie pochodzili ze Świętosławia w powiecie lipnowskim — zob. A. Biliński, op. cit., s. 180–181; Niesiecki VIII, s. 580; por. też M. Kamińska, op. cit., s. 56.

jedynie, że pochodzili ze Szczutowa w powiecie rypińskim. Wiadomo, że pojawiły się tam rodziny herbu Prus II, Dołęga, Brodzic i Lubicz³⁷⁷.

Występujący w 1440 r. Świerkokocy nosili znak utożsamiany przez Engela z godłem widniejącym na pieczęciach późniejszego biskupa chełmińskiego Chrapickiego. Według Mülverstedta ta sama rodzina trwała w województwie chełmińskim jeszcze w XVI wieku³⁷⁸.

Nierozpoznany pozostaje herb Targowskich z Samplawy. Była to rodzina pochodząca z sąsiedniego Targowiska. Zapewne należy utożsamiać występującego w 1442 r. uczestnika zjazdów stanowych Hansa von Targewisch z sędzią chełmińskim Janem Targowskim, urzędującym tuż po wojnie trzynastoletniej. Dlatego też wiadomo, że omawiana rodzina była osiadła w państwie zakonnym³⁷⁹.

Turzyńscy mogli być rodziną pochodzącą z Turzy w ziemi dobrzyńskiej, jednak liczna szlachta tego rejonu była zagrodowa. Chełmińscy Turzyńscy byli dość zamożni, bo mieli 22 lany, dlatego też należy sądzić, że ich gniazdem nie była Turza, a byli tożsami z Turznickimi z Turznic lub Turzna³⁸⁰. Tych ostatnich również nie udało się zidentyfikować.

Turznicy z Turznic, podobnie jak Osieczkowscy, nosili herb Ostoja (z mieczem). Przed wojną trzynastoletnią w ich dobrach siedział Bartusz Tewernitz herbu Odwaga, jednak jego potomkowie wymarli w XVI wieku. Na ich miejsce pojawili się Ostojowie — zapewne imigranci z Korony, choć posiadali też dobra w Prusach Książęcych³⁸¹.

Wąpczyńscy herbu Leliwa nie należeli do małopolskiego rodu Leliwitów. Pochodzili od Smolańskich, pieczętujących się herbem utożsamionym w czasach nowożytnych z Leliwą. Dlatego też Wąpczyńskich należy zaliczyć do rodzin osiadłych w państwie krzyżackim już w I połowie XV wieku³⁸².

Wąpierscy z Ciborza, Kamienia i Szabdy³⁸³ mogli pochodzić z zakonnego — a potem królewskiego — Wąpierska w parafii Lidzbarskiej, gdzie w połowie XV wieku istniała siedmiołanowa, wolna, zapewne lemańska posiadłość³⁸⁴. Inną możliwością jest wywiedzenie ich z dobrzyńskiego Wąpielska, gdzie siedzieli Rogalicy, Ogońcycy i rodzina nieznanego herbu. Cibórz położony jest w sąsiedztwie Wąpierska, a Kamień i Szabda niedaleko Wąpielska³⁸⁵. Pewne jest, że wszyscy występujący w 1570 r. Wąpierscy byli ze

³⁷⁷ Baranowski, s. 54; A. Biliński, op. cit., s. 182–184.

³⁷⁸ Baranowski, s. 39; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 131; Engel, s. 21; Mülverstedt, s. 93; Ledebur, 2. Bd, s. 506.

³⁷⁹ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 132; *Urządnicy*, nr 244. Nie udało się potwierdzić tezy o tym, że byli Rogalitami — heraldycy zapewne mylili ich z innymi Targowskimi pochodzącymi z Mazowsza, zob. J. Krzepela, op. cit., s. 18; E. v. Żernicki-Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 440; Niesiecki IX, s. 9.

³⁸⁰ Baranowski, s. 48–49; A. Biliński, op. cit., s. 191–195.

³⁸¹ Engel, s. 21; Mülverstedt, s. 94, tabl. 69; Dachnowski, s. 293–294; Ledebur, 3. Bd, s. 6, 18, 39.

³⁸² Engel, s. 19; Mülverstedt, s. 81; K. Mikulski, *Najstarsze dzieje Czapskich...*, s. 356–357; Ledebur, 3. Bd, s. 80, 340.

³⁸³ Baranowski, s. 52, 64; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 50–51.

³⁸⁴ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 144.

³⁸⁵ A. Biliński, op. cit., s. 195–196.

sobą spokrewnieni, więc nie może chodzić o dwie rodziny o tym nazwisku. Kwestia ich pochodzenia pozostaje nierozstrzygnięta.

Jak już wspomniano, herb, którym pieczętowała się rodzina Wiśniewskich nie mówi nam nic o pochodzeniu rodziny. Z całą pewnością swoje nazwisko wzięła ona od biskupiego Wiśniewa, w którym wasale byli notowani już w I połowie XIV wieku. Kiedy jednak w dobrach tych pojawiła się rodzina herbu Ramułt odmienny — nie sposób ustalić. W 1570 r. Wiśniewscy byli właścicielami dóbr prywatnych — 18 łanów w Targowisku³⁸⁶.

Nieustalone pozostają też herby rodzin Wichorskich z Gajewa i Widlickich z Widlic³⁸⁷. Wiemy natomiast, że Wieliccy z całą pewnością pochodzili z ziemi dobrzyńskiej, gdzie spotykamy cztery rodziny o tym nazwisku: herbu Wczele, Belina, Lubicz i Cholewa. Wiadomo, że Lubiczowie migrowali do ziemi chełmińskiej i stali się protoplastami Tylickich, więc to zapewne z nimi należy utożsamiać chełmińskich Wielickich z 1570 r.³⁸⁸

Co do Wolskich, jedynej chełmińskiej rodziny pieczętującej się Jelitami, znamy ich pierwotną siedzibę — województwo łęczyckie, a przybyli stamtąd tuż po wojnie trzynastoletniej³⁸⁹.

Pierwsi pruscy Zarembowie herbu Zaremba byli z pewnością wczesnonowożytnymi imigrantami z Wielkopolski³⁹⁰.

Zawadzcy z Zawdy pieczętowali się odmianą herbu Sas typową dla Pomorza³⁹¹. Byli właścicielami swych dóbr gniazdowych przynajmniej od początku XV wieku — w 1414 r. występowała tu niejaka Kaschubenne, w 1423 r. — Marcin Kasschuben, w 1444 r. — Jakub Caschowber³⁹².

Żukowscy na części Wlewska³⁹³ raczej nie mogli być pomorską rodziną herbu Sas Pruski znaną Dachnowskiemu³⁹⁴. Usytuowanie ich dóbr pozwala przypuszczać, że byli przybyszami z Żukowa pod Raciążem i pieczętowali się Prusem I lub III³⁹⁵.

Tajemnicą pozostaje pochodzenie zagrodowych Żygłędzkich z Żyglądu³⁹⁶.

³⁸⁶ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 147; Baranowski, s. 26; Ledebur, 3. Bd, s. 125.

³⁸⁷ Baranowski, s. 51–52, 57; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 53; według M. Kamińskiej (op. cit., s. 57) Widliccy należeli do rodu Lubiczów.

³⁸⁸ A. Biliński, op. cit., s. 197–200; Baranowski, s. 51; Dachnowski, s. 365.

³⁸⁹ Dachnowski, s. 367; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 118, 121; K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55.

³⁹⁰ Baranowski, s. 63; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 53; Niesiecki X, s. 81–89; Ledebur, 3. Bd, s. 154.

³⁹¹ Dachnowski, s. 369; Ledebur, 3. Bd, s. 157; M. Kamińska, op. cit., s. 62 — bierze ich błędnie za Rogalitów.

³⁹² *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 152–153.

³⁹³ Baranowski, s. 61.

³⁹⁴ Dachnowski, s. 286; *Rekognicjaż poborowy powiatu tucholskiego...*, s. 168; Ledebur, 3. Bd, s. 174.

³⁹⁵ Niesiecki X, s. 192–194; W. Wittyg, op. cit., s. 380.

³⁹⁶ Baranowski, s. 56; M. Kamińska (op. cit., s. 58) opisuje ich jako rodzinę herbu własnego.

Tabela I. Pochodzenie szlachty chełmińskiej występującej w rejestrze lanowego z 1570 roku

RODZINA	HERB	POCHODZENIE
Augustynowscy	Ogończyk	przybysze
Bajerscy	h. wł. Trzy gwiazdy	osiadli
Balińscy	Przosna	przybysze
Bartoszewscy	?	?
Bażyńscy	h. wł.	osiadli
Bątkowscy	Zagroba	przybysze
Białobłoccy	Lubicz	przybysze
Białobłoccy	Ogończyk	przybysze
Białochowscy	Cholewa	przybysze
Bobrowscy	Pobóg	przybysze
Bolemińscy	Leszczyc	przybysze
Borowscy z Borówna	Jastrzębiec	przybysze
Borowscy z Białachówka	Ogończyk	przybysze
Burscy (Borscy)	Jastrzębiec	przybysze z Prus Książęcych
Brochoccy	Prawdziec	przybysze
Bromierscy	Pobóg lub Jastrzębiec	przybysze
Browińscy	Ślepowron	przybysze
Buczkowscy	?	?
Bystramowie	Tarnawa	przybysze
Chelstowscy	Drogosław lub Jastrzębiec	przybysze
Chlebowscy	?	przybysze
Choińscy	?	?
Ciborscy	?	?
Czekanowscy	Rogała lub Godziemba	?
Czirliccy	?	?
Dąbrowscy	h. wł. Virgo Violata	osiadli
Dębołęccy	Prawdziec	przybysze
Dorpowsy	Junosza	przybysze
Dorpowsy	Leliwa (odm.?)	osiadli (?)
Dulscy	Przegonia	przybysze
Działowscy	Prawdziec	?
Działyńscy	Ogończyk	przybysze
Dziedziccy	Dołęga (?)	przybysze (?)
Elżanowscy	h. wł. Sępia głowa	osiadli
Finck	Szachownice odm.	przybysze z Prus Książęcych
Gajewscy	?	?
Galczewscy	Jezierza	przybysze
Gasińscy	Grzymała (?)	przybysze (?)
Gąsowscy	?	przybysze
Gierkowscy	Lubicz	przybysze
Gluchowscy	Prus II	przybysze (?)
Gogolińscy	?	?
Goloccy	h. wł. Pielesz	osiadli
Gortatowscy	Leliwa	?
Gorzuchowscy	Prawdziec	?

RODZINA	HERB	POCHODZENIE
Iwankowscy	?	?
Jaguszewscy	?	?
Jarzębińscy	Radwan lub Dąbrowa	przybysze
Jasińscy	Poronia	przybysze
Jaworscy	Lubicz	przybysze
Kalckstein	h. wł. Trzy Pasy	przybysze z Prus Książęcych
Kamińscy z Wielkich Kamionek	?	?
Kamińscy z Kamienia	Cholewa	przybysze
Kantylowscy	?	?
Karwowscy	?	przybysze
Katlewscy	?	?
Kielczewscy	Pomian	przybysze
Kijewscy	Lubicz	przybysze
Kijewscy	Ogończyk	przybysze
Kisielewscy	Cholewa (?)	przybysze
Kitnowscy	Cholewa	przybysze
Kłęczkowscy	Cholewa	przybysze
Kobrzyńscy	Rogała	przybysze
Kobylscy	Pobóg	przybysze
Komorowscy	Nalęcz	przybysze
Konarscy	Kolczyk	osiadli/przybysze z Pomorza
Konojadzcy	Prawdziec	przybysze
Konopaccy	Odwaga	osiadli
Kossowscy	Odwaga	osiadli
Kostkowie	Dąbrowa	przybysze
Kownaccy	Ślepowron (?)	przybysze (?)
Kruszyńscy	Prawdziec	przybysze (?)
Kukowscy	Jastrzębiec	przybysze
Kwiatkowscy	h. wł.	osiadli
Lescy	h. wł. Gończy	osiadli
Lichtenhain	h. wł. Kolo młyńskie	osiadli
Ligowscy	Jastrzębiec lub Lubicz	przybysze
Lińscy	?	?
Lipniccy	?	?
Lniscy	Ostoja odm.	osiadli
Lokakowscy	?	?
Lubowiccy (Lubomiccy)	Kuszaba	przybysze
Łążyńscy	Lubicz	przybysze
Łęccy (Łąccy)	?	przybysze (?)
Łoktowscy	h. wł. (Kroje odm.?)	osiadli (?)
Łopaccy	Korab	przybysze
Łysiccy	?	?
Marcikowiczowie ³⁹⁷	?	?
Meldzyńscy	h. wł	osiadli
Mileszewscy	?	?

397 Marcinkiewiczowie?

RODZINA	HERB	POCHODZENIE
Mortęscy	h. wł. Orle Nogi	osiadli
Napolscy	Trzy Gałązki	osiadli
Napolscy	Niezgoda odm.	przybysze
Nidaccy (Windaccy)	Prus II	?
Niedźwiedzcy	?	?
Niemojewscy	Rola	przybysze
Nogaccy	Prus III	przybysze
Nowowiejscy	Giza	przybysze z Prus Książęcych
Oborscy	Godziemba	przybysze (?)
Obrębscy	Prus II (?)	?
Omieński	h. wł.	przybysze
Orłowscy z Orłowa	Sas	przybysze (?)
Orłowscy (z Rychnowa)	Lubicz	przybysze
Orłowscy Cygenberg	Chomań	osiadli
Orzechowscy	Ostoja	przybysze (z Prus Książęcych?)
Osieczkowscy	Ostoja	przybysze
Ostaszewscy	h. wł.	przybysze z Prus Książęcych
Ostromeccy	Pomian	przybysze
Paproccy	Ogończyk	przybysze
Pawłowscy	Ślepowron	przybysze
Piakoccy	?	?
Piątkowiczowie	?	?
Piątkowscy	Korab	przybysze
Piątkowscy	Ogończyk (?)	przybysze (?)
Pieczewscy	Kuszaba	osiadli
Piwniccy	Lubicz odm.	przybysze
Plemińscy	Poraj odm.	osiadli
Pląchawscy	h. wł.	osiadli
Plutowscy (Plotowscy)	Lubicz	przybysze
Pniewscy	Dolega	przybysze
Polaszkowscy	h. wł. Kalckstein	przybysze z Prus Książęcych
Przeclawscy ³⁹⁸	?	?
Przeczkowscy	?	?
Przesławscy	?	przybysze z Prus Książęcych
Prześnińscy (Śledź)	Kuszaba	?
Raciniewscy	Paprzyca	osiadli (?)
Radomińscy	Prus II	przybysze
Radoszkowscy (Radostowscy)	Jelita (?)	?
Radowiccy	Grzymała	przybysze
Rokuszowie	h. wł. Hybryda pruska	osiadli
Rynkowscy	Pilawa (?)	przybysze (?)
Rzęczkowscy	h. wł. Kalckstein	przybysze z Prus Książęcych
Sadlińscy	Lubicz	przybysze
Samplawscy	Korczak	przybysze
Sędziccy	Lubicz	przybysze
Skurgiewscy	Topór	przybysze
Służewscy	Sulima	przybysze

398 Być może tożsami z Przesławskimi.

RODZINA	HERB	POCHODZENIE
Slynwaccy (Stynwaccy)	Pomian	przybysze
Sokolowscy	Pomian	przybysze
Sosnowscy	Godzimba	przybysze (?)
Straszewscy	?	?
Strupczewscy	Jastrzębiec (?)	przybysze
Studzcy	Prus II	osiadli
Sulkowscy	Łódzia	przybysze
Sumowscy	Jastrzębiec	przybysze
Szachoccy	?	?
Szczepańscy	Dolega	przybysze
Szczutowscy	?	przybysze
Szramowscy	?	?
Szymborscy	Lubicz	przybysze
Świerkokocy	h. wł.	osiadli
Święccy	Leszczyc	przybysze
Świętosławscy	?	?
Targowscy	?	osiadli
Trzcinińscy	h. wł.	osiadli
Trzebscy	Nieczuja odm.	osiadli
Turznicy z Turznic	Ostoja	przybysze (z Prus Książęcych?)
Turznicy z Turzna	?	?
Turzyńscy ³⁹⁹	?	?
Tytlewscy	Cholewa	przybysze
Waldowscy	Pobóg	przybysze
Wapczyńscy	Leliwa	osiadli
Watlewscy	Lubicz	przybysze
Wapierscy	?	?
Wichulscy	Prus III	przybysze
Widliccy	?	?
Wieliccy	Lubicz	przybysze
Wierzbowscy	Dolega	przybysze
Wiśniewscy	Ramułt odm.	?
Wlewscy	Ogończyk	przybysze
Wolscy	Jelita	przybysze
Wypczyńscy	h. wł. Trzy Gałązki	osiadli
Zakrzewscy	h. wł. Trzy Gałązki	osiadli
Zalescy	Godziemba	przybysze (?)
Zalescy Cygenberg	Chomańto	osiadli
Zarembowie	Zaremba	przybysze
Zawadzcy	Sas Pruski	osiadli
Zegartowscy	h. wł.	osiadli
Zęgwirscy	Pobóg	przybysze
Znanieccy	Lubicz	przybysze
Żmijewscy	Ślepowron	przybysze
Żukowscy	Prus I lub III	przybysze
Żyglęccy	?	?

³⁹⁹ Zapewne tożsami z Turznickimi.

Nie udało się ustalić herbów trzydziestu dziewięciu rodzin, ale z dużym prawdopodobieństwem można wskazać pochodzenie siedmiu z nich. Niestety nawet rozpoznana przynależność heraldyczna, w niektórych przypadkach, nie dawała — przy braku innych źródeł — wskazówek co do imigracji bądź autochtonizmu, dlatego w powyższym zestawieniu mamy czterdzieści jeden rodzin o nieznanym pochodzeniu.

Łącznie, spośród 183 rodzin, 98 należy uznać za bardzo prawdopodobnych lub pewnych imigrantów z Korony. Stanowią oni 53,6% rodziny szlacheckich wymienionych w rejestrach łanowego. Za osiadłe w państwie krzyżackim należy uznać 44 rodziny, ale 11 z nich najprawdopodobniej przybyło do województwa chełmińskiego po wojnie trzynastoletniej.

Ponad połowa rodzin szlacheckich, występujących w województwie chełmińskim w 1570 r., była więc pochodzenia koronnego. Ich odsetek wydaje się ogromny, a skala imigracji znacznie przewyższa tę szacowaną dla wschodnich ziem Rzeczypospolitej po unii lubelskiej⁴⁰⁰.

Fakty przytoczone w poprzednich podrozdziałach zdają się jednak te liczby uprawdopodobniać. Należy zauważyć, że w ciągu stulecia po pokoju toruńskim, za sprawą przepisów prawa chełmińskiego w zakresie spadkobrania, dobra ziemskie w województwie chełmińskim, a zwłaszcza na ziemi michałowskiej, uległy ogromnemu rozdrobieniu. Zdecydowanie przeważały tu majątki kilkulanowe⁴⁰¹. Rozdrobieniu, a następnie utracie części przez rodzinę, sprzyjało dziedziczenie majątku przez córki na równi z synami. Na przykład Cibórz podzielony był na 10 działów, z czego 5 należało do członków rodziny Ciborskich, a 5 pozostałych do przedstawicieli innych rodzin, z czego przynajmniej 2 do przybyszów z Korony⁴⁰². W trzydziestołanowym Katlewie podzielonym na 14 części, 8 z nich było w posiadaniu Katlewskich, a 5 — czterech rodzin niewątpliwych Koroniarzy (co do przynależności ostatniej części nie mamy satysfakcjonującego materiału źródłowego, być może była w posiadaniu rodziny osiadłej)⁴⁰³, Jaguszewice, rozdzielone na 8 części, w połowie należały do imigrantów⁴⁰⁴. Oczywiście część z tych dóbr mogła być przez przybyszów nabyta drogą kupna, jednak zbliżona wielkość działów świadczy raczej o ich przejmowaniu w wyniku ożenku.

Należy zdawać sobie sprawę, że z powodu ograniczeń źródłowych i wciąż słabego rozpoznania heraldyki państwa krzyżackiego na wyżej przedstawione wyniki badań należy patrzeć ze świadomością pewnej granicy błędu. Wykazano tu jednak niezaprzeczalność zaistnienia zjawiska i jego dużą skalę.

⁴⁰⁰ Zob. H. Litwin, *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000.

⁴⁰¹ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 18–19, 50–55.

⁴⁰² Ibidem, s. 50; Baranowski, s. 64.

⁴⁰³ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 52; Baranowski, s. 64.

⁴⁰⁴ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 51; Baranowski, s. 38–39.

ROZDZIAŁ 2.

Rozwarstwienie społeczne szlachty chełmińskiej

2.1. Uzasadnienie wyboru metody badawczej

Od dziesięcioleci polscy historycy próbują ująć w ramy struktury pozornie jednolitą zbiorowość, jaką był stan szlachecki. Prekursorem tego typu badań był Adolf Pawiński¹, który zauważył możliwość odtworzenia struktury majątkowej szlachty na podstawie ilości posiadanych przez poszczególne osoby jednostek dóbr (miast i wsi). Już sam wydawca *Źródeł dziejowych* zauważał wady przyjętej przez siebie metody i przyznawał, że nie można postawić znaku równości między pojęciem zamożności i liczbą posiadanych wsi, chociażby dlatego, że dla grupy najbogatszej szlachty — utożsamianej przez Pawińskiego z magnaterią — dobra rodowe stanowiły niewielką część majątku². Historycy zauważali również, że przyjmowanie za jednostkę obliczeniową wsi lub jej części jest bardzo niebezpieczne, ponieważ wiąże się z odrzuceniem ewentualności zróżnicowania wsi pod względem wielkości czy dochodowości³. Mimo wszelkich wad swojej metody, Pawiński znalazł wielu naśladowców, przede wszystkim dlatego, że często jest to jedyny sposób odtworzenia struktury majątkowej badanej grupy. Istotną trudnością jest tu — jak w każdej metodzie obliczeniowej — konieczność wydzielenia poszczególnych grup majątkowych. Obrane cezury zawsze sprawiają wrażenie sztucznych i łatwych do podważenia. Z drugiej strony ich płynność pozwala na dostosowanie ich do specyfiki regionu, dlatego też niemal każdy badacz posługujący się tą metodą tworzy własny po-

¹ *Źródła dziejowe*, t. XII–XVI, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, oprac. A. Pawiński, Warszawa 1883–1895.

² *Ibidem*, t. XII..., s. 139–141.

³ J. Maciszewski, *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1969, s. 20; W. Dworzaczek, *Uwagi o genezie magnaterii*, w: *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, pod red. W. Czaplińskiego i A. Kerstena, Toruń 1974, s. 3; A. Wyczański, *Umarstwienie społeczne w Polsce XVI wieku. Studia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977, s. 10; K. Mikulski, *Szlachta powiatu świeckiego...*, s. 39.

dział na warstwy społeczne⁴. Pewnej modyfikacji metody Pawińskiego dokonał Włodzimierz Dworzaczek⁵, który po pierwsze zaproponował liczenie dwóch części wsi jako jednej całości, a po drugie, zsumował w swych zestawieniach dobra prywatne i królewszczyzny trzymane przez poszczególnych posłów wielkopolskich. Na pracy Dworzaczka wzorował się m.in. Achremczyk, który charakteryzował reprezentację stanową Prus Królewskich w XVIII wieku⁶.

Rozwinięcia i pewnego usprawnienia metody Pawińskiego dokonali badacze, którzy zauważyli możliwość wykorzystania rejestrów lanowego i porównania majątków ziemskich szlachty pod względem ich rzeczywistej wielkości⁷. I tu pojawiły się liczne zastrzeżenia: nie można utożsamiać takiego obrazu ze strukturą majątkową, ponieważ nie uwzględnia on dochodów z innych źródeł (królewszczyzny, dochodowe urzędy) i pomijane jest tu kryterium dochodowości gospodarstwa (na przykład jakość gleb w poszczególnych regionach). Należy jeszcze wspomnieć o specyficznym dla XVI-wiecznych Prus Królewskich występowaniu dwóch kategorii lanów — kmiecych i bezkmciech, które nie mogą być zestawiane razem, o czym świadczy choćby fakt ich niejednakowego opodatkowania⁸.

Ten ostatni zarzut leżał u podstaw przyjęcia przez Andrzeja Wyczańskiego (który w zasadzie wykorzystał pomysł Jana Rutkowskiego) innej podstawy obliczeniowej, mianowicie wielkości podatku płaconego z dóbr poszczególnych właścicieli ziemskich oraz uznanie go za proporcjonalny do dochodów, a w dalszej kolejności i do majątków⁹. Choć metoda ta sprawia wrażenie najwłaściwszej i pozwalającej w najlepszy sposób odtworzyć strukturę majątkową szlachty, to ma również pewne wady. Przede wszystkim — co oczywiste — gdy mamy do czynienia z opłacaniem podatku, należy brać pod uwagę ewentualność niedoszacowania spowodowanego czy to zwolnieniami czy też świadomymi nadużyciami szlachty. Ilość miejscowości nieujętych w XVI-wiecznych rejestrach

⁴ Np. szlachta bogata to u W. Dworzaczka taka, która posiadała 11–20 wsi (dla Wielkopolski), a dla W. Urbana 5–10 wsi — zob. W. Dworzaczek, *Skład społeczny wielkopolskiej reprezentacji sejmowej w latach 1572–1655*, „Rocznik Historyczny”, r. XXIII (1957), s. 281–310; W. Urban, *Skład społeczny i ideologia sejmiku krakowskiego w l. 1572–1606*, „Przegląd Historyczny”, t. XLIV, 1953, z. 3, s. 313–314.

⁵ W. Dworzaczek, *Skład społeczny...*, s. 283–299.

⁶ S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 159–162.

⁷ Zob. np. A. Mączak, *Struktura majątkowa szlachty pomorskiej w XVI–XVII w. Próba analizy statystycznej*, „Przegląd Historyczny”, 1962, t. 53, s. 645–670; M. Biskup, A. Tomczak, *Mapy województwa pomorskiego w drugiej połowie XVI w.*, „Roczniki TNT”, r. LVIII (za rok 1953), z. 1, Toruń 1955, s. 34–40, 83 nn.; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 18–19, 27–28, 35 nn.; Z. Guldon, *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w.*, „Roczniki TNT”, r. 69 (1964), z. 2, s. 44, 47, 56 nn. (w trzech ostatnich opracowaniach brak analizy rzeczywistej stratyfikacji społecznej całej zbiorowości szlacheckiej); zob. też: S. Wojciechowski, *Zasiedlenie szlacheckie w województwie lubelskim w II poł. XVI w.*, „Rocznik Lubelski”, r. X (1967), s. 141; F. Bujak, *Studia historyczne i społeczne*, Lwów 1924, s. 93.

⁸ A. Kersten, *Warstwa magnacka — kryterium przynależności*, w: *Magnateria polska jako warstwa...*, s. 11; A. Wyczański, *Magnateria małopolska na tle struktury społecznej szlachty w XVI w.*, w: *Magnateria polska jako warstwa...*, s. 12–13; J. Dygdała, *Uwagi o magnaterii Prus Królewskich w XVIII stuleciu*, „Zapiski Historyczne”, t. XLIV, 1979, z. 3, s. 60–61.

⁹ A. Wyczański, *Uwarstwienie społeczne...*, s. 12; idem, *Magnateria małopolska...*, s. 13.

lanowego sięga nawet 38% (woj. malborskie). W województwie chełmińskim poborem nie objęto 1/5 istniejących wsi¹⁰.

Jak już wspomniano kluczowym problemem, z jakim przychodziło zmierzyć się historykom korzystającym z pierwszej z opisanych metod, było ustalenie odpowiednich cezur, a następnie nazwanie poszczególnych grup, wydzielonych w ten sposób. Identyczne trudności napotykali ci badacze, którzy jako podstawę do obliczeń obierali ilość łań lub wysokość płaconego podatku. Według kryteriów przyjętych przez Biskupa, Filip Plemiński płaćący w 1570 r. podatek z Ryńska od 8 łańw chłopskich, po dwóch młynarzy, sług i cieśli oraz 80 ogrodników, miał status majątkowy równy niejakiemu Mileszewskiemu, płaćącemu podatek z Mileszew również za 8 łańw chłopskich i tylko 6 ogrodników. Przy obliczaniu wysokości zapłaconego przez obu podatku okaże się, że ten pierwszy zapłacił niemal 2 razy więcej niż drugi (12 fl. 12 gr vs. 6 fl. 12 gr) i Wyczański zakwalifikowałby ich do dwóch różnych klas¹¹. Z drugiej strony Filip Plemiński, o zobowiązaniach wobec państwa równych 31 zł 22 gr, znalazłby się w tej klasyfikacji Wyczańskiego w IX klasie, wraz z Achacym Konopackim, któremu naliczono 55 zł 28 gr podatku, podczas gdy do grona tego nie możemy zaliczyć Jadwigi Osieczkowskiej, uiszczającej niecałe trzy złote mniej niż Plemiński¹². Paradoksy takie są nieuniknione, ponieważ zawsze należy liczyć się z tym, że część obliczonych kwot będzie oscylować wokół wartości granicznych, wyznaczonych pomiędzy poszczególnymi grupami, a jednocześnie rozpiętość tych grup nie może być zbyt wąska, bo zbyt pomnożyłoby to ich ilość i zamazałoby otrzymany obraz (Wyczański i tak wyodrębnił dużo, bo 10 klas, co utrudniło mu nieco pracę i podczas analizy zmusiło do łączenia poszczególnych grup w większe całości¹³).

Analizując przydatność opisanych wyżej metod obliczeniowych dla badań nad strukturą społeczną szlachty województwa chełmińskiego w XVI–XVIII wieku, należy wziąć pod uwagę zakres i charakter bazy źródłowej. Spośród dokumentów podatkowych mamy więc do dyspozycji XVI-wieczne rejestry łańowego¹⁴, XVII-wieczne pogłównego¹⁵ i XVIII-wieczny pruski kataster podatkowy¹⁶. Przy próbie nadania badanej strukturze charakteru dynamicznego, czyli przedstawieniu zmian zachodzących w niej na przestrzeni wieków, nie możemy klasyfikować szlachty na podstawie wielkości jej

¹⁰ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 7–12; Z. Guldon, K. Wajda, *Źródła statystyczne do dziejów Pomorza Wschodniego i Kujaw od XVI do początków XX w. Charakterystyka, stan zachowania, wartość naukowa*, Toruń 1970, s. 12–16.

¹¹ Baranowski, s. 37, 53, M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 52.

¹² Baranowski, s. 36–37, 45

¹³ A. Wyczański, *Uwarstwienie społeczne...*, zob. np. s. 62: średnia szlachta=klasy podatkowe od IV do VIII. Wyczański używa terminu „klasa”, co bez uprzedniego zdefiniowania pojęcia wydaje się — w przypadku jego badań — pomysłem niezbyt trafnym. Podobne zastrzeżenia można mieć do stosowania przez niego terminów „warstwa”, „rozwarstwienie”, „status społeczny”, co zostanie omówione na dalszych kartach tego opracowania.

¹⁴ Baranowski, s. 1–68; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*

¹⁵ AGAD, ASK, dz. I, t. 52; *Taryfy...*, s. 1–181.

¹⁶ Kataster podatkowy z r. 1772/73 dla ziem pierwszego zaboru pruskiego, kopia w zbiorach Zakładu Historii Gospodarczej IHIA UMK w Toruniu.

dóbr, ponieważ materiału źródłowego ku temu nie dostarczają nam akta XVII-wieczne. Przyjęcie metody Wyczańskiego również wydaje się w takim wypadku problematyczne, ponieważ informacje zawarte w rejestrach są do siebie nieprzystające (łanowe vs. pogłówny). Dlatego też często jedynym możliwym wyjściem jest zastosowanie tradycyjnego, pozornie tylko najmniej przydatnego, obliczania ilości osiedli wiejskich, będących w posiadaniu poszczególnych szlachciców¹⁷.

Co ważne, często otrzymane w ten sposób wyniki badań utożsamiane są z rekonstrukcją struktury społecznej szlachty, czyli jej rozwarstwienia oraz statusu społecznego poszczególnych przedstawicieli badanej grupy¹⁸. Uproszczenie takie może jednak budzić pewne zastrzeżenia. Pojęcie warstwy, a więc i stratyfikacji społecznej, wprowadził do nauk społecznych Max Weber, który skrytykował marksistowskie, sztywne podziały klasowe, wynikające z nierówności ekonomicznych. Przede wszystkim dopuszczał on istnienie nierówności w obrębie klas, czyli ich rozwarstwienie, a czynników na nie wpływających doszukiwał się nie tylko w sferze ekonomicznej, lecz także społecznej i politycznej. Dla Webera istotą rozwarstwienia były więc nie różnice majątkowe, ale status, prestiż i szacunek społeczny oraz partia — w znaczeniu grupy jednostek mających podobne pochodzenie lub interesy¹⁹.

Takie rozumienie pojęcia stratyfikacji społecznej znalazło odzwierciedlenie w badaniach nad staropolskimi elitami władzy, a zwłaszcza nad dziejami patrycjatu niektórych miast. Roman Czaja, korzystający z ustaleń historyków niemieckich, zaproponował, by — w badaniu przeszłości elit miast pruskich, a przede wszystkim przy wyznaczaniu tej grupy — zwrócić uwagę również na czynniki inne niż majątkowe, takie jak sprawowanie władzy politycznej, wytworzenie się tożsamości grupy rządzącej, w tym jej pamięci historycznej czy społeczny ekskluzywizm. Badacz zwrócił więc uwagę na zasiadanie poszczególnych przedstawicieli mieszczaństwa w organach samorządu, dbałość o posiadanie własnego miejsca kultu, przynależność do domów kompanijnych i bractw św. Jerzego. Udowodnił też, że sam majątek nie gwarantował przynależności do patrycjatu²⁰.

¹⁷ Zob. przede wszystkim K. Mikulski, *Szlachta powiatu świeckiego...*

¹⁸ A. Wyczański, *Uwarstwienie społeczne...*, s. 6, 9, 12, 26–69; idem, *Magnateria małopolska...*, s. 12 — tu Wyczański nazywa również dotychczasowe prace innych autorów zajmujących się podobną tematyką „określanie struktury społecznej szlachty”. O podobnych tendencjach w badaniach nad elitami miejskimi — zob. R. Czaja, *Patrycjat Starego Miasta Torunia i Starego Miasta Elbląga w średniowieczu*, w: *Elity mieszczańskie i szlacheckie Prus Królewskich i Kujaw w XIV–XVIII wieku*, pod red. J. Staszewskiego, Toruń 1995, s. 18.

¹⁹ Co istotne K. Marks rozróżniał tylko dwie klasy — posiadającą i nieposiadającą. Nie przyjmował w ich obrębie dalszych podziałów. Nazywanie więc poszczególnych grup w strukturze zbiorowości szlacheckiej klasami i ograniczanie kryteriów przynależności do nich jedynie do względów majątkowych jest więc swoistym połączeniem myśli Marksa i późniejszych teoretyków społeczeństwa, m.in. Webera; zob. J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin 1999, s. 169–180; A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2005, s. 306–308; N. Goodman, *Wstęp do socjologii*, Poznań 2001, s. 129–130. Na potrzeby niniejszej książki nie jest konieczne odnoszenie się do teorii późniejszych myślicieli (np. ujęcia funkcjonalistycznego), które zresztą zazwyczaj dotyczą społeczeństwa współczesnego i dostosowywanie ich do badań nad epoką staropolską wydaje się nieuprawnione.

²⁰ R. Czaja, op. cit., s. 20–47.

Oczywiście wyniki badań historyków zajmujących się społecznościami miejskimi, czyli stosunkowo niewielkimi i autonomicznymi, nie da się wprost przełożyć i zaadaptować dla omawianego tu problemu stratyfikacji szlachty w czasach wczesnonowoczesnych. Pomijając różnice stanowe, które w średniowiecznym państwie krzyżackim właściwie nie istniały, mamy tu do czynienia przede wszystkim z rozbieżnościami w ilości i jakości materiału źródłowego. Jednakże historycy społeczni, na przykład Jarema Maciszewski²¹ i Adam Kersten²², również próbowali wyznaczyć inne niż majątkowe kryteria przynależności do warstwy polskiej magnaterii (czyli znów elit władzy).

Maciszewski skrytykował kryterium ekonomiczne w strukturalizowaniu zbiorowości szlacheckiej, a zwrócił uwagę na wyznaczniki prawnopolityczne, co — w przypadku warstwy magnackiej — oznaczało zasiadanie w senacie. By zniwelować ryzyko błędnego zakwalifikowania karierowiczów (będących jedynymi przypadkami pełnienia tak wysokich funkcji w całej historii rodziny) do elity władzy, zaproponował, żeby za magnackie uważać tylko takie rodziny, które wydały spośród siebie kilku senatorów i to w różnych pokoleniach. Zalecił jednak nieograniczanie się do jednego czynnika, a zwrócenie uwagi na kilka aspektów na raz, na przykład na takie wyznaczniki prestiżu, jak utrzymywanie przez magnatów dworów czy własnego wojska²³.

Kersten z kolei zauważył, że wszelkie próby jakiegokolwiek systematyzacji zbiorowości szlacheckiej — a więc również te podejmowane przez niego — są skazane na porażkę²⁴. Z rezygnacją przyznał, że obywatele I Rzeczypospolitej po prostu wiedzieli kto magnatem jest a kto nie, a wyznaczników przynależności do tej grupy zapewne nawet oni nie potrafiliby zdefiniować. Pomimo swego defetyzmu, badacz podjął próbę określenia pięciu koniecznych i występujących jednocześnie wyznaczników statusu magnackiego. Jako pierwszy wymienił majątek (nie w znaczeniu ograniczonym do dziedzicznych dóbr ziemskich), ponieważ zwracał uwagę na dużą rolę królewszczyzn (poza starostwami i innymi tenutami musimy pamiętać m.in. o cłach czy żupach), dochodów wynikających ze sprawowania urzędów czy korzyści majątkowych, jakie niesło ze sobą posiadanie własnego wojska. Drugim, według Kerstena, wyznacznikiem przynależności do magnaterii były funkcje polityczne, lecz tu — poza automatycznie nasuwającym się na myśl piastowaniem urzędów lub działalnością w opozycji — istotną kwestię stanowi władza, jako nieformalny system uzależniania biedniejszej szlachty, czyli klientelizm. Trzecie kryterium to ród, czyli dbałość o jego zachowanie, podkreślanie jego dawności i pozycji. Dla celów badawczych szczególnie interesujące będą tu koligacje w zamkniętym, magnackim gronie. Na końcu autor wymienił — według niego nie mniej ważne

²¹ J. Maciszewski, op. cit., s. 20–21.

²² A. Kersten, op. cit., s. 8–12.

²³ J. Maciszewski, op. cit., s. 20–21; T. Zielińska, *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewszczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 5–6.

²⁴ Wymowne są słowa tego autora: „Systematyzacja, jaką próbujemy wprowadzić, nieodzowna dla dalszych badań, szczególnie w perspektywie ich zmatematyzowania, musi nosić charakter arbitralny i nigdy, trzeba to sobie z góry powiedzieć, nie zawrze całej, złożonej rzeczywistości” — zob. A. Kersten, op. cit., s. 10.

— zewnętrzne wyznaczniki prestiżu, czyli na przykład rezydencję oraz edukację, która stanowiła przygotowanie do działalności publicznej²⁵.

Zasadność doboru i sposób artykulacji tych czynników przez Maciszewskiego i Kerstena są oczywiście sprawą dyskusyjną. Nie ulega jednak wątpliwości, że ich prace stanowiły konieczną podstawę i dawały innym historykom sygnał do podjęcia badań nad elitami władzy w Rzeczypospolitej. Kryteria Kerstena przyjął w swoich rozważaniach nad magnaterią Prus Królewskich Dygdała, który jednak — w uwagach końcowych swojego opracowania — zauważył nieprzydatność lub niemożność zastosowania (z uwagi na ograniczenia źródłowe) niektórych z nich²⁶.

Niezwykle istotny w tego typu badaniach okazał się wkład Zielińskiej²⁷, która podjęła się wydzielenia i całościowego zbadania koronnej warstwy magnackiej czasów saskich. Zgodziła się ona z twierdzeniem, że konieczne jest przyjęcie kilku wyznaczników przynależności do tej grupy, poddała jednak w wątpliwość zasadność ustaleń Kerstena, przede wszystkim co do konieczności jednoczesnego występowania wszystkich kryteriów. Wybrała ona jeden — według niej najlepszy — miernik, a mianowicie formalnoprawny, i uznała, że senat gromadził ówczesną elitę władzy. Autorka nie pominęła innych czynników, takich jak trzymanie starostw, starożytność rodu, koligacje, lecz podjęte w tych kierunkach badania dotyczyły grupy wydzielonej na podstawie wspomnianego kryterium, a podczas opisu tych kwestii starała się jedynie udowodnić słuszność przyjętej wcześniej metody. Co ważne, Zielińska zwróciła uwagę na pojęcie prestiżu społecznego, który dla niej decydował o statusie magnackim. Piastowanie urzędu senatorskiego jest po prostu uchwytnym w źródłach wyznacznikiem renomy — najwyższej jaką mógł mieć szlachcic. Mniej istotne są tu kompetencje urzędów (niektóre były przecież honorowe) czy zyski, wynikające z ich piastowania (nie wszystkie łączyły się z realnymi, oficjalnymi wynagrodzeniami). Do urzędów senatorskich przypisywano ogromny prestiż i szacunek, który służył na piastujące je osoby i sytuował je odpowiednio wysoko w strukturze społecznej²⁸.

Podobną metodę — tzn. wykorzystanie kryterium formalnoprawnego — przyjęli także inni historycy. Klonder za elitę władzy Prus Królewskich w czasach Batorego uznał osoby zasiadające w senacie pruskim (czyli również podkomorzycy), choć świadomie nie używa tu terminu magnateria, ponieważ — nawet biorąc pod uwagę specyfikę prowincji — mogłoby to być nadużyciem²⁹. Inne — bo w ujęciu dynamicznym — badania nad pruską elitą podjęli Dygdała i Mikulski, którzy również brali pod uwagę zasiadanie w wyższej izbie sejmiku prowincjonalnego, jednak — podobnie jak wcześniej Maciszewski — odrzucili rodziny, które wydały spośród siebie mniej niż trzech senatorów³⁰.

Wymienione wyżej opracowania ograniczają się do badań nad elitami władzy (regionalnymi lub ogólnopolskimi), czasami utożsamianymi z magnaterią. Dlatego też

²⁵ Ibidem, s. 11–12.

²⁶ J. Dygdała, *Uwagi o magnaterii...*

²⁷ T. Zielińska, op. cit.; zob. też J. Dygdała, *Na marginesie badań nad magnaterią polską epoki saskiej*, „Rocznik Gdański”, r. XL (1980), z. 1, s. 187–198.

²⁸ T. Zielińska, op. cit., s. 6–7, 12–15.

²⁹ A. Klonder, op. cit., s. 93–120.

³⁰ J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 7–29.

zainteresowanie autorów koncentrowało się w zasadzie na najwyższych urzędnikach państwowych, którzy mieli prawo do zasiadania w senacie. Prace te wykazały przydatność kryterium formalnoprawnego, które nie jest przecież zarezerwowane dla studiów nad najwyższymi warstwami szlacheckimi. Ciekawe podejście zaprezentował Edward Opaliński. Tak jak wymienieni wcześniej naukowcy, podjął się badań nad elitami władzy, którymi jednak nazywał nie tylko senatorów i starostów, lecz także urzędników sądowych — grodzkich i ziemskich oraz regionalnych przywódców szlacheckich³¹. Tak szerokie rozciągnięcie znaczenia terminu elity władzy może wydawać się problematyczne, jednak interesujący wydaje się już sam pomysł badań prozopograficznych nad przedstawicielami stanu szlacheckiego piastującymi urzędy na wszystkich szczeblach hierarchii urzędniczej (nie tylko tych najwyższych) oraz zauważenia przejawów ich aktywności politycznej, choćby nawet na sejmikach.

Podobną metodę obrał Jarosław Dumanowski³², który jednak pojęcie elity władzy w pracy Opalińskiego uznał za zbyt szerokie i w swoich badaniach nie wziął pod uwagę grupy szlachty piastującej urzędy grodzkie. Bez tej selekcji, na terenie Kujaw, miałby on do czynienia z około 80-osobową szlachecką elitą, podczas gdy w sejmikach radziejowskich udział brało średnio 100 szlachciców. Niemal każdy aktywny politycznie szlachcic kujawski byłby więc — w ujęciu Opalińskiego — zaliczony do tamtejszej elity władzy³³.

Po połączeniu podejść Dumanowskiego i Opalińskiego — czyli po zauważeniu związku między gradacją urzędów i stratyfikacją społeczną, a jednocześnie nieodsuwaniu na margines grupy urzędników grodzkich — wyłania się obraz pewnego rozwarstwienia stanu szlacheckiego pod względem formalnoprawnym³⁴. Wydzielić można trzy następujące zbiorowości: urzędników ziemskich (elita władzy), urzędników grodzkich oraz szlachtę niepiastującą urzędów.

W dalszej części pracy zostanie podjęta próba jeszcze szerszego wykorzystania kryterium formalnoprawnego dla odtworzenia społecznych podziałów szlachty chełmińskiej w XV–XVIII wieku. Zdaje się, że wyznacznika tego można użyć nie tylko do wydzielenia elity władzy czy magnaterii. Jak słusznie zauważyła Zielińska: „ocena wielkopańskości wypadala inaczej z perspektywy np. palacu królewskiego niż z okien dworku szlacheckiego na zapadłej prowincji³⁵”. Dlatego nawet najniższe urzędy w kancelarii grodzkiej były dla współczesnych wyznacznikiem większego lub mniejszego (zależy z jakiej pozycji były one oceniane) prestiżu. Na przykład cząstkowy szlachcic pochodzący z rodziny bez urzędniczych tradycji, który w jakiś sposób otrzymał nominację na taki urząd, z pewnością zyskiwał społeczny szacunek, a co za tym idzie i status, którego — jego również cząstkowi a niezatrudnieni w kancelarii sąsiedzi — mogli mu pozazdrościć.

³¹ E. Opaliński, *Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III*, Poznań 1981.

³² J. Dumanowski, *Zmiany składu szlacheckiej elity władzy z terenu Kujaw w XVI–XVIII wieku*, w: *Elity mieszczańskie i szlacheckie...*, s. 95–117.

³³ Ibidem, s. 96–99.

³⁴ O podobnym podejściu w badaniach nad stratyfikacją społeczną średniowiecznego rycerstwa polskiego — zob. A. Szymczakowa, *Krenniacze podstany elit lokalnych*, w: *Od genealogii do historii społecznej*, pod red. A. Jaworskiej i B. Trelińskiej, Warszawa 2011, s. 31–34.

³⁵ T. Zielińska, op. cit., s. 6.

2.2. Szlacheckie urzędy w województwie chełmińskim

2.2.1. Urzędy ziemskie i grodzkie w Prusach Królewskich

Opaliński, w badaniach nad elitami wielkopolskimi, zwrócił uwagę na duże zróżnicowanie wewnętrzne wydzielonej przez siebie grupy. Obok senatorów koronnych znaleźli się w niej najniżsi urzędnicy kancelaryjni, obok posiadaczy ogromnych latyfundiów, trzymających dodatkowo bogate starostwa — szlachta częstkowa. Celem analizy nie było jednak jakiegokolwiek ujmowanie tej zbiorowości w strukturę — doszukiwał on się raczej cech wspólnych przedstawicieli tak rozumianej elity³⁶.

Piastowanie urzędów — jak wspomniano w poprzednim podrozdziale — było dla szlachty wyrazem prestiżu społecznego. Oczywiście szacunek ten był proporcjonalny do miejsca zajmowanego przez urząd w powszechnie znanej i respektowanej hierarchii. Hierarchiczność ta oraz wynikający z niej status społeczny poszczególnych urzędników będą punktem wyjścia do próby ujęcia zbiorowości szlacheckiej województwa chełmińskiego w ramy struktury. Pamiętać tu należy o dużej specyfice prawnoustrojowej Prus Królewskich i o różnicach, jakie występowały między tą prowincją a Koroną m.in. w ilości, funkcjach i hierarchii urzędów, co wynikało przede wszystkim z tradycji sięgającej swymi korzeniami czasów krzyżackich³⁷.

Najwyższym świeckim urzędem Prus Królewskich (nie licząc efemerycznego gubernatorstwa) była godność wojewody, wprowadzona tu w 1454 r. na wzór polski, jednak z dużymi różnicami w kompetencjach. Poza funkcjami przywódców pospolitego ruszenia i nadzorców miar i wag, do kompetencji wojewodów należało zwoływanie sejmików wojewódzkich i przewodniczenie w obradach sądów ziemskich. Zasiadanie w izbie wyższej parlamentu pruskiego (do 1526 r. w Radzie Pruskiej) dawało im (od 1569 r.) krzesła w Senacie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Najistotniejszym wyróżnikiem pruskich wojewodów było jednak przejście przez nich sądownictwa karnego nad szlachtą, czyli kompetencji koronnych starostów grodowych. Dodatkowo w 1611 r. stali się oni rzeczywistymi starostami grodowymi — wyznaczono im stale siedziby i przypisano starostwa do poszczególnych urzędów wojewodzińskich (wojewodom chełmińskim wyznaczono gród w Kowalewie, urząd zorganizowano w 1626 r.). W Koronie piastowanie przez jedną osobę urzędów wojewody i starosty grodowego w tej samej ziemi było zakazane już od 1538 r. Konstytucja sejmowa z 1562 r. zakazywała również trzymania dwóch starostw grodowych, co w konsekwencji uniemożliwiało wojewodom pruskim zabieganie o nominację na grody w Koronie³⁸.

³⁶ E. Opaliński, *Elita władzy...*, s. 15; J. Dumanowski, *Zmiany...*, s. 97.

³⁷ *Urzednicy*, s. 5, 10–28; Z. Naworski, op. cit., s. 43–61; Z. Góralski, *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983, s. 69, 186, 189, 195, 209; *Historia państwa i prawa Polski*, pod red. J. Bardacha, t. I: J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski do połowy XV wieku*, Warszawa 1964, s. 585; *Historia państwa i prawa...*, t. II: Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski od połowy XV wieku do r. 1795*, Warszawa 1966, s. 164–164.

³⁸ *Urzednicy*, s. 13–14; *Historia państwa i prawa...*, t. I, s. 454, t. II, s. 132–134, 162–164, 264; Z. Góralski, op. cit., s. 69, 195, 209; Z. Naworski, op. cit., s. 43–46, 56, 115–120; T. Zielińska, op. cit., s. 30.

Innymi urzędami polskiego pochodzenia były kasztelanie — pierwsze nominacje w Prusach Królewskich miały miejsce tuż po wojnie trzynastoletniej. Funkcja ta była niemal wyłącznie honorowa (w Koronie kasztelanowie w XIV i XV wieku utracili swoje kompetencje na rzecz starostów), wiązała się bowiem jedynie z zastępowaniem wojewodów w dowodzeniu pospolitym ruszeniem. Osobom ją pełniącym dawała jednak miejsce w wyższej izbie sejmiku prowincji i senacie Rzeczypospolitej³⁹.

Niżej w hierarchii urzędów stały podkomorstwa, również pochodzenia koronnego, które pojawiły się w Prusach Królewskich w 1467 r. Podkomorzowie pruscy — w odróżnieniu od polskich — nie mieli jednak uprawnień sądowych i nie zajmowali się rozstrzyganiem sporów granicznych, ponieważ proces taki nie był znany prawu chełmińskiemu. W obliczu rosnącej liczby konfliktów kompetencje koronnych sądów podkomorskich powierzono pruskim sądom ziemskim. Piastowanie tego urzędu pozwalało jednak na zasiadanie w Radzie Pruskiej, a później w wyższej izbie sejmiku pruskiego. Pruskie podkomorstwa — podobnie jak polskie — nie były urzędami senatorskimi w parlamencie Rzeczypospolitej⁴⁰.

Urzędem o dość wysokiej randze, a zarazem niejako podkreślającym autonomię prowincji, było podskarbiostwo pruskie. Osoby piastujące niniejsze stanowisko pobierały czynsze i dochody z królewszczyzn, sprawowały nad nimi skarbowy nadzór, administrowały skarbem prowincji. Dodatkowo, tak szerokie kompetencje wiązały się też z wysokim wynagrodzeniem — 4000 zł rocznie. Na początku XVIII wieku urząd utracił na znaczeniu poprzez ograniczenie jego uprawnień i obowiązków, jednak w 1766 r. podskarbiostwo pruskie włączono do hierarchii urzędów ziemskich i przyznano mu miejsce w senacie pruskim, a więc — pomimo zmniejszenia kompetencji — wciąż cieszył się dużym prestiżem⁴¹. Dodatkowym potwierdzeniem wysokiej rangi tej funkcji jest fakt jej obejmowania przez członków najznakomitszych, senatorskich rodów pruskich⁴².

Najwyższymi urzędami występującymi w Prusach w czasach krzyżackich były chorągwa, dlatego też osoby je piastujące — zwłaszcza w ziemi chełmińskiej — uważano za przywódców miejscowego rycerstwa. Po wojnie trzynastoletniej i wprowadzeniu w Prusach wyższych urzędów ziemskich, chorążowie utracili na znaczeniu⁴³.

Jedynym niższym urzędem ziemskim pochodzenia polskiego, który przyjął się również w Prusach Królewskich, było miecznikostwo. W odróżnieniu jednak od odpowiedników koronnych, interesujący nas urząd miał tu charakter prowincjonalny (miecznik

³⁹ *Urządnicy*, s. 14; Z. Góralski, op. cit., s. 71–74; *Historia państwa i prawa...*, t. I, s. 254–255, 273–274, 454–455, 479; t. II, s. 132, 162–163.

⁴⁰ *Urządnicy*, s. 14–15; Z. Naworski, op. cit., s. 55, 154; *Historia państwa i prawa...*, t. I, s. 455, 479; t. II, s. 162; Z. Góralski, op. cit., s. 188–189; S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 79; Niesiecki I, s. 421–422. Z. Kaczmarek i B. Leśnodorski błędnie przypisują podkomorzym pruskim uprawnienia w zakresie zarządzania dobrami królewskimi (patrz: *Historia państwa i prawa...*, t. II, s. 164), w rzeczywistości przynależne podskarbiemu pruskiemu.

⁴¹ J. Deresiewicz, *Z przeszłości Prus Królewskich. Skarbowość Prus Królewskich od r. 1466–1569*, Poznań 1947, s. 18; *Urządnicy*, s. 16–17, 33–34; *Historia państwa i prawa...*, t. II, s. 144; Z. Góralski, op. cit., s. 105; S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 79.

⁴² *Urządnicy*, nr 980–1001.

⁴³ *Ibidem*, s. 17–18; Niesiecki I, s. 421–422.

ziem pruskich). Stąd jego wyższa niż w Polsce pozycja w hierarchii urzędów i zaliczanie miecznika do pruskich wyższych urzędników ziemskich⁴⁴.

Charakterystyczny dla Prus Królewskich był ustrój sądownictwa w tej prowincji, co znalazło wyraz w specyfice urzędów i ich kompetencji. Sądy ziemskie wywodzily się tu od sądów miejskich prawa chełmińskiego, stąd kolegialny charakter składu orzekającego. Na jego czele stał sędzia wybierany przez szlachtę a nominowany przez króla, któremu towarzyszyło do ośmiu ławników (asesorów sądowych) i pisarz ziemski. W ławie chełmińskiego sądu ziemskiego zasiadało — oprócz miejscowych szlachciców — dwóch przedstawicieli rady miejskiej Torunia. Ławnicy byli wybierani przez szlachtę. Skład kolegium orzekającego uzupełniał pisarz ziemski. Początkowo był to urząd o niskiej randze, dlatego też powierzano go pisarzom miejskim, jednak w II połowie XVI wieku, gdy wzrosło znaczenie sądów ziemskich, funkcję tę zaczęli pełnić przedstawiciele szlachty. Kiedy w XVII wieku doszło do rozdzielenia kancelarii grodzkiej i ziemskiej, konieczne było powołanie nowych urzędników sądowych — podpisków, czyli regentów i wiceregentów ziemskich⁴⁵.

Ustrój pruskiego sądownictwa grodzkiego — o czym już wspomniano — również znacznie odbiegał od norm koronnych. Sprawy kryminalne szlachty rozsądzał tu wojewodowie, którzy do końca XVI wieku nie mieli do pomocy stałego personelu urzędniczego. Czasami, w wyjątkowych sytuacjach, powoływano zastępców wojewodów — wicewojewodów lub surogatorów, jednak dopiero na przełomie XVI i XVII wieku zorganizowano w Prusach Królewskich stałe kancelarie grodzkie, co wpłynęło na wykształcenie się grupy urzędników odpowiedzialnych za prowadzenie sądu i kancelarii⁴⁶.

Zastępcą wojewody w sądzie grodzkim był wicewojewoda (podwojewództwi)⁴⁷ — początkowo rozsądzał tylko sprawy cywilne i przyjmujący wpisy do księgi wieczystej. W XVIII wieku przewodniczył także rozprawom w sprawach karnych szlachty. Na czele kancelarii grodzkiej stał pisarz grodzki, posiadający od połowy XVII wieku swojego zastępcę — regenta, który stał również na czele urzędu grodzkiego utworzonego wtedy w Prusach. Regent i jego pomocnik, wiceregent, byli — do początku XVIII wieku — związani z funkcjonowaniem sądów ziemskich. Skład palestry grodzkiej uzupełniał burgrabia, drugi zastępcą wojewody, posiadający własne kompetencje sądowe⁴⁸.

Wszyscy urzędnicy sądu i kancelarii grodzkiej byli nominowani i odwoływani przez wojewodów. Zazwyczaj wraz ze zmianą na urządzie wojewody następowała wymiana składu omawianej grupy funkcjonariuszy publicznych⁴⁹.

⁴⁴ *Urzednicy*, s. 19, 33; *Historia państwa i prawa...*, t. I, s. 455; S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 81; Niesiecki I, s. 421.

⁴⁵ *Urzednicy*, s. 21–26; Z. Naworski, op. cit., s. 55–59, 67–73; *Historia państwa i prawa...*, t. I, s. 455–456; Niesiecki I, s. 421.

⁴⁶ *Urzednicy*, s. 26–27; Z. Góralski, op. cit., s. 209; Niesiecki I, s. 422.

⁴⁷ Funkcja podwojewódzkiego występowała również w Koronie, jednak — w przeciwieństwie do Prus Królewskich i Litwy — nie miała tu tak dużego znaczenia. Koronnym odpowiednikiem pruskiego wicewojewody był raczej podstarość — zob. Z. Góralski, op. cit., s. 208–210.

⁴⁸ *Urzednicy*, s. 28; Z. Góralski, op. cit., s. 209–211, 214; Z. Naworski, op. cit., s. 57, 119–122, 134–135; *Historia państwa i prawa...*, t. I, s. 477; t. II, s. 133.

⁴⁹ *Urzednicy*, s. 28; *Historia państwa i prawa...*, t. II, s. 246; T. Zielińska, op. cit., s. 19.

2.2.2. Hierarchia urzędów i usytuowanie urzędników w strukturze społecznej prowincji i województwa

Hierarchia urzędników w Prusach Królewskich obejmowała — jak to opisano wyżej — znacznie mniej szczebli niż w Koronie. Zdecydowanie najważniejszy, a co za tym idzie i najbardziej prestiżowy, był — z racji swoich uprawnień i dochodów — urząd wojewody. Pod tym względem znacznie ustępowała mu funkcja kasztelańska, pozbawiona w czasach nowożytnych wszelkich uprawnień, dająca za to pełniącym ją osobom realny wpływ na władzę poprzez zasiadanie w senacie zarówno prowincji, jak i Rzeczypospolitej. W organach tych nie było podporządkowania niższych urzędów wyższym, ale występowała za to „gradacja honorowa”, wskazująca zarazem ścieżki awansu⁵⁰. O niższym statusie kasztelaństw świadczy chociażby większa ich dostępność dla osób pochodzących z rodzin (lub ich gałęzi) dotąd niesenatorskich (ludzi „nowych”), karierowiczów awansujących z wyższych urzędów ziemskich, zwłaszcza podkomorstw. Jak udowodniła Zielińska, stanowili oni aż ¼ senatorów czasów saskich, jednak ponad połowa z nich zakończyła awanse na kasztelanii, a żaden nie osiągnął funkcji ministerialnej⁵¹. Nie zmienia to faktu atrakcyjności funkcji, zwłaszcza że w obrębie Prus Królewskich tylko trzy wojewodztwa znajdowały się w hierarchii urzędów świeckich wyżej od niej. Leżało to u podstaw przyjęcia przez Dygdałę i Mikulskiego tezy o przynależności do pruskiej elity władzy tych rodzin, które wydały spośród siebie przynajmniej trzech urzędników zasiadających w wyższej izbie sejmiku prowincji (a więc nie tylko wojewodów)⁵². Zielińska z kolei, jako główne kryterium przynależności do magnaterii polskiej epoki saskiej, przyjęła zasiadanie na krzesłach senatorskich⁵³. Dlatego też można przyjąć, że rodziny, spośród których wywodzili się nie tylko wojewodowie, lecz także kasztelanowie pruscy, stanowiły najwyższą warstwę społeczną wśród zbiorowości szlacheckiej tej prowincji.

Najwyższymi niesenatorskimi urzędami ziemskimi w dawnej Rzeczypospolitej były podkomorstwa. W Prusach Królewskich, pomimo braku jakichkolwiek kompetencji, były one szczególnie uprzywilejowane poprzez włączenie podkomorzych w skład senatu prowincji. Jeżeli chodzi o prestiż i władzę, urząd znacznie jednak ustępował funkcjom wojewodzińskim i kasztelańskim, ponieważ nie dawał krzesła w senacie Rzeczypospolitej. Dygdała i Mikulski, którzy swoimi badaniami nad elitami władzy Prus Królewskich objęli również podkomorzych, doszli do wniosku, że piastowanie tej funkcji przez członków jednej rodziny bez jednoczesnego obejmowania wyższych urzędów świadczy o braku przynależności do najwyższych sfer⁵⁴. Analiza spisów urzędników przekonuje jednak o pewnej elitarności urzędu, wyrażonej w braku nominacji podkomorskich dla średniej szlachty urzędniczej. W latach 1467–1772 spośród 28 nominacji na podkomorzych chełmińskich siedem stanowiło awans dotychczasowych chorążych, trzy mieczników ziem pruskich a cztery stojących w hierarchii nieco niżej — podkomorzych

⁵⁰ T. Zielińska, op. cit., s. 15.

⁵¹ Ibidem, s. 47–52.

⁵² J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 9–10.

⁵³ T. Zielińska, op. cit., s. 7.

⁵⁴ J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 17.

malborskich⁵⁵. Dla pozostałych (połowy) podkomorzych chełmińskich nominacja ta była pierwszą — zazwyczaj byli to młodzi przedstawiciele rodzin o ugruntowanej wysokiej pozycji społecznej, traktujący podkomorstwo jako pierwszy etap kariery, odskocznnię do dalszych zaszczytów⁵⁶. Stanowili oni znaczną część grupy, która z podkomorstwa chełmińskiego awansowała na urzędy senatorskie (10 kasztelanów i 3 wojewodów)⁵⁷.

Podobnie wysokim prestiżem cieszyła się funkcja podskarbiego ziem pruskich, do 1717 r. szczególnie intratna z racji przypisanych do niej wysokich dochodów. Na 22 podskarbiach epoki wczesnonowożytnej 12 nominacji otrzymali obecni⁵⁸, a 6 przyszli senatorowie⁵⁹. Stąd też, mimo nieuwzględniania (do 1766 r.) funkcji w oficjalnej hierarchii urzędów pruskich, cieszyła się ona dużym szacunkiem. Na podstawie analizy rejestrów kontrybucyjnych, przeprowadzonej przez Zbigniewa Naworskiego, można stwierdzić, że ówcześni poborcy nie wiedzieli czy podskarbiowie pruscy ustępują starszeństwem i prestiżem podkomorzemu (tak było w 1674 r.), czy też nie (1697 r.)⁶⁰. W naszych rozważaniach nie ma to większego znaczenia, ponieważ zarówno pierwsi, jak i drudzy — przy próbie rekonstrukcji struktury społecznej — zostaną zaliczeni do drugiej warstwy.

Niższy stopień w hierarchii urzędników zajmowali miecznicy ziem pruskich. Jak już wspomniano, ranga tej funkcji była w Prusach Królewskich nieporównywalnie większa niż w Koronie, stąd też w interesującej nas prowincji miecznikostwo zaliczane było do wyższych urzędów ziemskich. Jednym z czynników decydujących o tak wysokiej pozycji był zapewne prowincjonalny zasięg omawianego urzędu. Znalazło to też wyraz w bardzo ograniczonej liczbie nominacji dla dotychczasowych urzędników sądowych — w XVI wieku na miecznikostwo przebiło się zaledwie dwóch ławników ziemskich, a w późniejszym czasie tylko jeden sędzia ziemski⁶¹. Większość nominacji otrzymywali ludzie z zasłużonych, senatorskich rodów, dopiero zaczynający swoją karierę urzędniczą⁶². Zdarzały się też awanse z chorągstw⁶³. Niemal regułą były za to — nie licząc okresu od połowy XVI do połowy XVII stulecia — dalsze nominacje dla dotychczasowych mieczników: na podkomorstwa lub kasztelaństwa⁶⁴.

Niewiele niżej stały w hierarchii chorągstwa, ale — co trzeba zaznaczyć — ich ranga wynikała jedynie z tradycji. Tak jak w przypadku miecznikostwa, nominacje dla urzędników sądowych były tu rzadkością — w całych Prusach Królewskich na 86 chorągłych

⁵⁵ *Urzędnicy*, nr 212–213, 215, 218–219, 226–229, 233–234, 237–238.

⁵⁶ Występują tu m.in. Czapscy, Działyńscy, Konopacy, Kos, Kostkowie, Wejherowie — zob. *ibidem*, nr 220–225, 230, 235–236.

⁵⁷ *Ibidem*, nr 211–213, 216, 219–220, 223–224, 228, 230, 234–236.

⁵⁸ *Ibidem*, nr 984, 989–998, 1000.

⁵⁹ *Ibidem*, nr 982–983, 986, 988, 999.

⁶⁰ Z. Naworski, op. cit., s. 58. K. Mikulski przypuszcza, że po włączeniu podskarbiostwa pruskiego do hierarchii urzędów ziemskich prowincji, znalazło się ono w niej tuż za podkomorstwem — zob. *Urzędnicy*, s. 34.

⁶¹ *Urzędnicy*, nr 947–948, 966.

⁶² M.in. czterech Czapskich i trzech Działyńskich — zob. *ibidem*, nr 944–945, 955, 961–963, 967.

⁶³ *Ibidem*, nr 963, 967, 969.

⁶⁴ *Ibidem*, nr 942, 944–946, 955–960, 962–965, 967–968.

urzędujących do I rozbioru Polski tylko 8 zaczynało swoją karierę w ten sposób⁶⁵, otwarta natomiast była droga awansu z chorągstw na wyższe urzędy ziemskie i senatorskie, choć następowało to nieco rzadziej niż w przypadku miecznikostwa. Występuje tu duże zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi województwami (ziemiami) Prus Królewskich. Do 1770 r. z najbardziej prestiżowego chorągstwa chełmińskiego awans na podkomorstwa i kasztelaństwa uzyskiwała połowa urzędników. Czasem pokonywanie poszczególnych szczebli kariery było rozłożone w czasie z powodu awansów z jednego chorągstwa na drugie, bardziej szanowane⁶⁶. Świętosław Radowski, żyjący na przełomie XVII i XVIII wieku, po przejściu kilku szczebli kariery w sądach szlacheckich, otrzymał nominację na chorążego michałowskiego (do 1714 r.), następnie awansował na ten sam urząd w województwie pomorskim (1714–1725), by zakończyć swą działalność na chorągwie chełmińskim (1725–1733)⁶⁷.

Na szczycie hierarchii funkcji sądowniczych znajdowały się oczywiście urzędy sędziowskie. Kandydatów na nie wybierała sama szlachta, więc osoby nominowane musiały cieszyć się zaufaniem i poważaniem braci, mieć wyrobioną — poprzez działalność polityczną lub protekcję bardziej wpływowych jednostek — odpowiednio wysoką pozycję społeczną⁶⁸. Świadczy to bez wątpienia o tym, że prestiż był warunkiem, a nie wynikiem, osiągnięcia urzędu, co wydaje się dodatkowym argumentem potwierdzającym słuszność obranej tu metody badawczej. Ranga urzędu leżała u podstaw licznych sporów o jego obsadę, co w efekcie — od przełomu XVII i XVIII wieku — doprowadziło do kryzysu sądownictwa ziemskiego⁶⁹. Najjaskrawszym objawem wspomnianego zjawiska były długotrwałe wakaty na urządzie sędziego, co oczywiście uniemożliwiała obrady sądu. Interesujące nas sęstwo chełmińskie nie było obsadzone w latach 1670–1689 i 1690–1710, natomiast michałowskie — w latach 1685–1718⁷⁰. Jak zauważył Mikulski, nie był to jednak wyraz upadku sądownictwa ziemskiego, a raczej kryzys wywołany atrakcyjnością urzędów i rywalizacją szlachty o nominacje. Zerwanie elekcji było — w obliczu porażki — jedynym sposobem na niedopuszczenie do awansu konkurenta⁷¹.

Pewien problem stanowi przyporządkowanie osób i rodzin piastujących urzędy miecznika, chorążego i sędziego ziemskiego do rekonstruowanych tu warstw społecznych. Achremczyk, obok senatorskich, wydzielił w swoich badaniach rody podkomorsko-sędziowskie⁷². Przeciwno takiej klasyfikacji przemawia występowanie wyraźnej

⁶⁵ Ibidem, nr 13, 18, 466–467, 477, 484, 647, 843.

⁶⁶ Ibidem, nr 65, 465, 649, 653, 823, 837.

⁶⁷ Ibidem, nr 22, 649, 838, 1390, 1392, 1436, 1465.

⁶⁸ Z. Góralski, op. cit., s. 215–216.

⁶⁹ S. Achremczyk, *Życie sejmikowe...*, s. 207–208; *Urzędnicy*, s. 30; *Historia państwa i prawa...*, t. II, s. 151, 264; Z. Naworski, op. cit., s. 58–59.

⁷⁰ *Urzędnicy*, s. 30.

⁷¹ K. Mikulski, *Kryzys średniej szlachty w Prusach Królewskich w XVII wieku i powstanie nowej elity średnio-szlacheckiej na przełomie XVII i XVIII wieku. (Przyczynek do dyskusji na temat modelu rozwoju gospodarczego i społecznego Polski)*, w: *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*, pod red. J. Staszewskiego, K. Mikulskiego, J. Dumanowskiego, Toruń 2002, s. 271.

⁷² Z. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 110. Trzecią grupę stanowią u Achremczyka rody mogące liczyć jedynie na niższe urzędy, np. w kancelariach sądowych.

granicy, jaką stanowiło prawo pewnych urzędników do zasiadania w wyższej izbie sejmiku prowincji. Z drugiej strony analiza karier poszczególnych osób dowodzi, że istniała otwarta droga awansu z miecznikostw i chorągstw na wyższe urzędy ziemskie. Wyraźna bariera od wymienionych wyżej funkcji oddzielała dopiero urząd sędziego ziemskiego (na 154 pruskich sędziów tylko 10 otrzymało nominacje na wyższe urzędy). Bezzasadne wydaje się również wydzielanie osobnej klasy dla samych miecznikostw i chorągstw, ponieważ zbyt mała próba (tzn. mała liczba urzędników w tej klasie) mogłaby zniekształcić rekonstruowany obraz badanej społeczności. Oczywiście uproszczenie, jakim bez wątpienia jest zakwalifikowanie do jednej grupy podkomorzych, podskarbich, mieczników i chorągzych, wydaje się rozwiązaniem najrozsądniejszym. Sędziów ziemskich należy zaliczyć do niższej, trzeciej warstwy.

Na kolejnym miejscu w hierarchii urzędów ziemskich Naworski wymienia ławników. Z kolei analiza pojedynczych karier z XVII i XVIII wieku, bezsprzecznie wykazuje wyższą pozycję pisarzy ziemskich⁷³. Początkowo (do końca XVI wieku) funkcja powierzana była mieszczanom, co świadczy o jej niskiej randze, a więc małej atrakcyjności w oczach szlachty. Kiedy w II połowie XVI wieku wzrosło znaczenie sądów ziemskich, również urząd pisarza zaczął cieszyć się pewnym prestiżem i stał się obiektem zabiegów średniej szlachty⁷⁴. Jego wysoka — wyższa niż to wynika z oficjalnej hierarchii — pozycja w sądownictwie wynikała ze szczególnej troski szlachty o uczciwe i wierne sporządzanie wszelkich dokumentów. Pisarz wchodził w skład kolegium orzekającego, a jego obecność na rokach była obowiązkowa. W rozstrzyganiu pewnych drobnych sporów mógł nawet zastępować sędziego⁷⁵. Analiza mechanizmów szlacheckiego obrotu ziemią na XVI-wiecznych Kujawach, przeprowadzona przez Dumanowskiego, dowiodła występowania dość wąskiej, najaktywniejszej na tym polu, grupy szlachciców, która w dość prosty, systematyczny sposób była w stanie pomnażać swoje majątki. Charakterystyczna i kluczowa okazała się tu przynależność do personelu sądowego — głównie grodzkiego, choć nie tylko. Dostęp do informacji, doświadczenie prawnicze oraz dochody ze sprawowanych funkcji umożliwiały im inwestycje prowadzące do przejmowania dóbr zadłużonej, drobnej szlachty⁷⁶. Bez wątpienia wyższe urzędy ziemskie i grodzkie były więc atrakcyjne, ponieważ dawały możliwość czerpania korzyści majątkowych,

⁷³ Z. Naworski, op. cit., s. 58; *Urządnicy*, nr 129, 144, 153, 166, 703, 707. Oczywiście należy wyjść z założenia, że zmiana piastowanego urzędu na inny zawsze była awansem. Np. nominacje kasztelanów na analogiczny urząd w innym województwie pruskim wynikały z tradycyjnego starszeństwa jednych ziem przed drugimi (co znajdowało też wyraz w kolejności zasiadania w senacie). Podobnie pewnego rodzaju awansem było przejście z ławnikostwa michałowskiego na chełmińskie — zob. *Urządnicy*, s. 33.

⁷⁴ *Urządnicy*, s. 25.

⁷⁵ Z. Naworski, op. cit., s. 70.

⁷⁶ J. Dumanowski, *Mechanizmy szlacheckiego obrotu ziemią na Kujawach w drugiej połowie XVI wieku w świetle ksiąg grodzkich brzesko-kujawskich*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 9 (1995), s. 55–65. Pisarz ziemski Sebastian Tulibowski udzielał szlachcie pożyczek, które — w razie niespłacenia w terminie — zamieniał na długoletnią dzierżawę dóbr dłużnika. Ten, ograniczając w ten sposób swoje dochody, pogłębiał swą trudną sytuację materialną, co doprowadzało do zastawiania, a w konsekwencji pozbywania się dóbr — zob. *ibidem*, s. 59.

co niejednokrotnie było powiązane z awansem społecznym. Przypuszcza się, że rywalizacja o urzędy, która doprowadziła do kryzysu sądownictwa ziemskiego, dotyczyła też funkcji pisarza⁷⁷.

W obliczu okresowego niedomagania sądownictwa ziemskiego jego znaczenie i — w pewnym sensie — kompetencje przejęły sądy i urzędy grodzkie, w Prusach Królewskich zwane wojewodzińskimi. I one borykały się w XVIII wieku z pewnymi problemami, wynikającymi głównie z obsadzania urzędów wojewódzkich zaniedbującymi obowiązki nieindyngejami lub z niemożności złożenia przysięgi, co było skutkiem niezbiierania się generałów pruskich bądź ich zrywania. Długotrwałe okresy zamknięcia sądów zamkowych miały jednak miejsce tylko w województwach malborskim i pomorskim⁷⁸. Jak już wspomniano, w Prusach Królewskich odpowiednikiem występującej w starostwach koronnych urzędu podstarościęgo był urząd podwojewódzkiego. Osoba pełniąca tę funkcję w XVII wieku mogła zastępować wojewodę we wszystkich rodzajach spraw, a do kompetencji przypisanych jej bezpośrednio należało rozstrzyganie w sprawach cywilnych i przyjmowanie wpisów wieczystych. W XVIII wieku wicewojewoda całkowicie przejął przewodnictwo sądu w sprawach karnych, a więc posiadał — podobnie jak podstarości — wszelkie kompetencje wojewody (starosty grodowego) związane z wykonywaniem sądownictwa zamkowego⁷⁹. Stał się więc niejako sędzią szlacheckiego sądu I instancji — częstokroć jedyne funkcjonującego. Stąd też wydaje się zasadne zaliczenie podwojewódzich i sędziów ziemskich do tej samej kategorii urzędów.

Zbliżonym statusem społecznym musieli cieszyć się pisarze ziemscy i grodzcy. Wprawdzie w oficjalnej hierarchii urzędów obie funkcje rozdzielał urząd podwojewódzkiego, a wszystkie te trzy funkcje ustępowały godnością asesorstwu ziemskiemu, jednak — jak to już zostało podkreślone — realna władza — a więc i pozycja społeczna personelu kierującego kancelariami sądowymi — w praktyce była zdecydowanie większa, niż wynikało to z ich miejsca w tradycyjnej, oficjalnej strukturze. Należy tu zwrócić uwagę na jeszcze jedną zależność: wicewojewodowie i pisarze grodzcy byli najwyższymi urzędnikami nominowanymi przez urzędujących wojewodów⁸⁰. Zapewne zaliczali się więc do ich najbliższych współpracowników i klientów. Korzyści w takich układach były obopólne, a na pozycję społeczną nominowanych wpływała zapewne — poza urzędem — polityczna siła ich protektorów⁸¹.

Ostatnią — usytuowaną najniżej w hierarchii — grupę stanowią niższe urzędy sądowe i kancelaryjne, czyli funkcje ławnika ziemskiego, burgrabiego, regenta i wiceregenta grodzkich, a w XVIII wieku również ziemskich. Otrzymanie nominacji na którąś z tych pozycji niemal nigdy nie było poprzedzone sprawowaniem jakichkolwiek urzędów. Zdarzały się jedynie przesunięcia (awanse) w obrębie tej grupy — na interesującym nas terenie było to zwłaszcza obejmowanie funkcji ławnika chełmińskiego po

⁷⁷ Świadczy o tym chociażby sprawa nominacji na pisarza ziemskiego chełmińskiego Kazimierza Piwnickiego około 1729 r. — zob. Z. Naworski, op. cit., s. 98.

⁷⁸ Z. Naworski, op. cit., s. 58–59; *Historia państwa i prawa...*, t. II, s. 151–153, 264.

⁷⁹ *Urzędnicy*, s. 28; Z. Góralski, op. cit., s. 208–209; Z. Naworski, op. cit., s. 119–120.

⁸⁰ *Urzędnicy*, s. 28; Z. Naworski, op. cit., s. 120.

⁸¹ O obsadzaniu urzędów „swoimi” ludźmi zob. J. Dygdała, *Podskarbi wielki koronny...*, s. 34–35.

uprzednim piastowaniu ławnikowstwa michałowskiego lub urzędów kancelaryjnych⁸². Dla wszystkich ławników michałowskich, burgrabiów grodzkich chełmińskich oraz dla wiceregentów ziemskich i grodzkich chełmińskich były to pierwsze sprawowane urzędy⁸³. Niektórzy regenci ziemscy i grodzcy mieli doświadczenie nabyte na stanowisku wiceregenta⁸⁴. Stosunkowo rzadkie — biorąc pod uwagę liczbę szlachciców piastujących omawiane urzędy w województwie chełmińskim na przestrzeni trzech wieków — były godne uwagi awanse⁸⁵, stąd też zakwalifikowanie ich do czwartej kategorii urzędów wydaje się jak najbardziej uzasadnione. Wprawdzie przed niektórymi — zwłaszcza ławnikami chełmińskimi — droga do objęcia sęstwa czy pisarstwa była otwarta, jednak kolegialność ławy — a co za tym idzie masowość urzędu — nie pozwala uznać takich karier za regułę, a asesorstwa za pierwszy stopień kariery przyszłych wyższych urzędników ziemskich. Przypadki takie należy raczej uznać za awans społeczny, czyli objęcie przez członka rodziny szlacheckiej urzędu z kategorii tych, które dla jego przodków były nieosiągalne. Można również przypuszczać, że obejmowanie tych najniższych w hierarchii urzędniczej funkcji mogło być pierwszym stopniem w karierze młodych szlachciców z rodzin o już ugruntowanej wysokiej pozycji społecznej, zaczynających dopiero swą działalność urzędniczą, dla których naturalną kolejną rzeczą były spodziewane, szybkie awanse. Zjawisko to nie może zniekształcić wyników niniejszych badań, ponieważ członkowie rodziny młodego urzędnika musieli piastować w tym samym okresie wyższe — niż on — funkcje.

Ostatnią grupę — warstwę społeczną — będą stanowić rodziny, które nie wydały spośród siebie urzędników.

2.3. Stratyfikacja społeczna szlachty województwa chełmińskiego w okresie wczesnonowożytnym

Powyżej została stworzona pięciostopniowa hierarchia grup urzędników, która stanowi odbicie struktury społecznej rodzin szlacheckich. Omawianą zbiorowość możemy więc podzielić na rodziny, których członkowie obejmowali urzędy:

- I. wojewody i kasztelana;
- II. podkomorzego, podskarbiego i miecznika ziem pruskich, chorążego;
- III. sędziego i pisarza ziemskiego, wicewojewody i pisarza grodzkiego;

⁸² Awans na ławnikostwo chełmińskie otrzymało pięciu ławników michałowskich (*Urzędnicy*, nr 181, 186, 192, 197–198) i jeden regent ziemski (*ibidem*, nr 191). Pewnym ewenementem było przejście z ławnikowstwa tczewskiego na chełmińskie (*ibidem*, nr 161). Należy tu jeszcze odnotować równoczesne sprawowanie urzędu asesora chełmińskiego z chorążstwem michałowskim (*ibidem*, nr 171) czy z chorążstwem inowrocławskim (*ibidem*, nr 189; *Urzędnicy kujawscy*..., nr 559).

⁸³ *Urzędnicy*, nr 267–269, 657, 659–730, 1366–1379, 1409–1419; jedynym wyjątkiem był Hartman Wichulski, który przeszedł z ławnikowstwa chełmińskiego na michałowskie (*ibidem*, nr 658).

⁸⁴ *Ibidem*, nr 243, 1402, 1406.

⁸⁵ *Ibidem*, nr 78, 87, 95, 98, 109, 113, 119, 121, 125, 129, 143–144, 146, 153, 157, 166, 179, 195, 671, 677, 692, 703, 707, 1407.

- IV. ławnika ziemskiego, burgrabiego, regenta i wiceregenta grodzkiego i ziemskiego;
V. nie obejmowali urzędów w ogóle.

Rozważenia wymagało uwzględnienie lub pominięcie starostów przy tworzeniu zestawień. Wiadomo, że oprócz trzech starostw przypisanych do urzędów wojewodzkich, wszystkie pozostałe były niegrodowe, a więc starostowie nie byli urzędnikami a jedynie tenurariuszami królewskimi. Z drugiej jednak strony, co pokazały prace wieku historyków, to właśnie one były dla obdarowanych nimi rodzin głównym — obok urzędów senatorskich — wyrazem przynależności do elity, a więc również wyznacznikiem prestiżu. Zdarzało się nawet, że najbogatsza szlachta zabiegała o nadania bardziej niż o nominacje urzędnicze⁸⁶. Dlatego też starostowie będą uwzględnieni w poniższych zestawieniach. Znajdą się oni w grupie pierwszej — obok wojewodów i kasztelanów — przy czym należy zaznaczyć występowanie dużych różnic w dochodowości królewskimi.

Do omówienia pozostaje kwestia nieuwzględnienia elit duchowieństwa. W przypadku biskupów ujęcie ich w zestawieniach nie byłoby trudne, ponieważ ich funkcje — poprzez zasiadanie w senacie Rzeczypospolitej — wiązały się z realną władzą polityczną i ich również należałoby zaliczyć do pierwszej grupy. O wiele większe trudności wystąpiłyby przy analizie niższych funkcji kościelnych — prepozytów i kanoników, ponieważ nie miały one bezpośredniego przełożenia na władzę świecką. Nie można byłoby zakwalifikować prepozytur i kanonii do którejkolwiek z opisanych powyżej grup urzędów, ponieważ te dwie kategorie (duchowna i świecka) są do siebie zupełnie nieprzystające. Zresztą — wracając do biskupstw — przy rekonstrukcji struktury społecznej szlachty chełmińskiej mają one niewielkie znaczenie, ponieważ osób obejmujących tę funkcję, a wywodzących się spośród szlacheckich rodzin pruskich, było niewiele i — poza nielicznymi wyjątkami — były to rody o już ugruntowanej, wysokiej pozycji społecznej⁸⁷.

Jak wiadomo, w chełmińskiej ławie sądu ziemskiego mieli prawo zasiadać przedstawiciele rady miejskiej Torunia⁸⁸. Oczywiście prestiż społeczny tych ławników wynikał z ich bogactwa i przynależności do patrycjatu miejskiego, a nie z piastowania urzędu ziemskiego, co było raczej wykonywaniem urzędowego obowiązku. Dlatego też — nawet w przypadku posiadania przez kogoś z nich prywatnych dóbr ziemskich — nie będą oni brani pod uwagę.

W poniższych zestawieniach uwzględniono jedynie chełmińskich posesjonatów. W przypadku emigracji, w chwili opuszczenia województwa chełmińskiego, rodzina przestaje się znajdować w kręgu naszych zainteresowań. Pominięto możnych koronnych, nieindygenów, którzy — często z pogwałceniem praw prowincji — otrzymywali tu nadania królewskie.

Cezury stanowią przełomy stuleci. Możliwe było również wytyczenie takich granic chronologicznych, które wynikałyby z przemian polityczno-ustrojowych i zarazem zamykały okresy w miarę równe pod względem czasu trwania. Przełomowymi wydarzeniami

⁸⁶ T. Zielińska, op. cit., s. 80–140.

⁸⁷ Ibidem, s. 150–151; E. Opaliński, *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III*, Warszawa 2007, s. 69, 89, 134–135.

⁸⁸ *Urzednicy*, s. 24–25.

mogłyby być na przykład unia lubelska (1569 r.), czyli początek gruntownych zmian zbliżających ustrój pruski do koronnego, czy chociażby rozpoczęcie się kryzysu w sądownictwie ziemskim (lata 80. XVII wieku). Jednak cezury wyznaczone latami 1600 i 1700 umożliwiają uchwycenie trzech prób niemal równych pod względem ilości danych (nominacji urzędniczych). Dodatkowo mają one swoje historyczne uzasadnienie. Pierwsza data niemal pokrywa się z reformą prawa chełmińskiego, natomiast drugą można uznać za punkt kulminacyjny kryzysu sądownictwa ziemskiego.

Oczywistym było przyjęcie zasady prowincjonalności wyższych urzędów ziemskich. Wzięto pod uwagę urzędy w innych województwach a nawet prowincjach, jeśli osoby je piastujące były chełmińskimi posesjonatami. Jeżeli poszczególne linie rodziny występowały w różnych województwach, uwzględniono linię chełmińską, a po ukośniku podano jaką pozycję miała rodzina w innych regionach.

Tabela II. Stratyfikacja dynamiczna szlachty województwa chełmińskiego w XV–XVIII wieku

Rodzina	Warstwa XV/XVI w.	Warstwa XVII w.	Warstwa XVIII w.
Bagniewscy h. Bawola Głowa ⁸⁹	(V) ⁹⁰	IV	I
Bajerscy h. wł. Trzy Gwiazdy ⁹¹	I	IV	III
Balińscy h. Przosna ⁹²	III/I	(III)/II	—
Bażyńscy h. wł. ⁹³	I	(V) ⁹⁴	—
Bąkowsky h. wł. Rys ⁹⁵	—	I	III
Białobłoccy h. Ogończyk ⁹⁶	III	III	III
Białochowscy h. Cholewa ⁹⁷	III	V	V
Borowscy z Kościelca h. Ogończyk ⁹⁸	V	IV	V/IV
Browińscy h. Ślepowron ⁹⁹	V	IV	IV
Bystramowie h. Tarnawa ¹⁰⁰	I	III/(I)	V/(I)

⁸⁹ APT, AmCh. 4, s. 215, 370–371; APT, AmT., kat. II, IX/14, k. 103v; Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Brodnicy AA001, s. 2; *Urzędnicy*, nr 401. Miecznika liwskiego Marcina zakwalifikowano do IV grupy — zob. ADT, Parafia pw. św. Mikołaja w Chełmży AA001, s. 49, 56.

⁹⁰ Pojawili się w województwie chełmińskim pod koniec XVI w.

⁹¹ *Urzędnicy*, nr 739, 906, 1369.

⁹² Ibidem, nr 418, 467, 609; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1705, 1738; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 52; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 89. Wojskiego dobrzyńskiego Łukasza Balińskiego zakwalifikowano do grupy III. Krótco po 1614 r. Balińscy stracili swoje dobra w województwie chełmińskim — zob. Maercker, s. 393.

⁹³ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 4; *Urzędnicy*, nr 271; Mülverstedt, s. 5.

⁹⁴ Wymarli na początku wieku — zob. J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 11.

⁹⁵ *Urzędnicy*, nr 926; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 860; Bär, s. 210; Dachnowski, s. 169.

⁹⁶ *Urzędnicy*, nr 201, 256, 741; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 165, 197.

⁹⁷ *Urzędnicy*, nr 200; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 359v; Bär, s. 197.

⁹⁸ Baranowski, s. 58; *Urzędnicy*, nr 160, 540; Bär, s. 178.

⁹⁹ Baranowski, s. 46; Maercker, s. 202–203; *Urzędnicy*, nr 713; APT, AmCh. 10, s. 57.

¹⁰⁰ P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 167–169, 177; *Urzędnicy*, nr 18, 736, 888; ADT, Brodnica AA–001 s. 50; ADT, Parafia pw. św. Jakuba Apostoła w Ostrowitem k. Jabłonowa AA001, k. 13 v.

Rodzina	Warstwa XV/XVI w.	Warstwa XVII w.	Warstwa XVIII w.
Chelmońscy h. Ślepowron ¹⁰¹	V	IV	— ¹⁰²
Chelstowscy h. Drogosław lub Jastrzębiec ¹⁰³	V	IV	II
Chrapiccy h. Rolicz ¹⁰⁴	V	IV	—
Ciborscy ¹⁰⁵	V	IV	IV
Ciecholewscy h. Sepia Głowa ¹⁰⁶	— ¹⁰⁷	IV/III	— ¹⁰⁸
Cielescy h. Doliwa lub Trestka ¹⁰⁹	—	—	II
Czapsy h. Leliwa ¹¹⁰	—	I	I
Czekanowscy h. Godziemba ¹¹¹	V	III	—
Dąbrowscy h. wł. Virgo Viola ¹¹²	I	V	V
Dąmbscy h. Godziemba ¹¹³	—	I	I
Dobryscy h. Jastrzębiec ¹¹⁴	—	II	III
Dorpowsy h. Leliwa ¹¹⁵	IV	IV	V/I
Dulscy h. Przegonia ¹¹⁶	I	—	—
Działowscy h. Prawdzic ¹¹⁷	V	V	III
Działyńscy h. Ogończyk ¹¹⁸	I	I	I

¹⁰¹ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 20–21; *Urzędnicy*, nr 1400.

¹⁰² W 1705 r. po raz ostatni występuje w źródłach Justyna z Chełmońskich Kossowska–Malanowska — zob. ADT, Parafia pw. św. Wojciecha Biskupa w Boluminku, AA–001. Męscy przedstawiciele rodziny w XVIII w. nie są uchwytyni w aktach.

¹⁰³ M. Biskup, *Rejestry poborowe województwa chełmińskiego z 1570/1 r.*, wyd. M. Biskup, „Zapiski TNT”, t. XX, 1955, s. 322; *Urzędnicy*, nr 20, 678.

¹⁰⁴ Maercker, s. 216; *Urzędnicy*, nr 673; Uruski II, s. 248.

¹⁰⁵ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 50; *Urzędnicy*, nr 188, 1410.

¹⁰⁶ *Urzędnicy*, nr 685, 1485.

¹⁰⁷ Być może pojawili się w woj. chełmińskim już w końcówce XVI w. — zob. APT, AmCh. 3, s. 495.

¹⁰⁸ Najprawdopodobniej pozbyli się swych chełmińskich dóbr w 1702 r. — zob. Bär, s. 207, 223.

¹⁰⁹ *Urzędnicy*, nr 697; *Urzędnicy inflancy...*, nr 1129; Maercker, s. 205. Być może występowali w woj. chełmińskim już w końcówce XVII w. — zob. ADP, Mańkowski, z. 31 (parafia Unisław), s. 13.

¹¹⁰ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 360v, 365; *Urzędnicy*, nr 61, 64, 399; P. Czaplowski, *Senatorowie...*, s. 167–168; Maercker 209, 238; ADT, Parafia pw. św. Małgorzaty w Płowężu AA001, k. 3, 5v, 7v.

¹¹¹ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 50; *Urzędnicy*, nr 737.

¹¹² *Urzędnicy*, nr 273, 275; APT, AmCh. 8 s.176, 630; ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 11, k. 116; APG, Sąd Grodzki w Kiszporku 14, k. 325–325 v; *Testamenty szlachty...*, s. 98.

¹¹³ *Urzędnicy kujawscy...*, nr 834, 1820; Maercker, s. 233; Bär, s. 194; *Urzędnicy*, nr 189.

¹¹⁴ *Urzędnicy*, nr 647, 1435.

¹¹⁵ Ibidem, nr 130, 150; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 79, 1272–1273; Maercker, s. 244, 299; Bär, s. 197; *Urzędnicy wielkopolscy...*, nr 28.

¹¹⁶ *Urzędnicy*, nr 40; P. Czaplowski, *Senatorowie...*, s. 170; Mülverstedt, s. 16.

¹¹⁷ Baranowski, s. 44; *Taryfy...*, s. 14; *Urzędnicy*, nr 210; *Urzędnicy woj. łęczyckiego...*, nr 1806. Pominęto tu efemeryczne funkcje Mikołaja Działowskiego, który podczas wojny trzynastoletniej dowodził przez krótki czas załogą zamków w Tczewie (1462) i Radzynie (1463) — zob. P. Czaplowski, *Senatorowie...*, s. 165, 196.

¹¹⁸ *Urzędnicy*, nr 37, 286, 929; H. Plehn, *Geschichte des Kreises Strassburg in Westpreussen*, Leipzig 1900, s. 211; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 50; Bär, s. 211; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 371 v; Maercker, s. 220; P. Czaplowski, *Senatorowie...*, s. 60–61; *Testamenty szlachty...*, s. 215–222.

Rodzina	Warstwa XV/XVI w.	Warstwa XVII w.	Warstwa XVIII w.
Dziewanowscy h. Jastrzębiec ¹¹⁹	—	(I)	I
Elżanowscy h. wł. Sępia Głowa ¹²⁰	IV	I	IV
Frąccy h. wł. ¹²¹	I	—	—
Gadomscy h. Rolicz ¹²²	—	V	(II)
Galczewscy h. Jezierza ¹²³	IV	V	—
Garczyńscy h. wł. ¹²⁴	—	V/II	IV/I
Gluchowscy h. Prus II ¹²⁵	IV	IV	—
Gorzuchowscy h. Prawdzic ¹²⁶	V	III	V
Gostomscy h. Nałęcz ¹²⁷	—	—	II
Gotartowscy h. Leliwa ¹²⁸	V	III	III
Jablonowscy h. Prus III ¹²⁹	II	IV	V
Jackowscy–Nostić h. Ryś ¹³⁰	—	V/IV	III/II
Jaranowscy h. Topór ¹³¹	—	III/I	—
Jasińscy h. Poronia ¹³²	IV/I	III	IV/III
Jaworscy h. Lubicz ¹³³	V	V	IV

¹¹⁹ Pierwszy urząd osiągnęli dopiero w 1699 r. — zob. *Urzednicy kujawscy...*, nr 1755; *Urzednicy*, nr 72; Bär, s. 209; Maercker, s. 240; ADT, Akta Benedyktynk Toruńskich MA–009, k. 68.

¹²⁰ *Urzednicy*, nr 49, 141, 696.

¹²¹ Ibidem, nr 33. Wymarli w pierwszej połowie XVII w. — zob. Dachnowski, s. 145; APG, Sąd Grodzki w Kiszporku 1, k. 332; 13, k. 209v.; ADT, Akta Benedyktynk Toruńskich MA–005.

¹²² Antoni Walenty Gadomski występuje jako podkomorzy chełmiński dopiero w 1794 r. — zob. *Urzednicy*, nr 240; *Taryfy...*, s. 28; Bär, s. 208; ADT, Parafia pw. św. Marcina Biskupa w Boleszynie AA001, s. 42; AA002, s. 8, 24.

¹²³ Baranowski, s. 50; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 11; *Urzednicy*, nr 114. Najprawdopodobniej wymarli lub wyemigrowali z Prus Królewskich w I poł. XVII w.

¹²⁴ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 368v.; *Urzednicy*, nr 15, 710; Bär, s. 188; ADT, Parafia pw. św. Wojciecha w Jablonowie AA001, s. 270; Uruski IV, s. 94; *Urzednicy wielkopolscy...*, nr 63, 203, 472, 1026, 1288; *Urzednicy woj. łęczyckiego...*, nr 354, 924.

¹²⁵ Sprzedali swoje chełmińskie dobra na początku XVIII w. i osiedlili się w województwie malborskim — zob. *Urzednicy*, nr 133, 172, 536; ADT, Parafia pw. św. Marcina Biskupa w Sarnowie AA002, k. 28v.; L. Pachon, op. cit., s. 39, 42.

¹²⁶ Jerzy występował w 1632 r. jako wojski smoleński — zob. Uruski IV, s. 296.

¹²⁷ *Urzednicy*, nr 656.

¹²⁸ Ibidem, nr 1427, 1441; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 51.

¹²⁹ *Urzednicy*, nr 675, 948; ADT, Parafia pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Mrocznie, AA002, k. 34v.; ADT, Parafia pw. św. Wawrzyńca w Ryńsku, AA002, k. 74b.

¹³⁰ *Urzednicy*, nr 698, 883, 1221; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 366 v.; *Taryfy...*, s. 29. Podstolego parnawskiego Aleksandra zakwalifikowano do grupy III — zob. *Urzednicy inflanicy...*, nr 508.

¹³¹ Cześnika dobrzyńskiego Krzysztofa Jaranowskiego zakwalifikowano do III grupy urzędów — zob. *Urzednicy kujawscy...*, nr 969, 1415; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 361, 363v.; APT, AmCh. 9, s. 194; ADT, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Toruniu AA002, k. 137; J. Dygdała, Sz. Wierzechowski, op. cit., s. 33.

¹³² *Urzednicy*, nr 1206, 1250, 1289; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 142; Baranowski, s. 59; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 42; Bär, s. 204; ADT, Ryńsk AA002, k. 33v.–34; ADT, Parafia pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła w Lembargu AA001, s. 76; APT, AmCh. 2, s. 66; 3, s. 421.

¹³³ Baranowski, s. 52; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 363v.; *Urzednicy*, nr 193.

Rodzina	Warstwa XV/XVI w.	Warstwa XVII w.	Warstwa XVIII w.
Jezierscy–Lewald h. Rogala ¹³⁴	—	—	III/II
Kalksteinowie h. wł. Trzy Pasy ¹³⁵	— ¹³⁶	—	III/II
Karwatowie h. Murdelio ¹³⁷	—	—	IV
Kawieczynscy h. Ostoja ¹³⁸	—	—	I
Kczewscy h. Lewart ¹³⁹	—	—	II/I
Kiccy h. Gozdawa ¹⁴⁰	—	III	—
Kielczewscy h. Pomian ¹⁴¹	V/I	III/I	—
Kijewscy h. Ogończyk ¹⁴²	IV	V	—
Kitnowscy h. Cholewa ¹⁴³	V	IV	II
Kleszczyńscy–Puttkamer h. Gryf odm. ¹⁴⁴	—	(V)	IV
Konarscy h. wł. Kolczyk ¹⁴⁵	I	I	—
Konojadzcy h. Prawdzic ¹⁴⁶	IV	IV	III
Konopaccy h. Odwaga ¹⁴⁷	I	I	—
Kosowie h. wł. ¹⁴⁸	—	I	V/I
Kosowscy h. Jelita ¹⁴⁹	—	IV	IV
Kostkowie h. Dąbrowa ¹⁵⁰	I	I	—
Kowalikowscy h. Haugwicz ¹⁵¹	III	—	—
Koziccy h. Leliwa ¹⁵²	—	V	IV

¹³⁴ *Urządnicy*, nr 843, 1398; Bär, s. 205.

¹³⁵ Bär, s. 213–214; *Urządnicy*, nr 24, 614.

¹³⁶ Zob. też: Stoliński.

¹³⁷ *Urządnicy*, nr 714. W woj. chełmińskim pojawili się w 1702 r., zob. APT, Akta Karwatów z Wichla 2; Maercker, s. 490.

¹³⁸ P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 66; Bär, s. 197, 202; Boniecki IX, s. 350.

¹³⁹ *Urządnicy*, nr 539, 643; Bär, s. 196; Maercker, s. 484, 688; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 109.

¹⁴⁰ *Urządnicy*, nr 1389; Bär, s. 218.

¹⁴¹ *Urządnicy kujawscy...*, nr 214; *Urządnicy wielkopolscy...*, nr 11, 587, 1369; Baranowski, s. 41–42; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 362.

¹⁴² *Urządnicy*, nr 83; ADP, Culmensia, C18, k. 204; ADT, Akta Benedyktynki Toruńskich, MA–006, dok. 22; APG, Sąd Grodzki w Kiszporku 3, k. 106–107v.

¹⁴³ Baranowski, s. 40; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 38; *Urządnicy*, nr 161, 650.

¹⁴⁴ Pojawili się w woj. chełmińskim w II połowie XVII wieku — zob. ADT, Sarnowo AA001, k. 37v., 39v., 44, 45v., 51, 100v., 117, 127; *Urządnicy*, nr 187.

¹⁴⁵ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 109; Baranowski, s. 60; Maercker, s. 328; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 97, 104; *Urządnicy*, nr 427, 878; ADP, Mańkowski, z. 40 (parafia Chełmo), s. 56–57.

¹⁴⁶ *Urządnicy*, nr 104, 264, 1241; *Taryfy...*, s. 30.

¹⁴⁷ *Urządnicy*, nr 38, 280. Wymarli w 1709 r. (zob. P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 145), jednak zapewne już pod koniec XVII w. nie posiadali dóbr w województwie chełmińskim.

¹⁴⁸ *Urządnicy*, nr 66, 287; *Urządnicy woj. łęczyńskiego...*, nr 142; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 116, 182; Bär, s. 215; Maercker, s. 577.

¹⁴⁹ *Urządnicy*, nr 173a, 1090, 1374. Występujący w ziemi chełmińskiej w XVI w. Kosowscy z Kosówki byli zapewne herbu Odwaga.

¹⁵⁰ *Urządnicy*, nr 36, 42; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 86, 124. Wygaśli w II poł. XVII w. — zob. Mülverstedt, s. 36; J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 11.

¹⁵¹ *Urządnicy*, nr 248.

¹⁵² Ibidem, nr 723, *Taryfy...*, s. 23.

Rodzina	Warstwa XV/XVI w.	Warstwa XVII w.	Warstwa XVIII w.
Kozłowsy h. wl. ¹⁵³	—	III	—
Krajewscy h. Jasińczyk ¹⁵⁴	—	III/I	II/I
Kretkowsy h. Dołęga ¹⁵⁵	—	I	—
Krokowsy h. wl. ¹⁵⁶	—	III	—
Kruszyńscy h. Prawdzic ¹⁵⁷	V	II	I
Kukowsy h. Jastrzębiec ¹⁵⁸	V	IV	V
Lescy h. Gończy ¹⁵⁹	V	IV	II
Lichtjanowie h. wl. ¹⁶⁰	IV	III	—
Łaszewscy h. Grzymała ¹⁶¹	II	—	II
Łążyńscy h. Lubicz ¹⁶²	III	II	—
Łoktowsy h. Kroje odm. ¹⁶³	IV	V	V
Łosowie h. Dąbrowa ¹⁶⁴	—	II/I	II/I
Łukowsy h. Dołęga ¹⁶⁵	—	(IV)	V/IV
Machwiczowie h. wl. ¹⁶⁶	IV/I	—	—
Meldzyńscy h. wl. ¹⁶⁷	I	(I) ¹⁶⁸	I
Mgowsy h. wl. ¹⁶⁹	I	—	—
Mielińscy h. Wczele ¹⁷⁰	—	I	—

¹⁵³ *Urządnicy*, nr 1483; *Taryfy...*, s. 17, 20.

¹⁵⁴ *Urządnicy*, nr 654, 1380; *Urządnicy kujawscy...*, s. 242; *Taryfy...*, s. 13, Bär, s. 207; APT, AmCh. 9, s. 328.

¹⁵⁵ Maercker, s. 333, 562.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 228, *Urządnicy*, nr 1077.

¹⁵⁷ Baranowski, s. 49; *Testamenty szlachty...*, s. 66; *Urządnicy*, nr 439, 960.

¹⁵⁸ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 40; *Urządnicy*, nr 1366; ADT, Parafia pw. św. św. Apostołów Szymona i Judy w Wąbrzeźnie AD001.

¹⁵⁹ Baranowski, s. 48; *Urządnicy*, nr 480, 511, 669; Uruski VIII, s. 344.

¹⁶⁰ *Urządnicy*, nr 91, 257; Mülverstedt, s. 42.

¹⁶¹ *Urządnicy*, nr 822; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 92; Bär, s. 214; *Urządnicy inflanccy...*, nr 1137.

¹⁶² *Urządnicy*, nr 16, 1424.

¹⁶³ Ibidem, nr 81; APT, AmCh. 9, s. 535; Boniecki XV, s. 369; Bär, s. 203.

¹⁶⁴ Podkomorzy nadworny JKM został zaliczony do drugiej grupy — zob. *Urządnicy*, nr 12, 58, 937; Bär, s. 218; *Taryfy...*, s. 24; APT, Akta miasta Kowalewa 6, k. 169v; APG, Sąd grodzki w Kiszporoku 5, k. 414v; 53, k. 60; ADT, Wąbrzeźno AD001; ADT, Parafia pw. św. Sebastiana w Rywałdzie Królewskim AA001, s. 58.

¹⁶⁵ Pierwszym urzędnikiem w rodzinie był w latach 1691–1713 regent grodzki chełmiński Paweł Antoni. Miecznika inflanckiego Antoniego zakwalifikowano do IV grupy — zob. *Urządnicy*, nr 1401; Bär, s. 208, 217, 221; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta miasta Chojnic 148, s. 140; Boniecki XVI, s. 121.

¹⁶⁶ *Urządnicy*, nr 103; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 178; Mülverstedt, s. 45.

¹⁶⁷ P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 169, 188; Maercker, s. 328–329; *Urządnicy kujawscy...*, nr 1754.

¹⁶⁸ Pierwsza nominacja w XVII wieku — na kasztelanię rypińską — nastąpiła dopiero w 1697 r.

¹⁶⁹ *Urządnicy*, nr 375; Mülverstedt, s. 41; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 80–81. Ostatni przedstawiciel rodziny w Prusach Królewskich zmarł ok. 1504 r.

¹⁷⁰ Mikołaj Mieliński był kasztelanem kamińskim — zob. Niesiecki VI, s. 398–399; Maercker, s. 207; APT, AmCh. 8, s. 472; 9, s. 424; 11, s. 35.

Rodzina	Warstwa XV/XVI w.	Warstwa XVII w.	Warstwa XVIII w.
Mokierscy h. wł. ¹⁷¹	—	—	IV
Mortęscy h. wł. Orle Nogi ¹⁷²	I	(I)	—
Mostowscy h. Dołęga ¹⁷³	—	—	I
Napolscy h. wł. Trzy Gałązki ¹⁷⁴	I	V	—
Niemojewscy h. Rola ¹⁷⁵	(V) ¹⁷⁶	I	—
Niewieścińscy h. Przegonia ¹⁷⁷	—	—	IV/II
Orłowscy z Orłowa h. Sas ¹⁷⁸	IV	III	IV
Orłowscy z Rychnowa h. Lubicz ¹⁷⁹	III	V	—
Orłowscy ze Storluza h. Chomąto ¹⁸⁰	V	V	III
Orzelscy h. Dryja ¹⁸¹	—	—	IV
Osieckowscy h. Ostoja ¹⁸²	II	V	—
Ostromecy h. Pomian ¹⁸³	II	II	—
Ostrowiccy h. Topór ¹⁸⁴	IV	IV	III
Pawłowsy h. Półkoźic ¹⁸⁵	—	IV	II
Peckau (Zegartowscy) h. wł. ¹⁸⁶	IV	(V)	—

¹⁷¹ *Urządnicy*, nr 706. W pierwszej połowie XVII w. Mokierscy osiągnęli nominacje na niższe urzędy sądowe na Pomorzu. Pierwsza wzmianka o ich bytności w woj. chełmińskim pochodzi jednak dopiero z 1682 r. — zob. *Taryfy...*, s. 17.

¹⁷² *Urządnicy*, nr 29, 281; Baranowski, s. 27–28; P. Czaplowski, *Senatorowie...*, s. 92–93. Rodzina wygasła w 1615 r. — zob. J. Dygdala, K. Mikulski, op. cit., s. 11; Mülverstedt, s. 50.

¹⁷³ *Urządnicy*, nr 934; Bär, s. 191.

¹⁷⁴ *Urządnicy*, nr 31; APT, AmCh. 9, s. 83–90, 361; Maercker 242.

¹⁷⁵ *Urządnicy*, nr 46; Maercker, s. 207; *Testamenty szlachty...*, s. 102–107.

¹⁷⁶ Nie jest pewne czy właściciel Storluza z 1570 r. Jan Niemojewski był Roliczem. Żył w tym czasie sędzia ziemski inowrocławski Jan Niemojewski h. Szeliga, który jednak — jako radykalny protestant — krótko przed 1570 r. pozbył się królewszczyzn, zrezygnował z urzędu i zaczął rozprzedawać majątek ziemski. Czy to on był chełmińskim posesjonatem nie wiadomo — zob. *Urządnicy kujawscy...*, nr 779; J. Tazbir, *Niemojewski Jan h. Szeliga*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXIII, pod red. E. Rostrowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 13–16.

¹⁷⁷ *Urządnicy*, nr 553; *Urządnicy kujawscy...*, nr 407; Bär, s. 203.

¹⁷⁸ *Urządnicy*, nr 131, 259, 702.

¹⁷⁹ *Urządnicy*, nr 252; *Taryfy...*, s. 23.

¹⁸⁰ ADT, Parafia pw. św. Katarzyny w Wielkim Czystym AA001, s. 68 — Ignacy ze Storluza stolnikiem zatorskim.

¹⁸¹ *Urządnicy*, nr 552; Bär, s. 190.

¹⁸² *Urządnicy*, nr 943; Mülverstedt s. 50–51; *Testamenty szlachty...*, s. 79.

¹⁸³ *Urządnicy*, nr 7–9. W XVII w. opuścili województwo chełmińskie — zob. *Urządnicy kujawscy...*, nr 446, 1105; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta miasta Chojnic 139, k. 262v; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 144, s. 41.

¹⁸⁴ *Urządnicy*, nr 75, 709, 1373; ADP, Mańkowski, z. 38 (parafia Wabcz), s. 43, 54; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 168, s. 113.

¹⁸⁵ *Taryfy...*, s. 32; *Urządnicy*, nr 25, 684, 1112; Bär, s. 188.

¹⁸⁶ W linii męskiej wymarli najprawdopodobniej w 1621 r. — zob. Maercker, s. 237; *Urządnicy*, nr 1094; AmCh. 8, s. 649; 9, s. 320.

Rodzina	Warstwa XV/XVI w.	Warstwa XVII w.	Warstwa XVIII w.
Pieczewscy h. Poparzyca ¹⁸⁷	V	III	—
Pilewscy h. wł. ¹⁸⁸	I	—	—
Piwnicy h. Lubicz odm. ¹⁸⁹	IV	III	I
Płaskowscy h. Oksza ¹⁹⁰	—	—	III/I
Plemięccy h. wł. ¹⁹¹	I	(I)	(V)
Płechawscy h. wł. ¹⁹²	III	—	—
Plutowscy h. Lubicz ¹⁹³	II	V	—
Podoscy h. Junosza ¹⁹⁴	—	—	I
Ponętowscy h. Leszczyc ¹⁹⁵	—	(III)	—
Potulicy h. Grzymała ¹⁹⁶	—	—	(II)/I
Przyłubscy h. Poraj ¹⁹⁷	V	III	—
Raciniewscy h. Paparzyca ¹⁹⁸	IV	V	V
Radowiccy h. Grzymała ¹⁹⁹	V	IV	II
Rościszewscy h. Junosza ²⁰⁰	—	IV	V/I
Rutkowski h. Pobóg ²⁰¹	—	V/III	II
Rynkowski h. Piława ²⁰²	V	IV	V
Samplawscy h. Korczak ²⁰³	IV	III	V/(III)
Sędzicy h. Lubicz ²⁰⁴	V	IV	—

¹⁸⁷ APG, Sąd grodzki w Kiszporku 4, k. 342 v.; *Urzędnicy*, nr 1482.

¹⁸⁸ *Urzędnicy*, nr 28; Mülverstedt, s. 59.

¹⁸⁹ *Urzędnicy*, nr 138, 482, 1433; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 135, 200.

¹⁹⁰ *Urzędnicy*, nr 1169; Bär, s. 195; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 66, 119. Podstolego parnawskiego Jana zakwalifikowano do grupy III, zob. *Urzędnicy inflancy...*, nr 509.

¹⁹¹ P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 114–115 (trzymali starostwo kowalewskie do 1611 r., od tej pory nie otrzymali żadnej nominacji urzędniczej w Prusach); *Urzędnicy*, nr 43, 218; Mülverstedt, s. 61.

¹⁹² *Urzędnicy*, nr 247.

¹⁹³ Ibidem, nr 6; Uruski XIV, s. 87; APT, AmCh. 7, s. 354.

¹⁹⁴ *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1373; Bär, s. 210.

¹⁹⁵ Podczaszego nowogrodzkiego Andrzeja Ponętowskiego zakwalifikowano do grupy trzeciej — zob. Maercker, s. 328; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 16, k. 21v.

¹⁹⁶ W woj. chełmińskim występował tylko podkomorzy pomorski Jan Jakub Potulicki. Zanim osiągnął urząd wojewody, pozbył się interesujących nas dóbr, zob. *Urzędnicy kujawscy...*, nr 362; *Urzędnicy*, nr 881; Bär, s. 186; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 58.

¹⁹⁷ Cześnika inowrocławskiego Stanisława zakwalifikowano do III grupy — zob. *Urzędnicy kujawscy...*, nr 575; APT, AmCh. 4, s. 637; 8, s. 773; APT, AmT, kat. II, IX/11, k. 183v; Maercker, s. 298; *Taryfy...*, s. 22, 27.

¹⁹⁸ *Urzędnicy*, nr 120; AmCh. 8, s. 228; ADT, Boluminek AA001, k. 178.

¹⁹⁹ Baranowski, s. 62; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 41; *Urzędnicy*, nr 149, 649; *Testamenty szlachty...*, s. 241.

²⁰⁰ *Urzędnicy*, nr 686; ADT, Parafia pw. św. Mikołaja Biskupa w Grudziądzu AA–003, s. 397; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1369

²⁰¹ Maercker, s. 216; *Urzędnicy*, nr 656a; Bär, s. 218; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1521.

²⁰² Baranowski, s. 26; *Urzędnicy*, nr 1473; *Taryfy...*, s. 25; Bär, s. 219.

²⁰³ *Urzędnicy*, nr 661, 735; Bär, s. 199, 220. Rzekomego łowczego dobrzyńskiego Gabriela zakwalifikowano do III grupy — zob. *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1466.

²⁰⁴ Baranowski, s. 43; *Urzędnicy*, nr 674.

Rodzina	Warstwa XV/XVI w.	Warstwa XVII w.	Warstwa XVIII w.
Ślupscy h. Topór ²⁰⁵	IV	IV	IV
Śłużewscy h. Sulima ²⁰⁶	I	—	—
Smoląscy/Wabczyńscy h. Leliwa ²⁰⁷	I	V	—
Sokolowscy h. Pomian ²⁰⁸	I	I	V/I
Stanisławscy h. Sulima ²⁰⁹	—	V/IV	—
Stolińscy–Kalkstein h. Trzy Pasy ²¹⁰	V	IV/III	II
Straszewscy ²¹¹	V	V	(III)
Sumińscy h. Leszczyc ²¹²	—	V/I	II/I
Sumowscy h. Jastrzębiec ²¹³	V	III	V
Swaraccy h. Rogala ²¹⁴	—	III	—
Szeliscy h. Lubicz ²¹⁵	—	V/III	IV/III
Szewińscy h. Godziemba ²¹⁶	I	—	—
Szymborscy h. Lubicz ²¹⁷	IV	V	V
Szynkowsy ²¹⁸	V	IV	V
Świeżawscy h. Paparzyca ²¹⁹	—	IV	V
Święccy h. Leszczyc ²²⁰	IV	—	—
Targowscy h. Rogala(?) ²²¹	II	—	—
Tarnowscy h. Rola ²²²	—	IV	—
Tchórzewscy ²²³	—	III	—

²⁰⁵ *Urzędnicy*, nr 667, 683, 705.

²⁰⁶ *Urzędnicy kujawscy...*, nr 888; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 21, 37–38; Maercker, s. 323.

²⁰⁷ *Urzędnicy*, nr 412; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 367.

²⁰⁸ Zob.: *Urzędnicy*, nr 35; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 90–91; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 83, 428; Maercker, s. 205; *Taryfy...*, s. 10; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 365; APT, AmCh. 7, s. 259; Bär, s. 194.

²⁰⁹ *Urzędnicy*, nr 1117, 1315; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 365; *Taryfy...*, s. 26.

²¹⁰ Baranowski, s. 32; Maercker, s. 242; Bär, s. 195; *Urzędnicy*, nr 23, 370, 1399.

²¹¹ Franciszek występuje jako rzekomy łowczy dobrzyński — zob. *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1470; M. Biskup, *Rejestry poborowe...*, s. 322; *Taryfy...*, s. 27; Bär, s. 212.

²¹² ADT, Parafia pw. św. Anny w Radzynie Chełmińskim AA001, s. 13; ADT, Wielkie Czyste AD001, s. 6; *Urzędnicy*, nr 718; Bär, s. 211; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1375, 1402, 1567, 1816.

²¹³ APT, AmCh. 4, s. 451; APT, Akta miasta Brodnicy 1, k. 433; *Urzędnicy*, nr 734; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 41. Nie wiadomo którzy z XVI-wiecznych Sumowskich należeli do Jastrzębców, a którzy pieczętowali się herbem własnym Trzy Gwiazdy.

²¹⁴ *Urzędnicy*, nr 738.

²¹⁵ *Urzędnicy*, nr 546, 1489, 1513; *Taryfy...*, s. 22, 31 [jako Sielscy]; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 25, 39, 37, 41–42; ADT, Ostrowite AA001, s. 9, 11; Bär, s. 203–204, 216.

²¹⁶ *Urzędnicy*, nr 270.

²¹⁷ Ibidem, nr 112; APT, AmCh. 9, s. 511; ADT, Wąbrzeźno AD001; ADT, Ryńsk AA001, 26–26v.

²¹⁸ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 123; *Urzędnicy*, nr 668; ADT, Parafia pw. św. Mikołaja w Kowalewie Pomorskim AA001.

²¹⁹ *Urzędnicy*, nr 1370; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich MA–009, k. 49; Bär, s. 203, 207.

²²⁰ *Urzędnicy*, nr 660; APT, AmCh. 4, s. 441.

²²¹ *Urzędnicy*, nr 217.

²²² Miecznik inowrocławski Franciszek zakwalifikowany do grupy IV — zob. Maercker, s. 245.

²²³ Podczaszy brzeski Jan zakwalifikowany do grupy III — zob. *Urzędnicy kujawscy...*, nr 158; APT, AmCh. 9, s. 336; Maercker, s. 290.

²²⁴ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 366; *Taryfy...*, s. 24; Maercker, s. 415; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1822.

Rodzina	Warstwa XV/XVI w.	Warstwa XVII w.	Warstwa XVIII w.
Tolibowscy h. Nałęcz ²²⁴	—	I	—
Trebnic h. Poraj odm. ²²⁵	III	III	IV
Trembecy h. Brochwicz III ²²⁶	—	—	IV
Trzcinińscy h. wł. ²²⁷	IV	II	I
Tucholkowie k. Korzbok ²²⁸	—	I	II/III
Tyliccy h. Lubicz ²²⁹	—	I	—
Wąpierscy ²³⁰	IV	—	—
Wierzbowscy h. Dołęga ²³¹	V	I	IV
Wilcyccy h. Nałęcz ²³²	—	—	III
Wolscy h. Jelita ²³³	IV	IV	(II)
Wypczyńscy h. wł. Trzy Gałązki ²³⁴	V	IV	V
Zakrzewscy h. wł. Trzy Gałązki ²³⁵	I	II lub V/II	V
Zakrzewscy–Drywa h. wł. ²³⁶	—	—	IV
Zalescy h. Choma ²³⁷	V	I	V
Zalescy h. Godziemba ²³⁸	II	II	V
Zalescy h. Ostoja ²³⁹	—	V	V/IV
Zamoyscy h. Jelita ²⁴⁰	—	—	I
Zawadzcy h. Rogala ²⁴¹	—	II/I	III/II
Zboińscy h. Ogończyk ²⁴²	—	I	I
Zieleńscy h. Rogala ²⁴³	IV	—	—

²²⁵ APT, AmCh. 4, s. 745; APT, AmT., kat. II, IX/7, k. 280v; *Urządnicy*, nr 199, 1431, 1540.

²²⁶ Bär, s. 204; *Urządnicy*, nr 1268.

²²⁷ *Urządnicy*, nr 263, 666, 874; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 186.

²²⁸ *Urządnicy*, nr 437, 594, 1364; Bär, s. 183, 195; ADT, Ryńsk AA001, k. 57v., 62–62v.

²²⁹ *Urządnicy kujawscy...*, nr 68; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 75, 170; Maercker, s. 333.

²³⁰ *Urządnicy*, nr 657.

²³¹ Ibidem, nr 255; Baranowski, s. 33; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 46, s. 147; Mülverstedt, s. 107; Maercker, s. 227, 378. Miecznika braclawskiego Tomasza Wierzbowskiego (wyst. 1734 r.) zakwalifikowano do IV grupy.

²³² ADT, Ryńsk AA001, s. 145 — cześnik orłowski Ignacy.

²³³ Nominacja na jedyny urząd jaki rodzina osiągnęła w XVIII w. (chorążego malborskiego) nastąpiła dopiero w 1790 r. — zob. *Urządnicy*, nr 102, 151, 487; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 46.

²³⁴ Baranowski, s. 41; *Urządnicy*, nr 1367; ADT, Ostrowite AA001, k. 1v.; ADT, Boluminek AA001, s. 150.

²³⁵ *Urządnicy*, nr 101, 470; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 85; Mülverstedt, s. 18, 111; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 367v.

²³⁶ *Urządnicy*, nr 725.

²³⁷ Baranowski, s. 45; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 44; *Urządnicy*, nr 953; Mülverstedt, s. 113; *Urządnicy inflancy...*, s. 287; *Testamenty szlachty...*, s. 244–247.

²³⁸ *Urządnicy*, nr 950–951; APT, AmCh. 4, s. 633; ADT, Boleszyn AA002, s. 29, 35.

²³⁹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 362; Bär, s. 185, 202; Kataster fryderycjański, mikrofilm 109, klatka 24; *Urządnicy*, nr 1338.

²⁴⁰ Bär, s. 179, 181, 184, 187, 197; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 61–62.

²⁴¹ Stolnik nowogrodzki Władysław zakwalifikowany do grupy III — zob. *Urządnicy*, nr 27, 430, 833; ADT, Boluminek AA001, s. 161; Bär, s. 194; Maercker, s. 242–243; *Taryfy...*, s. 14; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 365.

²⁴² AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 360; *Urządnicy kujawscy...*, nr 1440; Bär, s. 218; Maercker, s. 323; *Urządnicy*, nr 402.

²⁴³ *Urządnicy*, nr 74; Mülverstedt, s. 113.

W zestawieniach nie ujęto rodzin, które nigdy nie otrzymały nominacji urzędniczych, czyli w każdym z przedstawionych przekrojów czasowych znalazłyby się w warstwie V, jak na przykład Prześnińscy herbu Kuszaba²⁴⁴. Nie uwzględniono także rodzin, których chełmińskie linie nie osiągały żadnych nominacji, w przeciwieństwie do ich krewnych z innych ziem. Przykładem mogą być tu Sulkowscy herbu Łódzia z Zadusznik w ziemi dobrzyńskiej. Dopiero po wyraźnym oddzieleniu się linii młodszej (chełmińskiej) rodziny, linia starsza odnotowała awans społeczny²⁴⁵.

Z tych samych powodów w zestawieniach nie pojawiły się rodziny: Chelmickich herbu Nałęcz (—; V/II; V/II)²⁴⁶, Chrzastowskich herbu Łódzia odm. (—; V; V/IV)²⁴⁷, Czarlińskich herbu własnego Sówka (—; V/III;—)²⁴⁸, Gołockich herbu własnego (V; V;—)²⁴⁹, Placheckich herbu Jastrząb (—; —; V/IV)²⁵⁰, Splawskich herbu Leliwa (—; V/IV; V)²⁵⁰, Strzembowskich (—; V/IV;—)²⁵¹, Wiesiołowskich (—; V/I;—)²⁵².

Analiza tabeli potwierdza zauważone już przez historyków zjawisko wymiany pruskich elit w XVII wieku. Upadek rodziny — nierzadko połączony z jej wymarciem lub emigracją — zauważalny jest w przypadku Bażyńskich, Dąbrowskich, Dulskich, Machwiczów, Plemieckich Zakrzewskich i — nieco później — Konopackich. Podobne zjawisko — choć nie na tak spektakularną skalę — można zauważyć w dziejach Bajerskich, Jabłonowskich, Osieczkowskich, Targowskich. Tabela wskazuje, że wśród tych rodzin należałoby wymienić jeszcze Białochowskich, Frąckich, Mgowskich, Napolskich, Pilewskich, Płechawskich, Plutowskich, Smolańskich, czy Szewińskich. Trzeba jednak pamiętać, że w przypadku każdej z nich wysoka pozycja społeczna w pierwszym wieku przynależności Prus Królewskich do Korony wynikała tylko z indywidualnych karier wybitnych jednostek i trudno tu jednoznacznie stwierdzić rzeczywisty awans rodu do grona elity władzy. Niewymienieni w tabeli Luzjańscy najprawdopodobniej nie byli chełmińskimi posesjonatami²⁵³. Przyjęta metoda badawcza sprawia, że w zestawieniach zabrakło rodzin, których przedstawiciele — pomimo bogactwa — unikali piastowania urzędów. Przykładem może tu być Jerzy Rokusz, który posiadał kilka wsi

²⁴⁴ APT, AmCh. 5, s. 598–599; 8, s. 222; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich MA–009, s. 87.

²⁴⁵ ADT, Mroczno AA001, k. 15v., 16v., 32, 48–48v.; ADT, Chelmża AA001, s. 106; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 322; *Taryfy...*, s. 29; Bär, s. 208, 211, 217, 221–222.

²⁴⁶ *Urządnicy kujawscy...*, nr 1385, 1395; *Taryfy...*, s. 22; Bär, s. 196; Maercker, s. 302, 702; ADT, Brodnica AA003, k. 88v.; ADT, Sarnowo AA002, s. 75.

²⁴⁷ *Urządnicy*, nr 1140; Maercker, s. 214, 299–300, 497; Bär, s. 197, 221; *Taryfy...*, s. 12.

²⁴⁸ *Urządnicy*, nr 1141, 1550; *Taryfy...*, s. 11; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 346v.; Maercker, s. 242; Bär, s. 217; APT, AmCh. 9, s. 564; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 29, k. 13. Na początku XVIII w. Czarlińscy zapewne nie posiadali już dóbr w woj. chełmińskim — zob. Bär, s. 178.

²⁴⁹ Pozbyli się chełmińskich dóbr w 1624 r., a pierwszą nominację urzędniczą uzyskali w 1631 r. — zob. *Urządnicy*, nr 203, 1483; Baranowski, s. 30; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 60; Maercker, s. 562; *Testamenty szlachty...*, s. 78.

²⁵⁰ *Urządnicy*, nr 752; *Taryfy...*, s. 23, 27; ADT, Sarnowo AA002, k. 50v., 67.

²⁵¹ *Urządnicy*, nr 501, 515; *Taryfy...*, s. 24; Bär, s. 217.

²⁵² Właściciel części Nawry, Jan, nie jest tożsamy z kasztelanem elbląskim — zob. *Urządnicy*, nr 392; J. Dygdała, Sz. Wierchosławski, op. cit., s. 22.

²⁵³ *Urządnicy*, nr 276; P. Czapplewski, *Senatorowie...*, s. 165.

w województwie chełmińskim, co było jednym z największych prywatnych majątków ziemskich w prowincji²⁵⁴. Przypadki takie były jednak na tyle rzadkie, że nie zniekształcają obrazu stratyfikacji społecznej zwłaszcza, że podstawą bogactwa szlachty pruskiej były uwzględnione tu starostwa.

W przypadku kilku rodzin charakterystyczne jest utrzymywanie stałego statusu społecznego na przestrzeni trzech wieków. Oprócz magnatów Działyńskich można tu wymienić rodziny obsadzające funkcje usytuowane o wiele niżej w hierarchii urzędniczej: Białobłockich herbu Ogończyk, Głuchowskich, Ostrowickich, Słupskich. Nie licząc pojedynczych nominacji, do tego grona można zaliczyć też Browińskich, Jaworskich, Konojadzkich, Łoktowskich, Raciniewskich, Rynkowskich, Szymborskich, Wypczyńskich. Zestawienie nieco zniekształciło rzeczywisty obraz pozycji społecznej rodziny Meldzyńskich, ponieważ należy pamiętać, że po utracie ekonomii rogozińskiej w 1538 r., aż do 1697 r., kiedy to Michał Meldzyński otrzymał nominację na kasztelanę rypińską (do 1709 r.), członkowie rodziny obejmowali tylko urzędy sądowe, i to tylko w XVI wieku. Michał był jedynym urzędnikiem w rodzinie po 1575 r.²⁵⁵ Podobnie sztucznie została zawyżona pozycja niechełmińskiej linii Bystramów w XVII i XVIII wieku. Ich pozornie wysoki status społeczny wynikał tylko z kariery jednostki — Remigiana Ludwika — na przełomie stuleci (starosta w latach 1696–1704). Poza tym rodzina nie osiągała urzędów wyższych niż sędziowskie i powinna być zaliczona raczej do grona rodzin, których udziałem był spadek znaczenia.

Wyraźnie zauważalne jest — również już opisane przez historyków — wytworzenie się nowych elit średnioszlacheckich na przełomie XVII i XVIII wieku. Przykładem mogą być Bagniewscy, Chelstowscy, Czapscy, Działowscy, Gotartowscy, Kitnowscy, Kruszyńscy, Lescy, Piwniccy, Radowiccy, Kalkstein–Stolińscy, Trzcinińscy, a na nieco mniejszą skalę Borowscy herbu Ogończyk i Ciborscy.

W powyższych zestawieniach szybkim awansem społecznym oraz równie gwałtownym upadkiem wyraźnie wyróżnia się rodzina Elżanowskich. Podobne zjawisko daje się zauważyć jedynie u Wierzbowskich. W obu wypadkach da się to wytłumaczyć karierą jednostki w XVII wieku. U Elżanowskich tym nadzwyczaj wysoko postawionym przedstawicielem był jedyny w rodzinie senator, kasztelan chełmiński Łukasz (1637–1638), u Wierzbowskich starosta dybowski Mikołaj (1664–1680).

Wszystkie wymienione wyżej prawidłowości zostaną poddane głębszej analizie w kolejnym rozdziale, gdzie będą omówione czynniki awansu społecznego, upadku i trwania rodzin szlacheckich województwa chełmińskiego w okresie wczesnonowoczesnym. Za podstawę do wyciągnięcia wniosków posłużą krótkie monografie kilku rodzin, trwale (tzn. na przestrzeni trzech wieków) związanych z interesującym nas terenem.

Utrudnione lub niemożliwe jest ujęcie w badaniach stratyfikacji dynamicznej rodzin, których przedstawiciele byli chełmińskimi posesjonatami na przestrzeni jednego czy dwóch stuleci. Podjęcie próby prześledzenia ich dziejów będzie przedmiotem ostatniego rozdziału niniejszej książki, poświęconego migracjom szlachty chełmińskiej.

²⁵⁴ Baranowski, s. 44–45; APT, AmCh. 3, s. 476.

²⁵⁵ *Urzędnicy*, nr 947.

ROZDZIAŁ 3.

Awans społeczny, trwanie i upadek rodziny szlacheckiej

3.1. Awans — dzieje Piwnickich

Początek funkcjonowania w Prusach Królewskich rodziny Piwnickich należy datować na lata 30. XVI wieku, kiedy to osiadły w swoich dobrach ziemskich mieszczanin toruński Hans von Piffnitz Rusop przekazał prawa do Piwnic jedynym spadkobierczyniom — córkom Małgorzacie i Zofii. Rusopówny były zamężne z braćmi Andrzejem i Jakubem Dobrskimi, przybyszami z Dobrego w ziemi dobrzyńskiej. Na skutek podziałów pomiędzy braćmi, posiadającymi również prawa do majątku po rodzicach, Jakub zrzekł się praw do posiadłości dobrzyńskich a sam — oczywiście wraz z żoną Małgorzatą — objął w posiadanie całość Piwnic¹, stając się tym samym protoplastą rodziny Piwnickich herbu Lubicz odmienny².

Jak zauważył Dygdala, Jakub — poprzez korzystne małżeństwo — stał się jednym z najbogatszych szlachciców województwa chełmińskiego. W czasach, gdy aż 87% tutejszych majątków nie przekraczało dziesięciu łanów powierzchni, on posiadał ich osiemnaście³. Ta względna zamożność pozwoliła mu na aktywną działalność finansową. Wśród jego dłużników byli: właściciel Głuchowa Walerian Głuchowski i burmistrz toruński Bernard Pulman. Na podstawie zachowanych materiałów nie jesteśmy w stanie

¹ APT, AmT., kat. II, IX/6, k. 25v., 67v.–68, 162 v. (w pierwszej wymienionej tu zapisce Andrzej występuje jako Dupski — tylko w tym jednym miejscu); APT, AmCh. 5, s. 82–83; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 97; K. Mikulski, *Wymiana elity władzy w Toruniu...*, s. 71; por. też *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VIII, wyd. pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1887, s. 235 — autorzy błędnie odczytali nazwisko braci („Dorpowscy”) — zob. T. Garczyński, op. cit., s. 20.

² „...z tą jednak odmianą, że na helmie między dwiema trąbami myśliwemi tenże Lubicz kładą” — cyt. za: Niesiecki VII, s. 317.

³ Baranowski, s. 48; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 97; J. Dygdala, *Piwnicy w ziemi chełmińskiej...*, s. 261.

określić, czy działalność ta była powodowana tylko i wyłącznie potrzebą ulokowania nadwyżek finansowych, czy też może była częścią większego planu przejmowania majątków szlachciców i mieszczan borykających się z kłopotami materialnymi. Z pewnością zastaw Głuchowa udało się dłużnikom spłacić⁴.

Z małżeństwa z Małgorzatą, Jakub pozostawił trzech synów: Stanisława, Benedykta i Szymona⁵. Stanisław (zm. przed 20 VII 1609) został pierwszym w rodzinie urzędnikiem — był ławnikiem chełmińskim przynajmniej od 1596 roku⁶. Poślubił on Katarzynę Pakoszównę i miał z nią sześciu męskich potomków: Floriana, o którym nie wiadomo właściwie nic i najprawdopodobniej zmarł w młodym wieku, Daniela (zm. przed 1 VI 1638), Michała — ucznia gimnazjum jezuickiego w Braniewie (zm. po 13 VII 1632), Jana, Mikołaja i Krzysztofa Kazimierza; oraz 2 córki: Annę i Elżbietę⁷. W źródłach uchwytnie są ślady świadomego kierowania przez Stanisława, a następnie przez wdowę po nim, karierami dzieci. Jana (zm. po 22 VI 1618) oddano pod opiekę starosty kowalewskiego Acha-cego Plemięckiego⁸. Mikołaja — podobnie jak Michała — posłano na nauki do Braniewa, po czym zdecydował się on na wstąpienie do zakonu jezuitów. W latach 1629–1630 był nawet superiorem w Grudziądzu. Zmarł w 1631 roku, niosąc pomoc podczas zarazy w Gdańsku⁹. Wielka kariera i możliwość wyniesienia Piwnickich do grona rodzin zamożnych i wpływowych stanęły otworem przed Krzysztofem Kazimierzem (zm. ok. 1630), którego oddano na służbę na dworze królewskim, dzięki czemu osiągnął urząd nadwornego pisarza skarbowego oraz intratne stanowisko żupnika kujawskiego¹⁰. Najprawdopodobniej jednak żaden z synów Stanisława nie doczekał się męskiego potomka. Należy zaznaczyć, że jego dwie córki udało się bardzo korzystnie wydać za mąż: Anna (zm. po 9 VI 1632) wyszła w 1611 r. za wicewojewodę chełmińskiego Szymona Łążyńskiego, a jednym z ich synów był późniejszy sędzia ziemski chełmiński Łukasz¹¹, natomiast Elżbieta w 1610 poślubiła właściciela Wąpcza — Bartłomieja Wąpczyńskiego¹².

W tym samym czasie wygasła również linia brata Stanisława — Szymona (zm. po 6 VI 1622). Z żony Zofii z Wiesiołowskich¹³ pozostawił tylko jednego syna, Stanisława,

⁴ APT, AmCh. 4, s. 14–15; APT, AmT., kat. II, IX/10, k. 376–379v.; K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo...*, s. 136, 186; por. również J. Dumanowski, *Mechanizmy szlacheckiego...*

⁵ APT, AmCh. 5, s. 82–83.

⁶ *Urządnicy*, nr 138.

⁷ APT, AmCh. 8, s. 316, 475; *Visitationes Episcopatus Culmensis Andrea Olszowski Culmensi et Pomesanie Episcopo factae 1667–1672*, wyd. B. Czaplą, „Fontes TNT”, t. VII (1903), Toruń 1903, s. 241–242, 248; *Uczniowie — sodaliści gimnazjum jezuitów z Brunsberdze (Braniewie) 1579–1623*, oprac. M. Ingłot i L. Grzebień, Kraków 1998, nr 1605; *Testamenty szlachty...*, s. 153.

⁸ APT, AmT., kat. II, IX/11, k. 31v.–32v.; IX/21, k. 267–268v.

⁹ Niesiecki VII, s. 317; *Uczniowie — sodaliści...*, nr 1606.

¹⁰ Fontes VI–X, s. 241, 248; Uruski XIV, s. 53.

¹¹ APT, AmT., kat. II, IX/21, k. 248v.–250v.; IX/30, k. 211; APT, AmCh 8, s. 563–568; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA–009, k. 26; *Urządnicy*, nr 205, 260, 1424, 1426.

¹² APT, AmCh. 8, s. 475–478.

¹³ APT, AmT., kat. II, IX/19, k. 199–199v.; *Testamenty szlachty...*, s. 153; Zofia była córką Jana i Reginy z Kopyckich. Rodzina Wiesiołowskich akurat na początku XVII w. zaczęła osiągać urzędy sądowe w powiecie świeckim a w 1626 r. jeden z jej przedstawicieli, Jan, otrzymał nawet nominację na kasztelanie elbląską — zob. *Urządnicy*, nr 392, 871, 1112, 1114, 1164.

który zapewne nie dożył wieku dorosłego¹⁴ oraz córki Elżbietę (zm. V 1651) — benedyktynekę toruńską, księżkę od marca 1631 r.¹⁵ i Dorotę, wydaną za męża za Michała Kolbrzyńskiego, właściciela Zęgwirtu¹⁶.

Trzeci z synów Jakuba, Benedykt (zm. po 20 VIII 1624, przed 17 X 1631¹⁷), kontynuował aktywną działalność ojca w sferze udzielania pożyczek pod zastaw. Jego dłużnikami byli m.in. Szczęsny Leski, Przyłubscy, torunianin Michael Kaiser, być może również właściciele Łążyńka — Borowscy i Łążyńscy, gdyż w latach 1585–1594 Piwnicki wchodził w posiadanie kolejnych części tej wsi¹⁸. Na skutek wymarcia linii Stanisława i Szymona, Benedykt (lub dopiero jego spadkobiercy) stał się więc właścicielem dwóch całych wsi — Piwnic i Łążyńka. Z żony Jadwigi (nieznanego nazwiska) pozostawił córkę Katarzynę, benedyktynekę toruńską, i syna Jerzego (zm. po 1635, przed 8 XI 1639¹⁹), w młodości ucznia gimnazjum braniewskiego (1603)²⁰. Piwniccy byli już na tyle znani i szanowani (kariera urzędnicza Stanisława) oraz względnie zamożni (interesy Benedykta), że Jerzemu udało się wejść w niezwykle prestiżowy związek małżeński — poślubił córkę Marcina Dulskiego — a więc bratanicę podskarbiego wielkiego koronnego Jana — Barbarę, wdowę po Łukaszu Dąbrowskim²¹. Jak małżeństwo z Dulszczańką przelożyło się na status społeczny Jerzego Piwnickiego? Wiadomo jedynie, że wraz z ręką wdowy przejął należące dawniej do Dąbrowskich Sapoty, a najpóźniej w 1626 r. otrzymał nominację na ławnika ziemskiego chełmińskiego²². Zastanawiający jest brak dalszych awansów posiadacza 3 wsi i skoligaconego z Dulskimi Jerzego — być może nie był aktywny politycznie, ponieważ pochłaniało go gospodarowanie majątkiem, zwłaszcza że poszczególne jego części dzieliła spora odległość. Na początku lat 30. XVII wieku owdowiały Jerzy ożenił się — i znów korzystnie — z Felicjaną z Karnkowskich Brandtową²³.

¹⁴ Jedyna wzmianka o nim pochodzi z 25 IV 1615 r. — zob. M. Pawlak, *Młodzież polska w gimnazjum toruńskim w latach 1600–1817*, „Zapiski Historyczne”, t. XXXVI, z. 4, s. 52; *Metryka uczniów Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego 1600–1817*, wyd. Z. H. Nowak, J. Tandecki, cz. 1: 1600–1717, „Fontes TNT”, t. 83, 1997, s. 38.

¹⁵ M. Borkowska, *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. I. *Polska zachodnia i północna*, Warszawa 2004, s. 294.

¹⁶ APT, AmCh. 9, s. 387, 418–421.

¹⁷ Ibidem, s. 643–644; ADT, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Świerczynkach AA001, s. 7; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA–005; M. Borkowska, op. cit., s. 298.

¹⁸ APT, AmT., kat. II, IX/12, k. 170–170v., 172–172v., 281–281v.; IX/13, k. 19v.; IX/21, k. 267–268v.; APT, AmCh. 4, s. 559–560; 5, s. 231–234; 8, s. 316–317; T. Garczyński, op. cit., s. 152.

¹⁹ APT, AmT., kat. II, IX/36, k. 303; M. Borkowska, op. cit., 298.

²⁰ *Uczniowie — sodaliści...*, nr 1603. T. Garczyński (op. cit., s. 163) przypuszcza, że żoną Benedykta mogła być Krystyna, córka Wojciecha Dorpowskiego.

²¹ APT, AmCh. 8, s. 719; 9, s. 63, 560.

²² *Urządnicy*, nr 153 — mylnie połączono tu dwóch przedstawicieli rodziny — Jerzego i Marcina Jerzego. W rzeczywistości ławnikiem był tylko Jerzy — zob. APT, AmT., kat. II, IX/36, k. 303–303v.; *Testamenty szlachty...*, s. 137, 154.

²³ Ew. 1^{ov}. Karnkowską, 2^{ov}. Brandtową; zob. APT, AmT., kat. II, IX/26, k. 195v.–196v., 197v.–200; ADT, Świerczynki AA001, s. 7. Karnkowscy byli znaczną, senatorską rodziną z ziemi dobrzyńskiej (zob. m.in. *Urządnicy kujawscy...*, nr 382, 1352, 1353, 1436, 1558, 1559, 1614, 1639, 1751). Brandtowie

Z pierwszego małżeństwa Jerzy pozostawił dwóch synów: Samuela i Jakuba. Z drugiego natomiast miał czworo dzieci: Jana, Jakuba²⁴, Andrzeja i Ewę. Osierocenie przez niego młodocianych dzieci z Felicjaną miało być może istotny wpływ na wykształcenie się dwóch linii rodziny, zróżnicowanych w pod względem znaczenia i zamożności.

Samuel (zm. 1644 lub 1645), dziedzic części Sapotów, z małżeństwa z nieznaną z nazwiska Katarzyną miał dwie córki: Mariannę i Barbarę. Tę drugą wydano za właściciela Chelmonia Jakuba Elżanowskiego²⁵. Kolejny z dziedziców Sapotów i posiadacz Łążyńka oraz zapewne części Piwnic — Jakub (zm. przed 8 XI 1639), poślubiwszy Justynę Pisińską²⁶, spłodził z nią Michała i Marcina Jerzego oraz zapewne Macieja i Zofię. Synowie Jerzego z pierwszego małżeństwa — pomimo dość dobrej sytuacji majątkowej (łącznie posiadali przecież 3 wsie) — nie zrobili żadnych karier urzędniczych. Na przeszkodzie stanęła im śmierć we względnie młodym wieku (około 30 lat) — zaledwie o kilka lat przeżyli swojego ojca. Nie oznaczało to jednak zaprzepaszczenia sukcesów Jerzego, gdyż na arenę polityczną prowincji wstąpił, w latach 40. XVII wieku, jego wnuk Marcin Jerzy. Wprawdzie nie zrobił on błyskotliwej kariery urzędniczej — od 1645 r. był pisarzem grodzkim chełmińskim, a od 1651 łączył tę funkcję z pisarstwem ziemskim²⁷ — ale był aktywnym, szanowanym politykiem, posłem na sejmy, gdzie skutecznie walczył o utrzymanie autonomii prowincji pruskiej, deputatem do Trybunału Koronnego²⁸. Ani on, ani jego bracia nie występowali już jako spadkobiercy Sapotów, lecz Marcin Jerzy — poza posiadaniem części gniazdowych Piwnic — pojawiał się w źródłach jako właściciel wsi Wery w powiecie świeckim²⁹. We wrześniu 1650 r. ożenił się z Prudencjaną Kruszyńską, córką ławnika ziemskiego chełmińskiego Bernarda i Anny z Wedelsztedtów³⁰. W ten sposób Piwniccy skoligacili się z rodziną, która — co prawda — nie miała tradycji urzędniczych³¹, ale za to była — dzięki karierze na dworze królewskim Jana Kruszyńskiego i zasługom w wojnach szwedzkich, inflanckich, moskiewskich i kozackich jego bratanka Bernarda — znana, dość zamożna i posiadała m.in. nadania w województwie smoleńskim oraz dzierżyła niewielką królewszczyznę w Prusach Królewskich³². Związki rodzinne

należeli do średniozamożnej, urzędniczej szlachty pow. tczewskiego i woj. malborskiego (zob. *Urzędnicy*, nr 466, 490, 495, 499, 505, 1191, 1286; Dachnowski, s. 200).

²⁴ Drugi syn Jerzego o tym imieniu urodził się po śmierci pierwszego.

²⁵ ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA-005; APT, Dominikanie Toruńscy 36, k. 326–326v.

²⁶ Pisińscy na przełomie XVI i XVII w., dzięki karierom wojskowym i duchownym byli rodziną dość zącą, jednak nie udało im się przełożyć tego na spektakularne awanse urzędnicze — zob. *Urzędnicy*, nr 848, 1184; Dachnowski, s. 87–88; *Testamenty szlachty...*, s. 99, 138.

²⁷ *Urzędnicy*, nr 204, 1383; *Testamenty szlachty...*, s. 216.

²⁸ S. Achremczyk, *Życie polityczne...*, s. 283–284; Uruski XIV, s. 53; Niesiecki VII, s. 317–318.

²⁹ Z. Naworski, op. cit., s. 263. Być może był on jedynie dzierżawcą wsi lub opiekunem nieletnich bratanków (dzieci zmarłego Macieja), którzy w późniejszym czasie występują w Werach — zob. ADP, Drzycim, chrzty 1633–1650, k. 4, 34, 57, 105, 157.

³⁰ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 29a, s. 59–61.

³¹ Ojciec Prudencjanny rok przed jej ślubem został ławnikiem ziemskim chełmińskim, co było pierwszą nominacją w historii rodziny — zob. *Urzędnicy*, nr 162.

³² J. Dygdała, Sz. Wierzchosławski, op. cit., s. 28–31; W. Nowosad, *Nagana szlachectwa...*, s. 191–217.

Piwnickich z Kruszyńskimi miały zaprocentować w niedalekiej przyszłości, kiedy to ci drudzy stali się jedną z najbardziej wpływowych i zamożnych rodzin w prowincji.

Marcin Jerzy nie zdołał w pełni wykorzystać swojej aktywności politycznej i koligacji — zmarł zaledwie 3 lata po ślubie, 2 lata po nominacji na pisarstwo ziemskie. Osierocił dopiero co narodzonego syna Konstantego Kazimierza. Awans rodziny musiał ulec zahamowaniu, ponieważ rodzeństwo Marcina Jerzego nie przejawiało takiej jak on aktywności. Dziedzic Łążyńka i części Piwnic, Michał, musiał borykać się z problemami finansowymi, bo już w 1631 r. sprzedał pierwszą z wymienionych wsi toruńskiej rodzinie Eskenów³³. W kolejnych latach niemal nie pojawiał się w źródłach. Dopiero w 1667 na części Piwnic spotykamy nieznaną z imienia i nazwiska panińskiego wdowę po nim i nieznanego z imienia syna, z pewnością zmarłego młodo i bezpotomnego³⁴. O drugim bracie Marcina Jerzego — Macieju (zm. przed 1650³⁵) — wiadomo jedynie, że poślubił Katarzynę Splawską i miał z nią czworo dzieci, zapewne dziedziców na niewielkich Werach³⁶. Linia Macieja trwała w powiecie świeckim jeszcze w połowie XVIII wieku³⁷, jednak tak bardzo zubożała, że dochodziło w niej nawet do koligacji z rodzinami nieszlacheckimi³⁸.

Siostrę Marcina Jerzego, Zofię (zm. po 31 X 1666 r., przed 1670), wydano zapewne za Michała Gołockiego, a po jego śmierci poślubiła Piotra z Pilewic Mroczyńskiego³⁹.

Wspomniano już, że ławnik chełmiński Jerzy był żonaty dwukrotnie, a z drugiego małżeństwa — z Felicjaną z Karnkowskich Brandtową — miał czworo, młodocianych w chwili jego śmierci, dzieci. O tej młodszej i uboższej linii Piwnickich wiadomo niewiele, a filiacja w wielu przypadkach jest niepewna. Syn Jerzego, Jan, pojawił się w źródłach tylko raz — zapewne zmarł w młodym wieku⁴⁰. Jego brat Andrzej (zm. przed 1 IV 1675⁴¹) był niezwykle aktywny politycznie, jednak z reguły jego działalność ograniczała się do terenu województwa chełmińskiego. W 1660 r. otrzymał nominację na sędziego, 9 lat później udał się także na elekcję Wiśniowieckiego⁴². Jego pierwszą żoną była Anna Elżanowska, córka Joba, pochodząca z rodziny o senatorskich tradycjach, lecz już uboższej i pozbawionej większego znaczenia w prowincji. Po śmierci Anny około 1667 r. Andrzej poślubił nieznaną z nazwiska Teresę⁴³. Nie posiadał on znacznego majątku — zapewne był właścicielem jedynie części Piwnic — lecz starał się prowadzić aktywną

³³ APT, AmT, kat. II, IX/36, k. 303–303v; K. Mikulski, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004, s. 47.

³⁴ ADT, Świerczynki AA001, s. 7; Fontes VI–X, s. 219, 242, 249, 251; SGKP, t. VIII, s. 235.

³⁵ ADP, Księgi ławnicze m. Świecia 1.

³⁶ ADP, Drzycim, chrzty 1633–1650, k. 4, 34, 57, 105, 157.

³⁷ ADP, Mańkowski, z. 37 (parafia Drzycim), s. 58, 61, 62; z. 23 (parafia Przysiersk), s. 40, 46.

³⁸ ADP, Mańkowski, z. 24 (parafia Świecie), s. 32.

³⁹ APT, Dom. Tor. 35, k. 144–147v; ADT, Sarnowo AA001, k. 103v; *Testamenty szlachty...*, s. 331.

⁴⁰ ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA–005.

⁴¹ APT, AmT, kat. II, VII/33, s. 1750; APT, Dom. Tor. 36, k. 234.

⁴² APT, Dom. Tor. 35, k. 121; 36, k. 35–35v, 257; *Urzednicy*, nr 168; S. Achremczyk, *Życie polityczne...*, s. 227; Uruski XIV, s. 53; Z. Naworski, op. cit., s. 190.

⁴³ APT, Archiwum Sczanieckich z Nawry, dopływy; ADT, Sarnowo AA001, k. 30v, 33v, 98v; Fontes VI–X, s. 666.

działalność bankierską, zapewne poprzez inwestycję dochodów ze sprawowania urzędu⁴⁴. Zmarł bezpotomnie.

Godne uwagi jest odnotowanie małżeństwa jedynej córki Jerzego i Felicjanny, Ewy (chrzest 17 X 1631, zm. po 2 XII 1681⁴⁵), z sędzią ziemskim chełmińskim Jakubem a Caden Trzczańskim, któremu urodziła m.in. Bernarda — kolejnego sędziego chełmińskiego w rodzinie⁴⁶.

Jerzy i Felicjanna mieli jeszcze jednego syna — Jakuba — o którym wiadomo jedynie, że był ojcem Tomasza⁴⁷ (zm. po I 1694 r.)⁴⁸. Ten — podobnie jak stryj Andrzej — wykazywał się dużą aktywnością na forum publicznym: dwukrotnie był posłem na sejm, komisarzem sądów skarbowych. Szlachta obierała go sędzią sądu kapturowego, a w latach 1690–93 był rotmistrzem powiatu toruńskiego⁴⁹. Nie otrzymał jednak nigdy żadnej nominacji urzędniczej a wydatki związane z pełnieniem funkcji musiały go doprowadzić do ruiny i utraty części Piwnic, skoro jego jedyny syn Stanisław Józef nie występuje w źródłach jako posesjonat, a jedynie dzierżawca⁵⁰. Tomasz próbował ratować swój status majątkowy, przez co doprowadził do trwającego latami sporu z dominikanami toruńskimi o wieś Szewa — chodziło o sumy zapisane niegdyś na tych dobrach Piwnickim przez Łążyńskich. Tomasz nie cofał się przed używaniem siły wobec zakonników (nawet z szabłą i muszkietem w rękę), jednak sprawa — która latami ciągnęła się przed sądami, w tym przed Trybunałem Koronnym — zapewne zakończyła się dla niego niekorzystnie⁵¹. Tomasz ożenił się z Elżbietą Elżanowską⁵², ich synem był — jak już wspomniano — Stanisław Józef, dzierżawca Linowca, który z małżeństwa z Konstancją Wolską (pochodzącą z podupadłej rodziny o urzędniczych tradycjach) prawdopodobnie pozostawił pięciu synów: Godfryda, Macieja, Marcina, Jerzego i Andrzeja⁵³. Dalsze losy Piwnickich z linii Tomasza nie są interesujące dla tych rozważań. Wśród ich koligacji i powinowactw występują niemal wyłącznie powiązania z przedstawicielami ubogiej szlachty lub nawet chłopstwa⁵⁴. Warto wspomnieć, że wnuczką Stanisława Józefa była

⁴⁴ APT, Dom. Tor. 35, k. 121; *Testamenty szlachty...*, s. 270.

⁴⁵ ADT, Świerczyńki AA001, s. 7; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 33, s. 93–95.

⁴⁶ ADT, Akta Benedyktynów Toruńskich, MA–005; ADT, Toruń AA002, k. 42; APT, Dom. Tor. 36, k. 247–248; *Urządnicy*, nr 261.

⁴⁷ ADT, Akta Benedyktynów Toruńskich, MA–005; Fontes VI–X, s. 251.

⁴⁸ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 35, s. 13–14; T. Garczyński, op. cit., s. 152.

⁴⁹ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 24, s. 169, 179–187; 35, s. 13–14; Z. Naworski, op. cit., s. 191; *Testamenty szlachty...*, s. 301.

⁵⁰ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 35, s. 279; *Taryfy...*, s. 23.

⁵¹ APT, Dom. Tor. 34, k. 72–72v, 82–82v; 35, k. 149–149v; 36, k. 35–35v, 91v, 276–277, 288–289, 294–296v, 308–310, 325–325v; 37, k. 189–192, 195–198, 223–224, 229–230, 231–233, 234–235; 38, k. 47–48, 61–65v, 271–272v; 39, k. 16–17; Ł. Myszka, Klasztor dominikanów w Toruniu i jego działalność w mieście i okolicy w świetle toruńskich archiwaliów poddominikańskich w Archiwum Dziecezjalnym w Pelplinie, mps w Archiwum UMK, Toruń 2005, s. 68.

⁵² APT, Dom. Tor. 36, k. 91v.

⁵³ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 35, s. 279; 36, s. 15–16; ADP, Mańkowski, z. 38 (parafia Wabcz), s. 34.

⁵⁴ Rutkiewiczowie — ADT, Lembarg, AA004, k. 140 v.; Tokarscy — Bär, s. 192, 209; Rogowscy — ADT, Świerczyńki AA001, s. 33; wyjątkiem wydaje się tu ślub Wawrzyńca z Ewą Szelišką — ADT, Ostrowite, AA001, k. 82v.

najprawdopodobniej Teresa (chrzest 16 X 1736 w Ostrowitem⁵⁵, zm. 18 VII 1800), podprzeorysza benedyktynek gruziądzkich⁵⁶.

XVIII-wieczne metrykalia dotyczące dziejów rodziny brata Teresy, Wawrzyńca, pozwalają na analizę strategii rodzinnych Piwnickich w zakresie dzietności. Zdziwiająca jest, że z jedną żoną — Ewą z Szeliskich — miał on aż szesnaścioro dzieci. Najpierw, w latach 1757 (rok po ślubie⁵⁷), 1759 i 1761 urodziły im się cztery córki (w tym bliźniaczki): Regina⁵⁸, Katarzyna⁵⁹, Marianna Elżbieta i Ewa⁶⁰. W rok po narodzinach bliźniaczek zmarła jedna z nich — Marianna⁶¹, ale przyszedł na świat pierwszy syn, Józef Ignacy⁶². W 1765 r. Piwnicy doczekali się drugiego chłopca, Pawła Seweryna⁶³, a w marcu 1767 r. kolejnej dziewczynki — Anny Heleny⁶⁴. W ciągu miesiąca, między 2 IV a 2 V tego roku nastąpiła jednak seria rodzinnych tragedii. Kolejno umierali: pięcioletni Józef Ignacy, półtoramiesięczna Anna Helena i dwuletni Paweł Seweryn⁶⁵. Piwnicy po 11 latach małżeństwa i narodzinach siedmiorga dzieci mieli więc jedynie 3 córki. Wawrzyniec zapewne chciał dochować się męskiego spadkobiercy, dlatego wraz z Ewą starali się o kolejne dzieci, lecz — wbrew oczekiwaniom męża — były to córki. W 1768 r. urodziła się Joanna⁶⁶, rok później Marianna Ewa⁶⁷, a w kolejnym roku (w październiku) Teresa⁶⁸. W styczniu 1772 r. przyszła na świat Antonina⁶⁹, a niewiele ponad rok później ósma żyjąca dziewczynka — Julianna⁷⁰. W 1774 r. Piwnicy doczekali się w końcu syna (który otrzymał imię po ojcu). Chłopiec zmarł jednak w wieku dwóch lat⁷¹. Wawrzyniec wznowił więc starania o przedłużenie męskiej linii rodziny i po narodzinach kolejnej dziewczynki — Magdaleny⁷² — wreszcie dopiął swego: w 1781 r. urodził się Franciszek Ksawery⁷³, a w dwa lata później Wojciech Ignacy⁷⁴. Niestety wpisy do księgi zgonów parafii Ostrowite kończą się na 1783 roku, a kolejna się nie zachowała. Nie wiadomo więc czy obaj synowie dożyli dorosłości.

⁵⁵ ADT, Ostrowite AA001, k. 6 v.

⁵⁶ M. Borkowska, op. cit., s. 269. Borkowska pisze o Teresie urodzonej w Ostrowitem, córce Jana Franciszka, jednak zmarł on w 1733 r. Metrykalia wskazują, że była ona córką Macieja.

⁵⁷ ADT, Ostrowite AA001, k. 82v.

⁵⁸ Ibidem, k. 28.

⁵⁹ Ibidem, k. 29v.

⁶⁰ Ibidem, k. 31v.

⁶¹ Ibidem, k. 125.

⁶² Ibidem, k. 33v.

⁶³ Ibidem, k. 37.

⁶⁴ Ibidem, k. 39v.

⁶⁵ Ibidem, k. 126.

⁶⁶ Ibidem, k. 42.

⁶⁷ Ibidem, k. 43v.

⁶⁸ Ibidem, k. 46.

⁶⁹ Ibidem, k. 47.

⁷⁰ Ibidem, k. 49v.

⁷¹ Ibidem, k. 51v., 129.

⁷² Ibidem, k. 57v.

⁷³ Ibidem, k. 62v.

⁷⁴ Ibidem, k. 65v.

Jak już wspomniano, karierę Marcina Jerzego i awans społeczny rodziny przewała przedwczesna śmierć pisarza ziemskiego. Jego jedyny syn, Konstanty Kazimierz (zm. przed 1696), mógł kontynuować dzieło ojca po uzyskaniu pełnoletności pod koniec lat 60. XVII wieku. W młodości zdecydował się na karierę wojskową — walczył w kampanii Jana Sobieskiego przeciw Doroszence, do którego był nawet wysłany w poselstwie. Po powrocie w rodzinne strony rozpoczął aktywną działalność polityczną, co zaowocowało mandatem posła na sejmie abdykacyjnym. Popularność i zaufanie ze strony szlachty przyniosła mu nieustępliwa postawa w walce z wielkimi miastami pruskimi na forum generalów oraz aktywna obrona praw prowincji. Stąd też, w kolejnych latach, posłował jeszcze siedem razy, był też marszałkiem sądowym interregnum, członkiem komisarycznego sądu skarbowego, a sejmik delegował go do pełnienia wielu innych pomniejszych funkcji⁷⁵. Aktywna działalność Konstantego musiała przynieść mu nominacje urzędnicze: w 1680 r. został pisarzem grodzkim chełmińskim, natomiast dziewięć lat później nowo nominowany wojewoda Jan Kos wyznaczył go wicewojewodą, czyli swoim zastępcą. Funkcję tę pełnił Piwnicki do 1691 r.⁷⁶ Niestety mimo bezprecedensowej w dziejach rodziny kariery, Konstanty do końca życia borykał się z problemami finansowymi. Jeszcze zanim osiągnął pełnoletność oddziały polskie walczące ze Szwedami spustoszyły jego część Piwnic. Za zasługi wojenne otrzymał nadanie niewielkiej tenuty Cholewice, jednak i ona musiała być w oplakany stanie, skoro Piwnicki zabiegał o zwolnienie z opłacania kwarty⁷⁷. Przed bankrutem z pewnością ratowały go wpływy ze sprawowania publicznych funkcji. Nie były one wypłacane regularnie, ale na przykład w 1676 r. Konstantemu przyznano dietę poselską w wysokości 600 zł, a w 1679 r. — za udział w komisji rozliczającej wydatki wojskowe — otrzymał 2000 zł pensji. Oczywiście wypłacanie tego typu wynagrodzeń świadczy o kłopotach finansowych Piwnickiego, ponieważ nie przyznawano ich, gdy nie było to konieczne⁷⁸. Pamiętać też należy o niewątpliwych wydatkach, jakie wiązały się z aktywną działalnością polityczną, dlatego większe znaczenie dla ratowania budżetu Konstantego miały zapewne zyski z pobierania opłat sądowych.

Wszyscy czterej synowie Konstantego Kazimierza, których urodziła mu Zofia Lubodziska (córka Wacława i Urszuli z Wedelstedtów)⁷⁹, osiągnęli nominacje na urzędy grodzkie i ziemskie.

* * *

⁷⁵ Łagodził spór biskupa chełmińskiego Kazimierza Opalińskiego z mieszczanami toruńskimi, przeprowadził lustrację grodu skarszewskiego. Zob. J. Dygdała, *Piwnicki Konstanty Kazimierz*, w: *PSB*, t. XXVI, pod red. S. Kieniewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 604–605; idem, *Piwnicy w ziemi chełmińskiej...*, s. 261; S. Achremczyk, *Życie polityczne...*, s. 28–31, 31, 86–87, 240; idem, *Życie sejmikowe...*, s. 163–164; Z. Naworski, op. cit., s. 190–191.

⁷⁶ *Urządnicy*, nr 1387, 1433.

⁷⁷ *Inwentarz aktów sejmikowych Prus Królewskich 1600–1764*, t. II, wyd. K. Górski, „Fontes TNT”, t. 34, 1950, nr 3367; J. Dygdała, *Piwnicki Konstanty...*, s. 604; idem, *Piwnicy w ziemi chełmińskiej...*, s. 261.

⁷⁸ S. Achremczyk, *Życie polityczne...*, s. 29–31.

⁷⁹ ADT, Ryńsk AA002, k. 4v; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 23, s. 127–128, 131–132; J. Dygdała, *Piwnicki Konstanty...*, s. 605; *Testamenty szlachty...*, s. 269.

Najstarszy syn Konstantego Kazimierza, Jan Franciszek (zm. 1733⁸⁰) — tak jak jego ojciec — wykazywał się dużą aktywnością na forum sejmiku wojewódzkiego i prowincjonalnego, co dość szybko zaowocowało powierzeniem mu przez szlachtę funkcji poselskiej na sejm w 1699 r. W późniejszych latach pełnił ją jeszcze trzykrotnie. Był też deputatem do radomskiego Trybunału Skarbowego (1710, 1718, 1721) i generalnym poborcą podatkowym województwa chełmińskiego. Zagorzały zwolennik stronnictwa prosaskiego wykazywał się na forum walki o wycofanie z regionu wojsk rosyjskich i przestrzegania przez króla praw prowincji, był członkiem komisji badającej sprawę tumultu toruńskiego oraz komisji przeprowadzającej rewizję Archiwum Stanów Pruskich⁸¹. Syn Konstantego, tak jak jego ojciec, swoją karierę urzędniczą rozpoczął w urzędzie grodzkim — w 1706 r. występował jako burgrabia chełmiński⁸². 4 lata później otrzymał nominację na pisarza ziemskiego chełmińskiego i sprawował tę funkcję przynajmniej 18 lat (pomiędzy 25 VI 1728 r. a 28 VIII 1730 r. zrzekł się jej na rzecz brata Kazimierza)⁸³, w międzyczasie — w 1717 r. — objął urząd podwojewodziego, który utrzymał aż do śmierci⁸⁴. Przed rokiem 1703 pojął za żonę Mariannę Kawieczynską, pochodzącą z rodziny średnioszlacheckiej o silnych urzędniczych tradycjach⁸⁵, co istotne, być może siostrę Wojciecha, podkomorzego chełmińskiego i starosty brodnickiego⁸⁶. Stąd też zapewne Piwnicki występował jako plenipotent Kawieczynskiego⁸⁷. Najprawdopodobniej silne związki, które bez wątpienia można nazwać klientarnymi, łączyły Jana Franciszka z wojewodą chełmińskim (późniejszym marszałkiem nadwornym koronnym) Franciszkiem Bielińskim. Należy tu jeszcze wspomnieć o — specyficznych dla Prus Królewskich — związkach szlachty z wielkimi miastami. Mianowicie Piwnicki utrzymywał stałe kontakty z toruńską radą miejską, dbał na forum publicznym o interesy miasta, za co oczywiście otrzymywał pensję⁸⁸.

Z małżeństwa z Kawieczynską pozostawił pięcioro dzieci: Konstantego Józefa, Kazimierza Ignacego, Antoniego, Annę i Rozalię. Konstanty Józef (zm. 10 IV 1779) wybrał drogę kariery duchownej. Po ukończeniu gimnazjum jezuickiego w Braniewie, dzięki skorzystaniu z pomocy fundacji Preucha, odbył studia w Rzymie. W 1738 r. został intytułowany na kanonika chełmińskiego, od 1751 r. — warmińskiego, a od 1768 był nawet dziekanem kapituły warmińskiej. Blisko współpracował z biskupem

⁸⁰ *Urządnicy*, nr 1437.

⁸¹ J. Dygdała, *Piwnicki Jan Franciszek*, w: *PSB*, t. XXVI, s. 602; S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 82, 141, 174; idem, *Konfederacja grudziądzka szlachty Prus Królewskich 1733–1734*, „Zapiski Historyczne”, t. XLVIII, 1983, z. 1–2, s. 111, 113; Niesiecki VII, s. 318; I. Janosz–Biskupowa, *Archiwum Ziemi Pruskiej. Studium archiwoznawcze*, „Roczniki TNT”, r. 77 (1972), z. 3, Warszawa–Poznań 1974, s. 98–99.

⁸² *Urządnicy*, nr 1375.

⁸³ *Ibidem*, nr 208.

⁸⁴ *Ibidem*, nr 1437.

⁸⁵ *Ibidem*, nr 1102, 1125, 1133, 1154, 1156, 1165, 1554.

⁸⁶ *Ibidem*, nr 232; P. Czapplewski, *Senatorowie...*, s. 66.

⁸⁷ *Źródła do dziejów ekonomii malborskiej*, t. V, wyd. W. Hejnosz, „Fontes TNT”, t. 62, 1971, s. 152.

⁸⁸ Zob. np. *APT*, *AmT*, kat. I, 247, s. 863–864, 897–898; 333, s. 193–194, 207–220; 351, s. 271–272, 331–333; 352, s. 273–274, 329–333; 377, s. 369–370; 378, s. 371–374; 383, s. 395–396, 401–440; 384, s. 397–400; 390, s. 413–414, 419–442.

Grabowskim, aktywnym politykiem, mocno związanym z obozem Familii, a jego kontakty wykorzystywały kapituły, które posyłały go na sejmiki generalne i do Trybunału Koronnego⁸⁹.

Brat Konstantego Józefa, Kazimierz Ignacy (ok. 1718–przed 17 VII 1760⁹⁰), nie zrobił — w porównaniu z ojcem i dziadem — błyskotliwej kariery politycznej. Bardzo korzystny ożenek z Teresą Radowicką, córką chorążego chełmińskiego Sebastiana, pozwolił mu wejść w posiadanie Zajączkowa⁹¹. Jego awanse w hierarchii urzędów ziemskich zakończyły się jednak na ławnikostwie ziemskim chełmińskim⁹². Pozostawił synów Ignacego i Dominika oraz córkę Magdalenę Wyczekowską⁹³.

Ignacy (zm. ok. 1802), po ukończeniu Gimnazjum Akademickiego w Chełmnie, skorzystał z protekcji krewnego, Waleriana Piwnickiego, i próbował robić karierę na dworze królewskim, jednak w 1765 r., po roku pełnienia funkcji podkomorzego pokojowego JKM, wywołał skandal i musiał powrócić w rodzinne strony⁹⁴. Trzykrotnie udał się na sejmy, a następnie został jedną z czołowych postaci konfederacji barskiej, członkiem Generalności i Rady Najwyższej, dowódcą konfederacji wielkopolskiej. Po upadku konfederatów zupełnie wycofał się z życia publicznego. Ożenił się z Teresą, córką kasztelana chełmińskiego Juliusza Dziewanowskiego, co w 1772 r., po śmierci teścia, przyniosło mu spory majątek. Piwnicy odziedziczyli Gulbiny w ziemi dobrzyńskiej i zostali splaceni z pozostałego, okazałego spadku, co pozwoliło im dość aktywnie działać na rynku obrotu ziemią: w różnych okresach posiadali oni: Blunaki w powiecie sztumskim, Janiszewo w województwie malborskim, Galczewo, Galczewko, Gronowo, Gronówko i oczywiście część ojcowizny Ignacego oraz wspomniane Gulbiny. Pomimo że Ignacy — obok swojego brata Dominika — był bodaj najbogatszym Piwnickim w historii rodziny, skandal wywołany na dworze Stanisława a następnie I rozbiór polski uniemożliwiły mu zrobienie kariery politycznej. Jego potomkowie osiedli na stałe w ziemi dobrzyńskiej⁹⁵.

⁸⁹ S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 78, J. Dygdała, *Piwnicki Jan Franciszek...*, s. 603; idem, *Życie polityczne Prus...*, s. 32–33; A. Kopiczko, *Piwnicki Konstanty Józef*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, pod red. J. Guzowskiego, Olsztyn 1996, s. 189; *Pralaci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, wyd. A. Mańkowski, „Roczniki TNT”, r. 34, Toruń 1927, s. 149–150.

⁹⁰ *Thornische wöchentliche Nachrichten und Anzeigen nebst einem Anhang von gelehrten Sachen Erstes Jahr 1760*, s. 242.

⁹¹ Bär, s. 224; Uruski XIV, s. 53; ADT, Kowalewo AA001; ADT, Ostrowite AA001, k. 82v; ADT, Ryńsk AA001, k. 107; ADT, Radzyń Chełmiński AA003, s. 413; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 89, s. 109–110; APT, Dom. Tor. 39, k. 612–623.

⁹² *Urzędniczy*, nr 191, 241.

⁹³ Uruski XIV, s. 53; Bär, s. 224.

⁹⁴ Wprowadził w błąd kancelarię królewską, by otrzymać nadanie 6 włók w Semlinie — zob. Biblioteka Kórnicka PAN, BK 12393, s. 69–69v, 71–71v; W. Szczygielski, *Piwnicki Ignacy*, w: *PSB*, t. XXVI, s. 600.

⁹⁵ W. Szczygielski, op. cit., s. 600–602; Bär, s. 11, 38, 43, 45–47, 52–57, 70, 183, 209; J. Dygdała, *Piwnicy w ziemi chełmińskiej...*, s. 267; idem, *Prusy Królewskie w dobie konfederacji barskiej 1768–1771 (problematyka polityczna)*, cz. II, „Zapiski Historyczne”, t. L (1985), z. 2, s. 36; P. Galkowski, *Genealogia ziemiaństwa ziemi dobrzyńskiej XIX–XX wieku (do 1939 roku)*, Rypin 1997, s. 115, 129; Boniecki V, s. 199; Uruski XIV, s. 53.

Brat Ignacego, Dominik, niemal zupełnie nie uczestniczył w życiu politycznym. Jedynie od 1768 r. nosił tytuł szambelana królewskiego⁹⁶. Zdaje się, że całą swoją energię skupił na gospodarowaniu na dobrach ziemskich i — podobnie jak brat — zanotował dość pokaźny awans majątkowy. Jego drugą żoną była Helena z Konarskich Bystramowa, córka Ignacego i wnuczka kasztelana chełmińskiego Stanisława⁹⁷, najprawdopodobniej wdowa po Wincentym Bystramie⁹⁸. W 1783 r. Piwniccy odziedziczyli po rodzicach Heleny: Ciecholewy i Szpęgawsk w powiecie starogardzkim oraz Małzewo, Małzewko, Wacmierz i Damaszkę w tczewskim⁹⁹. Dodatkowo od 1777 r. Dominik był jedynym właścicielem ojcowskiego Zajączkowa¹⁰⁰. W kolejnych latach Piwniccy utracili wprawdzie zarówno tę miejscowość, jak i Damaszkę, ale okresowo wchodzili w posiadanie części w Stawiskach i Rymanowcu w powiecie kościerskim i połowy wsi Wętkowy w tczewskim¹⁰¹. W 1799 r. udało im się spłacić Puttkamerów–Kleszczyńskich i wejść w posiadanie gniazdowych Piwnic¹⁰². Z pierwszą żoną, Scholastyką Świerczyńską, Dominik miał bezimienne dziecko, które urodziło się martwe¹⁰³, Helenie natomiast spłodził synów Ignacego Józefa (hrabiego pruskiego) oraz Jana Melchiora i Stanisława, którzy osiedlili się w Królestwie Polskim¹⁰⁴.

Ostatni syn Jana Franciszka, Antoni, na polu politycznym i gospodarczym nie potrafił dorównać ojcu i braciom. W 1772 r. występował jako nieposesjonat, dzierżawił jedynie wieś Gruta. Z Petronelą z Krupockich miał córkę Mariannę¹⁰⁵. Jedna z jego siostr, Rozalia, została benedyktynką chełmińską¹⁰⁶, natomiast druga — Anna — poślubiła Wojciecha Kawieczynskiego¹⁰⁷.

* * *

Drugi z synów Konstantego Kazimierza, brat Jana Franciszka, Kazimierz (zm. 9 IV 1749¹⁰⁸), pierwszą nominację na urząd — miecznika inflanckiego — otrzymał w 1716 r.¹⁰⁹ Wciąż utrzymując tę godność, w 1724 r. został obrany ławnikiem ziemskim

⁹⁶ S. Kieniewicz, *Piwnicki Stanisław*, w: *PSB*, t. XXVI, s. 606; P. Galkowski, op. cit., s. 131.

⁹⁷ Biblioteka Ossolineum, 3330/III; *Urządnicy*, nr 68.

⁹⁸ ADT, Radzyń Chełmiński AA003, s. 451.

⁹⁹ Bär, s. 64, 75, 91, 97, 142.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 224; APT, Dom. Tor. 39, s. 617–623.

¹⁰¹ Bär, s. 91, 97, 142.

¹⁰² Ibidem, s. 192.

¹⁰³ ADT, Toruń AD003, s. 77; ADT, Parafia pw. Wniebowzięcia NMP w Dźwierznie AA001, s. 50.

¹⁰⁴ P. Galkowski, op. cit., s. 132; S. Leitgeber, *Nony Almanach Błękitny*, oprac. A. Bieniaszewski, R. Prinke, D. Zaroszyca, Poznań–Warszawa 1993, s. 115.

¹⁰⁵ ADT, Dźwierzno AA001, s. 40; ADT, Ostrowite AA001, k. 65v.; M. Bär, *Westpreussen unter Friedrich den Grossen*, Bd 2, Leipzig 1909, s. 744; J. Dygdała, *Piwnicki Jan Franciszek...*, s. 603.

¹⁰⁶ M. Borkowska, op. cit., s. 249; J. Dygdała, *Piwnicki Jan Franciszek...*, s. 603.

¹⁰⁷ Bär, s. 196; J. Dygdała, *Piwnicki Jan Franciszek...*, s. 603.

¹⁰⁸ *Urządnicy*, nr 265.

¹⁰⁹ *Urządnicy inflancy...*, nr 1345.

michałowski¹¹⁰. Ambitny Piwnicki nie poprzestał na tym i — aby przysporzyć sobie popularności wśród szlachty pruskiej — wystąpił na generale malborskim w 1728 r. z żądaniem przestrzegania zasad indygenatu i sprzeciwił się dopuszczeniu do obrad biskupa warmińskiego Krzysztofa Szembeka, czym nieomal doprowadził do zerwania sejmiku¹¹¹. Mniej więcej rok później awansował na pisarza ziemskiego chełmińskiego, przejmując pióro od brata¹¹². Wraz z rosnącą popularnością Kazimierza przybywało mu funkcji i obowiązków. W 1733 r. został sędzią kapturowym województwa chełmińskiego, członkiem komisji mającej przeprowadzić rewizję Archiwum Stanów Pruskich, a następnie wziął udział w konwokacji i elekcji. Tamże oddał wprawdzie głos na Leszczyńskiego, ale dość szybko stał się gorącym zwolennikiem dynastii saskiej¹¹³. Miało na to wpływ jego związanie się z wojewodą chełmińskim Janem Ansgarym Czapskim¹¹⁴, co dość szybko opłaciło się Kazimierzowi, bo w 1735 został nominowany podwojowodzim¹¹⁵, a 3 lata później z pisarza ziemskiego awansował na sędziego¹¹⁶. Kazimierz — podobnie jak jego bracia — utrzymywał też bliskie stosunki z kasztelanem gdańskim Walerianem Kruszyńskim, „stryjem i dobrodziejem”, u którego nie tylko lokował gotówkę¹¹⁷, lecz także często reprezentował senatora w interesach i podczas jego nieobecności opiekował się majątkiem protektora¹¹⁸. Ciągłe borykając się problemami finansowymi, w 1710 r. wydzierżawił od Kruszyńskich dobra konopackie w powiecie świeckim liczące 4 wsie i młyn¹¹⁹. Wiadomo również, że prosił Waleriana o uregulowanie własnych długów¹²⁰.

Zyski ze sprawowania urzędów i lokowania pieniędzy u Kruszyńskich Kazimierz starał się przeznaczać na powiększanie majątku ziemskiego. Na początku XVIII wieku był, wraz z bratem Ignacym, właścicielem wsi Trzcianek, Michalki i Łabędź¹²¹. W 1715 r., już samodzielnie wszedł w posiadanie Bieliec¹²², a w 1718 r. kupił od Kruszyńskich Bartoszewice, w których zamieszkał¹²³. Był również właścicielem Orzechówka, części Żmijewka, od 1731 r. Zelgna, a do 1736 r. Pluźnicy i folwarku

¹¹⁰ *Urzędnicy*, nr 703.

¹¹¹ J. Dygdała, *Piwnicki Kazimierz*, w: *PSB*, t. XXVI, s. 603.

¹¹² *Urzędnicy*, nr 209; Z. Naworski, op. cit., s. 98.

¹¹³ J. Dygdała, *Piwnicki Kazimierz*..., s. 603–604; S. Achremczyk, *Życie sejmikowe*..., s. 171; I. Janosz-Biskupowa, op. cit., s. 100–101.

¹¹⁴ J. Dygdała, *Podskarbi wielki koronny*..., s. 34; S. Achremczyk, *Konfederacja grudziądzka*..., s. 112.

¹¹⁵ *Urzędnicy*, nr 1438.

¹¹⁶ *Ibidem*, nr 265.

¹¹⁷ Jan Franciszek: *APT, Archiwum Szanieckich z Nawry* 35, s. 29, 241, 243; Kazimierz: *ibidem* 35, s. 33–34, 36, 43, 45, 245; 38, s. 55, 63; Antoni: *ibidem* 35, s. 205, 229, 330; Ignacy: *ibidem* 35, s. 31, 33–36, 41, 43, 131, 197–199, 201, 203, 207, 217, 219, 225, 227, 233, 235, 237, 239; 37, s. 159–161. Zob. też J. Dygdała, *Sz. Wierchosławski*, op. cit., s. 44.

¹¹⁸ *APT, Archiwum Szanieckich z Nawry* 35, s. 179–181, 223.

¹¹⁹ *Ibidem* 35, s. 37; 37, s. 17–20, 33–45, 47–53; 38, s. 33–45, 49–52, 59, 65, 67–75, 79–89, 84; 39, s. 19–22, 75.

¹²⁰ *Ibidem* 38, s. 59–62.

¹²¹ *Bär*, s. 199.

¹²² *Ibidem*, s. 205; *APT, Archiwum Szanieckich z Nawry* 143, s. 1–2.

¹²³ *APT, Archiwum Szanieckich z Nawry* 37, s. 159–161; J. Dygdała, *Piwnicki Kazimierz*..., s. 604; *idem, Piuźnicy w ziemi chełmińskiej*..., s. 264.

Augustynowice¹²⁴. Pomimo aktywności na rynku obrotu ziemią i — okresowo — dość znacznego jej zgromadzenia, Piwnicki ciągle borykał się z kłopotami finansowymi, a swojemu synowi pozostawił masę długów¹²⁵.

Kazimierz ożenił się z Katarzyną Borowską, córką Krzysztofa, chorążego wojsk koronnych. Miał dwoje dzieci — Waleriana Józefa i Ewę, wydaną za Łukasza Puttkamer–Kleszczyńskiego, ławnika ziemskiego chełmińskiego¹²⁶.

Walerian (1920–1799¹²⁷) okazał się najwybitniejszym przedstawicielem swojej rodziny. Tak jak wielu Piwnickich młodość poświęcił służbie wojskowej — w Prusach i Koronie. Około 1750 r. pojawił się na scenie politycznej prowincji i dość szybko zdobył sobie popularność wśród szlachty. Dla przykładu można podać fakt gremialnego okrzyknięcia go marszałkiem generału grudziądzkiego w 1756, kiedy jego kontrkandydatem był Tomasz Czapski. Jako obrońca praw prowincji, m.in. zasady indygenatu, związał się ze stronnictwem patriotów pruskich, współpracujących z dworem i republikantami. Kontakty z marszałkiem nadwornym Jerzym Augustem Mniszchem zaowocowały nominacją na podkomorzego JKM, a następnie, w 1760 r., na chorążego malborskiego. Chorągstwo było do tej pory najwyższą godnością, jaką osiągnęli przedstawiciele rodziny Piwnickich.

W toczący się wówczas spór o obsadę województwa pomorskiego Walerian zaangażował się tak bardzo, że wkrótce został jednym z przywódców patriotów pruskich. Widząc bezowocność swoich starań oraz potrzebę reform, podczas bezkrólewia rozpoczął współpracę z Familją. Zawsze jednak podkreślał potrzebę zachowania autonomii prowincji pruskiej i dominującej roli samorządu terytorialnego. Dla lawirującego między politycznymi frakcjami Waleriana idealną alternatywą było przyłączenie się do powstającego właśnie stronnictwa dworskiego i wkrótce stał się jednym z głównych rzeszników nowego króla w prowincji. Był aktywnym posłem na sejmy, często przygotowującym projekty istotnych reform państwa, a jego starania zostały wynagrodzone przez króla nominacją na urząd miecznika ziem pruskich (6 II 1765), a także powierzeniem mu intratnego stanowiska ekonoma malborskiego i starosty tczewskiego około 1768 r. Niestety dla Piwnickiego królewszczyzny te były już od 1770 r. pod okupacją pruską. Formalnie pozbawiono go ich we wrześniu 1772 r. Kilka lat później Walerian wycofał się z życia politycznego¹²⁸.

¹²⁴ Bär, s. 177, 204; J. Dygdała, *Piwnicki Kazimierz...*, s. 604; idem, *Piwnicy w ziemi chełmińskiej...*, s. 264; Niesiecki VII, s. 318; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 89, s. 41.

¹²⁵ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 35, s. 223; J. Dygdała, *Piwnicy w ziemi chełmińskiej...*, s. 265.

¹²⁶ J. Dygdała, *Piwnicki Kazimierz...*, s. 604; *Urządnicy*, nr 187; Bär, s. 192, 204.

¹²⁷ ADT, Toruń AA004, k. 356; *Urządnicy*, nr 969.

¹²⁸ J. Dygdała, *Piwnicki Walerian Józef*, w: *PSB*, t. XXVI, s. 607–609; idem, *Życie polityczne Prus...*, s. 54, 58, 73, 80–82, 108, 120, 125, 136, 141, 155–157, 175, 178–179, 194, 223, 230–232; idem, *Opozycja Prus Królewskich wobec cła generalnego w latach 1764–1766*, „Zapiski Historyczne”, t. XVII, 1971, s. 33; idem, *Polityka Torunia wobec własnej Rzeczypospolitej w latach 1764–1772*, „Roczniki TNT”, nr 78, z. 2, Warszawa–Poznań–Toruń 1977, s. 127–129, 131–132; idem, *Kwestia dopuszczenia małych miast Prus Królewskich do sejmiku generalnego w latach 1764–1768*, „Zapiski Historyczne”, t. XLVI (1981), z. 1, s. 60–61, 64; idem, *Prusy Królewskie w dobie konfederacji barskiej 1768–1772 (problematyka polityczna)*, cz. I, „Zapiski Historyczne”,

Przed 1753 r. Piwnicki ożenił się z Ewą Sartawską, córką ławnika ziemskiego tczewskiego Kazimierza¹²⁹.

Jak już wspomniano, Walerian odziedziczył po ojcu Zelgno, Bartoszewice, część Żmijewka i część Piwnic, do której dokupił resztę wsi. Ojciec przekazał jednak synowi również sporo długów, co z pewnością miało wpływ na rozwój jego kariery. Już w 1751 r. zaoferował Toruniowi kupno Piwnic, co było jedną z prób podreperowania budżetu — do transakcji jednak nie doszło. Dwa lata później sprzedał Bartoszewice, ale stabilizacja finansowa Piwnickiego była krótkotrwała, ponieważ Zelgno strawił pożar. Zaangażowanie polityczne zaowocowało w 1758 r. nadaniem dwóch niewielkich królewskich ziem: Rudy i Błędowa (pow. chełmiński), które zapewne nie dawały mu zbyt wielkiego zysku, skoro 2 lata później sprzedał kolejną część ojcowizny — Żmijewko. Być może część uzyskanej w ten sposób kwoty zainwestował w zakup domu w Toruniu. Posesja stała się miejscem spotkań patriotów pruskich. Wyzdierżawił również od Kruszyńskich Pluskowęsy (do 1762 r.), a w 1765 r. otrzymał nadanie sołectwa w Nowej Wsi (ob. Nowa Wieś Rzeczna) w starostwie starogardzkim. Jednak dopiero w 1767 r. osiągnął pewną stabilizację finansową, ponieważ jego żona odziedziczyła po ojcu 3 wsie pod Gdańskiem — Arciszewo, Boręcin i Rekcin. Od 1764 r. otrzymywał też stałą pensję od wielkich miast pruskich. W ten sposób wynagradzano jego wkład w obronę praw prowincji na forum sejmu. Dopiero jednak nominacja na urząd ekonomy malborskiego i starosty tczewskiego mogły przynieść Walerianowi bezprecedensowy w dziejach rodziny majątek. Na przeszkodzie tego stanął I rozbiór Polski i utrata królewskich ziem. Dodatkowo kordon pruski odciął zazwyczaj przebywającego w Warszawie Piwnickiego od jego dóbr ziemskich, co znacząco utrudniało mu gospodarowanie i ostatecznie zmusiło do wycofania się z życia politycznego i powrotu na prowincję. Pensja w wysokości 4200 zł rocznie, którą przyznał mu król, nie pozwoliła na wyjście z długów, a sytuacji nie zmieniło również odziedziczenie po ciotce Mariannie z Mostowskich: Bielicy i części Sędzicy. Nie miał męskich potomków, więc stopniowo wyzbywał się poszczególnych wsi, aż pod koniec życia zostały mu się jedynie Piwnice¹³⁰. Walerian był bez wątpienia najwybitniejszym przedstawicielem rodziny i miał największą szansę wynieść ją do grona ścisłej elity władzy prowincji. Na przeszkodzie ku temu stanęły jego ustawiczne problemy finansowe, w dużym stopniu odziedziczone po ojcu.

* * *

t. L (1985), z. 1, s. 20, 21, 23–24; cz. II, „Zapiski Historyczne”, t. L (1985), z. 2, s. 40, 51; S. Achremczyk, *Życie sejmikowe...*, s. 49–50, 92, 113, 141–142, 164, 193, 201; idem, *Reprezentacja stanowa...*, s. 61; *Urządnicy*, nr 482, 969; P. Czapplewski, *Senatorowie...*, s. 135, 200; Z. Naworski, op. cit., s. 273.

¹²⁹ J. Dygdała, *Piwnicki Walerian...*, s. 607.

¹³⁰ Bär, s. 135, 137, 164, 177, 192, 195, 204, 205, 220, 224; M. Bär, *Westpreussen...*, s. 534, 545, 746; J. Dygdała, *Piwnicki Walerian...*, s. 607, 609; idem, *Piwnicy w ziemi chełmińskiej...*, s. 265–266, 270; P. Czapplewski, *Senatorowie...*, s. 135, 200; Z. Naworski, op. cit., s. 273; *Lustracja województw Prus Królewskich 1765*, t. 1: *Województwo pomorskie*, cz. 2: *Powiaty tczewski, gdański i nowski*, wyd. J. Dygdała, „Fontes TNT”, t. 92, Toruń 2003, s. 97.

Konstanty Kazimierz miał jeszcze dwóch synów. Ignacy (zm. przed 7 VI 1732) 4 XII 1717 r. poślubił Domicellę z Kozuchowskich Borowską, wdowę po Janie Ludwiku, ławniku ziemskim michałowskim. Zapewne nie był on zbyt zamożny, był właścicielem Trzcianka i to tylko do 1713 r., jednak — wzorem braci — aktywnie obracał gotówką poprzez lokowanie jej na procent u Kruszyńskich. W latach 1718–1723 tytułował się — zapewne bezprawnie — miecznikiem dobrzyńskim. Zaprzestał tego, gdy otrzymał rzeczywistą nominację na ławnika ziemskiego michałowskiego, na którym to urzędzie trwał do śmierci¹³¹. Miał dwie córki: Annę (zm. po 4 III 1764), żonę dzierżawcy Zalesia Jakuba Mlekickiego¹³² oraz Mariannę (6 IX 1726–1800), benedyktynekę grudziądzką, księżkę od 1787 r.¹³³

Ostatni z synów Konstantego Kazimierza, Antoni (zm. 1737), przed 1710 r. poślubił Mariannę Wybczyńską, która dość szybko zmarła, a następnie córkę Pawła Bąkowskiego i Zofii z Bystramów — Aleksandrę. On również starał się utrzymywać bliskie stosunki z powinowatymi Kruszyńskimi. W latach 1710–13 dzierżawił od nich Zajezerze, a w 1711–13 Hogendorff — obie wsie w województwie malborskim. Później jednak (po śmierci Waleriana Kruszyńskiego) jego kontakty z zaprzyjaźnioną rodziną znacznie się pogorszyły — Teresa z Konopackich próbowała oszukać siostrzeńców Antoniego, Zembrzuskich, których ten był opiekunem. Od 1718 r. rzekomo pełnił funkcję stolnika inowrocławskiego. Nie zaprzestał używania tego tytułu po nominacji w 1721 r. na ławnika ziemskiego michałowskiego i awansie 5 lat później na to samo stanowisko w sądzie chełmińskim. W 1727 r. Antoni nabył od Adama Trzczińskiego Salno¹³⁴. Z drugą żoną miał syna Franciszka Ksawerego (zm. 1761), dziedzica na Salnie, męża Reginy Jeżewskiej, córki ławnika świeckiego Franciszka i Doroty z Lewald-Jeziarskich (ślub 27 II 1753 r.). Zmarł bezpotomnie, a Regina poślubiła Płaskowskiego¹³⁵.

3.2. Kariera jednostki czyli awans zaprzepaszczony — casus Elżanowskich

Z całą pewnością Elżanowscy herbu własnego (choć oczywiście nie nosili jeszcze tego nazwiska) byli rodziną osiadłą w ziemi świeckiej już pod koniec XIV wieku. W latach 1389 i 1404 występował tu Tycze Voks z Kawęczyna, pieczętujący się herbem z godłem

¹³¹ ADT, Lembarg AA003, s. 82; ADT, Wielkie Czyste AA001, k. 29v.; APT, Archiwum Szanieckich z Nawry 35, s. 31, 33–36, 41, 43, 131, 197–199, 201, 203, 207, 217, 219, 225, 227, 233, 235, 237, 239; 37, s. 159–161; APT, Akta rodziny Karwatów z Wichulca 60; APG, Sąd grodzki w Kiszporcu 28, k. 258; Bär, s. 199; *Urządnicy*, nr 701; *Urządnicy kujawscy...*, nr 1500.

¹³² ADT, Parafia pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Kielbasinie AA001, s. 54, 72; APG, Sąd grodzki w Kiszporcu 28, k. 258; Bär, s. 192.

¹³³ APG, Sąd grodzki w Kiszporcu 28, k. 258; M. Borkowska, op. cit., s. 268.

¹³⁴ APT, Archiwum Szanieckich z Nawry 35, s. 23, 205, 209, 221, 229–231, 330; 44, s. 57, 59–60, 69–70; 230, s. 105–108, 117–118, 127, 271–272; APG, Sąd grodzki w Kiszporcu 28, k. 258; 31, k. 45v.; S. Achremczyk, *Konfederacja grudziądzka...*, s. 111; Bär, s. 195; *Urządnicy*, nr 181, 699; *Urządnicy kujawscy...*, nr 860; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. XIX, Poznań 1897, s. 54.

¹³⁵ ADT, Radzyń Chełmiński AA003, s. 413; Bär, s. 195; Boniecki IX, s. 59.

w postaci ptasiej głowy. Jego synowie Tycze i Jurga osiedlili się w ziemi chełmińskiej, gdyż w 1406 r. pojawili się w źródłach jako sprzedający 10,5 łana w Łążyńcu¹³⁶. Tycze był wzmiankowany następnie jako właściciel Elżanowa¹³⁷, gniazda późniejszych Elżanowskich, które rodzina trzymała przynajmniej przez następne 350 lat.

W 1474 r. Elżanowo było w posiadaniu Macieja Elżanowskiego (być może wnuka Tycze). Dziećmi jego i nieznannej z nazwiska Katarzyny była zapewne występująca w 1519 r. trójka rodzeństwa: Katarzyna żona Jurgena Olkaw, pojawiająca się w źródłach tylko raz Jan oraz dziedzic Elżanowa — Maciej¹³⁸.

Maciej w 1519 r. nabył część Michałowa w powiecie brodnickim i dokupił część Elżanowa od Michała Olkaw, a w 1535 r. nabył od Krzysztofa Głińskiego 6 łanów w dobrach Rząd. Prawdopodobnie był też właścicielem części Rychnowa¹³⁹. Jego synami byli Szczęsny (wyst. 1533 r.¹⁴⁰), zapewne Mikołaj — właściciel Chełmońca, trzech łanów w Gajewie i dzierżawca części Turzna (wyst. 1533 1537, 1544 r.¹⁴¹) — oraz Maciej — protoplasta przyszłych pokoleń.

To właśnie ten ostatni (zm. przed 1561¹⁴²) rozpoczął powolny, rozłożony na kilka pokoleń awans społeczny rodziny, początkowo oparty na zgromadzeniu sporego majątku własnego. Macieja po raz pierwszy odnajdujemy w źródłach w 1544 r., już jako męża Katarzyny Osieczkowskiej¹⁴³, która zapewne wniosła mu w posagu część Osieczka. Występował też jako właściciel części Gajewa (z całą pewnością odziedziczonej wraz z Chełmońcem po bezpotomnym bracie), Ruszkowa w ziemi dobrzyńskiej, połowy dóbr Pruska Łąka i dwóch stawów w Szerokostawie. Najprawdopodobniej posiadał też Sumowo oraz Chelmonie, Szewę i część w Borównie. Oczywiście musiał być również właścicielem Elżanowa. Awans majątkowy Macieja był po części możliwy dzięki dochodom, jakie czerpał ze sprawowania funkcji podstarościego kowalewskiego. Pod koniec życia ożenił się ponownie — z Anną z Plemieckich (to właśnie Plemieccy trzymali wówczas starostwo kowalewskie). Potomkami z pierwszego małżeństwa byli: Tomasz, Salomon, Jerzy, Stanisław, Michał i Marcin, z drugiego — syn Jan i córka Dorota¹⁴⁴.

¹³⁶ Engel, s. 8–9, Taf. II, No. 95.

¹³⁷ D. Brauns, *Geschichte des Culmerlandes bis zum Thorner Freiden*, 2. Aufl., Thorn 1881, s. 146.

¹³⁸ APT, AmT., kat. II, IX/5, k. 39v; IX/6, k. 38v; *Akta Stanów Prus Królewskich*, t. V, cz. 1 (1506–1508), wyd. M. Biskup, „Fontes TNT”, t. 64, Warszawa–Poznań 1973, s. 320; *Matricularum Regni Poloniae. Summaria*, wyd. T. Wierzbowski, t. IV (1507–1548), cz. 1, Warszawa 1910, nr 3207; Maercker, s. 107.

¹³⁹ Maercker, s. 232, 664; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 31.

¹⁴⁰ APT, AmT., kat. II, IX/6, k. 38v.

¹⁴¹ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 21; Maercker, s. 265, 561.

¹⁴² APT, Akta m. Brodnicy 1, s. 97; Mercker, s. 497, 562.

¹⁴³ APT, AmT., kat. II, IX/6, k. 202.

¹⁴⁴ *MRPS*, t. V, cz. 2, wyd. J. Płoch, A. Rybarski i I. Sulkowska, Warszawa 1961, nr 5904, 7090; *Kronika benedyktynów toruńskich...*, s. 19; Maercker, s. 332, 436; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 102; Niesiecki IV, s. 5. Należy zaznaczyć, że z analizy źródeł wylania się dość skomplikowany, czasem nielogiczny, obraz genealogii Elżanowskich w tym okresie. Jest całkiem możliwe, że Tomaszów było dwóch: jeden był synem Macieja a drugi jego wnukiem. Jan — występujący jako brat przyrodni Tomasz — mógłby być w takim razie wnukiem Macieja.

O Salomonie, Stanisławie i Jerzym (wszyscy zm. po 1573) wiadomo jedynie, że odziedziczyli po ojcu po części Sumowa, podobnie jak Marcin (zm. przed 1560), który w 1558 r. występował także jako właściciel Świerczyn. Kolejny współwłaściciel Sumowa, Michał (zm. po 1570), miał synów Wojciecha, Stanisława i Tomasza, uczniów branieńskiego gimnazjum¹⁴⁵. Pierwszy z nich po ukończeniu szkoły (przyjęty 12 I 1596) został dworzaniem biskupa krakowskiego. Jego żoną była Helena Dulaska, córka Marcina, bratanica podskarbiego wielkiego koronnego. Z całą pewnością posiadali Szczuplinki, ale sprzedali je Maciejowi von Felden¹⁴⁶. O innych ich posiadłościach nic nie wiadomo, podobnie jak o tym czy mieli dzieci.

O bracie Wojciecha, Stanisławie, wiadomo jedynie, że 25 VII 1605 r. został przyjęty do gimnazjum w Braniewie¹⁴⁷, natomiast drugi brat, Tomasz (XII 1592–10 IX 1656), po ukończeniu szkoły wstąpił 1 XI 1604 r. do wileńskiego konwentu jezuitów. W 1617 r. otrzymał zgodę na przeniesienie do prowincji polskiej i osiadł w Jarosławiu, a następnie we Lwowie, gdzie miał swój udział w zakończeniu schizmy Ormian. Później był profesorem teologii w Lublinie, Toruniu, Kaliszu, Lwowie i Poznaniu oraz rektorem w Kamieńcu Podolskim i autorem dzieła z zakresu ustroju państwa¹⁴⁸.

Dziećmi Salomona, Stanisława lub Jerzego była czwórka rodzeństwa: Elżbieta (wyst. 1591 r.)¹⁴⁹, Katarzyna (zm. po 1617) — żona ławnika ziemskiego chełmińskiego i michałowskiego Hartmana Jabłonowskiego a następnie Szymona Łążyńskiego¹⁵⁰, Krzysztof (zm. po 1597), dziedzic części w Sumowie¹⁵¹ — oraz Maciej, również posiadacz części tej samej miejscowości, który w 1594 r. był mężem Eufrozyny Działyńskiej, ale wkrótce zapewne zmarł¹⁵².

Prawdopodobnie wnukiem Macieja — nie wiadomo czyim synem — był Joachim, występujący w 1594 r. jako nieżyjący już mąż Doroty Bystram. Mieli trzy córki, które znamy tylko jako panny: Barbarę, Annę i Elżbietę (występują w 1595 r.), synów: Ludwika (zm. po 1604) i Jerzego¹⁵³. Ten ostatni (zm. przed 25 X 1622) przed 1600 r. poślubił Helenę Bajerską. Był właścicielem 10 łanów w Nawrze (do 1600 r.) i Bagartu, który w 1604 r. sprzedał Januszowi Ostromeckiemu. Nie wiadomo gdzie później osiedli Elżanowscy. Jerzy odziedziczył też po ojcu kamienicę w Toruniu przy ul. Mostowej, jednak

¹⁴⁵ APT, Akta m. Brodnicy 1, s. 124, 217, 588, 684–686, 937; APG, Akta m. Malborka 1334, s. 75, 207; Baranowski, s. 53; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 54; H. Plehn, op. cit., s. 213; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 21, 131; Uruski III, s. 380.

¹⁴⁶ Dachnowski, s. 106, 468; Niesiecki IV, s. 4; Uruski III, s. 380; *Uczniowie — sodalisci...*, nr 447.

¹⁴⁷ *Uczniowie — sodalisci...*, nr 449.

¹⁴⁸ Ibidem, nr 450; P. Czaplewski, *Elżanowski Tomasz*, w: *PSB*, t. VI, pod red. W. Konopczyńskiego, Kraków 1948, s. 241; Niesiecki IV, s. 4.

¹⁴⁹ APT, AmT., kat. II, IX/13, k. 272.

¹⁵⁰ Ibidem; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA–009; *Urządnicy*, nr 117, 658.

¹⁵¹ APT, AmT., kat. II, IX/13, k. 272; Fontes VI–X, s. 543; *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 115.

¹⁵² APT, AmT., kat. II, IX/13, k. 272; APT, AmCh. 4, s. 647.

¹⁵³ APT, AmT., kat. II, IX/15, k. 57v; APT, AmCh. 4, s. 585; 6, s. 466; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry, dopływy.

sprzedał ją Ostromeckim w 1594 r. Miał trzech synów, o których źródła wspominają tylko raz: Jana, Macieja i Mikołaja¹⁵⁴.

Córka Macieja i Anny z Plemięckich, Dorota (zm. przed 23 VII 1583), przed 1561 r. poślubiła Stanisława Gluchowskiego. W tymże roku u Elżanowskich nastąpiły podziały rodzinne, w wyniku czego otrzymała od swej matki 10 łanów w Borównie, 4 łany w Szewie i 3,5 łana w Chelmoniu¹⁵⁵. Działy w Szewie i Chelmoniu rodzina wkrótce odzyskała, Borówno utraciła bezpowrotnie.

Rodzonym bratem Doroty był Jan (zm. po 1597, przed 1605¹⁵⁶), główny spadkobierca Macieja i główny kontynuator działań zmierzających do podniesienia rangi rodu. W chwili śmierci ojca musiał być nieletni, gdyż nazywany jest Juniorem Elżanowskim, a jego interesy reprezentował przyrodni brat Tomasz¹⁵⁷. Odziedziczył po ojcu Elżanowo (16 ł.) i części Chelmonia (2 ł.), Chelmońca (2 ł.), Osieczka (8 ł.) i Pruskiej Łąki (20 ł.) oraz Świerczyny (14 ł.), należące dawniej do jego bezpotomnego stryja¹⁵⁸. Był to więc majątek własny o wielkości 62 łanów kmiecych — ogromny jak na warunki ziemi chełmińskiej. Najbogatszy tu, Tomasz Sokołowski, posiadał tylko 8 łanów więcej¹⁵⁹. 11 VII 1572 r. swoje dwie najmniejsze części w Chelmoniu i Chelmońcu (wraz z młynem Marchewka) Jan sprzedał Tomaszowi za 25000 fl.¹⁶⁰ Bogactwo zapewne ułatwiało mu działalność publiczną, bo w 1597 r. spotykamy go jako ławnika ziemskiego chełmińskiego¹⁶¹. Karierę przerwała mu śmierć w wieku około czterdziestu lat. Pozostawił synów Łukasza i Stefana oraz córki Annę (zm. po 21 VII 1613) i Barbarę (zm. po 1643), oddane do klasztoru toruńskich benedyktynek¹⁶², oraz najprawdopodobniej Krystynę, wydaną za Waleriana Bystrama z Chelmonia¹⁶³.

Stefan — mąż Anny Stanisławskiej — odziedziczył po ojcu część Pruskiej Łąki. Zapewne przejął też jakiś inny majątek (Osieczek bądź Świerczyny), ale zdaje się, że go zamienił, bo w źródłach widnieje jako właściciel Kamionek Małych. W 1601 r. dokupił jeszcze (od Mochingerowej ze Strobandów) część Pruskiej Łąki, która do tej pory nie była w posiadaniu Elżanowskich. Następnie pomiędzy 1604 a 1606 rokiem wyprzedał swoje ziemie: Pruską Łąkę Bartłomiejowi Tylickiemu, a Kamionki Samplawskim. Ostatni raz został odnotowany w źródłach w 1609 r.¹⁶⁴, co pozwala domniemywać, że wziął

¹⁵⁴ APT, AmT., kat. II, IX/13, k. 271v.; IX/14, k. 354; IX/15, k. 57v.; APT, AmCh. 5, s. 427, 9, s. 423–427, 472, 494; J. Dygdała, Sz. Wierzchosławski, op. cit., s. 21–22; Maercker, s. 372; T. Garczyński, op. cit., s. 131.

¹⁵⁵ APT, AmT., kat. II, IX/12, k. 16–17; Maercker, s. 231, 497, 562.

¹⁵⁶ APT, AmCh. 6, s. 612; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA–017a, k. 10.

¹⁵⁷ Maercker uważa go za stryja Jana, ale zob. APT, Akta m. Brodnicy 1, s. 328.

¹⁵⁸ Baranowski, s. 61; APT, Akta m. Brodnicy 1, s. 913, 1000.

¹⁵⁹ Baranowski, s. 34–35; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 34–27, 43.

¹⁶⁰ Maercker, s. 213.

¹⁶¹ ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA–017a, k. 10; *Urządnicy*, nr 141.

¹⁶² APT, AmCh. 8, s. 58; Uruski III, s. 380; Boniecki V, s. 227; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 54, 58, 60; M. Borkowska, op. cit., s. 292–293; Fontes VI–X, s. 90.

¹⁶³ *Testamenty szlachty...*, s. 199; T. Garczyński, op. cit., s. 140.

¹⁶⁴ APT, AmCh. 8, s. 58; Maercker, s. 333, 535; Uruski III, s. 380.

udział w wyprawie na Moskwę i już z niej nie powrócił. Tłumaczyłoby to także nagłą potrzebę posiadania gotówki i sprzedanie dóbr ziemskich.

Dziedzicem Elżanowa i działu w Pruskiej Łące został Łukasz, w młodości uczeń braniewskiego gimnazjum (przyjęty 11 XI 1597 r.), który — jak się później okazało — zrobił największą karierę spośród członków swojej rodziny. Oczywiście musiał odziedziczyć inne składniki sporego majątku ojca, jednak dość aktywnie obracał on nieruchomościami i nie był wzmiankowany ani jako właściciel Osieczka, ani Świerczyn. Pojawiał się za to jako posiadacz 60–lanowych dóbr Pień. W 1604 — tak jak brat — pozbył się działu w Pruskiej Łące. Zainwestował za to w 1606 r. w kamienicę w Toruniu (przy kościele św. Jana). Wprawdzie sprzedał ją po pięciu latach, ale rok 1612 przyniósł mu nominację na chorążego chełmińskiego — urząd honorowy, lecz niosący za sobą prestiż oraz wiele dodatkowych funkcji i obowiązków publicznych. Dlatego też w 1613 r. Łukasz sprzedał Pień benedyktynom chełmińskim (za 13000 zł) i nabył dom przy ul. Piekary w Toruniu (posiadał go do 1630 r.)¹⁶⁵. Elżanowski brał udział w pracach wielu komisji, w spotkaniach najwyższych urzędników prowincji, kilkakrotnie był deputatem do Trybunału Skarbowego Radomskiego. Posłował na sejm 1616 r., gdzie w interesie wielkich miast pruskich żądał zamknięcia komory celnej w Fordonie. Poza tym brał udział w obradach parlamentu Rzeczypospolitej w latach: 1618, 1620, 1621, 1626, 1627, 1628, 1629. Jego aktywność polityczna i kontakty zaowocowały nominacją na kasztelanię chełmińską w 1636 r.¹⁶⁶ Najprawdopodobniej żenił się aż czterokrotnie: z Katarzyną Lichtjanówną, wdową po Janie Ostromeckim (śl. przed 1607), z nieznaną z imienia Dulską, następnie z również nieznaną Plemięcką (być może Zofią) oraz z Zofią Lubodziecką wdową po Fabianie Lichtjanie¹⁶⁷. Według Dachnowskiego dzieci urodziła mu tylko Plemięcka: syna Władysława (który nie występuje w innych źródłach, czego przyczyną mogła być przedwczesna śmierć) oraz córki Zofię, Katarzynę i nieznaną z imienia. Informacje te powtórzyli późniejsi heraldycy oraz współcześni autorzy opracowań¹⁶⁸. W gnieździe rodu w kolejnych latach pojawiają się synowie bratanka Łukasza — Joba¹⁶⁹. Łukasz zmarł 27 IV 1637 r. nie pozostawivszy męskiego potomka.

¹⁶⁵ Maercker, s. 232, 333; *Uczniowie — sodalishi...*, nr 448; *Kronika benedyktynek chełmińskich*, wyd. W. Szoldrski, Pelplin 1937, s. 145, 171; *Kronika benedyktynek chełmińskich (1578–1619)*, wyd. T. Glemma, „Zapiski TNT”, t. VII, 1926, nr 2, s. 51; *Urzędnicy*, nr 10; K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo...*, s. 187.

¹⁶⁶ P. Czaplewski, *Elżanowski Łukasz*, w: *PSB*, t. VI, pod red. W. Konopczyńskiego, Kraków 1948, s. 240; F. Mincer, *Elżanowski Łukasz*, w: *SBPN*, t. 1: A–F, pod red. S. Gierszewskiego, Gdańsk 1992, s. 387; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 65, 73, 76; A. Mańkowski, *Jan Lipski, biskup chełmiński (1635–1639)*, „Zapiski TNT”, t. V, 1922, nr 9, s. 140; I. Hoppe, *Geschichte des ersten schwedisch–pölnischen Krieges in Preussen*, Leipzig 1887, s. 701–702; Dachnowski, s. 172; Niesiecki IV, s. 4; Boniecki V, s. 227; Uruski III, s. 380; *Urzędnicy*, nr 49.

¹⁶⁷ APT, AmCh. 5, s. 453; 6, s. 854; 8, s. 675; ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 11, k. 267; ADP, B III 15, k. 17, 19, 24v.; ADP, Culmensia, C13, s. 336; Fontes VI–X, s. 89, 269; Dachnowski, s. 172, 481 (przypp. 1105.); Niesiecki IV, s. 4; P. Czaplewski, *Elżanowski Łukasz...*, s. 240; *Testamenty szlachty...*, s. 195–201; T. Garczyński, op. cit., s. 61.

¹⁶⁸ Dachnowski, s. 172; Boniecki V, s. 227; P. Czaplewski, *Elżanowski Łukasz...*, s. 240.

¹⁶⁹ Maercker, s. 232; Fontes VI–X, s. 89.

Pochowano go w kościele w Wielkiej Łące¹⁷⁰. Wracając do jego pozycji majątkowej, to uchwytne w źródłach jest tylko posiadanie przez niego Elżanowa. Zaskakujące jest jednak, że synowie jego bratanka Joba pojawiali się w kolejnych latach jako współwłaściciele kilku wsi, na których ich ojciec nie występował. Zapewne ten ostatni — zdaje się jedyny spadkobierca Łukasza — odziedziczył pod koniec życia jego majątek a następnie podzielił równo pomiędzy synów. Spadek po kasztelanie składał się zapewne z: Elżanowa z Tobulką, Gołot i Bolumina a być może także części Gajewa.

Nie wiemy nic o owych nieznanach z imienia córkach Łukasza. Być może jedną z nich była Magdalena, która w 1623 r. była żoną Stanisława Rogalińskiego¹⁷¹. O Zofii (zm. po 1685) wiemy, że w 1632 r. pojawiła się jako małżonka Waleriana z Wichulca Jabłonowskiego, a w 1644 r. była już ponownie zamężna — z Ludwikiem Głuchowskim¹⁷². Katarzyna została być może żoną Szczęsnego Sierakowskiego¹⁷³.

* * *

Druga linia rodziny wzięła swój początek od kolejnego z synów Macieja (występującego w połowie XVI wieku) — Tomasza (zm. po 1587), który odziedziczył większość majątku ojca. Pierwszy raz występuje w 1559 r., kiedy to doszło to wymiany pomiędzy nim a jego trzebr braćmi — w zamian za dział w Sumowie, otrzymał część Chelmonia. Wiadomo też, że wszedł w posiadanie Szewy oraz części Chelmonia i Gajewa. Jak już wspomniano, w 1572 r. powiększył swoje działy w Chelmoniu i Chelmońcu a dodatkowo kupił młyn Marchewka. Jego żoną była nieznaną z nazwiska Regina¹⁷⁴. Z pewnością mieli syna Wojciecha i córkę Helenę (zm. po 1609), żonę Krzysztofa Pluświcz¹⁷⁵.

Wojciecha już w 1561 r. odnotowano jako właściciela części w Sumowie. Później odziedziczył po ojcu działy w Chelmoniu, Chelmońcu i Szewie, a być może również w Gajewie¹⁷⁶. Z nieznannej żony miał synów Joba i Jana¹⁷⁷. O tym ostatnim wiemy jedynie, że był właścicielem Chelmonia i zapewne zmarł bezpotomnie. W jego dobrach dziedzicznych Elżanowskich później nie spotykamy¹⁷⁸.

Job (zm. po 1653) pojawił się w źródłach jako mąż Elżbiety Głuchowskiej i właściciel działów w Chelmoniu i Ostrowitem, a może także i w Gajewie. Dzięki ożenkom wszedł też w posiadanie Fałęcina i części Głuchowa, więc jego majątek ziemski był

¹⁷⁰ *Urządnicy*, nr 49; ADP, Culmensia, C13, s. 346; *Testamenty szlachty*..., s. 198–199.

¹⁷¹ Biblioteka Ossolineum, 3179/II, k. 56v.

¹⁷² ADT, Sarnowo AA–001, k. 26v, 27, 27v, 30v, 32v, 36, 37; APT, AmCh. 11, k. 123; Fontes VI–X, s. 546; *Testamenty szlachty*..., s. 198.

¹⁷³ *Testamenty szlachty*..., s. 199.

¹⁷⁴ APT, Akta m. Brodnicy 1, s. 124, 217, 328, 818, 821; APT, AmT., kat. II, IX/8, k. 39, 161v; IX/10, k. 138, 170v, 255; IX/13, k. 47v; Baranowski, s. 60–61; Plehn, op. cit., s. 211, 213; Uruski, t. III, s. 380; *Słownik historyczno-geograficzny*..., s. 21, 124; Maercker, s. 213.

¹⁷⁵ APT, AmCh. 8, s. 30; ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 2, k. 182.

¹⁷⁶ Baranowski, s. 53; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej*..., s. 54; Boniecki V, s. 227; Uruski III, s. 380.

¹⁷⁷ Ustalono na podstawie następstwa dziedziczenia w Chelmoniu i Chelmońcu.

¹⁷⁸ Fontes VI–X, s. 89–91.

znaczny. Z małżeństwa z Elżbietą miał synów: Waleriana oraz Jakuba i Łukasza, którzy stworzyli dwie, znacznie rozrodzone w XVIII wieku linie rodziny. Pod koniec życia ponownie wszedł w związek małżeński — z Heleną Rudnicką, z którą miał córkę Annę, żonę ławnika chełmińskiego Andrzeja Piwnickiego (śl. po 1649, przed 1652)¹⁷⁹. Jak już wspomniano, Job pod koniec życia odziedziczył dobra ziemskie po kasztelanie Łukaszu.

Walerian (zm. przed 1658), który został dziedzicem Elżanowa i części Ostrowitego, w młodości przebywał na dworze królewskim, gdzie był ponoć podkomorzym JKM. Wtedy zapewne wystarał się o nadanie mu dwóch jednowioskowych królewszczyzn — Gronowa i Paparzyna. Żonaty był z Konstancją Dulską, która dała mu syna Jana (ur. ok. 1651 r.)¹⁸⁰.

Janowi nie udało się objąć po ojcu Gronowa i Paparzyna. Starał się — na tyle na ile było to możliwe przy jego zasobach materialnych — aktywnie działać politycznie: bywał deputatem do trybunałów radomskiego i lubelskiego oraz marszałkiem sejmików generalnych i posłem na sejm. Być może wypełnianie tych funkcji doprowadziło Jana do pewnego kryzysu finansowego i zmusiło go do pozbycia się części Elżanowa — w 1682 r. właścicielem był jego stryj, Łukasz Elżanowski¹⁸¹. W 1686 r. wypełnianie funkcji komisarza na trybunał radomski z województwa malborskiego przypadkowo przyniosło Janowi rozgłos w całej Rzeczypospolitej. Trybunał, mianowicie, nałożył na Elżanowskiego oraz na podskarbiego pruskiego Władysława Łosia grzywnę za zwłokę w ściąganiu i rozliczeniu podatków uchwalonych 3 lata wcześniej. Dodatkowo kara została nałożona na Jana po tym, jak próbował zaprotestować przeciw nakładaniu na prowincję podatków i zwrócić uwagę na to, że Prusacy płacą podatki w monecie o większej wartości, niż ta używana w Koronie, więc *de facto* płacą więcej. Jako komisarz Elżanowski miał prawo weta, a tymczasem jego wystąpienie poskutkowało nałożeniem kary finansowej. W następnych miesiącach szlachta pruska gremialnie ujęła się za Elżanowskim podczas sejmików partykularnych. Pomorzanie zapowiedzieli, że na generale, z miłości dla dobra publicznego, stawiają się *viritem*, by bronić komisarza, akcentując przy tym dbałość nie tylko o sprawiedliwość, lecz także o honor i prawo do weta. Zapowiedziano, że dopóki sejm nie anuluje dekretu trybunału, dopóty szlachta nie będzie płacić żadnych podatków. Na sejmiku generalnym w Kowalewie za Elżanowskim ujął się nawet biskup chełmiński Jan Kazimierz Opaliński, który podkreślił jego uszczerbek na honorze. Cała sprawa nabrała ogólnokrajowego charakteru, gdyż szlachta prowincji na tymże generale zaczęła wykorzystywać casus Elżanowskiego dla promowania swoich autonomistycznych ideałów: domagano się uniezależnienia skarbu pruskiego od

¹⁷⁹ APT, AmCh. 9, s. 698; ADP, B V 16, k. 49, 74v.; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry, dopyły; *Diecezja chełmińska. Zarys...*, s. 244; Dachnowski, s. 172; Niesiecki IV, s. 4–6; Uruski III, s. 380; *Urządnicy*, nr 168.

¹⁸⁰ Fontes VI–X, s. 89; *Opis królewszczyzn w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664*, wyd. J. Paczkowski, „Fontes TNT”, t. 32, Toruń 1938, s. 1–2; *Inwentarz aktów sejmikowych...*, s. 57; Maercker, s. 232; Niesiecki IV, s. 6; Uruski III, s. 380; *Testamenty szlachty...*, s. 322.

¹⁸¹ *Inwentarz aktów sejmikowych...*, s. 55, 57, 197, 217; Maercker, s. 232; W. Szoldrski, *Z dziejów dominikanów w Toruniu*, „Zapiski TNT”, t. VIII, 1929, nr 2, s. 58–59; Boniecki V, s. 227; Niesiecki IV, s. 4–6; Uruski III, s. 380.

koronnego oraz — co za tym idzie — podskarbiego pruskiego od koronnego. Co ciekawe, generał nie poparł bojkotu Pomorzian i zgodził się na płacenie podatków, a w imieniu województwa malborskiego gotowość taką wyraził sam Elżanowski. Z sejmiku wysłano, pod przewodnictwem biskupa chełmińskiego, poselstwo do króla. Jan III był wystraszony buntem szlachty, ale zarazem nie chciał wprost przeciwstawiać się wyrokowi trybunału. Zdawał sobie jednak sprawę, że ukaranie Elżanowskiego było idealnym pretekstem dla propagowania ideałów autonomistów pruskich oraz groziło zrywaniem sejmików i anarchią w prowincji. I rzeczywiście przez kolejne 2 lata (do grudnia 1689 r.) genery lub poprzedzające je sejmiki partykularne były zrywane. W miarę upływu czasu następowało jednak stopniowe uspokojenie nastrojów a szlachta w coraz bardziej wyważony sposób wstawiała się za Elżanowskim, który sam zresztą nawoływał do zachowania spokoju¹⁸².

Jan był mężem Konstancji Czarlińskiej, z którą miał dwóch synów Michała i Samuela oraz córkę Barbarę. Zmarł w 1688 r. i został pochowany w kościele dominikanów w Toruniu¹⁸³.

Barbara wyszła ponoć za syna kuzyna swojego ojca, Adama (syna Jakuba, wnuka Joba) — być może była to jakaś próba przeciwdziałania dalszemu rozdrabnianiu majątku i postępującej pauperyzacji rodziny. O Michale niewiele wiadomo. Zdaje się, że zmarł krótko po ojcu, Samuel natomiast ożenił się ze swoją powinowatą Joanną Czarlińską i miał z nią syna Wojciecha i nieznaną z imienia córkę¹⁸⁴.

Wojciech (zm. po 13 I 1778), dziedzic dwóch niewielkich części Ostrowitego, a więc szlachcic niezbyt zamożny, żenił się dwukrotnie. 15 X 1728 r. jego wybranką została Ewa Chudzińska. Ich dzieci: Kazimierza (chrzest 15 III 1735), Katarzynę Mariannę (chrzest 2 IV 1732), Agnieszkę Mariannę (chrzest 30 I 1734) oraz Józefa Kacpra (chrzest 2 I 1729), który dożył dorosłości i wiadomo, że w 1789 r. był nieposesjonatem, Stanisława (ur. 1769), kadeta w Berlinie, i Wincentego (ur. 1773) — znamy z archiwów kościelnych. Ich istnienie (z jednym wyjątkiem) zostało bowiem odnotowane wyłącznie przy chrzcie. Około 1740 r. Wojciech ożenił się ponownie — z nieznaną z nazwiska Katarzyną (1715–20 XI 1775) — i miał z nią niewzmiankowanego później syna Franciszka Wiktora (chrzest 30 IX 1743) i córkę Elżbietę Mariannę (chrzest 30 VII 1747). W 1746 r. Wojciech sprzedał jeden z działów Ostrowitego Józefowi Bystramowi. W kolejnych latach na drugiej części urzędowała wdowa po nim, a następnie najmłodsza córka Elżbieta, która 24 XI 1783 poślubiła nieszlachcica Michała Rosickiego¹⁸⁵.

Drugi z synów Joba, Jakub (zm. po 1667), odziedziczył po ojcu działy w Gajewie, Ostrowitem i Chelmoniu. Wprawdzie w 1644 r. jako nabywca tych dóbr (za 13000 zł) występował Andrzej Pawłowski, ale Jakub musiał zatrzymać jakieś części Chelmonia

¹⁸² S. Achremczyk, *Życie polityczne...*, s. 288–290; idem, *Życie sejmikowe...*, s. 77.

¹⁸³ W. Szoldrski, *Z dziejów dominikanów...*, s. 58–59; Boniecki V, s. 227; Niesiecki IV, s. 4–6; Uruski III, s. 380; *Testamenty szlachty...*, s. 322.

¹⁸⁴ Niesiecki IV, s. 6; W. Szoldrski, *Z dziejów dominikanów...*, s. 58–59; Niesiecki IV, s. 4–6; Uruski III, s. 380; *Inwentarz aktów sejmikowych...*, s. 217.

¹⁸⁵ ADT, Ostrowite AA001, k. 5v, 12v, 18, 46, 93, 128v; ADT, Kowalewo AA001; Bär, s. 35, 216–217.

i Ostrowitego. Dodatkowo spotykamy go jako właściciela Bolumina oraz części Boluminka i Gołot. Zapewne miał też niewielki dział w Elżanowie. Był żonaty z Barbarą, córką Samuela Piwnickiego, która urodziła mu syna Adama i córki Teresę i Mariannę¹⁸⁶. Teresa (zm. po 8 IX 1712) wyszła za Stanisława Orłowskiego, dziedzica Konojadek (ślub przed 27 XII 1695)¹⁸⁷, natomiast Marianna przed 28 II 1700 r. poślubiła Stanisława Wojciecha Leskiego, syna Łukasza, spadkobiercę Kłęczkowa i Łyńca¹⁸⁸.

Adam (zm. 21 VI 1733) odziedziczył po ojcu części w Ostrowitem i Chelmoniu (tzw. Elżanowszczyzna) i być może w Elżanowie. Zdaje się, że przejawiał duże zaangażowanie w sprawy polityczne kraju, a jego aktywność zaowocowała pierwszą od niemal dziewięćdziesięciu lat nominacją urzędniczą w rodzinie — we wrześniu 1720 r. występował jako ławnik ziemski michałowski. Z małżeństwa ze wspomnianą już Barbarą Elżanowską, córką Jana i Konstancji z Czarlińskich, miał syna Rafała¹⁸⁹.

Rafał (zm. po 21 VIII 1777) otrzymał w spadku części Elżanowa i Chelmonia, gdzie ponoć dopuszczał się różnych gwałtów na majątku swojego sąsiada Michała Paprockiego. Wiadomo również, że był właścicielem części w Trzebczu. 21 XI 1735 r. ożenił się z Barbarą Cissowską z Mileszew (1714–25 I 1794), córką Andrzeja. Wkrótce urodził im się syn Franciszek Salezy (chrzest 21 II 1737) i córka Antonina Zofia (chrzest 19 IV 1738) — oboje zapewne zmarli w dzieciństwie. W 1739 r. Rafał zdecydował się na sprzedaż części w Trzebczu. W kolejnych latach Elżanowskim urodziły się dwie kolejne dziewczynki, które prawdopodobnie również nie dożyły dorosłości: Katarzyna Scholastyka (chrzest 23 IV 1741 r.) i Marianna Teresa (chrzest 6 XI 1742 r.). Później mieli nieznaną z imienia córkę (1744–21 VIII 1777) i syna Jana Chryzostoma (chrzest 17 I 1745, zm. p. 4 XI 1783) oraz zmarłego młodo Jakuba (chrzest 25 VII 1746). W 1754 r. Rafał sprzedał Elżanowszczyznę Andrzejowi Jaskuleckiemu za 24000 fl. Spośród dzieci Elżanowskiego przeżył go tylko jeden syn — Jan, który jeszcze kilka lat po śmierci ojca pojawiał się w źródłach wraz z matką. Nic więcej o nim nie wiadomo¹⁹⁰.

Jak już wspomniano, Job miał jeszcze jednego potomka, Łukasza, dziedzica Gajewa i części Gołot, nabywcę Elżanowa z Tobulką, posła na sejm w 1648 r. Był także właścicielem Stablewic i posesorem dóbr Windak, zastawionych mu przez jego powinowatych Gluchowskich. Zapewne miał też niewielki dział w Ostrowitem. Żenił się dwukrotnie: najpierw z Elżbietą Wolską, później — w 1680 r. — z Krystyną Szenick. To najprawdopodobniej z pierwszego małżeństwa miał córkę Barbarę, żonę Władysława Borzymińskiego,

¹⁸⁶ ADP, B V 16, k. 49, 74v.; ADP, Monastica, Toruń — Dominikanie 1, k. 46, 49v.; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA–005; APT, Dom. Tor. 36, k. 326–326v.; AGAD, ASK, dział I, t. 52, k. 361v.; Fontes VI–X, s. 288; Niesiecki IV, s. 6; Uruski, III, s. 380; *Testamenty szlachty*..., s. 248, 301.

¹⁸⁷ ADT, Lembarg AA001, k. 52, 52v.; AA002, k. 12, 22, 28, 40v.; AA003, k. 19v., 25; Niesiecki IV, s. 6.

¹⁸⁸ ADT, Sarnowo AA002, k. 18v.–19; Niesiecki IV, s. 6.

¹⁸⁹ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 35, s. 449; ADT, Chelmża AA001, k. 59; Niesiecki IV, s. 6; *Urządnicy*, nr 696; A. Mańkowski, *Akt konfederacji grudziądzkiej z 1696 r.*, „Zapiski TNT”, r. 8 (1931), nr 9–10, s. 293; Maercker, s. 213.

¹⁹⁰ ADT, Lembarg AA004, k. 49v., 137; ADT, Kowalewo AA001; ADT, Toruń AE001, k. 38, 74; Bär, s. 192, 199, 204; Maercker, s. 112, 213, 232; Niesiecki IV, s. 6.

i synów Macieja (zm. bezpotomnie, zapewne młodo), Stanisława, Adama i Wojciecha, z drugiego natomiast córkę Konstancję Orłowską, później Różańską¹⁹¹.

Stanisław (zm. po 1711 r.) — nie wiadomo kiedy i w jaki sposób — został właścicielem całych dóbr lub działów w Kończewicach oraz być może w Obrębie i Pluskowesach. W 1694 r. poślubił Mariannę Trebnic, córkę Jana i Katarzyny Kęsowskiej. Wszystkie ich dzieci zmarły młodo, a byli to: Aleksander (1697–VII 1701), Benedykt (chrzest 30 VI 1698), Walerian (chrzest 9 X 1699), Konstancja (chrzest 23 II 1701), Jakub (chrzest 9 VII 1702) i Marianna (chrzest 6 IX 1704)¹⁹².

Dziedzic Gajewa i Gajewka, Adam (zm. ok. 1726), pierwszy raz ożenił się w 1681 r. z Konstancją Szeniacką i pozostawił synów Jana i Jakuba Antoniego (zm. przed 1787)¹⁹³, który objął po nim Gajewo. Do 1746 r. był też współwłaścicielem niewielkiego działu w Ostowitem. Z pewnością żenił się dwukrotnie. Z pierwszą żoną Teresą Ostrowską miał syna Pawła i jeszcze czworo nieznanymi dziećmi, być może Jana, Augustyna (zm. 11 V 1764), Mateusza i Praksedę. Z drugiego małżeństwa, z Magdaleną Tokarską (późniejszą żoną Tomasza Piwnickiego), pozostawił syna Adama i córkę Magdalenę, żonę nieznanego Wyszowatego¹⁹⁴.

Współdziedzicem Gajewa był Paweł, jednak od 1787 r. przestał być tamtejszym posesjonatem (może umarł?)¹⁹⁵. Jan (zm. po 1764) był może posiadaczem jakiegoś działu w Wichorzu, jednak zdaje się, że się go pozbył i przeniósł się do ziemi dobrzyńskiej. Był żonaty z Franciszką Rętfińską i miał z nią bezpotomnego syna Łukasza oraz córkę Joannę (chrzest 4 III 1752)¹⁹⁶. Mateusz występował jedynie jako mąż nieszlachcianki Agnieszki Żeglarskiej (śl. 31 I 1764)¹⁹⁷, natomiast Prakseda 16 II 1735 poślubiła Józefa Liberackiego¹⁹⁸.

Najmłodszy syn Jakuba, Adam Ksawery, do 1787 r. współwłaściciel, a od tego roku właściciel Gajewa, był oficerem wojsk pruskich. Jego żoną była Karolina z Brüsewitzów. W latach 1790–92 występowała jako właścicielka dóbr Cielęta¹⁹⁹.

¹⁹¹ ADP, B V 16, k. 49, 74v.; ADP, Mańkowski, z. 31, s. 13; AGAD, ASK, dział I, t. 52, k. 361v.; *Taryfy...*, s. 15, 31; Boniecki V, s. 227; Fontes VI–X, s. 32, 57; Niesiecki IV, s. 5–6; *JGKP*, t. XI, pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1890, s. 170; t. XIII, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1893, s. 545.

¹⁹² APT, Archiwum Szanieckich z Nawry 127, s. 3; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 32, 38; ADT, Akta Benedyktynk Toruńskich, MA–014; ADT, Chelmża AA–001, k. 12, 19, 29, 40, 49, 56, 59, 62; Boniecki V, s. 227; Niesiecki IV, s. 5; *Testamenty szlachty...*, s. 359.

¹⁹³ ADP, Mańkowski, z. 31, s. 13; ADT, Chelmża AA001, k. 59; ADT, Wielkie Czyste AD001, k. 15v.; Bär, s. 209; Boniecki V, s. 227; Niesiecki IV, s. 5.

¹⁹⁴ ADT, Toruń AE001, k. 22; Bär, s. 209; Niesiecki IV, s. 5; Uruski III, s. 380; E. v. Żernicki–Szeliga, *Geschichte des polnischen Adels nebst einen Anbange: Vasallenliste des 1772 Preussens huldigen polnischen Adels in Westpreussen*, Hamburg 1905, s. 22; Ledebur, 1. Bd, s. 200.

¹⁹⁵ Bär, s. 209.

¹⁹⁶ ADT, Wielkie Czyste AA001, k. 70v.; Niesiecki IV, s. 6.

¹⁹⁷ ADT, Lembarg AA004, k. 161, 164 v.

¹⁹⁸ ADT, Ostrowite AA001, k. 74v.

¹⁹⁹ Bär, s. 207, 209; E. v. Żernicki–Szeliga, *Geschichte des polnischen Adels...*, s. 22; idem, *Der polnische Adel...*, 1. Bd, s. 241; Niesiecki IV, s. 5; Uruski III, s. 380.

Drugim synem Adama z Gajewa był — jak już wspomniano — Jan. Przy podziale ojcowizny przypadło mu Gajewko. Z pierwszą żoną, Konstancją Odrowską miał synów Franciszka (bezpotomny) i Floriana oraz córki Ludwikę i Katarzynę, żonę Józefa Stępowskiego. 6 II 1721 r. ożenił się ponownie — z Joanną Orłowską, która urodziła mu córkę Annę (chrzest 3 VII 1731)²⁰⁰.

Jedynym synem Jana, który doczekał się potomków był więc dziedzic Gajewka — Florian (zm. po 4 XI 1783), który dzierżawił także sołectwo w Dubielnie. W 1741 r. poślubił Agnieszkę Zakrocką. W 1764 r. wraz z synami Andrzejem i Mikołajem — podpisał elekcję Poniatowskiego. Mikołaj wkrótce zmarł, a Florian z Andrzejem i najmłodszym synem Fabianem (chrzest 23 I 1748) przenieśli się do Demlina w województwie pomorskim. Andrzej ożenił się z nieznaną z nazwiska Anną. Synem któregoś z braci był występujący w 1786 r. Karol²⁰¹.

Pozostała jeszcze do omówienia ostatnia linia potomków Joba, mianowicie gałąź zapoczątkowana przez jego wnuka Wojciecha, syna Łukasza. Wojciechowi przypadły w spadku Elżanowo (zapewne spora jego część) i Tobulka oraz część Gajewa i być może niewielki dział w Ostrowitem. W 1693 r. występował u boku swej żony Zofii Gretz jako właściciel Stolna. Zapewne posiadał też części w Kantyle i Świeciu. Pod koniec XVII wieku sprzedał swój dział w Gajewie, a w 1700 r. kupił Zboinek w ziemi dobrzyńskiej i tam ponoć osiadł. Pod koniec życia sprzedał Elżanowo (za 25000 fl.) i Tobulkę Jakubowi Zboińskiemu. Pozostawił ośmioro dzieci: franciszkanina Józefa, Stanisława i Łukasza (obaj bezpotomni), żonę Wawrzyńca Białobrzeskiego — Konstancję, żonę Andrzeja Ostrowskiego — Ludwikę Anastazję (ur. 1693), Antoniego — emigranta do Wielkopolski, który w 1746 r. był mężem Jadwigi Pogorzelskiej, oraz Franciszka i Ignacego²⁰².

Urodzony około 1700 r. Franciszek wyemigrował do ziemi łęczyckiej, gdzie poślubił Antoninę Grzybowską (ok. 1720 r.), z którą miał dwóch synów Wojciecha i Franciszka oraz córki Mariannę Mniszewską i Agnieszkę Nojdecką. Łęczycka linia rodu istniała tam jeszcze w połowie XIX wieku i wydaje się, że decyzja Franciszka o zmianie miejsca zamieszkania okazała się słuszna: jego potomkowie uzyskiwali nominacje na urzędy w kancelarii grodzkiej i byli właścicielami kilku wiosek²⁰³.

Ostatnim synem Wojciecha, którego losy nie zostały jeszcze opisane, był Ignacy, mąż Barbary ze Stępowskich, spadkobierca części w Kantyle oraz Świeciu i zapewne

²⁰⁰ ADT, Wielkie Czyste AD001, k. 15v.; ADT, Parafia pw. św. św. Kosmy i Damiana w Okoninie AA001, k. 67v.; Niesiecki IV, s. 5; Uruski III, s. 380.

²⁰¹ ADP, Mańkowski, z. 16 (parafia Wysin), s. 79; z. 35 (parafia Skarszewy), s. 6; z. 38, s. 54; ADT, Kowalewo AA001; *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614 z uwzględnieniem późniejszych do r. 1759 inwentarzy*, wyd. ks. A. Mańkowski, „Fontes TNT”, t. 22, Toruń 1927, s. 132; *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1759*, wyd. R. Mienicki, „Fontes TNT”, t. 47, Toruń 1959, s. 123–124; Boniecki V, 227; Niesiecki IV, s. 5, 7; Uruski III, s. 380; *JGKP*, t. II, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1881, s. 169.

²⁰² Teki Dworaczka: Grodzkie i ziemskie/Poznań/Inskrypcje/XVII/XVIII wiek, 6915 (nr 1313), 15527 (nr 1286); ADP, Mańkowski, z. 38, s. 28; Bär, s. 209, 222; Maercker, s. 232, 557; Boniecki V, s. 228; Niesiecki IV, s. 5; Uruski III, s. 380; *Pralaci i kanonicy...*, s. 38.

²⁰³ Boniecki V, s. 228; Niesiecki IV, s. 5–6; Uruski III, s. 380.

w Ostrowitem. Jego syn Józef, dziedzic na Kantyle i Świeciu, wybrał drogę kariery duchownej i osiągnął tytuł kanonika chełmińskiego. W 1762 r. sprzedał swój majątek ziemski²⁰⁴. Drugi syn Ignacego, Maciej, osiadł na części Ostrowitego. 22 VII 1722 r. wziął ślub z Marcjaną Białobłocką, która najprawdopodobniej była jego drugą żoną. W 1746 r. sprzedał swój dział w Ostrowitem Józefowi Bystramowi i być może został nieposesjonatem, choć próbował ten stan zmienić i — nie wiadomo z jakiego tytułu — rozpoczął z Kruszyńskimi — oczywiście zakończony niepowodzeniem — spór o Nawrę. Dziećmi Macieja z drugiego małżeństwa byli Bartłomiej Mateusz (chrzest 30 XII 1734, zm. po 1798), Ewa (chrzest 20 XII 1734), Elżbieta (chrzest 12 I 1730), którą w 1790 r. odnotowano jako właścicielkę jednego łana w Ostrowitem, oraz Antoni (chrzest 12 VII 1732), który zapewne przeniósł się na Pomorze i najprawdopodobniej zamieszkał na przedmieściach Skarszew. Miał nieznaną z nazwiska żonę Joannę, z którą uczestniczył w 1800 r. w pogrzebie ich nieznanego z imienia dziecka²⁰⁵.

Na koniec należy pokrótce opisać dzieje Elżanowskich, których powiązań genealogicznych z pozostałymi członkami rodziny nie udało się ustalić. W 1561 r. na części Turzna pojawiła się Anna (zm. po 1584), późniejsza żona Mikołaja Pałuckiego²⁰⁶. Któryś z Elżanowskich był w 1598 r. posesorem dóbr Młyniec w ziemi dobrzyńskiej²⁰⁷. W 1579 r., jako żona Jakuba Orłowskiego (synowa ławnika ziemskiego chełmińskiego Macieja), została odnotowana Barbara z domu Elżanowska, matka Macieja, Bartłomieja, Jakuba, Katarzyny i Heleny²⁰⁸.

Również w XVII wieku żyli Elżanowscy, których rodziców nie udało się ustalić. W maju 1649 r. zmarła Anna, córka niezidentyfikowanego Elżanowskiego i Bagniewskiej, dwórka starościny białoborskiej Teresy Dzierżkowej. Pochowano ją w Byszewie²⁰⁹. W 1682 r. ślub z Adamem Chrzanowskim wzięła Regina²¹⁰, a w 1691 r. pojawiła się Barbara, żona Stanisława Tulibowskiego²¹¹. W źródłach wystąpili też Zofia (1692)²¹² i Sebastian (zm. 1711)²¹³.

W XVIII wieku, w którym to rodzina uległa znacznemu rozrodzeniu, ale też dla którego dysponujemy dużą ilością źródeł, przypadków niepełnej identyfikacji faktów genealogicznych jest zdecydowanie więcej. O Barbarze Elżanowskiej wzmiankuje źródło z 7 II 1723 r., przy okazji jej ślubu z Aleksandrem Białobłockim²¹⁴. W 1746 r. jako

²⁰⁴ Ibidem; Bär, s. 221; *Prałaci i kanonicy...*, s. 38.

²⁰⁵ ADT, Ostrowite AA001, k. 1, 4, 5v., 7v., 8v.; ADT, Płowęż AA001, k. 39v., 40, 40v.; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 127, k. 33, 76v.; ADP, Mańkowski, z. 35, s. 3; Niesiecki IV, s. 6; Boniecki V, s. 228; Bär, s. 39, 217.

²⁰⁶ APT, Akta m. Kowalewa 6, k. 1v; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 138.

²⁰⁷ *Inwentarz dóbr stolonych biskupstwa włocławskiego*, wyd. L. Żytkowicz, „Fontes TNT”, t. 36, Toruń 1950, s. 45, 47–48.

²⁰⁸ APT, AmCh. 4, s. 60; *Urządnicy*, nr 131.

²⁰⁹ *Testamenty szlachty...*, s. 227.

²¹⁰ APT, Parafia rzymskokatolicka Unisław 1.

²¹¹ Niesiecki IV, s. 6.

²¹² ADP, Mańkowski, z. 38, s. 28.

²¹³ ADP, Mańkowski, z. 57 (parafia Dźwierzno), s. 71.

²¹⁴ ADT, Kowalewo AA001; Niesiecki IV, s. 6.

małżonka Marcina Dułaka Węsierskiego występowała Katarzyna²¹⁵. Marianna była żoną nieznanego z imienia Ostrowickiego²¹⁶, a któryś Elżanowski poślubił Magdalenę z Lewińskich, córkę Floriana²¹⁷. Józef (zm. 1784) był ponoć paulinem, a Antoni (zm. przed 1798) dominikaninem²¹⁸. Niejaki Antoni Elżanowski w 1736 r. przebywał też w ziemi czerskiej jako mąż Kunegundy Szczakowskiej i był właścicielem Żerówka i Szczakowszczyzny. Ich syn Kazimierz sprzedał te dobra Piotrowskim w 1783 r.²¹⁹

3.3. Constans, czyli trwanie — Białobłoccy herbu Ogończyk

Choć przedstawiciel rodziny Białobłockich osiągnął urząd pisarza ziemskiego dopiero w ostatnim (może przedostatnim) roku XVI wieku²²⁰, to należy zauważyć, że ławnikowstwo Ottona Białobłockiego²²¹ pod koniec XV wieku pozwala na stwierdzenie, że historia tej rodziny zasługuje na uwagę jako przykład trwania na tym samym poziomie w hierarchii społecznej przez okres trzech stuleci. Należy pamiętać, że Otton sprawował swój urząd, kiedy jeszcze niepełne wykształcenie się i rozbudowanie hierarchii urzędniczej w Prusach Królewskich nie dawało do niej dostępu szerokim masom szlacheckim, a zarazem wzmacniało prestiż istniejących urzędów, chociażby właśnie ławnikowstwa.

Z uwagi na skąpość źródeł, dzieje Białobłockich są trudne do ustalenia, a szczególnie problematyczne jest tu zbadanie genealogii rodziny, zwłaszcza filiacji na przestrzeni więcej niż dwóch pokoleń. Badania komplikuje występowanie na terenie prowincji dwóch lub nawet trzech rodzin o tym samym nazwisku. O ile wydzielenie Białobłockich herbu Białynia z Rynkówki nie stanowi — po uwzględnieniu faktów geograficznych — większego problemu, o tyle możliwość występowania w Białobłotach i sąsiednich Białobłotkach dwóch familli o tym samym nazwisku i innym herbie (Ogończyk i Lubicz) stwarza możliwość popelnienia błędu. Nie ma zupełnej pewności co do istnienia rodziny Białobłockich pieczętujących się Lubiczem, choć zgodnie wymieniają ją niemal wszyscy heraldycy²²². Znamiennie jest też, że w XV i XVI wieku żaden Białobłocki nie wystąpił jako posiadacz Białobłót i Białobłotek jednocześnie. Rzeczywiście jest więc możliwe, że po sąsiedzku mieszkaly dwie niespokrewnione ze sobą, tak samo nazywające się rodziny.

Lubicze byli ponoć wspólnego pochodzenia z Sędzickimi z Sędzic²²³. Co ciekawe Sędzicy w połowie XVII wieku zniknęli ze źródeł, a ich miejsce w Sędzicach zajęli

²¹⁵ APG, Akta m. Kościerzyny 4, k. 38v.

²¹⁶ Bär, s. 189.

²¹⁷ Ibidem, s. 142.

²¹⁸ Niesiecki IV, s. 6.

²¹⁹ Boniecki V, s. 227.

²²⁰ *Urządnicy*, nr 201.

²²¹ Ibidem, nr 85; należy jednak zaznaczyć, że jego przynależność do Ogończyków nie jest pewna, o czym niżej.

²²² Boniecki I, s. 184; Niesiecki II, s. 119; Uruski I, s. 155; E. v. Żernicki-Szeliga, *Der polnische Adel...*, 1. Bd, s. 63; Leszczyk, s. 214. Co ważne nie zna ich Dachnowski.

²²³ E. v. Żernicki-Szeliga, *Der polnische Adel...*, 1. Bd, s. 63.

właśnie Białobloccy — nie wiadomo jednak jakiego herbu. Może pamięć o wspólnym pochodzeniu była żywa jeszcze przez kilka pokoleń po przybyciu Lubiczów do ziemi chełmińskiej i Białobloccy stali się sukcesorami Sędzickich. Możliwe jednak, że to Ogończycy przejęli gniazdo Sędzickich na drodze kupna lub poprzez małżeństwo. Za ostatnią tezę przemawia sygnalizowane przez heraldyków wyemigrowanie Białoblockich herbu Lubicz na Litwę²²⁴. Również Mikulski, w zestawionych przez siebie spisach urzędników, uznaje wszystkich piastujących urzędy chełmińskie Białoblockich za Lubiczów²²⁵. W sytuacji niemożności rozwiązywania tego problemu nie pozostaje nic innego, jak przyjąć tę tezę za słuszną.

Od XV wieku — jak już wspomniano — daje się zauważyć występowanie w Białoblotach i Białoblotkach dwóch rodzin. W latach 1414 i 1440 właścicielami drugiej z miejscowości byli Jokusz i Bertold²²⁶. Nieznany jest ówczesny posiadacz Białobłót; dopiero w latach 1470, 1471, 1476 i 1485 pojawił się tu Jakub, który w 1492 r., wraz z Andrzejem Łaszewskim i Arnoldem z Frący, kupił od Katarzyny Frąckiej jej dobra w województwach chełmińskim i pomorskim. Białoblockiemu przypadło na pewno Ostaszewo, może jeszcze jakieś inne dobra²²⁷. W latach 1484–1505, obok Jakuba, przebywał na Białoblotach Czander, a w 1489 r. ławnik ziemski chełmiński Otton, o którym jednak nie wiadomo nic więcej. Obaj mogli być synami Jakuba²²⁸. Białoblotki zamieszkiwali wtedy: Stanisław i Grzegorz (1489) oraz Jan Szerszeń (1490) wraz ze swoimi braćmi: Maciejem, Wojciechem, Pawłem, Grzegorzem (1519)²²⁹.

W 1506 r. Białobloccy z Białobłót pozbyli się Ostaszewa, ale kolejny ich przedstawiciel, Jerzy, nabył dobra Zaskocz²³⁰. W 1548 r. na Białoblotach występował Krystian Białoblocki²³¹. Nie wiadomo, która w wyżej wymienionych osób była protoplastą Białoblockich herbu Ogończyk, tzn. nie wiemy, kiedy rodzina przybyła z Korony. Nie wiadomo też — jeżeli rzeczywiście mamy do czynienia z dwiema rodzinami — czy Ogończycy zamieszkiwali Białobloty czy Białoblotki. Jeżeli ławnik Otton rzeczywiście nosił ten herb, interesująca nas familia musiała przybyć do Prus już wraz z pierwszymi osadnikami koronnymi, tuż po wojnie trzynastoletniej i osiąść od razu w Białoblotach. Tak wczesna migracja pozwalałaby na postawienie tezy o zasiedleniu obydwu osad przez jedną rodzinę herbu Ogończyk, jej rozmnożenie i rozdzielenie na dwie linie. Białobloccy herbu Lubicz nie byli przecież znani Dachnowskiemu.

²²⁴ Boniecki I, s. 184; Niesiecki II, s. 119; Uruski I, s. 155.

²²⁵ *Urzędnicy*, nr 85, 145, 155, 190, 201, 256, 560, 682, 690, 717, 730, 741, 1425.

²²⁶ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 5; X. Froelich, *Geschichte des Graudenzer Kreises*, Graudenz 1888, s. 34; W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 130; Boniecki I, s. 185.

²²⁷ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 5, 92; Maercker, s. 420; X. Froelich, op. cit., s. 34; W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 130; Boniecki I, s. 185; *JGKP*, t. VII, pod red. B. Chlebowskiego i W. Walawskiego, Warszawa 1886, s. 663.

²²⁸ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 5–6; X. Froelich, op. cit., s. 34; *Urzędnicy*, nr 85.

²²⁹ W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 130; Boniecki I, s. 185.

²³⁰ Maercker, s. 420; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 152; *MRPS*, t. IV, cz. 1, nr 2717.

²³¹ X. Froelich, op. cit., s. 32.

Przed 1570 r. panem Białobłotek był nieznaną z imienia ojciec Barbary, Łukasza i Szczęsnego. Po jego śmierci, Barbara, żona Jana Kruszyńskiego, zrezygnowała ze swych praw do dziedzictwa na rzecz braci. Białobłotki przejął jednak sam Łukasz, Szczęśny posiadał natomiast 5,5 łana w Szumilowie²³².

W tym czasie panem na Białobłotach był Szymon Białobłocki, zarazem posiadacz 13 łanów w Bursztynowie. Wymienić jeszcze należy Adama, mającego niewielki dział (1,5 łana) w Kuczwałach²³³.

Dziedzic Białobłotek był z całą pewnością późniejszym sędzią ziemskim chełmińskim i wicewojewodą. Oznaczałoby to, że przynajmniej od połowy XVI wieku mamy pewność co do przynależności heraldycznej właścicieli Białobłotek — musieli to być Ogończycy.

Wspomniany Łukasz w młodości został przyjęty do gimnazjum braniewskiego (1591)²³⁴. Wiemy także, że był właścicielem Szumilowa, więc musiał objąć je w posiadanie po bracie Szczęsnym. Przynajmniej od 5 VI 1600 r. zajmował stanowisko pisarza ziemskiego chełmińskiego, a w 1607 r. posłował na sejm z województwa chełmińskiego. Niewiele wiadomo o jego działalności publicznej, musiał jednak cieszyć się poważaniem wśród szlachty lub poparciem Mortęskich, skoro w 1611 r. awansował na urząd sędziego ziemskiego i jednocześnie objął funkcję wicewojewody przy Ludwiku Mortęskim. Zmarł przed 7 V 1615 r., pozostawiając z małżeństwa z nieznaną z imienia Płotowską, córkę Annę Magdalенę. Ta została benedyktynką chełmińską, a Szumilowo wniosła w posagu klasztorowi. W 1660 r. występowała jako ksieni²³⁵.

W tym samym czasie co Łukasz żył inny przedstawiciel rodziny, Jan z Gajewa (zm. po 1607 r.), który z pierwszej, nieznaną żony pozostawił synów Achacego i Jana, dziedziców na Gajewie, oraz Krzysztofa (zm. po 1625 r.). Jego drugą małżonką była Jadwiga Czetkowska, późniejsza żona Rafała z Piecewa Jabłonowskiego²³⁶. Spośród synów Jana, tylko o Achacym wiadomo, że był żonaty — z Anną Pałucką (ślub przed 1613 r.), wdową po Wawrzyńcu Radowickim.

Na przełomie XVI i XVII stulecia pojawiają się w źródłach jeszcze inni Białobłoccy: mąż Katarzyny Widlickiej, Marcin (ślub po 1595, przed 1601)²³⁷, Stanisław — żonaty z Anną Wypczyńską, choć ten może być tożsamy ze znanym Niesieckiemu dworzaniem królewskim z rodu Lubiczów²³⁸, oraz Samuel z Sędzic. Wydaje się, że kariera

²³² APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 30, s. 2–3; 31, s. 1; Baranowski, s. 40; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 5, 127.

²³³ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 6, 15; Baranowski, s. 6, 40, 43; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 36.

²³⁴ *Uczniowie — sodalisci...*, nr 117.

²³⁵ *Urządnicy*, nr 201, 256, 281, 1425; ADP, Acta Scabinalia Golubiensia 5; Niesiecki II, s. 119; Dachnowski, s. 29; Boniecki I, s. 185; Uruski I, s. 155; H. Stupnicki, *Herbarz polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów*, t. I, Lwów 1855, s. 26; Fontes VI–X, s. 298, 703; *Dyaryusz komisji bydgoskiej w roku 1614*, wyd. W. Wislocki, Kraków 1880, s. 324; M. Borkowska, op. cit., s. 243.

²³⁶ ADP, Acta Scabinalia Golubiensia 2, s. 102; 11, s. 72, 108; 13, s. 258; 14; 17, s. 79; APT, AmCh. 6, s. 318; Fontes VI–X, s. 745.

²³⁷ APT, AmCh. 4, s. 709; 6, s. 135.

²³⁸ *Ibidem* 4, s. 289; Niesiecki I, s. 119.

Łukasza otworzyła przed rodziną szanse innych nominacji urzędniczych — Samuel był przez przynajmniej 20 lat ławnikiem ziemskim chełmińskim (1607–1627). Pozostawił synów: Macieja, Jana (zm. po 1651) oraz — najprawdopodobniej — Mikołaja, dziedziców na Sędzicach²³⁹.

Maciej (zm. po 1653) objął urząd po ojcu — był ławnikiem od 1629 r. Jeszcze w 1682 żyła nieznaną z imienia wdowa po nim, pani na części Sędzic²⁴⁰. Mikołaj (zm. po 1654) przynajmniej od 1648 r. był sądowym michałowskim. Wtedy też brał udział w elekcji Jana Kazimierza. Poza częścią Sędzic, posiadał Szramowo. Z małżeństwa z Marianną Borowską miał dwie córki: Zofię (chrzest 24 II 1653) i Barbarę (wyst. 1664). Być może to on został odnotowany w 1650 r. jako mąż Estery Blok. Borowska byłaby wówczas jego drugą żoną. Po jego śmierci Szramowo przejęli Trzcinińscy²⁴¹.

Nie wiadomo czyim synem był Adam Mikołaj (zm. po 1680), dziedzic Babalic, właściciel Płachot oraz być może Płowęża z Płowężkiem. Od 1668 r. piastował urząd ławnika ziemskiego michałowskiego. Żonaty był z Waldowską, córką Andrzeja, i zapewne miał z nią syna, gdyż jakiś nieznaną z imienia Białobłocki występował w Płowężu w 1701 r.²⁴²

W II połowie XVII i na początku XVIII wieku źródła wzmiankowały o kilkorogiu bliżej nieznaną członkach rodziny. Białobłocka posiadała w 1682 r. część Mileszewów²⁴³, natomiast jakiś Białobłocki był w 1663 mężem Zofii Krampierskiej, która w 1682 r., zapewne jako wdowa, władała częścią Sędzic²⁴⁴. Marianna pojawiła się w 1690 r. jako małżonka Michała Kukowskiego²⁴⁵, a Zofia — Ignacego Turskiego (1663 r.)²⁴⁶. Źródła jednokrotnie wspominają o Michale Białobłockim (1686 r.)²⁴⁷. Przed 1731 r. zmarła Justyna Białobłocka, benedyktyńska toruńska²⁴⁸.

W latach 20. XVIII wieku Białobłocky byli już rodziną dość rozrodzoną. Jako dośroli występują wtedy Kazimierz, Adam oraz bracia: Franciszek, Aleksander i Jan. Kazimierz (zm. przed 1729) był właścicielem części Babalic, najprawdopodobniej więc był on synem Adama Mikołaja. Jego pierwszą żoną była Helena Szeliska, córka ławnika malborskiego Jana, która nie dała mu dzieci. Z drugą małżonką, Anną Elsnitz, miał synów Ludwika (zm. po 1729) oraz dziedziców Babalic Fryderyka i Jana. W 1732 r. Jan,

²³⁹ *Urzędnicy*, nr 145; APT, AmCh. 7, s. 353; Fontes VI–X, s. 550–551, 704.

²⁴⁰ *Urzędnicy*, nr 155; Fontes VI–X, s. 149; *Taryf...*, s. 27.

²⁴¹ *Urzędnicy*, nr 682; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 22, s. 1; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 3, k. 162; ADT, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Brzoziu Lubawskim AA001; Fontes VI–X, s. 508, 558; *Volumina Legum*, t. IV, Petersburg 1859, s. 114; Niesiecki II, s. 119; Boniecki, I, s. 185; Uruski I, s. 155; *SGKP*, t. XII, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1892, s. 25.

²⁴² Fontes VI–X, s. 477–478, 532; *Taryf...*, s. 23; *Urzędnicy*, nr 690; W. Nowosad, *Archiva szlachty...*, s. 130; ADT, Płowęż AA001, k. 34v.

²⁴³ *Taryf...*, s. 20.

²⁴⁴ *Ibidem*, s. 27; ADT, Brzozie Lubawskie AA001.

²⁴⁵ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 24, s. 173.

²⁴⁶ ADT, Brzozie Lubawskie AA001.

²⁴⁷ ADT, Lembarg AA001, k. 21v.

²⁴⁸ M. Borkowska, op. cit., s. 302.

a 10 lat później Fryderyk, sprzedali swoje działy w ojcowiznie Kazimierzowi Kalksteinowi, a ich dalsze losy nie są znane²⁴⁹.

Adam był właścicielem Widlic, jednak w 1723 r. odstąpił je Pawłowi Gostomskiemu (za 9800 zł). Później dzierżawił Brzeźno (1729–1732), dobra należące do kasztelana gdańskiego Piotra Kruszyńskiego. Między kontrahentami doszło do gwałtów: Białobłocki oskarżył w 1732 r. Kruszyńskiego o to, że ten wysłał na Brzeźno zbrojnych (dwóch szlachciców gołotów, trzech dragonów i jednego sługę) i uprowadził do Turzna cały inwentarz. W odpowiedzi kasztelan oskarżył Białobłockiego o nieopłacenie dwóch ostatnich lat dzierżawy — zażądał uregulowania płatności (1000 zł) i opuszczenia dóbr. Najprawdopodobniej Adam musiał ustąpić, na tym jednak jego kłopoty w interesach się nie skończyły. Zapewne to on był w 1740 r. krewkim poddzierżawcą Kielbasina, należącego do dóbr ziemskich Torunia. Pachciarzem był niejaki Rossteuscher, który po upływie czasu umowy chciał powrócić do majątku, jednak Białobłocki nie myślał się z niego usunąć. Chelmiński sąd ziemski, który zajął się tą sprawą, nakazał toruńskim żołnierzom miejskim interwencję w sprawie Rossteuschera, jednak szlachcic wynajął oddział zbrojnych. Doszło do potyczki, w której rannych zostało pięciu torunian, jednak Białobłocki — widząc bezsensowność oporu — uciekł z dzierżawy i ponoć słuch o nim zaginął. Wiadomo, że miał trzech synów, jednak nie znamy ich imion²⁵⁰.

Franciszek, przez Żernickiego–Szeligę błędnie określony jako herbu Białynia, był dziedzicem działu w Sędzicach. Z całą pewnością miał syna Władysława (zm. 19 IX 1790 w Tylicach), który w 1784 r. sprzedał ojcowiznę Antoniemu Sumińskiemu²⁵¹.

Braćmi Franciszka byli Aleksander i Jan, właściciele innego działu w Sędzicach, który jednak sprzedali Janowi Zembrzuskiemu w 1732 r. Aleksander, w tym samym roku, kupił od Stępowskich Szramowo (które już kiedyś było w posiadaniu rodziny). Wcześniej, bo 7 II 1723 r., poślubił Barbarę z Elżanowskich, z którą miał syna Kazimierza (nie przeżył ojca) i córkę Teodorę (zm. 1777), żonę Franciszka Ulricha. Teodora była jedyną spadkobierczynią Aleksandra, więc Białobłoccy utracili Szramowo po raz kolejny²⁵².

Jan (zm. 1777) pierwszy raz był wzmiankowany w źródłach przy okazji ślubu z Zofią Brodlicką (7 XI 1723 r. w Płowężu)²⁵³. Urodziły im się dwie córki: Katarzyna (chrzest 26 XI 1729) — być może tożsama z Katarzyną Elżanowską, właścicielką działu w Ostrowitem²⁵⁴, oraz Agnieszka (chrzest 22 II 1731 r.)²⁵⁵. Zofia zmarła wkrót-

²⁴⁹ APG, Sąd grodzki w Kiszporku 26, k. 52v. Bär, s. 204; *Urzędnicy*, nr 546.

²⁵⁰ Maercker, s. 66, 80, 112, 208; S. Wałęga, *Dzieje polityczne Torunia u schyłku Rzeczypospolitej (1724–1793)*, t. 1, „Roczniki TNT”, t. 39, Toruń 1933, s. 179; X. Froelich, op. cit., s. 344; Bär, s. 201; *SGKP*, t. XIII, s. 290.

²⁵¹ ADT, Płowęż AA001, k. 40v., 41; ADT, Parafia pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła w Lipinkach AA003, k. 48v.; Bär, s. 220; E. v. Żernicki–Szeliga, *Geschichte des Polnischen Adels...*, s. 19; Z. Naworski, op. cit., s. 264.

²⁵² Bär, s. 220–221; ADT, Kowalewo AA001.

²⁵³ ADT, Płowęż AA001, k. 40v.

²⁵⁴ ADT, Ostrowite AA001, k. 1; Bär, s. 217.

²⁵⁵ ADT, Ostrowite AA001, k. 2.

ce po urodzeniu drugiej dziewczynki, a Jan ożenił się z Joanną Kurnatowską²⁵⁶. Jak już wspomniano, w 1732 r. pozbył się on działu w Sędzicach. Nie wiadomo gdzie wtedy osiadł — na pewno w 1756 r. zaczął stopniowo skupować rozbite na części Chelmonie: najpierw przejął dział wdowy po Andrzeju Jaskuleckim (25000 zł) i Leona Ostrowickiego (10500 zł), a następnie, w 1762 r., wykupił część Ignacego Pawłowskiego (10000 zł)²⁵⁷. Pod koniec życia był też ponoć właścicielem dóbr Meliwe w województwie pomorskim (zapewne Milewo w pow. nowskim)²⁵⁸. Przez niemal 30 lat (1744–1772) był ławnikiem ziemskim chelmińskim²⁵⁹. Z drugiego małżeństwa pozostawił synów Jana Nepomucena, Wawrzyńca Antoniego, Pawła, Andrzeja i córkę Mariannę później Wilczewską²⁶⁰.

Wawrzyńiec osiadł w 1753 r. w Trankwicach pod Sztumem i od 1763 r. pełnił funkcję ławnika ziemskiego malborskiego. Był aktywnym działaczem obozu Familii w Prusach Królewskich²⁶¹. Paweł był być może tożsamy z dzierżawcą Sarnowa oraz występującym w latach 1779–1786 właścicielem Augustynowic, Bielaw, Kwiatków i Plużnicy²⁶². Jan Nepomucen, w wyniku przeprowadzonych z rodzeństwem działów, odziedziczył po ojcu Chelmonie z młynem Marchewka. Dodatkowo w 1789 r. kupił Szewę (za 28000 zł), a w 1791 r. Bachorze (za 2000 zł od Johana Machau). W 1800 r. pozbył się Szewy i nabył — w następnym roku — dawną królewszczyznę Nowy Dwór w powiecie wąbrzeskim (za 12000 zł). Sprzedał ją dwa lata później²⁶³. Najpóźniej w 1805 r. Jan Nepomucen przeniósł się na ziemię dobrzyńską i osiadł w Dobrzyniu nad Drwęcą i Sokolowie. Z małżeństwa z Katarzyną Moniką Zbijewską miał synów Jana (1805–31 III 1828) i Pawła — dziedzica części Chelmonia, któremu Marianna z Bystrzych dała syna Łukasza, właściciela Radomina²⁶⁴.

Wracając do I połowy XVIII wieku należy wspomnieć jeszcze o Marcjannie — zapewne siostrze Jana i Aleksandra, żonie Macieja z Ostrowitego Elżanowskiego (ślub 22 VII 1722 w Płowężu)²⁶⁵.

W połowie XVIII stulecia w ziemi michałowskiej występowało jeszcze trzech reprezentantów rodziny, piastujących urzędy ziemskie. Felicjan był w latach 1744–1769 ławnikiem michałowskim. Jego majątek ziemski stanowiła na pewno część dóbr Zaskocz, którą sprzedał Ignacemu Pawłowskiemu w 1753 r. Gdzie wtedy osiadł nie wiadomo —

²⁵⁶ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 168, s. 109.

²⁵⁷ Maercker, s. 213–214; Bär, s. 206.

²⁵⁸ E. v. Żernicki–Szeliga, *Geschichte des Polnischen Adels...*, s. 22.

²⁵⁹ *Urządnicy*, nr 190.

²⁶⁰ Bär, s. 206.

²⁶¹ *Urządnicy*, nr 560; E. v. Żernicki–Szeliga, *Geschichte des Polnischen Adels...*, s. 16, 22; APG, Sąd ziemski w Sztumie 5, s. 60; Uruski I, s. 155; S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 115; ADT, Ryńsk AA001, k. 128v; Z. Naworski, op. cit., s. 264.

²⁶² Bär, s. 193; Z. Naworski, op. cit., s. 264.

²⁶³ Bär, s. 206, 221; ADT, Ryńsk AA002, k. 41v–42; Maercker, s. 173, 214, 405, 497; Boniecki I, s. 185; Uruski I, s. 156.

²⁶⁴ Bär, s. 206; Boniecki I, s. 185; Uruski I, s. 156; M. Krajewski, *Dobrzyńskie rody ziemiańskie w pierwszej połowie XIX stulecia. Przyczynek do biografii Fryderyka Chopina*, „Ziemia Dobrzyńska”, r. VII (2000), s. 136.

²⁶⁵ ADT, Płowęż AA001, k. 40.

być może w Jaguszewicach. Z żony Brygidy Sumińskiej miał syna Józefa Izydora z Jaguszewic (chrzest 11 IV 1746 r.), który może był tożsamy z podczaszym łukowskim, deputatem do trybunału z województwa malborskiego w 1766 r.²⁶⁶ Siostrą Felicjana była zapewne Anna (ok. 1740–1830), benedyktynka toruńska, od 1794 r. ksieni²⁶⁷.

Tyburcy Walerian (zm. I 1765) w 1733 r., jako miecznik łukowski i stronnik Leszczyńskiego, był członkiem deputacji do Augusta III. Zapewne wkrótce zmienił obóz polityczny, bo 18 XI 1746 r. został sędzią michałowskim, czym — rangą urzędu — nawiązał do sukcesów Łukasza, swojego przodka sprzed półtora wieku. Od 16 II 1727 r. żoną Waleriana była Anna Sumińska, po której śmierci ożenił się z Marianną, córką ławnika ziemskiego świeckiego Piotra Łyskowskiego. Z pierwszego małżeństwa Tyburcego urodziła się córka Marianna, będąca w 1765 r. żoną Szczęsnego Białochowskiego²⁶⁸.

W 1771 r. ławnikiem michałowskim był również Michał Białobłocki, jednak więcej faktów z jego życia nie udało się ustalić²⁶⁹.

Zapewne któryś z wyżej wymienionych Białobłockich dzierżawił wieś Prątnica, należąca do dóbr biskupstwa chełmińskiego²⁷⁰.

W ziemi michałowskiej przebywał także Antoni Białobłocki, który był posłem na sejm w 1764 r. i który upominał się wówczas o wykupienie Elbląga²⁷¹. W kolejnych latach, zapewne po I rozbiorze, przeniósł się do Wielkopolski, gdzie posiadał dobra Wroczyn, Złotniki, Krześlce i Rybno. W 1786 r. występował jako podsędek, a w 1791 — sędzia ziemski gnieźnieński. W 1792 r. został kawalerem Orderu Świętego Stanisława. Ponoć pretendował również do objęcia kasztelanii rogozińskiej. Jego żoną była zapewne Barbara ze Złotnickich²⁷².

Należy jeszcze wspomnieć o Elżbiecie Białobłockiej, żonie Franciszka Gowarczewskiego, która wraz z mężem posiadała w latach 1800–1803 Płowęż²⁷³.

Pewnych danych na temat Białobłockich dostarczają również materiały z archiwum rodowego Karawtów z Wichulca. Nie wiadomo jednak czy dotyczą one Ogończyków. Jakaś Ewa Białobłocka była żoną Rocha Kośnickiego (ślub przed 1752) a następnie Franciszka Ciemnowskiego (ślub przed 1766)²⁷⁴. Na przełomie XVIII i XIX wieku małżonką Michała Sylwestra Karwata była Helena Białobłocka, a mężem Józefy Karwat był nieznan z imienia Białobłocki, ojciec Ignacego, Urszuli i jeszcze jednej córki²⁷⁵.

²⁶⁶ *Urządnicy*, nr 717; ADT, Jabłonowo AA001, s. 3, 11, 21, 28; Bär, s. 202; Boniecki I, s. 185; Niesiecki II, s. 120.

²⁶⁷ M. Borkowska, op. cit., s. 306.

²⁶⁸ *Urządnicy*, nr 741, 1145; ADP, Mańkowski, z. 31, s. 14; ADT, Jabłonowo AA001, s. 59; APG, Sąd ziemski w Sztumie 6, s. 736; Boniecki I, s. 185; S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 178.

²⁶⁹ *Urządnicy*, nr 730; Uruski I, s. 155.

²⁷⁰ *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1759...*, s. 253.

²⁷¹ S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa...*, s. 224; Niesiecki II, s. 120.

²⁷² Niesiecki II, s. 120; Boniecki I, s. 185; Uruski I, s. 155; *JGKP*, t. X, pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1889, s. 65; t. XIV, s. 50; *Urządnicy wielkopolscy...*, nr 93, 98; zob. też Ledebur, 1. Bd, s. 61.

²⁷³ Bär, s. 218.

²⁷⁴ APT, Akta rodziny Karwatów z Wichulca 65, 66.

²⁷⁵ Ibidem 50.

Należy zaznaczyć, że Piekosiński znalazł pieczęć niejakiego Marka Białoblockiego herbu Ogończyk²⁷⁶. Czy był on Prusakiem — nie wiadomo. W miejscowościach o nazwach pochodzących od określenia „białe błota”, w okresie niewykształcenia się stałych nazwisk odprzydawkowych, „efemerycznych” rodzin o tym samym nazwisku i herbie mogło występować na ziemiach polskich kilka.

3.4. Upadek rodziny — dzieje Plemieckich

Dzieje Plemieckich w średniowieczu są trudne do ustalenia. Najprawdopodobniej byli oni rodziną osiadłą w ziemi chełmińskiej już w czasach krzyżackich. W 1363 r. na Plemieciach występują Jachand de Clement i jego synowie Mikołaj i Kazimierz²⁷⁷. W I połowie XV wieku właścicielami Plemiąt byli Kuncze (Konrad) ze Świętego, aktywny uczestnik zjazdów stanowych, jeden z sygnatariuszy aktu erekcyjnego Związku Pruskiego, oraz jego brat Henryk von Bankau²⁷⁸. Według Górskiego, który zapewne powtórzył tę informację za Engelem, Kuncze pieczętował się herbem mającym w godle trąbę (Engel opisuje ją jako prochownicę)²⁷⁹, jednak tożsamość Konradów z Plemiąt i ze Świętego (po 1419 r.) nie ulega żadnej wątpliwości, a sam Engel nie znalazł oryginalnej pieczęci, a jedynie jej niepotwierdzony niczym opis²⁸⁰. Być może więc już Konrad należał do rodziny pieczętującej się tak zwanym Porajem odmiennym²⁸¹. Pojawiał się on w źródłach do 1453 roku²⁸².

W I połowie XV wieku źródła wzmiankowały również Hannosa (Hansa) von Clementa, właściciela Konojadów, z całą pewnością brata Konrada i Henryka, ojca Gabriela występującego w 1422 r.²⁸³ Nie wiadomo który z trójki braci był przodkiem nowożytnych Plemieckich. Zaznaczyć należy, że na przelomie XV i XVI wieku w rodzinie pieczętującej się tzw. Porajem odmiennym występowało jeszcze przynajmniej dwóch Kuncze — Konradów. Kryterium imionowe może wskazywać więc na to, że to działacz

²⁷⁶ F. Piekosiński, op. cit., s. 342–343; Boniecki I, s. 185.

²⁷⁷ *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Thebonticorum 1198–1525*, bearb. E. v. Joachim, hrsg. W. Hubatsch, P. 2, Göttingen 1948, nr 917, 918, 920; W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 124.

²⁷⁸ *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce, zbiór tekstów źródłowych*, oprac. pod red. K. Górskiego, Poznań 1949, s. 6–11; *AST*, Bd I (Die Jahre 1233–1435), Leipzig 1878, nr 145, 174; Bd II, nr 33, 45, 96, 104, 108, 148, 164, 180, 272; D. Brauns, op. cit., s. 85, 149; X. Froelich, op. cit., s. 239; *RHD*, P. 1, Vol. 1, Göttingen 1948, nr 3061; P. 2, nr 2510.

²⁷⁹ *Związek Pruski...*, s. 238; Engel, s. 21.

²⁸⁰ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 131; D. Brauns, op. cit., s. 85.

²⁸¹ Przypisywanie von Clementów do Porajów jest oczywistym nadużyciem heraldyków, jednak dla odróżnienia nowożytnych Plemieckich zdecydowano się na takie nazywanie ich herbu.

²⁸² *AST*, Bd I, s. 187, 220; Bd II, s. 48, 66, 152, 164, 174, 207, 232, 264, 408; K. Górski, *Pomorze w dobie wojny...*, s. 106; M. Bartkowiak, op. cit., s. 52; J. Powierski, *Średniowieczne Plemiąta w świetle źródeł pisanych*, w: *Plemiąta — średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, pod red. A. Nadolskiego, Warszawa–Poznań–Toruń 1985, s. 41; idem, *Konrad z Plemiąt*, w: *SBPN*, t. 2: G–K, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1994, s. 441–442; *RHD*, P. 1, Vol. 1, nr 8142, 8534.

²⁸³ W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 124; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 57; *RHD*, P. 1, Vol. 1, nr 3061, 5244; *SGKP*, t. IV, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1883, s. 346.

Związku Pruskiego był przodkiem omawianej tu rodziny. Z drugiej strony późniejsze dzieje Plemieńskich (załamanie kariery rodu, utrata niektórych majątków) sugerują, że Konrad ze Świętego nie miał męskiego potomka — z pewnością miał córkę Barbarę, żonę Hansa Schoffena²⁸⁴. Wiadomo też, że Konrad miał dwóch (oprócz Gabriela) bratanków, jednak występują oni w źródłach tylko jako nieletni, trudno więc określić, czy to któryś z nich przedłużył trwanie rodziny²⁸⁵.

W drugiej połowie XV wieku żył Mikołaj — kolejny Plemieński, co do którego nie jesteśmy w stanie stwierdzić utrzymania ciągłości genealogicznej. W 1452 r. wielki mistrz von Erlichshausen nadał mu prawo do rybołówstwa na jeziorach Skąpe, Kruższyn i Piaseczno²⁸⁶. Najprawdopodobniej był on jednak powinowatym Porajów, synem Hansa von Wildenau²⁸⁷.

Według Malika i Hryniewicza, którzy powtarzają tę informację za Kętrzyńskim, w drugiej połowie XV wieku żył również Konrad Plemieński, od którego już z całą pewnością wywodzili się wszyscy późniejsi przedstawiciele rodziny. Wiadomo o nim jedynie, że z żony Targowskiej (siostry Jerzego, podkomorzego chełmińskiego) pozostawił synów: Jana, Konrada i Jerzego²⁸⁸ oraz być może Macieja²⁸⁹.

Bracia Jan, Konrad i Jerzy pierwszy raz zostali odnotowani w 1507 r.²⁹⁰ Jan popadł w konflikt z prawem — w 1528 r. oskarżono go o porwanie córki Jana Sadlewskiego, Elżbiety, i zamordowanie Albrechta Lichtenhayna²⁹¹. Od tej pory w źródłach się nie pojawiał. Konrad i Jerzy w 1526 r. byli właścicielami niezidentyfikowanych Warczlawic (może Warszewice) i odbiorcami przywileju królewskiego na Wronie, Plemieńta z jeziorem Czyste i lasem Dębieniec oraz Ryńsk z prawem rybołówstwa na jeziorze Wieczno²⁹². Konrada nie odnajdujemy w źródłach w następnych latach, zapewne zmarł bezpotomnie, co wpłynęło na zachowanie w całości — w rękach Jerzego — niemałego majątku ziemskiego.

Jerzy (ok. 1490–1541) w młodości przebywał na dworze prymasa Jana Łaskiego, gdzie dał się poznać z bardzo dobrej strony i — co ważniejsze — nawiązał kontakty z najbardziej wpływowymi osobami w Polsce. W późniejszych latach utrzymywał bliskie stosunki m.in. z Janem Dantyskiem²⁹³.

²⁸⁴ T. Kobylński, op. cit., s. 13; *AST*, Bd III (Januar 1447 bis Juli 1458), Leipzig 1882, s. 341; J. Powierski, *Plemięta...*, s. 41; idem, *Konrad z Plemięt...*, s. 442.

²⁸⁵ *RHD*, P. 1, Vol. 1, nr 8142, 8534; T. Kobylński, op. cit., s. 12–13.

²⁸⁶ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 98; X. Froelich, op. cit., s. 239–240; *RHD*, P. 1, Vol. 1, nr 12287, 12846, 12855; P. 2, nr 2933.

²⁸⁷ T. Kobylński, op. cit., s. 13.

²⁸⁸ J. Maliek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jerzy*, w: *PSB*, t. 26, pod red. E. Rostworowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 713; W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 124; *SGKP*, t. VIII, s. 246–247. W 1509 r. występuje Konrad (nie wiadomo jednak czy ojciec czy syn) — zob. *ASPK*, t. V, cz. 2 (1508–1511), wyd. M. Biskup, „Fontes TNT”, t. 65, Warszawa–Poznań 1974, s. 172.

²⁸⁹ *Protokoły sejmiku generalnego Prus Królewskich*, t. II (lipiec 1528–październik 1530), wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, „Fontes TNT”, t. 95, Toruń 2005, s. 75.

²⁹⁰ *MRPS*, t. IV, cz. 2, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1912, nr 8380.

²⁹¹ *Protokoły sejmiku...*, t. II, s. 2, 5, 15.

²⁹² *MRPS*, t. IV, cz. 1, nr 5112; *SGKP*, t. VIII, s. 246.

²⁹³ J. Maliek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jerzy...*, s. 713; *Diecezja chełmińska. Zarys...*, s. 698.

Spory majątek, jaki wraz z braćmi odziedziczył po ojcu, próbował powiększyć, starając się o nadania królewskie. Jeśli rzeczywiście przodkiem Plemięckich nie był Konrad ze Świętego, tylko któryś z jego mniej wpływowych braci, to jego zasługi nie mogły w istotny sposób wpłynąć na przyszłość rodziny. Późniejsi Plemięccy nie byli już tak aktywnymi działaczami opozycji stanowej, być może w okresie wojny trzynastoletniej byli jeszcze młodociani. Nie uczestniczyli więc w królewskim rozdawnictwie dóbr, które było podstawą materialną potęgi najznacześniejszych rodzin pruskich. Trzeba jednak zaznaczyć, że wielkość majątku własnego zgromadzonego przez Plemięckich była — jak na realia prowincji — imponująca, zapewne największa w województwie chełmińskim. Bez wątplenia przynależeli więc do szeroko rozumianej elity prowincji, lecz jako że dopiero dzierżenie królewskich ziem było w warunkach pruskich najważniejszym czynnikiem warunkującym wysoki status społeczny²⁹⁴, Jerzy rozpoczął starania o królewskie nadania. Już w 1511 r. dostał zgodę króla na wykupienie od Macieja Modliboga Stalewa w województwie malborskim²⁹⁵.

W 1517 r. otrzymał swoją pierwszą nominację urzędniczą — został ławnikiem ziemskim chełmińskim²⁹⁶, a w 1526 — komisarzem królewskim²⁹⁷. Jego status społeczny w prowincji, wynikający z poparcia możnych protektorów, aktywności politycznej, zamożności i być może historycznych zasług rodu, przyniósł mu wkrótce awans — przed 1531 został sędzią ziemskim chełmińskim²⁹⁸. Nie zaprzestał też powiększania majątku ziemskiego: w lutym tego roku wykupił od Płechawskich królewską ziemną Gawłowice²⁹⁹. Posiadał również część Daszkowa³⁰⁰.

Poza staraniami o powiększenie majątku ziemskiego, Plemięcki aktywnie działał na forum publicznym prowincji. W 1533 r. był poborcą podatkowym, a w 1536 r. na sejmiku prowincjonalnym w Elblągu objawił się jako jeden z przywódców szlacheckich, kiedy to jawnie wystąpił przeciwko radzie pruskiej. Oczywiście — jako osoba nieobdarowana starostwami — był gorącym zwolennikiem egzekucji dóbr. Występował również jako gorliwy obrońca autonomii Prus Królewskich³⁰¹. Jego rosnąca pozycja

²⁹⁴ Zob. np. J. Deresiewicz, op. cit. passim.

²⁹⁵ *MRPS*, t. IV, cz. 2, nr 9915.

²⁹⁶ *Urządnicy*, nr 95; *ASPK*, t. VII (1516–1520), wyd. M. Biskup, I. Janosz–Biskupowa, „Fontes TNT”, t. 71, Warszawa–Poznań–Toruń 1986, s. 127; *MRPS*, t. IV, cz. 1, nr 5048; J. Malłek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jerzy...*, s. 713; *Protokoły sejmiku...*, t. I (1526–połowa 1528), wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, „Fontes TNT”, t. 89, Toruń 2001, s. 92.

²⁹⁷ J. Malłek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jerzy...*, s. 713.

²⁹⁸ *Urządnicy*, nr 249; *MRPS*, t. IV, cz. 2, nr 15984, 16296, 16543, 16893, 17763; *MRPS*, t. IV, cz. 3, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1915, nr 21398.

²⁹⁹ *MRPS*, t. IV, cz. 2, nr 15984, 16296 (dożywocie dla niego i syna), 16543; *MRPS*, t. IV, cz. 3, nr 21398 (wieczyste nadanie).

³⁰⁰ *Pamiętnik p. Macieja Czymburka Orlowskiego o własnej rodzinie i rodach powinowatych (1604–1606)*, wyd. W. Kętrzyński, „Roczniki TNT”, r. 13, 1906, s. 23.

³⁰¹ J. Malłek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jerzy...*, s. 713; W. Szczuczko, *Walka o emancypację polityczną szlachty Prus Królewskich w dobie ruchu egzekucyjnego w drugiej połowie XVI wieku*, w: *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XX wieku (Przemiany struktur wewnętrznych)*. Materiały sympozjum w Toruniu 9 IV 1992 r., pod red. J. Dygdały, Toruń 1993, s. 34.

zaowocowała uzyskaniem 7 III 1544 r. ekspektatywy na podkomorstwo chełmińskie, jednak Michał Żelisławski, którego miał na tym urzędzie zastąpić, żył dłużej niż jego niedoszły następca³⁰².

Jeszcze w tym samym roku Plemieński reprezentował króla w sporze granicznym z Prusami Książęcymi, a następnie wdał się w konflikt z biskupem chełmińskim Tiedemanem Giese, który sprzeciwiał się objęciu przez syna Jerzego — Bartłomieja — kanonii chełmińskiej, mimo że ten otrzymał nominację papieską³⁰³.

Z nieznannej żony Jerzy pozostawił synów: Jana, wspomnianego już Bartłomieja, Sykstusa, Filipa, Daniela i Samuela. Uważane za jego córki Zuzanna, Anna, Helena, Katarzyna i Dorota były najprawdopodobniej jego wnuczkami³⁰⁴. Miał jednak z pewnością jakieś córki, m.in. Annę (zm. przed 10 I 1578), żonę Jerzego z Turzna Głuchowskiego³⁰⁵. Jej córka Zuzanna (późniejsza żona Rafała Kosa³⁰⁶) była jedną ze spadkobierczyń syna Jerzego, Sykstusa, o którym niżej. Poza tym inne siostrzenice Sykstusa występują jako żony: któregoś Konojadzkiego, Hugona Wapczyńskiego i nierozpoznanego Mileszewskiego³⁰⁷.

Należy tu wspomnieć, że w tym samym czasie żyła jeszcze inna Anna Plemieńska (może córka Konrada?), która 18 VI 1561 r. jako wdowa po niezidentyfikowanym Elżanowskim, przekazała swojej córce Dorocie Głuchowskiej 10 łanów w Borównie, 4 łany, w Szewie i 3,5 łana w Chelmoniu³⁰⁸.

Wspomniani już Bartłomiej (ok. 1520—przed 1591³⁰⁹) oraz Sykstus obrali drogę kariery duchowej. Ten pierwszy odbył studia we Włoszech. Jego próby objęcia kanonii w latach 40. XVI wieku zakończyły się niepowodzeniem i dopiero w 1554 r. dostąpił tej godności. W latach 60. występował już jako senior kapituły oraz oficjal chełmiński. W latach 1567–1778 pojawiał się w źródłach również jako kanonik warmiński. Często reprezentował kapitułę w sprawach gospodarczych i politycznych. W 1569 r. posłował do Rzymu, aby przed papieżem wyrazić sprzeciw kapituły wobec kandydatury Krome-ra na biskupstwo warmińskie. Musiał cieszyć się dużym poparciem wśród stanów pruskich, ponieważ w 1571 r., po śmierci biskupa chełmińskiego Żelisławskiego, nomino-wały go one do objęcia wakującego stanowiska. Nie otrzymał jednak potwierdzenia papieskiego, a król zdecydował się powierzyć tę funkcję Piotrowi Kostce³¹⁰.

³⁰² J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemieński Jerzy...*, s. 713; *Urządnicy*, nr 218; *MRPS*, t. IV, cz. 3, nr 21438.

³⁰³ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemieński Jerzy...*, s. 713; *Prałaci i kanonicy...*, cz. II, s. 330.

³⁰⁴ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemieński Jerzy...*, s. 714; *Prałaci i kanonicy...*, cz. II, s. 331.

³⁰⁵ APT, AmT, kat. II, VIII/12, k. 103.

³⁰⁶ ADP, B III 15, s. 9 (1581 jako panna); APT, Akta m. Kowalewa 4, k. 3v. (1592 jako mężatka).

³⁰⁷ *Prałaci i kanonicy...*, cz. II, s. 331.

³⁰⁸ Maercker, s. 497, 562.

³⁰⁹ APT, AmCh. 4, k. 485.

³¹⁰ APT, AmT, kat. II, IX/8, k. 247; *Urkundenbuch des Bistums Culm*, Bd I, Th. II: *Das Bistum Culm unter Polen 1466–1774*, bearb. von C. P. Woelky, Danzig 1887, s. 820, 897, 902, 917; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 26–31; *Inwentarz dóbr kapituły katedralnej chełmińskiej z XVII i XVIII wieku*, wyd. A. Mańkowski, „Fontes TNT”, t. XXIII, Toruń 1928, s. 101–104; *Prałaci i kanonicy...*, cz. II, s. 330–331; J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemieński Jerzy...*, s. 713–714; *Diecezja chełmińska...*, s. 40; Baranowski, s. 307; Uruski XIV, s. 74; *MRPS*, t. V, cz. I, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1919, nr 2493; A. Kopiczko, *Plemieński Bartłomiej*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, pod red. J. Guzowskiego, Olsztyn 1996, s. 191.

Sykstus (zm. po 1595) występował jako kanonik chełmiński od 1560 r. W latach 70. był deputatem kapituły na sejmik prowincjonalny. Jego dobrami prywatnymi były Wronie, odziedziczone po nim przez jego brata Daniela. Poza tym drobne sumy przekazał w testamencie swoim wspomnianym już siostrzenicom: Zuzannie Gluchowskiej, Annie Konojadzkiej, Helenie i Katarzynie Wapczyńskim oraz Dorocie Mileszewskiej³¹¹.

Kolejnym synem Jerzego był Filip (zm. 1585³¹²), który odziedziczył po ojcu Ryńsk (8 łąnów kmiecych) i — być może za pośrednictwem brata Jana — królewską Gwałowice (14 łąnów kmiecych)³¹³. Był też właścicielem 20 łąnów kmiecych w Mgowie, które zapewne przejął wraz z ręką Katarzyny Mgowskiej³¹⁴. W 1579 r., będąc już w dość podeszłym wieku, otrzymał nominację na urząd sędziego ziemskiego chełmińskiego³¹⁵. Zmarł sześć lat później, najprawdopodobniej bezdzietnie (być może miał córki).

Największą karierę spośród synów Jerzego zrobił Jan (1513–1576³¹⁶). Młodość spędził on na dworze elektora brandenburskiego, a następnie — w wieku 20 lat — dzięki znajomościom ojca został dworzaninem biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego. W 1546 r. przeniósł się na dwór królewski, gdzie po kilku latach służby, 18 VII 1550, uzyskał zgodę na wykupienie starostwa kowalewskiego wraz z dożywociem z rąk Łukasza z Ledecza (potomka Ulryka Czerwonki). Wtedy też ostatecznie powrócił do prowincji. Transakcję zrealizował w lecie 1551 r., a już we wrześniu tego samego roku poślubił Barbarę, córkę wojewody malborskiego Achacego Czemy. O randze obu rodzin w prowincji może świadczyć zapowiedź przybycia na uroczystość zaślubin biskupa warmińskiego Stanisława Hozjusza³¹⁷.

Koligacja z Czemami zmusiła Plemieckiego do zaangażowania się w spór jaki jego wpływowi teść toczył z rodziną Kostków. Już w latach 50., wraz z Czemami i Kono-packimi, zaczął się również angażować w obronę praw luteran, najprawdopodobniej już wtedy przeszedł na protestantyzm. Na pewno był wyznawcą luteranizmu w 1565 r., co sprawiło mu niemały kłopot w zabiegach o powiększenie swojego majątku ziemskiego. Próbowal mianowicie nabyć dobra Gratki na Warmii. Dobre stosunki Plemieckich z Hozjuszem zaowocowały wyrażeniem przez niego zgody na tę transakcję, z zastrzeżeniem jednak obowiązkowego wysłania synów Plemieckiego do kolegium jezuickiego w Braniewie. W ten sposób biskup warmiński chciał zapewnić dziedziczenie

³¹¹ APT, AmCh. 3, k. 95; *Urkundenbuch des Bistums Culm*, Bd I, Th. II..., s. 820, 897, 917; *Inwentarz dóbr kapituły katedralnej chełmińskiej...*, s. 16, 101–104; Baranowski, s. 46; *Pralaci i kanonicy...*, cz. II, s. 331; J. Malłek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jerzy...*, s. 714; *Diecezja chełmińska...*, s. 57; Z. Naworski, op. cit., s. 161; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 149; *SGKP*, t. II, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1881, s. 16.

³¹² *Diecezja chełmińska...*, s. 544; *Fontes VI–X*, s. 698.

³¹³ Baranowski, s. 36; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności...*, s. 32; *MRPS*, t. IV, cz. 3, nr 20340.

³¹⁴ AMT, AmCh. 3, k. 507; Baranowski, s. 36.

³¹⁵ *Urządnicy*, nr 253.

³¹⁶ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. XI: *Województwo bydgoskie*, z. 6: T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Pomiat golubsko-dobrzyński*, Warszawa 1973, s. 33.

³¹⁷ J. Malłek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jerzy...*, s. 713–714; *idem*, *Plemięcki Jan*, w: *PSB*, t. 26..., s. 712; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 114; *Uruski XIV*, s. 74; APT, AmT., kat. II, IX/12, k. 190; *Urkundenbuch des Bistums Culm*, Bd I, Th. II..., s. 876; *MRPS*, t. V, cz. I, nr 785, 1004, 1509, cz. II, nr 5352, 5951.

dóbr przez katolików. W następnym roku Jan, zauważywszy, że jego synowie rzeczywiście skłaniają się ku katolicyzmowi, przeniósł ich do gimnazjum w Toruniu. Pozostał jednak posesorem Gratek³¹⁸.

W trudnym do ustalenia czasie, Jan — dysponujący widać sporymi oszczędnościami — pod zastaw 30000 zł przejął dobra sobockie leżące w Wielkopolsce, składające się z dwóch miast, dwunastu wsi i jednej części oraz pięciu folwarków. Był to więc majątek wielkością zbliżony do zamożnego starostwa, a transakcja o tyle istotna, że zastaw trwał przynajmniej kilka lat i był częścią spadku, jaki przekazał Jan swoim synom³¹⁹. Dodatkowo Janowi udało się obronić trzymane starostwo przed reformami egzekucji dóbr — sumy zapisane na królewskości oraz dożywocie żony zostały uznane „za dobre”³²⁰. Należy jeszcze wspomnieć, że to on odziedziczył Plemieńca³²¹.

Jan, aż do śmierci, udzielał się politycznie. W 1557 r. posłował do księcia pruskiego, podczas sejmiku lubelskiego bronił autonomii prowincji, a w czasie drugiego bezkrólewia był działaczem stronnictwa batoriańskiego³²².

Z małżeństwa z Czemówną pozostawił synów Fabiana, Achacego, Jerzego i Jana oraz córkę Helenę. Działalność Jana i wielkość zgromadzonego przez niego majątku wyniosły rodzinę do grona najznacześniejszych w prowincji. Nic dziwnego więc, że jego córka poślubiła późniejszego wojewodę chełmińskiego Stanisława Działyńskiego, a jej synowie zrobili kariery: wojewody, kasztelana i biskupa³²³.

Najwybitniejszym z synów Jana bez wątpienia był Achacy (ur. 1553; imię otrzymał zapewne na cześć dziadka ze strony matki). Jak wspomniano w młodości pobierał nauki w Braniewie i Toruniu. Wbrew intencjom ojca pozostał katolikiem³²⁴. Po raz pierwszy w źródłach wystąpił samodzielnie jako reprezentant siebie i swoich braci w transakcjach, związanych z będącym cały czas w zastawie u Plemieńskich, kluczem sobóckim. W 1579 r. bracia zostali splaceni z 30000 zł, a dobra te przejął od Górków Jan Działyński³²⁵. Zapewne w tym okresie zmarła matka Achacego, mająca dożywocie na starostwie kowalewskim, dlatego sądzić należy, że wkrótce przejął on królewskości (dowodnie jako starosta zostaje mianowany dopiero 16 VIII 1588 r.). W spadku natomiast otrzymał Ryńsk³²⁶.

³¹⁸ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemieński Jan...*, s. 712; S. Achremczyk, *Szlachta na Warmii XVI–XVIII wieku*, w: *Szlachta i ziemiaństwo...*, s. 68; *Uczniowie — sodalisci...*, nr 1613.

³¹⁹ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Poznań/inskrpcje/XVI wiek/część 2/8793 (931), 1939 (932).

³²⁰ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemieński Jan...*, s. 712; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 115.

³²¹ *SGKP*, t. VIII, s. 246.

³²² J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemieński Jan...*, s. 712–713.

³²³ APT, AmT., kat II, IX/15, k. 24; Niesiecki VII, s. 323; Uruski XIV, s. 74; *Urządnicy*, nr 50, 282, 286, 387, 429, 583, 629; *Testamenty szlachty...*, s. 215.

³²⁴ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemieński Achacy*, w: *PSB*, t. 26, s. 711–712.

³²⁵ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Poznań/inskrpcje/XVI wiek/część 2/8793 (931), 1939 (932).

³²⁶ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemieński Achacy...*, s. 712; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 115; APT, AmT., Kat. II, IX/15, k. 324; W. Szczuczko, *Plemieński Achacy*, w: *SBPN*, t. 3: L–P, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1997, s. 441.

Kariere polityczną Achacy rozpoczął od posłowania na sejm elekcyjny w 1587 r., gdzie oddał głos na przyszłego króla. W 1596 r. brał udział w dramatycznym sporze Plemieckich z ich powinowatymi Działyńskimi. Ci pierwsi przybyli zbrojnie na sejmik w Radzynie i próbowali wpłynąć na wybór marszałka obrad. Działyńscy sprzeciwili się takim praktykom i doszło do użycia siły, w wyniku czego zginęło kilku pacholców Plemieckich a jeden z członków rodziny został bardzo ciężko ranny. Sprawa trafiła nawet na sejm w 1597 r., a pośredniczenia między sklóconymi rodzinami podjął się sam biskup chełmiński Jan Tylicki³²⁷. Niestety, nie wiadomo, jak zakończył się konflikt. Faktem jest, że od tamtej pory Achacy nie brał już tak aktywnego udziału w życiu publicznym.

Wzorem dziada i ojca starał się utrzymywać jak najlepsze stosunki z wpływowym na dworze duchowieństwem. Najprawdopodobniej już od czasów młodości znalazł się z Szymonem Rudnickim. Później ich kontakty były tym bardziej ułatwione, że na dworze królewskim przebywał jego brat — Jan. Gdy w 1604 r. Rudnicki starał się o nominację na biskupstwo warmińskie, próbował nabyć dobra ziemskie w Prusach Królewskich. Achacy i jego kolejny brat Fabian zdecydowali się pomóc przyszłemu biskupowi. Odstąpili część dóbr Fabiana i zalatwili nawet sprawę intrumisji. Oczywiście, po zakończonych powodzeniem staraniach Rudnickiego, Plemieccy zyskali możnego protektora i mogli liczyć na jego wdzięczność. Już w maju kolejnego roku Achacy zwracał się do biskupa o wstawiennictwo w sporach majątkowych Fabiana z kasztelanem brzeskim Bartoszem Tylickim oraz swoich ze starostą golubskim Jerzym Kostką³²⁸.

To zapewne kontakty na dworze przyniosły Achacemu nominację na kasztelanie chełmińską — pierwszy, i jak się okazało ostatni, urząd senatorski w rodzinie. Przysięgę złożył 13 II 1606 r. na sejmiku w Malborku, jednak tydzień później już nie żył³²⁹ — zmarł w Waplewie 19 II 1606 r., pochowano go w Kowalewie, w kościele, którego był dobrodziejem³³⁰. Do końca życia pozostał w stanie wolnym, jego spadkobiercami zostali bracia³³¹.

Starostwo kowalewskie objął po Achacym jego wspomniany już brat — Jan (1558–przed 1611³³²), błędnie określany jako sędzia ziemski³³³. W młodości studiował on we Frankfurcie nad Odrą (1575 r.), później był posłem na sejm i występował jako dworzanin i sekretarz królewski, sygnował ugodę będzińską. To on reprezentował interesy Plemieckich przed sądem sejmowym podczas sporu z Działyńskimi³³⁴.

³²⁷ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemiecki Achacy...*, s. 712. O warcholstwie Achacego zob. też *SGKP*, t. VI, pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1885, s. 543; W. Szczuczko, *Plemiecki Achacy...*, s. 441.

³²⁸ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemiecki Achacy...*, s. 712.

³²⁹ Ibidem; *Urządnicy*, nr 43; Uruski i Niesiecki błędnie podają datę nominacji (1603 r.) — Uruski XIV, s. 74; Niesiecki VII, s. 323.

³³⁰ Fontes VI–X, s. 669; W. Szczuczko, *Plemiecki Achacy...*, s. 441.

³³¹ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemiecki Achacy...*, s. 712; Maercker, s. 108, 484, 486.

³³² J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemiecki Jan...*, s. 714; *Testamenty szlachty...*, s. 94.

³³³ P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 115; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 47; *Urządnicy*, nr 254.

³³⁴ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemiecki Jan...*, s. 714; iidem, *Plemiecki Achacy...*, s. 711; Niesiecki VII, s. 323; Uruski XIV, s. 74; APT, AmT., kat. II, IX/15, k. 24, 61; *Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa*,

W 1570 r. był w posiadaniu 22 łanów kmiecych w Ryńsku³³⁵, należało do niego również Zelgno, zamienione w 1601 r. na pół Turzna, które zastawił w 1605 r. Samplawskim i najprawdopodobniej już nigdy nie odzyskał³³⁶. Pod koniec życia nabył też Melno od biskupa Szymona Rudnickiego³³⁷.

Jego żoną była Katarzyna Rabianka, rozwódka z Achacym Czemą starostą kiszporskim, który zapadł na chorobę psychiczną w 1603 r. Kariera dworska doprowadziła zatem u Jana do znacznego wydłużenia okresu kawalerstwa — musiał już zbliżać się do pięćdziesiątki i — jak się później okazało — małżeństwo trwało zaledwie kilka lat. Katarzyna urodziła Janowi tylko jedną córkę, Zofię Katarzynę. Po śmierci starosty wdowa po nim wyszła za mąż za Macieja Feliksa Niemojewskiego (późniejszego wojewodę pomorskiego³³⁸), który wraz z jej ręką przejął starostwo kowalewskie³³⁹. Plemięccy już nigdy nie mieli zaznać łaski królewskiej w postaci rozdawnictwa dóbr.

Warto zaznaczyć że córka Jana weszła w posiadanie Ryńska — w 1614 r. spadek po jej ojcu — i być może swoją część — przekazał jej stryj Fabian, który zapewne był jej opiekunem³⁴⁰. O rękę Zofii starali się ponoć Radziwiłłowie, jednak w 1622 r. wyszła za Mikołaja Rafała Kostkę, późniejszego starostę malborskiego (zm. 1638)³⁴¹. Zapisał on jej na połowie swoich dóbr 100000 zł posagu³⁴². Po jego śmierci poślubiła Andrzeja Gulczewskiego³⁴³. Pod koniec życia zgromadziła majątek obejmujący miasto i 25 wsi w powiatach nakielskim i przeworskim oraz kamienicę w Toruniu, jednak całe bogactwo odziedziczyli po niej Działyńscy³⁴⁴. Zmarła jako wdowa przed 21 sierpnia 1646 r.³⁴⁵

Kolejnym synem Jana był Jerzy, który w źródłach pojawił się tylko raz — jako właściciel 16 łanów kmiecych w Plemiętach w 1570 r. Zapewne zmarł w młodym wieku³⁴⁶.

t. III: *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego z lat 1587–1588*, oprac. W. Krawczuk, Kraków 2004, nr 302.

³³⁵ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 41; M. Biskup, *Rejestry poborowe...*, s. 323.

³³⁶ Maercker, s. 562, 602.

³³⁷ *SGKP*, t. VI, s. 255; X. Froelich, op. cit., s. 214.

³³⁸ *Urządnicy*, nr 920.

³³⁹ P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 108, 115; Niesiecki VII, s. 323; T. Garczyński, op. cit., s. 123.

³⁴⁰ Maercker, s. 484; *SGKP*, t. X, s. 106.

³⁴¹ APG, Sąd ziemski w Sztumie 1, s. 269; Sąd grodzki w Kiszporku 1, k. 415; Akta miasta Sztumu 6, s. 516; APT, AmCh. 9, k. 509; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 75; Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Nakło/część 1/3650 (nr 173), 3520 (nr 173), 3790 (nr 176), 6262 (nr 201); Grodzkie i ziemskie/Nakło/część 2/876 (nr 223); Maercker, s. 484; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 131; T. Garczyński, op. cit., s. 123.

³⁴² Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Poznań/rezygnacje/XVII wiek/część 1/8466 (nr 1413).

³⁴³ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Nakło/część 2/1019 (nr 225); Sąd grodzki w Kiszporku 2, k. 90v.

³⁴⁴ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Nakło/część 1/4033 (nr 226); Nakło/część 2/1091 (nr 225), 1020 (nr 225); K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo...*, s. 188.

³⁴⁵ Sąd grodzki w Kiszporku 2, k. 90v.; Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Nakło/część 1/4021 (nr 226), 4065 (nr 226); Grodzkie i ziemskie/Poznań/relacje/XVII wiek/986 (nr 172), 1329 (nr 166); *Testamenty szlachty...*, s. 216.

³⁴⁶ Baranowski, s. 34.

Ostatnim — zdaje się najmłodszym — synem Jana był Fabian (zm. 13 I 1622³⁴⁷). W młodości, tak jak ojciec, studiował na uniwersytecie we Frankfurcie (1575 r.), następnie został dworzaninem kardynała Andrzeja Batorego³⁴⁸. To zapewne on był owym Plemieńskim, który niemal stracił życie podczas bijatyki z Działyńskimi, ponieważ w 1597 r. wniósł do toruńskich ksiąg ławniczych swój testament³⁴⁹. Był właścicielem części Ryńska i opiekunem swej siostrzenicy, która odziedziczyła resztę majątku. Posiadał również Wronie i zapewne Osieczek, a w 1616 r. nabył od Gabriela Konopackiego część dóbr Ocień. Ponadto był właścicielem domów przy ulicach Żeglarskiej i Św. Ducha (od 1597 r.) oraz — od 1616 r. — spichrza przy ul. Piekary w Toruniu³⁵⁰. Jego chorągiew pogrzebową ufundowała siostrzenica Zofia z mężem Mikołajem Kostką³⁵¹.

Któryś z wyżej wymienionych braci, synów Jana, miał być może męskich potomków, ponieważ herbarze wymieniają brata stryjcznego Zofii Katarzyny, Daniela (w 1641 r.), jednak z całą pewnością był on duchownym³⁵². Najprawdopodobniej więc na nim kończą się dzieje najzamożniejszej linii, najbardziej wpływowej w historii rodziny. Wprawdzie w II połowie XVII wieku na Wroniach i Plemiętach pojawił się Andrzej Dadźbóg (o którym niżej), jednak z całą pewnością był on synem Samuela, brata stryjcznego synów Jana, będącego w 1625 r. właścicielem Plemięt³⁵³.

Należy jeszcze wspomnieć o żyjących na przelomie XVI i XVII wieku Plemięckich, których rodziców nie udało się ustalić. Helena (zm. po 1593) była w 1586 r. małżonką Jana Turznickiego³⁵⁴. Nieznana Plemięcka wyszła ponoć za kasztelana gdańskiego Łukasza Elżanowskiego³⁵⁵, a Agnieszka (zm. 25 XI 1578) była benedyktyńką chełmińską³⁵⁶.

* * *

Powrócić należy teraz do dzieci starosty Jerzego. Ostatnimi z rodzeństwa byli nieopisani tu dotąd Daniel i Samuel, którzy zapoczątkowali linie Plemięckich, istniejące jeszcze w XVIII wieku. Wiadomo, że w 1570 r. pierwszy z nich posiadał siedem łanów

³⁴⁷ Dachnowski, s. 112; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 75.

³⁴⁸ J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jan...*, s. 714.

³⁴⁹ APT, AmT., kat II, IX/15, k. 329 v.

³⁵⁰ Maercker, s. 108, 484, 486; Fontes VI–X, s. 649, 656, 661, 692, 694; *Diecezja chełmińska...*, s. 720; APT, Akta m. Kowalewa 4, k. 2; APG, Akta m. Sztumu 5, s. 122; APT, AmT., kat. II, IX/15, k. 24; ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 11, k. 29, 65; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich MA–013, k. 221; *SGKP*, t. X, s. 106; t. XIV, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1895, s. 51; Fankidejski, *Utraczone kościoły w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych*, Pelplin 1880, s. 62; K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo...*, s. 131, 187–188.

³⁵¹ Dachnowski, s. 112; Niesiecki VII, s. 323.

³⁵² Niesiecki VII, s. 323; Uruski XIV, s. 74.

³⁵³ *SGKP*, t. VIII, s. 247.

³⁵⁴ APT, Akta m. Kowalewa 4, k. 6–6v.; APT, AmCh. 3, s. 473.

³⁵⁵ Niesiecki VII, s. 323; Dachnowski, s. 172.

³⁵⁶ M. Borkowska, op. cit., s. 225; *Kronika benedyktynek chełmińskich...*, s. 5, 103; *Klasztory żeńskie diecezji chełmińskiej*, Pelplin, s. 87; Niesiecki VII, s. 323.

kmiecych w Dębieńcu. Po ojcu odziedziczył również część (może całe?) Daszkowa. Aktywnie udzielał się w życiu publicznym: posłował na sejm w latach 1563, 1569 i 1570. Jako brat starosty kowalewskiego był — w przeciwieństwie do swego ojca — oponentem egzekucji dóbr, co zbliżyło go do Działyńskich oraz Kostków i pomogło w karierze. Bronił autonomii prowincji na sejmie w 1576 r., a jako zwolennik korektury pruskiej w 1578 r. był członkiem komisji do rewizji prawa chełmińskiego. Wtedy też zajmował stanowisko ławnika ziemskiego chełmińskiego, a w 1585 r. awansował na sędziego. Dość aktywnie próbował gospodarować majątkiem: był dzierżawcą (lub zarządcą) klucza starogrodzkiego, a w 1578 r. biskup chełmiński Kostka dał mu przywilej na 30 lat na dobra Białe Dwór. Miał też ponoć wieś Folwark w powiecie radzyńskim oraz Turznice. W 1595 r. zmarł brat Daniela, Sykstus, po którym ten odziedziczył Wronie³⁵⁷. Musiał jednak borykać się z problemami finansowymi, bo w 1598 r. za sumę 10000 talarów zastawił braniewskim jezuitom Dębieniec, Wronie, Turznice i Daszkowo³⁵⁸. Dębieniec na pewno przekazał w spadku synowi, we Wroniach — jak wiemy — spotykamy w następnych latach jego bratanka Fabiana, wydaje się natomiast, że Turznice i Daszkowo Plemięccy utracili bezpowrotnie, zapewne na rzecz Kostków³⁵⁹. Już od 1558 r. Daniel pobierał od króla pensję 100 zł zapisaną mu na dochodach ekonomii malborskiej, a w 1585 r. Batory nadał mu jeszcze dodatkowe 200 zł z dochodów starostwa radzyńskiego. Obie te dożywotnie pensje potwierdził Zygmunt III w 1589 r. Wiadomo, że Plemięcki żył jeszcze w 1604 r.³⁶⁰ Jego żoną była niezidentyfikowana bliżej Anna Strassówna, być może tożsama z Anną de Streschen Straszyńską³⁶¹.

Córka Daniela, Katarzyna (zm. 18 X 1647), była benedyktynką grudziądzką a następnie toruńską³⁶², natomiast jedyny syn Jan³⁶³ (zm. przed 1608³⁶⁴) został dziedzicem Dębieńca. Przed 1590 r. ożenił się z Esterą Rokusz, córką Jerzego i Aleksandry z Bażyńskich³⁶⁵, dziedziczką połowy Dźwierzna, jednak w 1590 r. szwagier Estery, Rafał

³⁵⁷ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 37; Baranowski, s. 35; Niesiecki VII, s. 323; Uruski XIV, s. 74; *Pralaci i kanonicy...*, cz. II, s. 331; *Urządnicy*, nr 125, 254; *Urkundenbuch des Bistums Culm*, Bd I, Th. I, bearb. von C. P. Woelky, Danzig 1885, nr 1089, 1091; *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614...*, s. 129; *SGKP*, t. II, s. 16; J. Mallek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jerzy...*, s. 714; J. Mallek, *Dwie części Prus*, Olsztyn 1987, s. 110, 112; W. Szczuczko, *Walka o emancypację...*, s. 37–38.

³⁵⁸ *SGKP*, t. II, s. 16; *Słownik geograficzny Państwa Polskiego i ziem historycznie z Polską związanych*, pod red. S. Arnolda, t. I, z. 10, Warszawa, kol. 1176; X. Froelich., op. cit., s. 59.

³⁵⁹ *SGKP*, t. I, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880, s. 908; t. XII, s. 667.

³⁶⁰ W. Wittyg, op. cit., s. 247; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA–020e, dok. 5; *MRPS*, t. V, cz. 2, nr 8200; *Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nova*, t. II: *Księga wpisów kanclerza Jana Zamoyskiego z lat 1587–1595*, oprac. W. Krawczuk, Kraków 2001, nr 151; *Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1570*, wyd. S. Hozowski, Gdańsk 1962, s. 150.

³⁶¹ *MRPS*, t. V, cz. 2, nr 10468; Dachnowski, s. 260.

³⁶² *Kronika benedyktynek grudziądzkich*, wyd. W. Szoldrski, Pelplin 1935, s. 58, 63, 76; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 59, 61–62; według M. Borkowskiej była wnuczką Daniela — zob. M. Borkowska, op. cit., s. 293.

³⁶³ APT, AmT., kat. II, IX/15, k. 62.

³⁶⁴ ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 11, k. 17; ADP, B III 14, k. 54; APT, AmCh. 8, s. 308.

³⁶⁵ ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich, MA–013, k. 14.

Konopacki, odkupił od Plemieńskich tę część dóbr za sumę 4500 zł³⁶⁶. Jan miał trzech synów. Dwóch z nich — Daniel i Jan — zmarło zapewne w młodym wieku (ostatni raz źródła wspominają o nich w 1612 r.)³⁶⁷.

Trzeci syn Jana, Jerzy (zm. po 1630 r.), poślubił w 1626 r. Annę Kosównę (córka Jana i Barbary z Frący Frąckiej)³⁶⁸. Wiadomo o nich jedynie, że utracili Dębieniec, ponieważ w 1640 r. jako jego właściciel występował Mikołaj Wejher³⁶⁹. Jeśli Jan i Anna posiadali jeszcze jakieś dobra ziemskie, to na pewno niewielkie (może pozostawili sobie część Dębienia?) i z pewnością można ich zaliczyć do szlachty ubogiej. Pozostawili dziewiątkę dzieci: Stanisława, Aleksandra, Konstantego, Karola, Mariannę, Barbarę, Zofię, Elżbietę i Teresę. Występują one wspólnie w 1647 r., a więc większość z nich musiała być nieletnia³⁷⁰. Poza tym niewiele o nich wiadomo. Zofia zapewne jest tożsama z żoną Samuela Bolesława Ciecholewskiego, właściciela Czekanowa i Wichulca. W 1668 r. byli już po ślubie, a w 1702 r. oboje nie żyli³⁷¹. Karol to zapewne zmarły przed 1702 r. mąż Anny Makowieckiej. Miał z nią córkę Barbarę, żonę Konstantego z Mlecewa Szeliskiego (ślub przed 1717 r.), ławnika ziemskiego, chorążego regimentu jazdy królewskiej, zapewne również podstarościę malborskiego. Po 1742 r. Barbara występowała jako tenentariuszka Pietrzwałdu w powiecie sztumskim³⁷². Zdaje się, że to na Karolu skończyła się męska linia potomków Daniela.

* * *

Do omówienia pozostały jeszcze dzieje drugiej linii, która dotrwała do XVIII wieku, mianowicie potomków Samuela (zm. przed 1608 r.). Wiadomo o nim jedynie, że był dworzaniem królewskim (1572 r.) i że był dwukrotnie żonaty: z Zofią a Dameraw Dąbrowską i Anną Dorpowską (kolejność małżeństw nieznana)³⁷³. Miał trzy córki: Elżbietę, żonę Macieja Lubodzieskiego, Zuzannę (zm. po 12 XI 1607 r.), która przed 1580 r. wyszła za Macieja z Krowiczyna Dorpowskiego i Annę, małżonkę kasztelana kamińskiego Mikołaja Mielnińskiego³⁷⁴, oraz trzech synów: archidiacona tychnowskiego Daniela, Jana, o którym źródła wspominają tylko w 1608 i 1612 r., więc zapewne zmarł

³⁶⁶ SGKP, t. II, s. 306. Maercker uważa, że właścicielem połowy Dźwierzna był już Daniel — zob. Maercker, s. 507.

³⁶⁷ ADP, B III 14, k. 54; B III 15, k. 112.

³⁶⁸ Ibidem; ADP, B V 1, k. 32–33; *Pamiętniczek Michała Łaszewskiego (około 1627 r.)*, wyd. W. Kętrzyński, „Roczniki TNT”, r. 13, 1906, s. 31; *Testamenty szlachty...*, s. 198.

³⁶⁹ SGKP, t. II, s. 16.

³⁷⁰ ADT, Akta Benedyktynów Toruńskich, MA–005.

³⁷¹ ADT, Brodnica AA001, k. 18; APT, Akta Karwatów z Wichulca 2; W. Nowosad, *Archiva szlachty...*, s. 38.

³⁷² APG, Sąd grodzki w Kiszporku 15, k. 143; 23, k. 6, 9; 25, k. 32v, 43, 49, 57v, 69; 26, k. 46, 50, 70; 28, k. 9v, 145; 31, k. 210v; 55, k. 15v, 61v, 69, 90, 286, 302, 473; APG, Akta m. Szumy 7, k. 129; 8, k. 81, 196–197, 250; *Urządnicy*, nr 547; SGKP, t. VIII, s. 118; *Testamenty szlachty...*, s. 366.

³⁷³ APT, AmCh 3, s. 509; ADP, B III 14, k. 54; *Prałaci i kanonicy...*, cz. II, s. 331; Uruski XIV, s. 74; J. Malłek, P. Hryniewicz, *Plemięcki Jerzy...*, s. 714.

³⁷⁴ *Testamenty szlachty...*, s. 171–172, 268; T. Garczyński, op. cit., s. 34–35, 54–55, 113–114.

w młodym wieku³⁷⁵, i Samuela (zm. po 1641), który przed rokiem 1628 poślubił Ewę Bażyńską³⁷⁶. Ostatni z wymienionych braci odziedziczył po którymś ze swoich kuzynów (synów Jana) Plemień³⁷⁷, dlatego też kolejność sukcesji zdaje się wskazywać, że jego synem był Andrzej Dadźbóg (zm. przed 22 VIII 1660³⁷⁸). Ten, poza Plemieńcami, posiadał też Gutowo i Wronie oraz — zapewne w wyniku ożenku — Pyszczyń w powiecie bydgoskim. W 1648 r. podpisał elekcję, a w latach 50. i 60. był szambelanem królewskim, przez co Wronie i tamtejszy kościół, zarządzane przez niejakiego Behma, zupełnie podupadły. W 1654 r. po raz pierwszy spotykamy u jego boku żonę — Rozalię Dorpowską (późniejszą żonę Piotra Mostowskiego). Plemieńcy sprzedali wtedy Gutowo kapitule chełmińskiej. Pozostawili dwóch synów: Jana Kazimierza i Aleksandra³⁷⁹.

Pierwszy z nich (zm. przed 1689) odziedziczył po ojcu Wronie i część Plemień. Pyszczyń z powodu zadłużenia sprzedała matka Jana, zanim ten osiągnął pełnoletniość. Przed 1679 r. poślubił Joannę Dębołęcką (zm. przed 1699) i miał z nią syna Józefa Ignacego³⁸⁰ (ur. 1679³⁸¹), który był cześnikiem różańskim i dziedzicem części Plemień (Wronie zapewne już wtedy posiadali Czapscy). 29 IV 1697 r. ożenił się z Konstancją Trembecką. W źródłach po raz ostatni pojawił się 9 lat po ślubie. Zmarł zapewne bezdzietnie, a wdowa po nim wyszła ponownie za mąż za Kazimierza Gralewskiego³⁸².

Inny z synów Andrzeja, Aleksander (zm. przed 1717³⁸³), odziedziczył drugą część Plemień, jednak wydaje się, że dość szybko ją sprzedał i nabył Nielub³⁸⁴. W 1669 r. był elektorem z województwa malborskiego. Przed 1685 r. poślubił Domicellę Pudłowską, która urodziła mu dziewięcioro dzieci. W 1703 r. sprzedał Nielub Działyńskim za 14000 zł i najprawdopodobniej przeniósł się do powiatu nakielskiego. Nie wiadomo czy posiadał tam jakiegokolwiek dobra ziemskie³⁸⁵.

³⁷⁵ ADP, B III 14, k. 54; B III 15, k. 112.

³⁷⁶ Ibidem; Teki Dworzaczka: Zap. Tryb. Piotr/377 (nr 286); Fontes VI–X, s. 710; Niesiecki VII, s. 323; Uruski XIV, s. 74; *Testamenty szlachty...*, s. 172.

³⁷⁷ *SGKP*, t. VIII, s. 247; X. Froelich, op. cit., s. 240.

³⁷⁸ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364v.; ADP, B III 14, k. 24; ADP, B V 16, k. 119; T. Garczyński, op. cit., s. 97.

³⁷⁹ ADP, B V 1, k. 41–42; Fontes VI–X, s. 614, 655; *Inwentarze dóbr kapituły...*, s. 38; *SGKP*, t. II, s. 917; Niesiecki VII, s. 323; Uruski XIV, s. 74; Fankidejski, op. cit., s. 79; T. Garczyński, op. cit., s. 90, 95–98.

³⁸⁰ ADP, B III 14, k. 24; ADT, Radzyń Chełmiński AA–001, k. 20 v.; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 14, k. 103; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 117, s. 77–125; Fontes VI–X, s. 655; Uruski XIV, s. 74; T. Garczyński, op. cit., s. 98.

³⁸¹ ADT, Radzyń Chełmiński AA–001, k. 20 v.

³⁸² APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 117, s. 77–125; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 14, k. 103, 131v., 314; ADP, Culmensia, C30, k. 744, 891; ADT, Radzyń Chełmiński AA–002, k. 75, 82v.; ADT, Toruń AA–004, k. 151; Niesiecki VII, s. 323–324; Uruski XIV, s. 74.

³⁸³ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Kcynia/5456 (nr 134).

³⁸⁴ *SGKP*, t. VIII, s. 247; Bär, s. 32, 114, 192, 407; X. Froelich, op. cit., s. 240.

³⁸⁵ APG, Sąd grodzki w Kiszporku 5, k. 363v.; 14, k. 96, 103, 313v.; ADT, Grudziądz AA–001, k. 161; ADT, Radzyń Chełmiński AA–002, k. 62; Maercker, s. 114, 407; Bär, s. 190; Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Kcynia/5485 (nr 134).

O dzieciach Aleksandra nie wiadomo wiele. Michała (jako nieżyjącego) i Ignacego odnotowano w źródłach tylko raz, w 1717 r.³⁸⁶ Dzieje Teresy³⁸⁷ i Marianny Doroty³⁸⁸ znamy tylko w ich okresie młodości. Elżbieta Dorota (chrzest 23 X 1685³⁸⁹) była być może tożsą z przeoryszą Elżbietą Plemięcką, benedyktynką grudziądzką (zm. 6 IX 1749)³⁹⁰, natomiast Marianna Cecylia (4 XI 1690–18 X 1758) była z całą pewnością zakonnicą w tamtejszym konwencie³⁹¹. O Urszuli Agnieszce (chrzest 19 I 1688³⁹²) wiadomo jedynie, że w 1715 r. poślubiła Ludwika Ostromeckiego³⁹³. Filip Jakub (ur. 1 V 1689³⁹⁴) zniknął natomiast ze źródeł po 1725 r.³⁹⁵ Jedynym synem Aleksandra, o którym wiadomo, że doczekał się męskiego potomka, był Mikołaj (zm. przed 1730), który z małżeństwa z Marianną Bartoszewską, córką Wojciecha dziedzica Będziszyna, miał syna Wojciecha występującego w źródłach w 1730 r.³⁹⁶ Jego dalsze losy nie są znane, lecz zdaje się, że to właśnie na nim wygasła rodzina w męskiej linii³⁹⁷. Możliwe też, że niezbyt zamożna na przełomie XVII i XVIII wieku uległa w dalszej pauperyzacji, i — utraciwszy wszystkie dobra ziemskie — zniknęła ze źródeł, choć nadal istniała gdzieś w powiecie nakielskim.

Na koniec należy wspomnieć o kilkorgu Plemięckich, dla których nie udało się ustalić rodziców. Elżbieta (zm. po 1659) była benedyktynką toruńską. W 1630 r. posłano ją do konwentu grudziądzkiego, gdzie wkrótce została ksienią³⁹⁸. O Agnieszce (zm. 1721) wiadomo jedynie, że była benedyktynką kaliską³⁹⁹, natomiast Jan (zm. 1694) był krakowskim jezuitą⁴⁰⁰. Żoną Mateusza Borzechowskiego była nieznana bliżej Katarzyna Plemięcka (zm. przed 1728)⁴⁰¹. Niesiecki wymienił również dwóch Plemięckich o nieustalonych imionach: męża którejś Czapskiej oraz małżonka Urszuli Kitnowskiej. Informacji tych nie udało się jednak ani potwierdzić, ani doprecyzować⁴⁰².

³⁸⁶ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Kcynia/5485 (nr 134).

³⁸⁷ Ibidem, 5456 (nr 134); ADT, Ryńsk AA-001, k. 26–26v.

³⁸⁸ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Kcynia/5485 (nr 134); ADT, Radzyń Chelmiński AA-002, k. 47.

³⁸⁹ ADT, Grudziądz AA-001, k. 161.

³⁹⁰ *Kronika benedyktynek grudziądzkich...*, s. 50–51, 55, 63; M. Borkowska, op. cit., s. 266.

³⁹¹ ADT, Radzyń Chelmiński AA-002, k. 47; *Kronika benedyktynek grudziądzkich...*, s. 14, 18–19, 67, 77; M. Borkowska, op. cit., s. 266.

³⁹² ADT, Radzyń Chelmiński AA-002, k. 32v.

³⁹³ Ibidem; Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Kcynia/5456 (nr 134).

³⁹⁴ ADT, Radzyń Chelmiński AA-002, k. 39.

³⁹⁵ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Kcynia/5485 (nr 134); APG, Akta m. Sztumu 7, k. 126.

³⁹⁶ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Kcynia/5485 (nr 134); Grodzkie i ziemskie/Kalisz/in-skrypcje/XVII/XVIII wiek/4986 (nr 167); Niesiecki VII, s. 323.

³⁹⁷ *SGKP*, t. VIII, s. 247; Uruski XIV, s. 74.

³⁹⁸ *Kronika benedyktynek grudziądzkich...*, s. 6–7, 76; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 64, 81; M. Borkowska, op. cit., s. 295; Niesiecki VII, s. 323.

³⁹⁹ M. Borkowska, op. cit., s. 44.

⁴⁰⁰ Uruski XIV, s. 74; Niesiecki VII, s. 324.

⁴⁰¹ Teki Dworzaczka: Grodzkie i ziemskie/Gniezno/część 1/11762 (nr 96).

⁴⁰² Niesiecki VII, s. 323–324.

3.5. Czynniki awansu i upadku rodziny. Strategie rodzinne

W wyniku wojny trzynastoletniej ukształtowała się na terenie Prus Królewskich, po części nowa, struktura społeczna szlachty. Do najbardziej wpływowych rodzin należały te, które wcześniej były zaangażowane w opozycję antykrzyżacką i przyczyniły się do inkorporacji prowincji do Korony, czyli Bażyńscy, Mortęscy i Konopaccy, oraz te, które — nagradzane za zasługi lub pożyczki — otrzymywały nadania pruskich królewskich, jak Działyńscy czy Kostkowie⁴⁰³.

Do wpływowych i zaangażowanych w walkę z Krzyżakami rodzin należeli też Plemieńcy, którzy — jak wiadomo — nie skorzystali z królewskiego rozdawnictwa dóbr czy godności. Być może przyczyna tego leżała w chwilowym załamaniu potencjału biologicznego rodziny — Konrad ze Świętego najprawdopodobniej nie miał syna, a jego bratankowie w chwili wybuchu wojny byli niepełnoletni. Zabrakło aktywnej jednostki, która kontynuowałaby jego dzieło i która mogłaby wynieść rodzinę do grona ścisłej elity władzy w pierwszych dziesięcioleciach panowania polskiego. Mimo to Plemieńcy — biorąc pod uwagę wielkość dóbr własnych — należeli w I połowie XVI wieku do najbogatszych rodzin w Prusach Królewskich. Co ciekawe podobnie dużym majątkiem mogli poszczycić się w tym okresie również Elżanowscy.

Czynnikiem decydującym o wejściu Plemieńskich do ścisłej elity władzy prowincji okazało się świadome kierowanie karierami chłopców, posyłanych na dwory najbardziej wpływowych osób w tej części Europy — prymasa Jana Łaskiego, elektora brandenburskiego, biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego czy wreszcie na dwór królewski. Kontakty te zaowocowały nadaniem Janowi starostwa kowalewskiego oraz jego małżeństwem z przedstawicielką rodziny Czemów, będącej wtedy u szczytu swojej potęgi. W kolejnych latach kontynuowano podobną politykę, co z pewnością miało podtrzymać osiągnięty już status rodziny: trzech Plmieńskich spotykamy na dworze królewskim (dwóch w XVI, jednego w XVII wieku), jednego na służbie u kardynała Batorego.

Czy polityka Plemieńskich była zjawiskiem typowym? Według ustaleń Dygdały i Mikulskiego dwór królewski jako dźwignia dalszej kariery był najważniejszym czynnikiem wynoszącym rodziny do elity władzy⁴⁰⁴. Należy się więc spodziewać, że i biedniejsze rodziny szlacheckie również — w miarę swoich możliwości — próbowały wypromować swoje dzieci na dworach. I rzeczywiście — na początku XVII wieku spośród synów Stanisława Piwnickiego jednego oddano na dwór królewski, drugi został sługą starosty kowalewskiego Achacego Plemieńskiego, jednak nie przełożyło się to na realne korzyści dla rodziny, ponieważ ta linia wymarła. W XVIII wieku dwóch kolejnych Piwnickich — Dominik i Ignacy — zapewne za wstawiennictwem ich krewnego Waleriana, służyło na królewskim dworze.

Podobną politykę stosowali również Elżanowscy: Wojciech na przełomie XVI i XVII wieku został dworzaniem biskupa krakowskiego, co być może przyczyniło się do jego korzystnego ożenku z Dulszczanką. Niedługo potem jego krewny Walerian przebywał na dworze królewskim. O przedstawicielach rodziny Białobłockich na dwo-

⁴⁰³ J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 10–11; J. Deresiewicz, op. cit., s. 48–50, 68–91.

⁴⁰⁴ J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit. s. 20.

rach magnackich czy królewskim nic nie wiadomo. Z jednej strony można upatrywać w tym przyczyny ich niezmiennego statusu społecznego, z drugiej pozwala to domniemywać zamknięcie tej drogi zrobienia kariery dla najbiedniejszej szlachty.

Wyrazem awansu społecznego Piwnickich, Białoblockich i Elżanowskich było osiągnięcie przez przedstawicieli tych rodzin urzędów ziemskich. Co najciekawsze we wszystkich trzech przypadkach nastąpiło to jednocześnie — pod koniec XVI wieku. Stanisław Piwnicki został ławnikiem w 1596 r., Jan Elżanowski rok później, a Łukasza Białoblockiego mianowano pisarzem ziemskim w 1600 r. Z pewnością był to przejaw wymiany średnioszlacheckich elit, polegającej na wymieraniu lub ubożeniu rodzin osiadłych w ziemi chełmińskiej jeszcze w czasach krzyżackich — Meldzyńskich, Mgowskich, Łoktowskich, w pewnym stopniu Bajerskich, Lichtjanów — i zastępowaniem ich na urzędach przez rodziny „nowe”, w wielu przypadkach pochodzące z Korony, na przykład Konojadzkich, Trzczańskich, Wolskich, Wichulskich–Jabłonowskich czy właśnie Piwnickich i Białoblockich. Trudno ustalić bezpośrednie przyczyny tego zjawiska — na pewno na ubożenie starych rodzin miały wpływ przepisy prawa chełmińskiego przed wprowadzeniem korektury.

Jednoczesne pojawienie się tak wielu nowych rodzin wśród urzędników to też zapewne przejaw aktywizacji średniej szlachty pod wpływem ideałów ruchu egzekucyjnego oraz okrzepnięcia, zasymilowania się imigrantów z Korony, uznania ich przez resztę szlachty za „swoich”, za indygenów. Wpływ miał także wynik rozwoju instytucji sądowych województwa — kształtowanie się urzędów grodzkich i powstanie sądu ziemskiego michałowskiego.

Wśród przytoczonych przykładów nominacji urzędniczych na szczególną uwagę zasługuje przypadek Łukasza Białoblockiego, który — nie licząc ławnikostwa Ottona przeszło wiek wcześniej — był pierwszym urzędnikiem w rodzinie i to dość znacznym, bo sędzią ziemskim. Po jego śmierci, przez następne półtora wieku, rodzina nie powtórzyła tego sukcesu. Charakterystyczny w tym przypadku jest fakt, że Łukasz był jedynym przedstawicielem Białoblockich, o którym wiemy, że uczył się w gimnazjum. To zapewne wykształcenie pozwoliło mu na otrzymanie nominacji na urząd pisarza ziemskiego, następnie na dalszy awans, a — wnioskując dalej — być może brak wykształcenia uniemożliwiał jego krewnym nominacje powyżej ławy sądu ziemskiego.

Pozostałe z omawianych rodzin wykazywały większą dbałość o wykształcenie chłopców. Na początku XVII wieku do braniewskiego gimnazjum było zapisanych czterech Piwnickich i czterech Elżanowskich. Dodatkowo dwóch Piwnickich uczęszczało wtedy do gimnazjum akademickiego w Toruniu. W XVIII wieku Piwnicy kończyli gimnazja jezuickie w Braniewie i Toruniu oraz gimnazja akademickie w Chełmnie i Toruniu (po jednym przedstawicielu rodziny). Znamienne jest, że pierwszy urzędnik w rodzinie Elżanowskich, Jan, zadbał o wykształcenie swojego syna Łukasza, późniejszego chorążego i kasztelana, natomiast pierwszy urzędnik z rodziny Piwnickich oraz jego bracia posłali do szkół łącznie sześciu synów, z których jeden został ławnikiem ziemskim, a inny pracownikiem kancelarii królewskiej⁴⁰⁵.

⁴⁰⁵ Por. K. Mikulski, *Strategie rodzinne mieszczan i szlachty Prus Królewskich w XIV–XVIII wieku*, w: *Od genealogii do historii społecznej*, pod red. A. Jaworskiej i B. Trelińskiej, Warszawa 2011, s. 51.

Jak wiadomo, Achacy i Jan, synowie starosty kowalewskiego Jana Plemięckiego, byli swego rodzaju zakładnikami w gimnazjum braniewskim, ostatecznie jednak ukończyli szkołę toruńską. Tenże Jan oraz jego brat Fabian studiowali na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą. Należeli oni jednak do ostatniego z wpływowych i bogatych pokoleń rodziny. Ich krewni żyjący w późniejszych latach — zdaje się — zaniedbali edukację synów. Podobne zjawisko zauważalne jest w dziejach rodziny Elżanowskich — uczęszczali do szkół tylko na początku XVII wieku⁴⁰⁶.

Kolejnym czynnikiem mogącym mieć znaczenie dla podniesienia statusu społecznego rodziny były korzystne koligacje⁴⁰⁷. Małżonkowie Piwnickich pochodzili głównie z rodzin o zbliżonym statusie społecznym, czyli ze średniozamożnej szlachty urzędniczej, takiej jak Łążyńscy, Elżanowscy, Wiesiołowscy, Gołoccy, Kruszyńscy, Lubodziescy, Kawieczynscy, Radowiccy, Kleszczyńscy, Wybczyńscy, Bąkowscy, Wolscy, Szeliscy, Trzcinińscy, Ciecholewscy, Kalksteinowie, Bystramowie. Wyróżniają się tu korzystne ze względów majątkowych śluby wnuków Jana Franciszka: Ignacego z Teresą Dziewanowską i Dominka z Heleną z Konarskich Bystramową. Ci dwaj jednak — zapewne z uwagi na rozbiory Rzeczypospolitej — nie byli aktywni politycznie i ich awans majątkowy nie przelożył się w istotny sposób na awans społeczny. Zdecydowanie najciekawszym przypadkiem było jednak małżeństwo Jerzego z Barbarą Dulską, bratanicą podskarbiego koronnego Jana. Dlaczego tak zacny ród zdecydował się wydać córkę za przedstawiciela rodziny wciąż rosnącej w siłę, ale jednak, w skali prowincji, niewiele jeszcze znaczącej? Akurat w tym okresie doszło w rodzinie Dulskich do załamania potencjału biologicznego, objawiającego się zupełnym brakiem potomków męskich w głównej, pruskiej linii rodziny. Marcin pochodził — zdaje się — z ostatniego męskiego pokolenia Dulskich⁴⁰⁸. Z drugiej strony Barbara miała aż sześć sióstr. Stąd zapewne, mając siedem córek, Marcin zdecydował się wydać je za przedstawicieli mniej wymagających, jeśli chodzi o wysokość posagów, przedstawicieli zamożnych, ale jednak średnioszlacheckich rodzin, takich jak m.in. Caden–Trzcinińscy, Ciecholewscy, Czarlińscy, Elżanowscy czy Dąbrowscy⁴⁰⁹.

Dla Piwnickich duże znaczenie miało też spowinowacenie z Kruszyńskimi. Jak już zaznaczono, w małżeństwie Marcina Jerzego z Prudencjaną nie było nic nadzwyczajnego, jednak awans społeczny jaki był udziałem Kruszyńskich w ciągu dwóch następnych pokoleń, sprawił, że Piwnickich łączyły bliskie więzy rodzinne z jedną z najzamożniejszych rodzin Prus Królewskich w XVIII stuleciu.

Godne uwagi jest też spowinowacenie z Trzcinińskimi, zwłaszcza gdy zdamy sobie sprawę, że była to rodzina, która wydała spośród siebie kilkunastu urzędników i która w XVII wieku nie miała sobie w województwie chełmińskim — a może i w prowincji

⁴⁰⁶ Pominięto tu studia w Rzymie, dość popularne wśród przedstawicieli stanu duchownego. Przytoczone dane, z powodu niezachowania się metryk wielu szkół, muszą pozostać niepełne i mogą ukazywać jedynie tendencje, zob. też J. Dygdała, *Uwagi o o magnaterii...*, s. 84–86.

⁴⁰⁷ T. Zielińska, op. cit., s. 141–143; E. Opaliński, *Rodziny wielkosenatorskie...*, s. 42–44.

⁴⁰⁸ Brat Marcina Jan był zdaje się bezdzietny, drugi Zygmunt miał tylko jedną córkę — zob. Dachnowski, s. 105.

⁴⁰⁹ K. Mikulski, *Strategie rodzinne...*, s. 51; Niesiecki III, s. 434.

— równych pod względem ilości nominacji, rodzina, która w II połowie XVII stulecia całkowicie zmonopolizowała dostęp do sęstwa chełmińskiego⁴¹⁰.

Elżanowscy, którzy w XVI wieku zanotowali znaczny awans majątkowy, brali wówczas śluby z przedstawicielami dość znacznych rodzin średnioszlacheckich — Osieckowskich, Plemięckich (dwukrotnie), Dulskich (trzykrotnie), Lichtjanów, Lubodzieckich, Bystramów czy w miarę zamożnych wtedy Gluchowskich i Jabłonowskich. W połowie XVII stulecia zaczęły się jednak pojawiać u nich koligacje z rodzinami o nieco niższym statusie społecznym, m.in. z Piwnickimi, Rudnickimi, Czarlińskimi (dwukrotnie), Chudzińskimi, Szenickami, Borzymińskimi, Trebnicami, Ostrowickimi, ubożającymi Wolskimi.

W pierwszym okresie najistotniejsze wydaje się małżeństwo Macieja z Katarzyną Osieckowską, które umożliwiło Elżanowskim przejęcie części dóbr po wymierającej rodzinie, z której pochodziła.

Bardzo wymowne jest też, że Łukasz Elżanowski — jedyny senator w rodzinie — był żonaty kolejno z: Lichtjanówną–Ostromecką, Dulszczanką, Plemięcką i Zofią z Lubdzieckich Lichtjanową.

Ostatecznie, w XVIII wieku, Elżanowscy koligali się ze szlachtą ubogą — Chudzińskimi, Cissowskimi, Wyszowatymi, Rętfińskimi, Liberackimi, Odrowskimi, Zakrockimi — czy wreszcie z przedstawicielami chłopstwa.

Podobne zjawisko można zaobserwować w dziejach Plemięckich — początkowo wiązali się z przedstawicielami najznacniejszych rodzin w prowincji: Targowskimi, Mgowskimi, Czemami, rodziną Rabe, Niemojewskimi, Kostkami, Rokuszami, Bażyńskimi, Dąbrowskimi. Od połowy XVII wieku ranga skoligaconych z Plemięckimi rodzin nieco spadała — byli to Ciecholewscy, Szeliscy, Makowieccy, Dorpowsy, Dębołęcy, Trembecy, Pudłowscy, Ostromeccy, Bartoszewscy. Należałoby się spodziewać, że tak jak u Elżanowskich, i tu pojawią się w II połowie XVIII stulecia nazwiska zupełnie nieznane lub nieszlacheckie, jednak rodzina znika ze źródeł.

O wiele skromniej wypadają w tym zestawieniu małżonkowie Białobłockich. Z reguły brali oni śluby z przedstawicielami rodzin śrenioszlacheckich, mieszkających w sąsiedztwie: Sędzickimi (dwukrotnie), Plutowskimi, Wypczyńskimi, Widlickimi, Wałdowskimi, Borowskimi, Kukowskimi, Ostrowickimi, zubożalymi Elżanowskimi (trzykrotnie).

Z powyższych zestawień jasno wynika, że korzystne mariaże były raczej następstwem niż przyczyną awansu społecznego — zresztą historycy stwierdzili to już dawno⁴¹¹. Przykładem jednego z niewielu odstępstw od przytoczonej tu reguły, i to tylko w pewnej mierze, było małżeństwo Jana Plemięckiego z Czemówną — kariera dworska otworzyła mu drogę do nominacji starościńskiej, która nastąpiła równocześnie z ożenkiem. Zarazem koniec korzystnych mariaży bywał poprzedzony o kilkadziesiąt lat spadkiem znaczenia rodu.

⁴¹⁰ *Urządnicy*, nr 139, 164, 166, 206–207, 258, 261–262, 666, 679, 687, 692, 695, 874, 1386, 1428, 1432, 1543.

⁴¹¹ Zob. np. T. Zielińska, op. cit., s 147.

Czasem szukano małżonków wśród dalszych krewnych — wydaje się, że taka polityka miała na celu zatrzymanie majątku w obrębie rodziny. Najbardziej znanym przykładem takiego postępowania są aż cztery małżeństwa w rodzinie Czapskich⁴¹². Żyjący w II połowie XVI wieku Stanisław Gluchowski poślubił natomiast Apolonie, córkę Jana Gluchowskiego⁴¹³. Zjawisko to również występowało w rodzinach opisanych w poprzednich podrozdziałach. Barbara Elżanowska wyszła za Adama, kuzyna swojego ojca, a w rodzinie Piwnickich podobna sytuacja miała miejsce w XIX stuleciu. Ponadto Jan Melchior Piwnicki wziął sobie za żonę wdowę po swym bracie Stanisławie.

Jak już wspomniano awans do warstwy urzędniczej Piwnickich, Białobłockich i Elżanowskich nastąpił niemal jednocześnie. Przypadek Elżanowskich okazał się swego rodzaju ewenementem, bo już w kolejnym pokoleniu przedstawiciel rodziny osiągnął krzesło senatorskie. Awans Piwnickich i Białobłockich został jednak zahamowany na okres kilkudziesięciu lat. Białobłoccy w ciągu XVII wieku wydali spośród siebie czterech ławników ziemskich, natomiast Piwniccy dwóch ławników i pisarza, łączącego swoje funkcje w ziemstwie i grodzie. Dopiero pod koniec XVII stulecia kariera Konstantego Kazimierza wyniosła Piwnickich do grona średnioszlacheckiej elity władzy, osiągającej najwyższe stanowiska w sądownictwie grodzkim i ziemskim. Konstanty Kazimierz sprawował swoje funkcje w okresie, kiedy przed średnią szlachtą urzędniczą otworzyła się droga szybkiego awansu społecznego. XVII-wieczny kryzys gospodarczy i zniszczenia wojenne spowodowały w Prusach Królewskich zahamowanie wzrostu majątków magnackich i zwiększenie się udziału majątków szlachty zamożnej, tworzonych przez koncentrację w jej rękach dóbr szlachty cząstkowej, niemogącej obronić się przed upadkiem po potopie szwedzkim⁴¹⁴. Dlatego też niezwykle istotny okazał się w tym czasie dostęp do funkcji dającej stale dochody oraz — co zauważył Dumanowski — do informacji o zadłużeniach i spodziewanych plajtach⁴¹⁵. Przykładem takiego awansu majątkowego mogą być dzieje rodziny Pawłowskich z powiatu świeckiego, pod koniec XVII wieku posiadającej jedynie pół wsi, a po upływie dwóch pokoleń mogącej pochwalić się majątkiem składającym się z sześciu wsi i królewszczyzny⁴¹⁶.

Konstanty Kazimierz Piwnicki — jak już wspomniano — do końca życia borykał się jednak z problemami finansowymi. Z pewnością wszystkie dochody musiał on przeznaczать na działalność publiczną i podnoszenie z ruiny, niewielkiego przecież, majątku ziemskiego. Nie zbudował więc rodzinnej fortuny, ale bez wątpienia swoją aktywnością polityczną przysporzył rodzinie popularności i prestiżu społecznego.

Piwniccy w pełni wykorzystali otwierającą się przed nimi szansę. Zestawienia dokonane przez Naworskiego obrazują, że w XVIII wieku byli oni rodziną, która wprowadziła na urzędy sądowe zdecydowanie najwięcej swoich reprezentantów (12 nominacji

⁴¹² J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 27.

⁴¹³ L. Pachon, op. cit., s. 79.

⁴¹⁴ K. Mikulski, *Kryzys średniej szlachty...*, s. 269–270; idem, *Szlachta powiatu świeckiego...*, s. 48.

⁴¹⁵ J. Dumanowski, *Mechanizmy szlacheckiego...*, s. 63–64; zob. też J. Dygdała, *Adam Stanisław Grabowski...*, s. 10–11.

⁴¹⁶ K. Mikulski, *Szlachta powiatu świeckiego...*, s. 53.

w województwie chełmińskim, gdy druga familia w tej hierarchii miała ich 6)⁴¹⁷. Każdy z czterech synów Konstantego Kazimierza zrobił większą lub mniejszą karierę urzędniczą. Oczywiście wymienić można wiele rodzin, które zanotowały wówczas podobny awans społeczny, m.in. Czapscy, Przebendowscy, Kczewscy, Kawieczynscy, Lewald–Jezierscy, Kruszyńscy. Dwie pierwsze uzyskały nawet — przynajmniej jak na warunki pruskie — status magnacki, niektórym z pozostałych udawało się wprowadzać przedstawicieli do senatu.

Trudno określić dlaczego Białoblocy — choć byli przecież rodziną urzędniczą — nie skorzystali na omawianej wymianie elit pruskiej. Zapewne nie byli oni zbyt zamożni — dopiero w XVIII wieku pojedynczym przedstawicielom rodziny udawało się zgromadzić majątki, składające się z kilku wsi. Ale zamożność nie mogła być tu czynnikiem decydującym, skoro — jak wiadomo — Piwnicy wciąż oscylowali na krawędzi majątkowej ruiny, a dość zamożni spadkobiercy Łukasza Elżanowskiego nie byli w stanie zaistnieć w urzędniczej hierarchii. Wydaje się, że kluczowe było tu skupienie się Białobloców wyłącznie na urzędach ziemskich. Ławnikowstwo w chwili wakatu na stanowisku sędziego i zastoj w funkcjonowaniu sądu stawało się niskiej rangi urzędem tytularnym.

Sama ranga urzędu może być tu bez znaczenia, kiedy uświadomimy sobie, że funkcje w grodzie otrzymywało się przez nominację urzędującego wojewody, pełniącego w Prusach Królewskich rolę starosty. Jest więc zrozumiałe, że personel kancelarii grodzkiej stanowił najbliższe otoczenie senatora, jego polityczne zaplecze, które łączyły z nim stosunki klientarne⁴¹⁸. Dlatego też należy zaznaczyć, że Piwnicy trzykrotnie byli wicewojewodami: więzy zależności musiały łączyć Konstantego Kazimierza z Janem Kosem, Jana Franciszka z Franciszkiem Bielińskim, Kazimierza z pewnością łączyły z Janem Ansgarym Czapskim. Dodatkowo należy przypomnieć, że w końcówce XVI wieku Piwnicy szukali protekcji u Plemięckich, a na przełomie XVII i XVIII wieku byli blisko związani z Kruszyńskimi. Wspomniano już, że podstawą wytworzonych wówczas nowych elit średnioszlacheckich było piastowanie urzędów grodzkich i ziemskich oraz czerpanie z tego tytułu dochodów inwestowanych w powiększanie majątku ziemskiego. Piwnicy — zwłaszcza Kazimierz i jego brat Ignacy — podobnie jak wiele innych rodzin, nie przeznaczali tych, być może zbyt drobnych, kwot od razu na zakup dóbr, lecz lokowali je na procent u najzamożniejszych przedstawicieli szlachty. Poprzez małżeństwo Marcina Jerzego, rodzina była połączona więzami rodzinnymi z Kruszyńskimi, którzy w międzyczasie weszli w skład najściślejszej elity prowincji. Szczególne więzy łączyły Piwnickich z kasztelanem gdańskim Walerianem Kruszyńskim, „stryjem i dobrodziejem”, u którego nie tylko lokowali gotówkę⁴¹⁹. Kazimierz często reprezentował senatora w interesach i opiekował się majątkiem Waleriana podczas jego

⁴¹⁷ Z. Naworski, op. cit., s. 262.

⁴¹⁸ O więzach łączących starostów z personelem kancelaryjnym zob. np. E. Kozak, „*Studzy*” podlaski Bogusława Radziwiłła, w: *Drobna szlachta podlaska w XVI–XIX wieku*, pod red. S. Kuczyńskiego, Białystok 1991, s. 58 nn; U. Augustyniak, *Podlaska klientela Krzysztofa II Radziwiłła*, w: *Drobna szlachta podlaska...*, s. 96.

⁴¹⁹ Jan Franciszek: APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 35, s. 29, 241, 243; Kazimierz: ibidem 35, s. 33–34, 36, 43, 45, 245; 38, s. 55, 63; Antoni: ibidem 35, s. 205, 229, 330; Ignacy: ibidem 35, s. 31,

nieobecności⁴²⁰. Wydaje się, że bracia Piwnicy stanowili najbliższy i najbardziej zaufany krąg klienteli Kruszyńskiego, bo różnice majątkowe między rodzinami nie pozwalają na wysunięcie tezy o równym, bezinteresownym partnerstwie. Powinowaci kasztelana mogli oczywiście liczyć na płynące z tego korzyści. Jak już wspomniano, Kazimierz Piwnicki dzierżawił dobra Kruszyńskich, a nawet prosił ich o uregulowanie swoich długów.

Korzyści płynące ze stosunków klientarnych zawsze były obopólne⁴²¹. Kruszyńscy, przyjmując, najczęściej dość drobne, sumy od wielu wierzycieli — poza Piwnickimi byli nimi Bagniewscy, Czapski, Kawieczynscy, Klińscy, Mostowscy, Nahoreccy, Płaskowscy, Zawadzcy i Zembowscy⁴²² — byli w stanie zgromadzić pokaźny kapitał. Należy zaznaczyć, że większość wymienionych tu rodzin można zaliczyć do nowo wytworzonej elity urzędniczej prowincji, a brakuje wśród nich podupadłych Elżanowskich i Plemięckich oraz trwających na stałym, niskim szczeblu hierarchii urzędniczej — Białobłockich.

W dziejach rodziny Plemięckich charakterystyczne jest dążenie do znalezienia możliwych protektorów wśród najwyższych dostojników kościelnych, których wpływy wyraźnie wykraczały poza obszar prowincji i z pewnością można je określić mianem ogólnopolskich (prymas Jan Łaski, Jan Dantyszek, Piotr Tomicki, Szymon Rudnicki). Stosunki łączące Plemięckich z Czemami trudno jest określić mianem klientarnych. Wprawdzie ci ostatni należeli w XVI wieku do najściślejszej elity władzy prowincji i Plemięccy ustępowali im w hierarchii społecznej pod każdym względem, jednak osobiste zasługi, kariera, wpływy Jana, pozwalają określić jego kontakty z powinowatymi raczej jako zrównoważoną współpracę, a nie zależność.

Trudno jest znaleźć tak wiele przykładów protekcji w dziejach Białobłockich. Z pewnością wicewojewoda Łukasz był blisko związany z Mortęskimi, natomiast w II połowie XVIII wieku, jako działacz obozu Familii, a więc zapewne klient Mostowskiego, wzmiankowany był Wawrzyniec. Spośród Elżanowskich nie udało się wskazać tych, którzy próbowaliby korzystać z opieki możnych.

Wspomniane już niezwykle korzystne małżeństwo Jerzego Piwnickiego, duża różnica statusu społecznego małżonków (wręcz megalians, jego żoną była przecież Dulszczanka) da się wytłumaczyć tylko w jeden sposób — być może, tak jak wielu innych, Jerzy zdobył sławę na wojnie, walcząc ze Szwedami lub państwem moskiewskim. W owym czasie nie brak przecież przykładów awansu społecznego rodzin, których przedstawiciele robili żołnierskie kariery. Najbardziej znany i spektakularny przypadek takiego wyniesienia to XVI-wieczne dzieje rodziny Wejherów. W późniejszych latach kariera w wojsku była czynnikiem awansu społecznego Czapskich, Przebendowskich i Bielińskich⁴²³. Zasługi na polach bitew leżały też u podstaw powolnego, rozłożonego na okres trzech pokoleń wzrostu znaczenia Kruszyńskich. Można zaryzykować stwierdzenie, że jednym z czynników ich awansu do grona elity była wojskowa kariera przodka (Bernarda) walczącego

33–36, 41, 43, 131, 197–199, 201, 203, 207, 217, 219, 225, 227, 233, 235, 237, 239; 37, s. 159–161. Zob. też J. Dygdała, Sz. Wierchosławski, op. cit., s. 44.

⁴²⁰ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 35, s. 179–181, 223.

⁴²¹ Zob. U. Augustyniak, op. cit., s. 88.

⁴²² J. Dygdała, Sz. Wierchosławski, op. cit., s. 44.

⁴²³ S. Ciara, op. cit., s. 12–24.

w wojnach moskiewskich na początku XVII wieku⁴²⁴. Jak już sugerowano, być może jego towarzyszem broni był Stefan Elżanowski, brat kasztelana Łukasza, który wyprzedził cały swój majątek ziemski i w 1609 r. zupełnie zniknął ze źródeł. Służba wojskowa była też pierwszym etapem kariery Konstantego Kazimierza Piwnickiego. Wprawdzie nie przyniosła mu ona znaczących korzyści majątkowych, ale zapewne przysporzyła popularności w prowincji i ułatwiła początki działalności publicznej.

Innym czynnikiem mającym niewątpliwą wpływ na pozycję społeczną rodziny był jej potencjał biologiczny, a konkretnie liczba potomków męskich w poszczególnych pokoleniach. Z jednej strony szlachcie zależało na przedłużeniu ciągłości swojej rodziny, z drugiej należało zadbać o jak najlepsze uposażenie sukcesorów, a więc nie dopuścić do rozdrobnienia majątku⁴²⁵. Dla XVII i XVIII wieku brak jest danych o całkowitej dzietności poszczególnych przedstawicieli omawianych rodzin. Możemy tylko — z dużą dozą prawdopodobieństwa — określać ilość dorosłych dzieci. U Piwnickich pewne załamanie potencjału nastąpiło w początkach XVII wieku: trzech synów Jakuba miało łącznie dziewięciu męskich potomków, a w następnym pokoleniu spotykamy już tylko jednego dorosłego przedstawiciela rodziny. W późniejszych dziesięcioleciach dzietność u Piwnickich się ustabilizowała, lecz znów uległa załamaniu w bogatszej gałęzi rodziny w II połowie XVIII wieku — synowie Konstantego Kazimierza mieli: Jan Franciszek trzech synów i trzy córki, Kazimierz syna i córkę, Antoni jednego bezpotomnego syna, a Ignacy tylko córki. W następnym pokoleniu w linii męskiej występowało już tylko dwóch wnuków Jana Franciszka.

Duży wpływ na pozycję społeczną Piwnickich mogła mieć też śmierć w dość młodym wieku kilku wpływowych przedstawicieli rodziny i pozostawianie młodocianych dzieci. To zapewne niepełnoletniość potomków Jerzego z drugiego małżeństwa doprowadziła do powstania uboższej linii rodziny. Z kolei jego syn z pierwszego związku, z Dulszczanką, Jakub oraz jego potomek, Marcin Jerzy, umierali w dość młodym wieku, ok. 30 lat, co być może zahamowało awans społeczny rodziny i nie pozwoliło w pełni wykorzystać koligacji. Wprawdzie Marcinowi Jerzemu udało się osiągnąć urzędy kancelaryjne, jednak pozostawił jedyne go syna w wieku niemowlęcym, co zapewne miało wpływ na późniejsze kłopoty finansowe Konstantego Kazimierza i jego dzieci.

Dotkliwe skutki niestabilności potencjału biologicznego odczuły także pozostałe omawiane tu rodziny. Zarówno u Białoblockich, jak i u Elżanowskich, męskiego spadkobiercy nie doczekali najwybitniejsi przedstawiciele familii. Wicewojewoda Łukasz Białoblocki miał tylko jedną córkę, a przekazanie jej w posagu Szumiłowa stanowiło dla rodziny znaczne pomniejszenie niewielkiego przecież majątku.

Jeszcze bardziej spektakularne było wymarcie głównej linii Elżanowskich. Łukasz — syn Jana, pierwszego urzędnika w rodzinie — miał ponoć syna Władysława, jednak jeśli nawet heraldycy się w tym względzie nie mylą, to z pewnością go przeżył. Majątek po jedynym w rodzinie senatorze przypadł jego krewnemu Jobowi, jednak w kolejnym

⁴²⁴ J. Dygdała, Sz. Wierzechosławski, op. cit., s. 29–31.

⁴²⁵ T. Zielińska, op. cit., s. 148–149; K. Mikulski, *Szlachta powiatu świeckiego...*, s. 269–270; E. Opaliński, *Rodziny wielkosenatorskie...*, s. 160; J. Dygdała, *Umagi o magnaterii...*, s. 76–77.

pokoleniu uległ rozdrobnieniu, a spadkobiercy nie wykazywali większego zainteresowania karierą publiczną. Dopiero 83 lata po śmierci Łukasza przedstawiciel rodziny — jak się później okazało jako ostatni — osiągnął urząd ziemski (ławnikowstwo). Przykład Elżanowskich jest dość typowym przypadkiem kariery własnej pojedynczego przedstawiciela rodziny i zaprzepaszczenia jego osiągnięć przez spadkobierców, co często objawiało się dużą ilością nominacji ludzi „nowych” na kasztelaństwa, a z drugiej strony świadczy o relatywnie niskiej randze tych urzędów w obrębie senatu. Badania Zielińskiej wykazały, że liczba jedynych senatorów w rodzinie w czasach saskich wynosiła około połowy wszystkich nominacji i prawie zawsze chodziło właśnie o kasztelanów⁴²⁶. W pewnym sensie podobna sytuacja wystąpiła w rodzinie Kruszyńskich w początkach XVIII wieku, jednak w tym przypadku kariera Waleriana na trwale wyniosła rodzinę do grona najzamożniejszych i najbardziej wpływowych rodzin w prowincji, nawet pomimo braku późniejszych nominacji senatorskich⁴²⁷.

Nieco odmiennie niż było to w przypadku Elżanowskich wyglądał koniec świetności rodziny Plemińskich. Tu także nastąpiło załamanie potencjału biologicznego głównej linii rodziny, jednak w ciągu poprzedzającego je okresu trzech pokoleń (od Jerzego do jego wnuków w linii starościńskiej) Plemińskim udało się wprowadzić trzech swoich reprezentantów na urząd starosty i otrzymać nominacje na kasztelaństwo i — nigdy nieobjęty — urząd podkomorzego. Sędzia ziemski i nominat na podkomorstwo, Jerzy, pozostawił sześciu synów: dwóch zostało duchownymi (Sykstus i Bartłomiej), jeden był bezdzietny (sędzia ziemski Filip), dwóch (Samuel i sędzia ziemski Daniel) miało po jednym dorosłym synu. Najwybitniejszym z dzieci Jerzego był Jan, pierwszy starosta w rodzinie, który pozostawił czterech męskich potomków, więc wydawało się, że nie istnieje żadne zagrożenie dla trwania linii i rodziny. Tymczasem Jerzy zniknął ze źródeł po 1570 r., Fabian — być może na skutek kalectwa — nigdy się nie ożenił. Podobnie postąpił kasztelan chełmiński Achacy — następca ojca na starostwie kowalewskim. Ostatni z braci, kolejny starosta — Jan — miał tylko córkę, a wraz z jej ręką rodzina Kostków przejęła większość majątku własnego familii. Na starostwie dożyłowie musiała mieć wdowa po Janie, skoro po jej ponownym zamążpójściu starostą został jej drugi mąż, Maciej Niemojewski⁴²⁸. Trwanie rodziny przedłużyli więc tylko Samuel syn Samuela i Jan syn Daniela, protoplaści dwóch ubogich linii rodziny, przewijających się w źródłach jeszcze w XVIII wieku. Kryzys potencjału biologicznego Plemińskich poskutkował więc zupełnym upadkiem znaczenia rodziny i jej pauperyzacją.

Co znamienne, obronienie rodziny przed zupełnym wymarciem przez nielicznych — jednego—dwóch — przedstawicieli płci męskiej, wystąpiło w tym samym czasie zarówno u Piwnickich (Jerzy), jak i u Elżanowskich (Job) oraz Plemińskich (wspomniani Samuel i Jan).

Dla XVIII wieku stan zachowania źródeł pozwala czasem zaobserwować przykłady strategii rodzinnych w zakresie całkowitej dzietności, tzn. uwzględniającej również

⁴²⁶ T. Zielińska, op. cit., s. 150.

⁴²⁷ *Urzędnicy*, nr 439, 1148; J. Dygdała, Sz. Wierchosławski, op. cit., s. 53–75.

⁴²⁸ P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 115.

potomków zmarłych w dzieciństwie. Rodzinne dzieje Wawrzyńca Piwnickiego pokazują z jaką determinacją nawet uboga szlachta (Piwnicki miał w latach 1756–1787 jedynie niewielką część Ostrowitego⁴²⁹) dążyła do pozostawienia męskich potomków — spadkobierców. Ewa z Szeliskich urodziła mu szesnaścioro dzieci i co najciekawsze w okresach, gdy Piwniccy mieli żyjącego syna, następowała przerwa w rodzeniu kolejnych. Gdy synowie umierali, Wawrzyniec i Ewa znów pojawiali się w metrykaliach jako rodzice nowonarodzonych dzieci. Wydaje się więc oczywiste, że jest to przykład świadomego kierowania swoją dzietnością.

Równie istotne było odpowiednie pokierowanie karierami dzieci. Jeden z Płaskowskich, który — mając dwanaścioro dzieci (8 synów i 4 córki) — trzech synów i dwie córki przeznaczył do stanu duchownego, dwóch kolejnych synów poległo pod Wiedniem a jeden trafił na dwór magnacki. Zabiegi te pozwoliły Płaskowskim zachować całość majątku⁴³⁰. Podobne kalkulacje nie przyniosły jednak szczęścia Piwnickim: Stanisław miał sześciu synów — dwóch z nich przeznaczył do służby dworskiej, a jednego do kariery duchownej. Kolejny z synów zmarł dość młodo, dwóch pozostałych dożyło dorosłości, ale najprawdopodobniej zmarli bezzennie. Ostatecznie żaden z synów Stanisława nie doczekał męskiego potomka i ta linia rodziny wymarła.

Niezwykle imponujące było pokierowanie przez Jerzego Plemińskiego karierami sześciu synów. Dwóch z nich przeznaczył on do stanu duchownego i obaj zostali kanonikami chełmińskimi. Dwóch kolejnych posłał na dwór królewski i to — zdaje się — kariera dworska pomogła im osiągnąć niezwykle korzystne koligacje i nominacje.

Należy tu zaznaczyć, że kariera duchowna jednego z członków rodziny mogła być drogą wyniesienia jej do grupy elity władzy prowincji⁴³¹. Świadome przeznaczenie syna do stanu duchownego nie miało więc na celu tylko i wyłącznie ograniczenia liczby spadkobierców, ale mogło też przynieść realne korzyści, w tym majątkowe. Sykstus i Bartłomiej Plemińscy w XVI wieku, Józef Elżanowski i Konstanty Józef Piwnicki w XVIII wieku osiągnęli kanonię chełmińską. Jednak zdaniem Zielińskiej dopiero nominacja na biskupstwo, czyli zdobycie krzesła w senacie, mogła mieć znaczenie dla awansu społecznego bądź podtrzymania statusu rodziny⁴³². Trzeba jednak pamiętać jak wpływowi byli kanonicy z rodziny Plemińskich — Bartłomiej był przecież nominatem na biskupstwo chełmińskie. Natomiast aktywna działalność Konstantego Józefa Piwnickiego, bliskiego współpracownika biskupa Grabowskiego, być może uutorowała drogę kariery jego bratanka Waleriana. Dlatego też wydaje się, że nawet kanonie miały duże znaczenie dla prestiżu omawianych rodzin, zwłaszcza że w przypadku Plemińskich i Piwnickich otrzymywali je ludzie wykształceni i aktywni politycznie.

Charakterystyczna jest dość duża liczba powołań córek szlacheckich do życia zakonnego. Piwniccy oddali do klasztoru siedem dziewcząt, Plemińscy — sześć, Białobłoccy — trzy, Elżanowscy — dwie. Trudno znaleźć tu jakieś prawidłowości —

⁴²⁹ Bär, s. 216.

⁴³⁰ K. Mikulski, *Szlachta powiatu świeckiego...*, s. 46.

⁴³¹ J. Dygdała, *Adam Stanisław Grabowski...*

⁴³² T. Zielińska, op. cit., s. 139; J. Dygdała, *Piwniccy w ziemi chełmińskiej...*, s. 263.

powołania rozkładają się równomiernie w czasie, nie są zależne od zamożności rodziny. Wydawać by się mogło, że w przypadku posiadania kilku córek, wobec konieczności wydania ich za mąż i przekazania posagu (z reguły większego niż ten oddawany zakonnikom) szlachta powinna być bardziej skłonna do posyłania ich do życia w zakonie. Z drugiej strony niewielka ilość córek powinna skutkować większą dbałością o ich przyszłość matrymonialną. Tymczasem Daniel Plemięcki, Łukasz Białoblocki, Benedykt Piwnicki posyłali do klasztoru swoje jedyne córki, tracąc tym samym możliwość powinowacenia się z innymi rodzinami. Jan Elżanowski, miał dwie córki i obie oddał do zakonu⁴³³.

Jak już wspomniano, w dziejach Prus Królewskich da się zauważyć momenty przełomowe dla składu elit politycznych prowincji. Dygdała i Mikulski zaobserwowali, że ilość najbardziej wpływowych rodzin utrzymywała się tu ciągle na podobnym poziomie, a więc na miejsce podupadających lub wymierających pojawiały się nowe. Co ciekawe, można wyróżnić okresy szczególnie gwałtownych przemian i zbiorowego znikania rodzin z areny dziejów: na przełomie XVI i XVII stulecia wymarli Bażyńscy, Mortęscy i Żelisławscy, w latach 1629–1636 Żalińscy i Czemowie, na przełomie XVII i XVIII wieku Konopaccy i Kostkowie⁴³⁴. Innym typowym dla Prus Królewskich zjawiskiem była — zauważona przez Mikulskiego — wymiana elit średnioszlacheckich na przełomie XVII i XVIII stulecia⁴³⁵. Być może podobne wydarzenia miały miejsce sto lat wcześniej, na czym skorzystali Elżanowscy i Białoblockcy, a w pewnym sensie również Plemięccy i Piwniccy. Dla tych ostatnich jednak okresem istotnego wzrostu rangi rodziny były czasy Konstantego Kazimierza i jego synów. Zastanawiające, że rodzina tak aktywna politycznie i tak obdarowana nominacjami urzędniczymi nie potrafiła — wzorem Kruszyńskich, Czapskich, Kczewskich — przebić się do ścisłej pruskiej elity władzy i urzędów senatorskich. Przyczyny tego ustalił Dygdała: Piwniccy skazani byli na porażkę z powodu zgromadzenia zbyt małego majątku własnego. Nominowani na najwyższe urzędy byli z reguły na tyle zamożni, by móc skupić wokół siebie grupę klienteli — potencjalnych zwolenników dworu. Zjawisko to było typowe zwłaszcza dla XVIII wieku, a spośród Piwnickich najbardziej odbiło się na Walerianie. Bliski współpracownik króla, uczestnik obiadów czwartkowych, nie zasługiwał na nominację na urząd, który dawałby mu prawo do zasiadania chociażby w senacie prowincji. Oczywiście identyczne ograniczenia dotyczyły nadań królewskich, które — zwłaszcza w warunkach Prus Królewskich — istotnie wpływały na status majątkowy ludzi nimi obdarzonych. Członkowie rodzin nieposiadających dużego majątku własnego — tak jak Piwniccy — byli więc w swego rodzaju pułapce: nie otrzymywali nominacji i nadań, ponieważ nie byli zamożni, a brak tych nadań uniemożliwiał im wzbogacenie się. Dlatego też Dygdała już w tytule swego artykułu określił starania Piwnickich jako „nieudane próby kariery urzędniczej”⁴³⁶, choć nieco na przekór stwierdzić należy, że poważny awans społeczny rodziny był przecież faktem.

⁴³³ K. Mikulski, *Strategie rodzinne...*, s. 52.

⁴³⁴ J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 11–12.

⁴³⁵ K. Mikulski, *Kryzys średniej szlachty...*, s. 263–276.

⁴³⁶ J. Dygdała, *Piwniccy w ziemi chełmińskiej...*; zob. też J. Dumanowski, *Zmiany składu elity...*, s. 108–109, 115.

W dziejach wszystkich omówionych tu rodzin występują podobne zjawiska: dążenie do umożliwienia przetrwania rodu, mniejsze lub większe zaangażowanie w planowaniu karier dzieci, zabieganie o nominacje urzędnicze. Zachwianie potencjału biologicznego głównych linii rodzin było przyczyną społecznego upadku zarówno Elżanowskich, jak i Plemińskich. U Plemińskich wiązało się ono z kryzysem majątkowym, z którego rodzina już się nie podniosła. U Elżanowskich majątek przejęła mniej aktywna politycznie linia rodziny, która dość szybko bogactwo roztrwonila, czego przyczyną było — zdaje się — duże rozrodzenie rodziny. U Białobłockich kryzys biologiczny objawił się częściowym spadkiem znaczenia rodziny i ustabilizowaniem się jej statusu społecznego na poziomie najniższych urzędów ziemskich na okres półtora wieku.

Niezwykle istotnym czynnikiem trwania rodziny okazał się wiek dzieci w chwili śmierci ojca. U bogatych Plemińskich, w przypadku Zofii, nie miało to większego znaczenia, zwłaszcza, że jej stryj, opiekun i dobrodziej sam nie miał potomstwa. U XVII-wiecznych Piwnickich zgon w kwiecie wieku przedstawicieli kilku kolejnych pokoleń doprowadziły rodzinę na przelomie XVII i XVIII wieku do ruiny finansowej.

Potwierdzone zostały przypuszczenia historyków dotyczące znaczenia koligacji — zdecydowana większość ślubów zawierana była z przedstawicielami szlachty o podobnym statusie społecznym. Ranga koligacji była raczej następstwem awansu lub upadku rodziny niż ich przyczyną.

Łaska królewska w postaci nadań królewskich była kluczowym czynnikiem awansu i trwania najbogatszych rodzin Prus Królewskich. Dożywocia i przechodzenie starostw do innych domów wraz z ręką wdów zrujnowało nie tylko Plemińskich⁴³⁷. W XVIII wieku coraz większe znaczenia zaczął jednak odgrywać majątek własny rodziny, co — jak już wspomniano — zablokowało awanse Piwnickich.

Ogromne znaczenie dla wyniesienia rodzin do elit urzędniczych w początkach XVII wieku miało wykształcenie — znamienne jest, że Łukasz Białobłocki, Jerzy Piwnicki i Łukasz Elżanowski kończyli gimnazjum w Braniewie⁴³⁸. W kolejnych stuleciach jedynie Piwniccy dbali o przygotowanie swych synów do kariery urzędniczej i w tym należy upatrywać ich sukcesu⁴³⁹.

Z reguły omawiane rodziny próbowały wprowadzić swych członków na dwory — królewski lub magnackie. Szczególnie opłaciło się to Plemińskim, a znamieną jest tu bierność Białobłockich. Wydaje się, że mniejsze znaczenie miały tu zasługi wojenne, choć należy pamiętać, że braki źródłowe nie pozwalają na pełne określenie aktywności szlachty w tym względzie⁴⁴⁰.

⁴³⁷ J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 21.

⁴³⁸ Zob. K. Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Gdańsk 2007, s. 24.

⁴³⁹ Ibidem, s. 188–189.

⁴⁴⁰ Ibidem, s. 21. Autor twierdzi, że w okresie renesansu przed szlachtą zamknęły się drogi awansu poprzez bitewne pola, co wydaje się jednak przesadą.

ROZDZIAŁ 4.

Migracje szlachty chełmińskiej w XVII i XVIII wieku

4.1. Migracje szlachty chełmińskiej w latach 1570–1662/1682

4.1.1. Emigracja

W rozdziale 1. przedstawiono listę szlacheckich posesjonatów województwa chełmińskiego z 1570 r. Nie jest to jednak zestawienie obejmujące wszystkich przedstawicieli stanu uprzywilejowanego, ponieważ nie uwzględnia szlachty wasalnej w dobrach kościelnych. Dlatego też przed analizą mobilności terytorialnej szlachty chełmińskiej w XVII i XVIII wieku warto wspomnieć, że do herbowych, występujących na interesującym nas terenie, należy zaliczyć niewymienione wcześniej rodziny Szymkowskich i Patrykowskich siedzących na Sugajnie, Łakorskich (Łąkorskich?) i Sarnowiców — na Zembrzu, Słupskich i Kaczkowskich — na Słupie, Samińskich z Samina, Krasowskich z Gutowa, Skalskich z Papowa Biskupiego, Sztynwackich ze Sztynwagu i innych wasali¹. Analiza danych zawartych w tzw. katastrze fryderycjańskim ukazuje jednak, jak wielkiemu rozdrobieniu ulegały majątki nadawane szlachcie wasalnej w dobrach biskupów. Szczucki szacował ilość takich gospodarstw na 90–97 w XVII wieku i 118 w 1737 r. Dodatkowo należy wziąć pod uwagę 30–40 posiadaczy w dobrach kapituły chełmińskiej. Badanie owej społeczności utrudnia dość częste nadawanie majątków in feudum osobom niewywodzącym się ze stanu szlacheckiego. Sam kataster nie rozstrzyga, który z posiadaczy rzeczywiście należał do herbowych, a w metrykaliach z owego czasu ta sama osoba bywa określana szlachetną w jednym miejscu, by w innym zostać przypisana do stanu chłopskiego. Dlatego też w poniższych analizach wzięto pod uwagę jedynie te rodziny, które posiadały własne dobra prywatne — czasem wywodzili się one również spośród szlachty wasalnej².

¹ Baranowski, s. 2–4, 32; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 95, 119; M. Biskup, *Rejestry poborowe...*, s. 325.

² W. Szczucki, op. cit., s. 96–98; S. Cackowski, *Wsie szlachty wasalnej w dobrach biskupstwa i kapituły chełmińskiej w XVI/XVII wieku*, „Zapiski Historyczne”, t. 47 (1982), z. 4, s. 158. Zob. też np. Kataster fryderycjański, mikrofilm 80, klatka 2, 23, 26; ADT, Boleszyn AA002, s. 17, 60.

Wśród posiadaczy ziemskich województwa chełmińskiego wielokrotnie występowali również mieszczańscy toruńscy. W 1570 r. byli to: Katarzyna Armanowa w Brachnówku, Jan Eske w Ostaszewie i Ostaszewku, Henryk Krüger w Brachnowie i Jan Stroband w Brzeźnie³. Oczywiście pojawianie się (i znikanie) tych osób z grona posesorów nie jest przejawem migracji a jedynie przykładem inwestycji mieszczańskich, zdobywania i tracenia przez nich dóbr ziemskich. Dlatego też nie ma podstaw, by uwzględnić ich w poniższych zestawieniach. Wyjątkiem będą rodziny, które na trwale przeniknęły do warstwy szlacheckiej, jak np. Peckawowie–Zegartowscy.

W badaniach nad mobilnością szlachty po 1570 r. niestety nie dysponujemy tak dokładnym źródłem, jakim są rejestry lanowego. Rejestry pogłównego z lat 1662 i 1682 nie wymieniają wielu posiadaczy ziemskich, zwłaszcza częściowych. Jednakże należy stwierdzić, że — z braku innych źródeł obejmujących całość województwa chełmińskiego w jednym przekroju czasowym — mają one dla niniejszych badań znaczenie kapitalne. Przy tworzeniu listy szlacheckich posesjonatów w II połowie XVII wieku konieczne było — w niektórych przypadkach — sięgnięcie do innych źródeł, zwłaszcza proveniencji kościelnej.

Porównanie danych z lat 1570 i 1662/1682 wskazuje, że w rejestrach pogłównego nie występuje wiele rodzin objętych wcześniej poborem lanowego. Są to rodziny: Augustynowskich, Balińskich, Bartoszewskich, Bobrowskich, Bolemińskich, Borskich, Brochockich, Buczkowskich, Chlebowskich, Choińskich, Czekanowskich, Czirllickich, Dziedzickich, Fincków, Gajewskich, Galczewskich, Gasińskich, Gąsowskich, Gierkowskich, Gogolińskich, Gołockich, Gorzuchowskich, Iwankowskich, Jabłonowskich, Jaguszewskich, Jarzębińskich, Jasińskich, Kamińskich (2 rodziny — z Kamienia i z Kamionki Wielkiej), Kantyłowskich, Karwowskich, Katlewskich, Kijewskich, Kisielewskich, Kłęczkowskich, Kobylskich, Konarskich, Kosowskich, Kostków, Kownackich, Kwiatkowskich, Lichtjanów, Ligowskich, Lińskich, Lipnickich, Lniskich, Lokowskich, Lubomickich, Łęckich, Łoktowskich, Łopackich, Łysickich, Marcikowiczów, Mileszewskich, Mortęskich, Napolskich (2 rodziny — z parafii Kijewo Szlacheckie i parafii Pluskowęsy), Nidackich, Niemojewskich, Nogackich, Obrębskich, Omieńskich, Orzechowskich, Osieczkowskich, Ostaszewskich, Ostromeckich, Pawłowskich, Płachockich, Piątkowiczów, Piątkowskich (2 rodziny — z parafii Pluskowęsy i z parafii Wabcz), Pieczewskich, Płechawskich, Plutowskich, Polaszkowskich, Przecławskich, Przeczkwowskich, Przesławskich, Prześnińskich, Radoszkowskich, Rokuszów, Rzęczkowskich, Sadlińskich, Sędzickich, Skurgiewskich, Służewskich, Strupczewskich, Studzkich, Sumowskich, Szachockich, Szczepańskich, Szramowskich, Świeckich, Świętosławskich, Świerkockich, Targowskich, Turznickich (2 rodziny — z Turznicy i Turzna), Tytlewskich, Wąldowskich, Watlewskich, Wąpierskich, Wiśniewskich, Wichorskich, Zegartowskich, Żmijewskich, Żukowskich i Żyględzkich.

Z innych źródeł wiadomo, że wiele spośród wymienionych rodzin trwało w województwie chełmińskim, a ich nieobecność w zestawieniu wynika z niedoskonałości rejestrów pogłównego. Z całą pewnością wciąż funkcjonowali tu Bolemińscy

³ *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 12, 14; Baranowski, s. 66.

— w 1688 r. na części Trzcianka przebywał Jan⁴. Pochodzący z ziemi dobrzyńskiej Chlebowscy zapewne jeszcze w XVI stuleciu pozbyli się niewielkiego działu w Napolu, jednak w 1651 r. spotykamy ich w Działowie⁵. Czekanowskich jako posesjonatów źródła po raz ostatni odnotowały w 1572 r., jednak należy zwrócić uwagę na fakt objęcia przez jednego z członków rodziny — Macieja — ławnikowstwa michałowskiego (1632 r.), a następnie jego awansu na sęstwo (przed 1654 r.). Obie nominacje nie byłyby możliwe, gdyby nie był on posesjonatem w ziemi michałowskiej⁶. W zestawieniach pogłównego brakuje również Gorzuchowskich, jednak z całą pewnością w XVII wieku wciąż trwali w ziemi chełmińskiej. Posiadali dobra Uśc pod Chełmnem, być może również Dorposz. Co ciekawe, niejaki Stanisław Gorzuchowski był ponoć rajcą miejskim chełmżyńskim w 1602 r. Na pewno jednak nie cała rodzina przeniosła się do miasta⁷. W rejestrach pominięto też Jasińskich, niewątpliwych właścicieli Konojadów⁸. Nie wiadomo jakie dobra posiadali w XVII wieku Kamińscy z Kamienia. Z pewnością jednak pojawiali się oni przez całe stulecie w rejonie Brodnicy i Jabłonowa⁹. Również Kijewskich nie odnajdujemy w rejestrach pogłównego, trzeba jednak zaznaczyć, że właściciele Kijewa Szlacheckiego — zapewne z uwagi na dużą ich ilość — w zestawieniach tych nie wymieniono. Wiadomo też, że w połowie stulecia rodzina jeszcze trwała i siedziała w swych dobrach gniazdowych. Kijewscy w linii męskiej mogli wymrzeć najwcześniej w 1675 r.¹⁰ Z całą pewnością chełmińskimi posesjonatami wciąż jeszcze byli Konarscy. W połowie wieku Grubno posiadał Jan, a do 1697 r. właścicielem działu w Kuczwałach był Stanisław¹¹. Podobnie pominięto w zestawieniach rodzinę Łoktowskich, która występuje na interesującym nas terenie w I połowie XVII wieku i w pierwszych latach następnego stulecia. Nie ma więc podstaw, by wątpić w ich obecność w województwie chełmińskim w czasie pobierania pogłównego¹². Z pewnością wśród szlachty województwa chełmińskiego w II połowie XVII wieku nie brakowało również Obrębskich. Wprawdzie nie posiadali już wtedy Obrębu, ale zdobyli dział w nieujętym w rejestrach pogłównego Katlewie¹³. Pieczewscy zapewne już na

⁴ *Testamenty szlachty...*, s. 68, 97–98; APT, Akta miasta Kowalewa 6, s. 208–209.

⁵ ADT, Sarnowo AA001, k. 24.

⁶ APT, Akta miasta Brodnicy 1, s. 821; *Urzędnicy*, nr 677, 737.

⁷ Maercker, s. 141; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 360v; ADT, Parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Chełmnie n. Wisłą AA001, k. 55v, 58.

⁸ ADT, Lemberg AA001, s. 76; *Testamenty szlachty...*, s. 244.

⁹ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 29a, s. 31; ADP, Culmensia, C13, k. 334, 365; ADT, Parafia pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Łasinie AA001, s. 4; Lemberg AA003, k. 45v; *Testamenty szlachty...*, s. 98.

¹⁰ *Taryfy...*, s. 17; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 3, k. 106; ADP, Culmensia, C18, k. 204; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich MA-006, dok. 22, 27; MA-009, dok. 59–60; *Testamenty szlachty...*, s. 283–284, 305–306.

¹¹ Maercker, s. 328; ADP, Mańkowski, z. 40, s. 56–57.

¹² APT, AmCh. 8, s. 295; 9, s. 427, 535; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 35; ADT, Wielkie Czyste AD001, s. 10; *Testamenty szlachty...*, s. 68, 163.

¹³ Maercker, s. 202–203, 409; Bär, s. 212; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 4, k. 369v; APT, AmCh. 9, s. 544.

przełomie XVI i XVII stulecia osiedli w województwie malborskim i to tam otrzymali swoje nominacje urzędnicze. Jednak jeszcze w 1654 r. posiadali dobra w województwie chełmińskim, a w końcówce wieku występowali w tutejszych metrykach, również jako rodzice chrzczonych dzieci¹⁴. W województwie wciąż obecni byli również Prześnińscy — wprawdzie nie posiadali już Przeczna, ale byli posesorami części dóbr Grzywna¹⁵ — oraz Skurgiewscy, właściciele części Brąchnówka, choć ci wygaśli w linii męskiej około 1670 r.¹⁶ Wciąż trwali również Żmijewscy. Wprawdzie nie wiadomo czy byli posesjonatami (choć należy pamiętać, że nieznane jest nazwisko posiadacza Żmijewka w II połowie XVII wieku), ale Bartłomiej Żmijewski występuje w latach 1671 i 1677 jako ojciec dwóch chłopców chrzczonych w grudziądzkiej farze¹⁷.

Główne siedziby części rodzin wymienionych w rejestrze łąnowego znajdowały się poza województwem chełmińskim, a tutejsze dobra posiadały one przez krótki czas. Wycofanie się tych familii z interesującego nas terenu było raczej rezygnacją z majątków ziemskich położonych daleko od dworów, w których stale przebywali, a nie migracją powrotną. Do grupy tej należy zaliczyć pochodzących z ziemi dobrzyńskiej Balińskich, którzy pozbyli się swych chełmińskich dóbr około 1614 r.¹⁸ oraz przybyłych z Prus Książęcych Borskich, którzy w ziemi chełmińskiej występowali tylko w 1570 r. na niewielkim dział w Katlewie¹⁹. Podobnie mazowieccy Brochoccy i Gasińscy ostatni raz pojawili się w województwie chełmińskim w rejestrze łąnowego²⁰, a kujawscy Gąsowscy zniknęli z chełmińskich źródeł po 1594 r.²¹ W 1624 r. swoje dobra na interesującym nas terenie sprzedali Goloccy²². Z posiadania prywatnych dóbr w opisywanym regionie zrezygnowali również Finkowie z Prus Książęcych. Z całą pewnością jedynie starosta działdowski Feliks był posesjonatem w Tylicach (do 1573 r.) i zastawnikiem dóbr miasta Torunia w 1570/71 r. W późniejszych wiekach wciąż jednak trwali w ziemi chełmińskiej jako wasale na Wiśniewie²³.

Na Mazowsze Płockie, w początkach XVII wieku, powrócili też Karwowscy. Ostatniego przedstawiciela rodziny w województwie chełmińskim odnotowano w 1605 r. Wprawdzie w 1754 r. w parafii Brzozie Lubawskie wziął ślub niejaki Jakub Karwowski, jednak mało prawdopodobne, że był on potomkiem XVI-wiecznych posiadaczy działu we Wlewsku²⁴. Po 1570 r. zrezygnowali ze swoich chełmińskich dóbr

¹⁴ *Urządnicy*, nr 507; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 4, k. 214, 306, 342v; ADT, Rywałd Królewski AA001, s. 52; ADT, Brodnica AA002, k. 27v.

¹⁵ APT, AmCh. 9, s. 301, 382; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich MA-009, s. 87; Maercker, s. 269, 289–290.

¹⁶ Maercker, s. 205.

¹⁷ *Testamenty szlachty...*, s. 98; ADT, Grudziądz AA001, k. 55, 111v.

¹⁸ Maercker, s. 393.

¹⁹ Baranowski, s. 64.

²⁰ *Ibidem*, s. 51, 58; Boniecki II, s. 121–122.

²¹ Maercker, s. 335.

²² *Ibidem*, s. 562.

²³ *Ibidem*, s. 320, 555; Baranowski, s. 64; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 58, 75; S. Cackowski, *Wsie szlachty wasalnej...*, s. 158.

²⁴ APT, AmCh. 4, s. 291; 6, s. 621; ADT, Brzozie Lubawskie AD001.

inni przybysze z Mazowsza, również — właściciele działu we Wlewsku — Żukowscy (h. Prus I lub III).

Kisielewscy z ziemi dobrzyńskiej po raz ostatni wystąpili jako szlacheccy posesjonaci w województwie chełmińskim w 1570 r. Z całą pewnością w następnych latach utracili swój dział w Nogacie. Wprawdzie w 1688 r. w parafii Wabcz jako ojciec chrzczonego dziecka figurował Michał Kisielewski, jednak brakuje pewności czy należał do tej samej rodziny. Nie wiadomo też czy był chełmińskim posesjonatem. Należy zauważyć, że kolejny miejscowy wpis dotyczący chrztu w rodzinie Kisielewskich — pochodzący z połowy XVIII wieku — wyraźnie podkreśla, że ojcem był przybysz z ziemi dobrzyńskiej²⁵.

Do swojego gniazda w ziemi dobrzyńskiej powrócili też zapewne Lubowiccy — po 1570 r. w województwie chełmińskim już nie odnotowano ich obecności²⁶. Podobnie postąpili Łopaccy, pochodzący z powiatu płońskiego²⁷.

Kujawianie Niemojewscy utracili swe dobra w ziemi chełmińskiej w latach 20. XVII stulecia²⁸. Po 1570 r. z posiadania dóbr w Prusach Królewskich zrezygnowała inna kujawska rodzina — Omieńskich, a Służewscy nie występowali na omawianym terenie po śmierci wojewody brzeskokujawskiego Jana (w 1580 r.)²⁹.

Rodzina Ostaszewskich trwała ponoć w ziemi chełmińskiej w pierwszych latach XVII wieku, jednak zdaje się że jej członkowie ostatecznie zdecydowali się na migrację powrotną do Prus Książęcych. W 1613 r. występują w Uzdowie tuż przy granicy z Rzeczpospolitą. W 1700 r. jeden z przedstawicieli rodziny występował jako mieszkaniec królewskiego Słupa — być może był soltysiem³⁰. Podobnie dóbr w polskiej części Prus pozbyła się rodzina Przesławskich pochodząca spod Gardei, pojawiająca się tylko w rejestrze lanowego.

Jedyny raz — w 1570 r. — właścicielami ziemskimi na opisywanym terenie byli Polaskowscy — najprawdopodobniej duża odległość jaka dzieliła ich dobra gniazdowe od Wądzynia skłoniła ich do sprzedaży tego majątku.

Strupczewscy po raz ostatni zostali odnotowani w 1603 r. Nie wiemy czy chełmińska linia rodziny wygasła w linii męskiej czy też zdecydowała się na powrót do ziemi dobrzyńskiej³¹.

Część rodzin, których brak w zestawieniu rejestrów pogłównego i lanowego, rzeczywiście wygasła w linii męskiej. I tak, o Gajewskich ostatni raz źródła wspominały w 1607 r. Wtedy to Adam Gajewski wystąpił jako dziedzic Gajewa. Znamienne jest, że pogłówne w 1662 r. opłacały z owych dóbr dwie wdowy — Kukowska i najprawdopodobniej Sosnowska. Być może to córki Adama, ostatnie przedstawicielki rodziny³².

²⁵ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 363; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 26; ADT, Parafia pw. św. Jakuba Apostoła w Toruniu AA003, k. 20.

²⁶ A. Biliński, op. cit., s. 101.

²⁷ W. Wittyg, op. cit., s. 188.

²⁸ Maercker, s. 207, 421; *Testamenty szlachty...*, s. 102–107.

²⁹ *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 21, 37–38.

³⁰ ADP, Mańkowski, z. 50 (parafia Rumian), s. 4; Mülverstedt, s. 55–56; ADT, Boleszyn AD001, k. 7v.

³¹ APT, AmCh. 6, s. 337.

³² ADT, Acta Scabinali Golubiensi 11, k. 107; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 361.

Galczewscy najprawdopodobniej wymarli w I połowie XVII wieku. Wiadomo, że jeden z przedstawicieli rodziny poległ w 1627 r. Ostatnia wzmianka o tej rodzinie pochodzi z 1629 r.³³ Nieco wcześniej wygaśli Gierkowscy — ostatni męski członek rodziny zmarł przed 1616 r. i pozostawił cztery córki³⁴.

Wydaje się, że Gogolińscy wygaśli przed 1624 r. Istnieje jednak — jak już zaznaczono — możliwość, że pieczętowali się oni herbem Korab, a Korabitów o tym nazwisku spotykamy w II połowie XVII wieku w województwie połockim. Oznaczałoby to emigrację całej rodziny lub jednej jej linii i wymarcie drugiej — tej która nie zdecydowała się na przenosiny na kresy Rzeczypospolitej³⁵.

Dobra Marcina Kamińskiego z Kamionek Wielkich — dział w tej wiosce oraz dom w Toruniu — przejęli w 1593 r. Maciej Konopacki i Marcin Samplawski. Co działo się z pozostałymi częściami Kamionek oraz jakie były dalsze losy rodziny — nie wiadomo. Na pewno w 1612 r. właścicielem wsi był Jakub Gołocki, który sprzedał ją benedyktynkom toruńskim. W połowie XVIII wieku, jako dzierżawca w Papowie Toruńskim, występował Wojciech Kamiński, jednak czy był on potomkiem właścicieli Kamionek — trudno stwierdzić. W katastrze pruskim w Kamionkach odnotowano Szymona Kamińskiego, chłopca. Nie jesteśmy jednak w stanie dowieść takiego upadku rodziny, który sprowadziłby ją do rangi chłopstwa, a następnie trwania jej przez niemal dwa stulecia w dobrach gniazdowych³⁶.

Kostkowie, jak już wspomniano, wymarli w II połowie XVII wieku. W zestawieniach pogłównego już nie występowali, podobnie jak Mortęscy, którzy wygaśli w 1615 r. i Rokuszowie, których ostatnim męskim przedstawicielem był wymieniany w rejestrach lanowego Jerzy, mający pięć córek³⁷.

Lipnicy w 1578 r. sprzedali Kuczwały Konopackim. Lipniczki posiadali w 1662 r. Dorpowsy — powinowaci Lipnickich. Być może więc rodzina wymarła. Ostatni raz męskiego przedstawiciela odnotowano w 1593 r.³⁸, ale brakuje dowodów, by nabrać pewności, że rodzina przestała istnieć. Natomiast na pewno wygasła — w pierwszej połowie XVII wieku — rodzina Osieczkowskich³⁹.

Łęccy po raz ostatni występowali w województwie chełmińskim w 1627 r. — na świadka powołano wtedy niejakiego Wojciecha Lackiego. Dalsze losy rodziny nie są znane⁴⁰.

Zapewne ostatnią przedstawicielką rodziny Mileszewskich była Małgorzata, żona Rafała Zawadzkiego, która zmarła przed 1654 r.⁴¹

Z terenu województwa chełmińskiego zniknęły też dwie rodziny Napolskich. Trudności przysparza przydzielenie osób o tym nazwisku do poszczególnych rodzin,

³³ Boniecki V, s. 349; *Pamiętnik p. Macieja Czyżgenberk...*, s. 9; Uruski IV, s. 80. Jedynie Ledebur (3. Bd, s. 257) wzmiankuje ich pod 1772 r., jednak nie udało się tej informacji potwierdzić.

³⁴ ADP, Culmensia, C7, k. 30v.

³⁵ APT, AmCh. 9, s. 630; Boniecki VI, s. 164; *Testamenty szlachty...*, s. 68.

³⁶ APT, AmCh. 4, s. 588; Kataster fryderycjański, mikrofilm 64, klatka 24; Maercker, s. 432, 535; *Kronika benedyktynek toruńskich...*, s. 60.

³⁷ J. Dygdała, K. Mikulski, op. cit., s. 11; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich MA-013, s. 14.

³⁸ Maercker, s. 328; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 365v; APT, AmCh. 4, s. 600.

³⁹ Mülverstedt, s. 50–51; APG, Sąd ziemski w Sztumie 1, s. 389.

⁴⁰ *Testamenty szlachty...*, s. 136.

⁴¹ APG, Sąd grodzki w Kiszporku 4, k. 271.

jednak wydaje się, że Feldenowie po raz ostatni występują jako właściciele Żyglądu w 1627 r., natomiast familia pieczętująca się Niezgodą odmienną nie pojawiała się w źródłach po 1615 r. Wprawdzie pod koniec XVIII wieku w parafii Nieżywieć przewijali się Rozalia i Józef Napolscy, jednak trudno przypuszczać, aby po niewystąpieniu śladów funkcjonowania obu rodzin przez okres półtora wieku, któraś z nich nagle pojawiła się w prowincji⁴². Oczywiście trzeba pamiętać, że Napolscy z parafii Kijewo byli właściwie linią rodu von Felde, który trwał dalej. Dodatkowo należy wspomnieć o rajcowskiej rodzinie Napolskich z Kowalewa — być może była ona szlacheckiego pochodzenia⁴³.

Wymienieni w rejestrach pogłównego na częściach w Montowie i Zaskoczcu Pałlowscy to z całą pewnością rodzina herbu Półkozic, która przybyła z Pomorza⁴⁴. Z kolei losy rodziny z Ciborza pieczętującej się Ślepowronem nie są znane z powodu popularności nazwiska i częstych pomyłek heraldyków.

Jeszcze w XVI wieku wymarli Płechawscy — występująca w rejestrze łanowego Gertruda to zapewne wdowa po ostatnim męskim przedstawicielu rodziny⁴⁵.

Wygaśli też najprawdopodobniej Szramowscy — już w 1570 r. jedyną przedstawicielką rodziny była kobieta (zapewne wdowa) zastępowana przed poborcami przez Jana Zakrzewskiego⁴⁶.

Zagadkowe są dzieje rodziny Świętosławskich. W początkach XVII wieku posiadali oni dość znaczny, kilkuwioskowy, majątek własny. W latach 1618–1624 sprzedali wszystkie swoje dobra w województwie chełmińskim. W tymże 1624 r. Jan Świętosławski występował we wsi, którą można identyfikować jako Lipnicę w starostwie kowalewskim. Możliwe, że objął w tej królewskiej ośmiołanowe lemaństwo lub czterolanne sołectwo. Miał trzech synów, którzy zmarli bezdzietnie, zapewne dość młodo. Nie ma jednak całkowitej pewności, że wymarła cała familia. Być może przetrwała jakaś jej boczna linia. W 1729 r. w Prusach Królewskich żyły bowiem Małgorzata i Konstancja z domu Świętosławskie. Najprawdopodobniej jednak przybyły one z ziemi dobrzyńskiej, gdzie swoje gniazdo miała inna rodzina Świętosławskich ze Świętosławia w powiecie lipnowskim⁴⁷.

Świerkoccy po raz ostatni byli odnotowani w rejestrze łanowego z 1570 r. Według Mülverstedta rodzina ta wygasła jeszcze w XVI stuleciu⁴⁸.

Turznicy z Turznic (h. Ostoja) najprawdopodobniej wymarli w 1602 r. — przypuszczalnie wtedy zmarł Adam, ostatni męski przedstawiciel rodziny⁴⁹. Kres trwania

⁴² APT, AmCh. 7, s. 315; ADP, Acta Scabinalia Golubiensia 17, k. 25; ADT, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Nieżywieciu AA001, k. 75v.–76; *Testamenty szlachty...*, s. 97. Być może wspomniani Rozalia i Józef pochodzili z rodziny h. Niezgodą odm. — zob. Ledebur, 2. Bd, s. 136.

⁴³ *Testamenty szlachty...*, s. 301.

⁴⁴ *Taryfy...*, s. 20, 32.

⁴⁵ Baranowski, s. 47; Maercker, s. 288; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 102; Mülverstedt, s. 43.

⁴⁶ Baranowski, s. 55.

⁴⁷ Maercker, s. 168, 290, 353; *Opis królewskiej w województwach chełmińskim...*, s. 13; APG, Sąd grodzki w Kiszporoku 4, k. 249; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 33, s. 38; 40, s. 69; APT, AmCh. 8, s. 517, 604; 9, s. 472, 572, 640; A. Biliński, op. cit., s. 180.

⁴⁸ Baranowski, s. 39; Mülverstedt, s. 93.

⁴⁹ Dachnowski, s. 293; Niesiecki IX, s. 154.

Zegartowskich nastąpił zapewne przed 1621 r., wraz z odejściem Bartłomieja na Zegartowicach⁵⁰.

W przypadku kilku rodzin można przypuszczać, że nie wygasły one ani nie wyemigrowały, lecz uległy całkowitej pauperyzacji i utraciły dobra ziemskie, co w konsekwencji równało się utracie statusu szlacheckiego. Jeszcze w początkach XVII wieku rodzina Rzęczkowskich miała w ziemi chełmińskiej trzech męskich przedstawicieli. Nie wiadomo czy wszyscy byli bezdzielni, wyemigrowali, czy też może zmienili nazwisko. Ich dobra gniazdowe w rejestrach pogłównego nie pojawiają się — być może w wyniku działań wojennych uległy one spustoszeniu, a rodzinę spotkała majątkowa ruina. Należy zaznaczyć, że już w końcu XVI wieku przedstawiciel rodziny pełnił funkcję woźnego⁵¹.

Orzechowscy trwali jeszcze w I połowie XVII stulecia. Przed 4 II 1611 r. zmarł Daniel, właściciel Turznic, jednak z jego testamentu wiemy, że miał pięciu synów i dwie córki. Rodzina zapewne uległa pauperyzacji⁵².

Radoszkowscy i Wiśniewscy — którzy przybrali nazwiska od majątków kościelnych — utracili po 1570 r. swoje dobra prywatne i powrócili w szeregi szlachty wasalnej. Druga z wymienionych rodzin w II połowie XVII wieku dzierżawiła Gziki⁵³.

Nieznane są dzieje Bobrowskich. Wiadomo jedynie, że w 1662 r. na Sapotach siedzieli Białachowscy, a na Trzcianku — Garczyńscy⁵⁴. W 1750 i 51 w Wierzbowie mieszkał niejaki Adam Bobrowski. Nie jest pewne czy posiadał ziemię, ale wiadomo, że jego żona nie była szlachcianką⁵⁵.

Bartoszewscy już w 1611 r. nie występowali jako właściciele Klódki. Zdaje się, że w tym samym czasie utracili swój niewielki dział w Sarnówku. Dalsze dzieje rodziny nie są znane, choć być może trwała ona jako golota — w 1681 r. mieszkańcem Elzanowa był woźny generalny Bartoszewski⁵⁶. Prawdopodobne jest też, że przenieśli się do Prus Książęcych⁵⁷.

Buczkowscy ostatni raz pojawili się w źródłach w 1589 r. Potem dopiero w 1728 r. niejaki Piotr Buczkowski chrzcil swoje dziecko w Czarzu. Nic więcej o nich nie wiadomo⁵⁸.

Kantyłowscy zniknęli ze źródeł po 1570 r. W rejestrze pogłównego z 1662 r. Kantyła widnieje jako wieś zupełnie opuszczona — możliwe, że rodzina mocno ucierpiała w wyniku działań wojennych i spotkała ją finansowa ruina⁵⁹.

Rodzina Katlewskich to doskonały przykład postępowania ubogiej szlachty w obliczu całkowitej utraty dóbr ziemskich. W rejestrze lanowego na częściach Katlewa

⁵⁰ APT, AmCh. 9, s. 320; *Testamenty szlachty...*, s. 98–100.

⁵¹ APT, AmCh. 6, s. 314, 324, 435; W. Nowosad, *Formowanie się urzędu woźnego generalnego w ziemi chełmińskiej w końcu XVI w.*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. I, pod red. A. Góraka, I. Łucja i D. Magiera, Lublin–Siedlce 2008, s. 45.

⁵² *Testamenty szlachty...*, s. 84–85.

⁵³ ADT, Boleszyn AD001, k. 5v.; ADT, Radzyń Chełmiński AA002, s. 19.

⁵⁴ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 359 v., 368 v.

⁵⁵ ADP, Mańkowski, z. 38, k. 51, 55.

⁵⁶ Boniecki I, s. 76; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 366; Maercker, s. 47.

⁵⁷ Ledebur, 3. Bd, s. 190.

⁵⁸ APT, AmCh. 4, s. 329; ADT, Parafia pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Czarzu AA001, k. 176v.

⁵⁹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 357.

występowało ośmiu przedstawicieli rodziny. Sto lat później wieś także była bardzo rozdrobniona, jednak na żadnej z części nie siedzieli Katlewscy, ponieważ już w I połowie XVII wieku odnajdujemy ich jako mieszczan chełmżyńskich (1602, 1614 r.) oraz mieszkańców wsi Jeglia, należącej do dóbr stołowych biskupów chełmińskich (1613 r.). Katlewscy już nigdy nie zostali właścicielami dóbr prywatnych⁶⁰.

W początkach XVII wieku zniknęli ze źródeł Waldowscy. Wymieniony w rejestrze lanowego Ambroży miał czterech synów: Wojciecha, Zygmunta, Stanisława oraz Jerzego. Być może potomkiem któregoś z nich był znany tylko ze swojego testamentu Jakub. Trzeba jednak zauważyć, że już w 1570 r. rodzina należała do ubogich i najprawdopodobniej uległa pauperyzacji⁶¹. Podobnie mogło się stać z Żyględzkimi — najpóźniej w źródłach występował Krzysztof (w 1624 r.), jednak rodzina była w początkach XVII wieku bardzo rozrodzona, a siedziała na zaledwie dwulanowym majątku⁶².

Nie jesteśmy w stanie ustalić losów wszystkich rodzin po 1570 r. Należy pamiętać, że zniknięcie którejś z nich ze źródeł wcale nie oznaczało jej wymarcia lub emigracji. Nierówność nazwisk, pochodzących od nazw posiadanych miejscowości daje się zauważyć na omawianym terenie przynajmniej do drugiego dziesięciolecia XVII wieku⁶³. I tak nieznane pozostają losy rodzin Czirlickich, Dziedzickich, Iwankowskich, Kosowskich z Kosówki, Kwiatkowskich, Ligowskich, Lińskich⁶⁴, Lokakowskich, Łysickich, Marcinkowiczów, Nidackich (Windackich), Nogackich, Płachockich, Piątkowiczów, Przecławskich, Przeczkowskich, Sadlińskich, Szachockich, Turznickich z Turzna, Wapierskich. Wszystkie te nazwiska zniknęły ze źródeł po 1570 r.

Losy kilku rodzin, które przez pewien czas po 1570 r. trwały w województwie chełmińskim, również nie są znane. Opisano już wątpliwości, jakie wiążą się z badaniami nad dziejami Białobłockich pieczętujących się Lubiczem. W ziemi chełmińskiej występowały również dwie rodziny Piątkowskich. Przedstawiciele jednej z nich z pewnością należeli do posesjonatów jeszcze w latach 20. XVII wieku. W kolejnych okresach nazwisko to nie pojawiała się już w źródłach⁶⁵.

Ostatni Jaguszewski występuje w źródłach w 1632 r. — był to Krzysztof, świadek przy spisaniu testamentu Zofii Zdunowskiej, co miało miejsce 7 kwietnia w Piątkowie. Na pewno jeszcze pod koniec XVI stulecia był posesorem w Jaguszewicach. Nic więcej jednak o tej rodzinie nie wiadomo⁶⁶.

⁶⁰ Baranowski, s. 64; *Taryfy...*, s. 16–17; Maercker, s. 141; APT, AmCh. 8, s. 959; 9, s. 342; ADP, Mańkowski, z. 50, s. 4; *Testamenty szlachty...*, s. 65.

⁶¹ APT, AmCh. 5, s. 62, 134, 355–357; 6, s. 605; 8, s. 684; APT, AmT., kat. II, IX/15, k. 256v; *Testamenty szlachty...*, s. 68, 107–108.

⁶² APT, AmCh. 4, s. 329–332; 5, s. 81, 240, 278; 9, s. 643; Baranowski, s. 34, 56; M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej...*, s. 44.

⁶³ APT, AmCh. 6, s. 484; 9, s. 185, 602; ADT, Acta Scabalia Golubienia 13, k. 200.

⁶⁴ W 1651 r. jako świadek przy spisywaniu testamentu Mateusza Mroczkowskiego z Mędrzyc występuje niejaki Kazimierz Lenski. Jego związku z Lińskimi występującymi w 1570 r. nie udało się potwierdzić — zob. *Testamenty szlachty...*, s. 241.

⁶⁵ APT, AmCh. 9, s. 202; *Testamenty szlachty...*, s. 155.

⁶⁶ *Testamenty szlachty...*, s. 156.

Nie jest pewne czy w II połowie XVII wieku dobra w województwie chełmińskim posiadali Lichtjanowie. Heraldycy uważają, że wymarli oni w tymże stuleciu, z pewnością jednak mężczyźni przedstawiciele rodziny żyli jeszcze w 1673 r.⁶⁷

Choińscy ostatni raz występują na Chojnie w 1612 r., jednak w 1624 r. byli posesorami części Chrapic, kiedy to używali nawet wymiennie nazwiska Chrapiccy. Dalsze ich losy nie są jednak znane⁶⁸. Podobnie rzecz się ma z Kobylskimi — trwali na Kobylach jeszcze na początku XVII wieku, potem zniknęli ze źródeł⁶⁹.

Nieznane są też dzieje Dębółekich — nie sposób rozstrzygnąć czy doszło do rzeczywistego wydzielenia się tej linii Sękowskich. Jej przedstawiciele mogli przestać się utożsamiać z Dębową Łąką i trwać jako Konojadzcy lub wymrzeć⁷⁰.

Pozostałe rodziny, które zniknęły z omawianego terenu po 1570 r., należy uznać za emigrantów. I tak Augustynowscy przenieśli się do województwa malborskiego, gdzie przedstawiciel rodziny uzyskał nominację na burgrabiego grodzkiego. W XVIII wieku występowali w województwie pomorskim⁷¹.

Jabłonowscy jeszcze w pierwszej połowie XVII stulecia byli właścicielami Jabłonowa (przynajmniej do 1607 r.), Wichulca (przynajmniej do 1616 r.) i części Piecewa (przypuszczalnie jeszcze w latach 30.). W taryfach pogłównego jednak żaden z przedstawicieli rodziny nie wystąpił. Wiadomo jest też, że Jabłonowscy przynajmniej od 1635 r. byli posiadaczami Dąbrówki w powiecie świeckim. Zapewne rodzina przeniosła się na tereny po drugiej stronie Wisły⁷². Znany historykom jest też fakt migracji na Ruś Macieja Jabłonowskiego (zm. 1619)⁷³.

Jarzębińscy, w latach 1581–1594, sprzedali najprawdopodobniej wszystkie swoje dobra w województwie chełmińskim. Co ciekawe w kolejnych latach spotykamy rodzinę o tym nazwisku w Jastrzębiu w powiecie świeckim. Być może więc wybrali — tak jak Jabłonowscy — pomorski kierunek swej migracji⁷⁴.

Kłęczkowscy jeszcze w latach 20. XVII wieku posiadali Kamlarki niedaleko Chełmna. Później jednak przeprowadzili się na Pomorze i osiedli w Stawiskach⁷⁵. Z całą

⁶⁷ Mülverstedt, s. 42; APG, Sąd grodzki w Kiszporoku 7, k. 135v., 360v.; *Testamenty szlachty...*, s. 99–100.

⁶⁸ Maercker, s. 216; APT, AmCh. 6, s. 484; 9, s. 185, 602; ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 13, k. 200; *Testamenty szlachty...*, s. 113, 145.

⁶⁹ APT, AmCh. 6, s. 834; 8, s. 889; 9, s. 184.

⁷⁰ Zob. jednak: ADT, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Toruniu AA003, s. 122, 207 — występuje Anna Dębolonka — oraz: Ledebur, 3. Bd, s. 235 — autor uważa, że trwali w 1728 r.

⁷¹ *Urządnicy*, nr 1442; Boniecki I, s. 57; Uruski I, s. 53; APG, Sąd grodzki w Kiszporoku 5, k. 172; 13, k. 178; *Testamenty szlachty...*, s. 159; Ledebu, 3. Bd, s. 185.

⁷² ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 19, k. 8; APG, Sąd ziemski w Sztumie 3, s. 60; Boniecki VIII, s. 107; ADP, Drzycim, chrzty 1633–1650, s. 24; *Testamenty szlachty...*, s. 288–291, 336–338; K. Mikulski, *Kazimierz Teodor Jabłonowski herb Prus III alias Wilcze Kopy, czyli z dziejów występnych poczynań i nieszczerzej skrucy szlacheckiego gwałtonnika z drugiej połowy XVII wieku*, „Barok. Historia–Literatura–Sztuka”, nr 8, z. 1, 2001, s. 39–46.

⁷³ W. Kętrzyński, *O Jabłonowskich...*, s. 997–998.

⁷⁴ Maercker, s. 167–168, 289, 335, 352; APT, AmCh. 5, s. 37; APT, AmT., kat. II, IX/14, k. 104v.; ADP, Drzycim, chrzty 1633–1650, s. 66.

⁷⁵ APT, AmCh. 8, s. 890; 9, s. 184; ADP, Kościerzyna, chrzty 1642–1693, s. 123.

pewnością na te tereny przenieśli się Lniscy, którzy w XVII stuleciu w województwie chełmińskim nie posiadali już dóbr ziemskich⁷⁶. Kownaccy, w źródłach z terenu województwa chełmińskiego, po raz ostatni pojawili się w 1594 r. Najprawdopodobniej wybrali ten sam kierunek migracji⁷⁷. Plutowscy występowali jako chełmińscy posesjonaci jeszcze w latach 30. XVII wieku. W XVIII stuleciu rodzina o takim nazwisku pojawiła się na Pomorzu. Możliwe więc, że panowie na Bagarcie również wyemigrowali⁷⁸.

Ostromeccy sprzedali swoje chełmińskie dobra w 1618 r. Później spotykamy ich na Kujawach i — być może — na Pomorzu⁷⁹.

Wspomniano już, że jedna linia Sędzickich w I połowie XVII wieku przeniosła się na Lubelszczyznę. Jej linia chełmińska jednak trwała i do połowy stulecia siedziała na dobrach gniazdowych, skąd przeniosła się do powiatu świeckiego⁸⁰.

Zagadkowa jest nieobecność w rejestrach pogłównego rodziny Sumowskich. Jeszcze w pierwszej połowie XVII wieku musieli posiadać jakieś dobra w ziemi michałowskiej. Z całą pewnością byli też tutejszymi posesjonatami w II połowie następnego stulecia. Być może ich nieobecność wiązała się z przenosinami do innych województw Prus Królewskich⁸¹.

Studzcy — jak wiadomo — w XVI wieku przenieśli się do Jaromierza w Pomezanii i stąd przyjęli nazwisko Stauden–Jaromińskich⁸², natomiast Świeccy jeszcze w II połowie XVI wieku stali się właścicielami dóbr w województwie inowrocławskim. Ostatecznie po 1595 r. zdecydowali się na emigrację do Korony⁸³.

O Szczepańskich — co dziwne zważywszy na ich wysoką pozycję społeczną w XVII wieku — wiadomo niewiele. Już w 1570 r. nie siedzieli w swych dobrach gniazdowych. Analiza akt pochodzących z kolejnego stulecia nie przynosi żadnych dowodów na to, żeby posiadali prywatne dobra ziemskie w województwie chełmińskim. Należy jednak pamiętać, że w latach 1616–1655 byli starostami grudziądzkimi. W XVIII wieku z pewnością występowali w Prusach Książęcych⁸⁴.

Targowscy w rejestrze lanowego byli wymieniani jako posiadacze niewielkiego, dwulanowego działu w Samplawie — później zniknęli z lokalnych źródeł. Odnajdujemy ich w początkach XVII wieku na Mazowszu, choć nie ma pewności czy to ta sama rodzina⁸⁵.

⁷⁶ ADP, Mańkowski, z. 16, s. 78; z. 17 (parafia Garczyn), s. 73, 81–85; zob. też np. *Urządnicy*, nr 771, 779, 815, 1120, 1224, 1273; Ledebur, 2. Bd, s. 44.

⁷⁷ APT, AmCh. 4, s. 653; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 2, k. 52v.

⁷⁸ APT, AmCh. 7, s. 354; ADP, Mańkowski, z. 24, s. 53; ADP, Brusy, chrzty 1665–1838, k. 89v, 101.

⁷⁹ Maercker, s. 290; *Testamenty szlachty...*, s. 66–68; zob. też rozdział 2., przyp. 183.

⁸⁰ *Testamenty szlachty...*, s. 158; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 1, k. 382; 5, k. 88v; ADP, Mańkowski, z. 23, s. 41; z. 24, s. 22; z. 37, s. 31; z. 40, s. 42.

⁸¹ APG, Sąd grodzki w Kiszporku 2, k. 87; Ledebur, 2. Bd, s. 505; Bär, s. 203.

⁸² Zob. rozdział 1., przyp. 373.

⁸³ APT, AmT., kat. II, IX/14, k. 41; IX/15, k. 127v.; Niesiecki VIII, s. 576; *Urządnicy kujawscy...*, nr 636.

⁸⁴ Baranowski, s. 39; P. Czaplowski, *Senatorowie...*, s. 93; Ledebur, 2. Bd, s. 510.

⁸⁵ Baranowski, s. 61; Niesiecki IX, s. 9.

Watlwscy jeszcze w I połowie XVII wieku występowali w województwie chełmińskim. Wprawdzie nieznane są nazwiska posiadaczy ich gniazdowego Bartlewa w II połowie tego stulecia, jednak jest wielce prawdopodobne, że rodzina wyemigrowała do województwa malborskiego lub wygasła⁸⁶.

Ostatnia wzmianka źródłowa o Tytlewskich w ziemi chełmińskiej pochodzi z 1604 r. Jeden z przedstawicieli rodziny był ponoć opatem lubińskim w czasach Zygmunta III. Inny Tytlewski miał żyć w czasach Jana Kazimierza. Oznaczałoby to więc emigrację rodziny, jednak kierunku wędrówki nie udało się ustalić⁸⁷.

Być może wynieśli się z województwa chełmińskiego również Wichorscy: po 1570 r. źródła wzmiankowały tylko o Krzysztofie (w 1633 r.), którego można odnaleźć w aktach sądu grodzkiego w Kiszporku. Najprawdopodobniej nie posiadał on dóbr na interesującym nas terenie⁸⁸.

4.1.2. Imigracja

Pomiędzy 1662 a 1682 rokiem w źródłach daje się zauważyć dużą ilość rodzin niewystępujących wcześniej w województwie chełmińskim i niemal wszystkie z nich należy uważać na imigrantów. Zarówno w XVI wieku, jak i w następnym stuleciu wielu przybyszów pochodziło z ziemi dobrzyńskiej: Bętlewscy z Nogatu to z całą pewnością Bęklewscy. W Bętlewie (Bęklewie) w XVI wieku żyło kilka rodzin. Najbardziej znane z nich to Jastrzębcowie i Nałęczowie. Zapewne z tej drugiej rodziny wywodził się przybysz do województwa chełmińskiego⁸⁹. Natomiast Babeccy byli z pewnością jedną z dwóch mazowiecko–dobrzyńskich rodzin pieczętujących się Cholewą i Lubiczem. Na interesującym nas terenie pojawili się zapewne już w początkach XVII stulecia⁹⁰.

Brzescy z Przeczna to być może rodzina herbu Jastrzębiec (z całą pewnością nie była to rodzina z Brzozy w powiecie piotrkowskim znana Niesieckiemu i Bonieckiemu), imigranci wywodzący się z Brzeszków w powiecie rypińskim. Drugi z wymienionych heraldyków również uważa dobrzyńskich Brzeskich za Boleściców, jednak należy pamiętać, że ich gniazdo było podzielone na wiele części, zamieszkałych przez kilka rodzin o tym samym nazwisku, a różnych herbów. Biliński wymienia na przykład Grzymalitów⁹¹.

Brzezińscy byli albo kujawskimi Doliwczykami z Brzezia, albo jedną z dobrzyńskich rodzin, pochodzących z Brzeźna, najprawdopodobniej herbu własnego (Ostoja

⁸⁶ Dachnowski, s. 365; Niesiecki IX, s. 250; APT, AmCh. 4, s. 637; 7, s. 30; APG, Akta miasta Sztumie 6, k. 592; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 3, k. 350v; APG, Sąd ziemski w Sztumie 1, k. 556; Ledebur, 3. Bd, s. 84.

⁸⁷ APT, AmCh. 6, s. 478; Dachnowski, s. 355; Niesiecki IX, s. 185.

⁸⁸ APG, Sąd grodzki w Kiszporku 1, k. 32.

⁸⁹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 363; Boniecki II, s. 179; A. Biliński, op. cit., s. 20–21; *Testamenty szlachty...*, s. 184; Ledebur, 1. Bd, s. 45; 3. Bd, s. 192, 194.

⁹⁰ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364; Dachnowski, s. 356, 366; Boniecki I, s. 59–60; Niesiecki II, s. 37–38; VII, s. 247; Biliński, op. cit., s. 15–16.

⁹¹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 368; Maercker, s. 290; Niesiecki II, s. 327; Boniecki II, s. 166–167; *Testamenty szlachty...*, s. 365–367.

odm.), choć występowali tam też Toporczycy. Osoby o tym nazwisku pojawiały się w województwie chełmińskim już w końcu XVI stulecia, jednak nie ma pewności czy już wtedy osiadły tu na stałe⁹².

Burzmiński z cząstki w Szymbornie to oczywiście Borzymiński — przybysz z Borzymina w powiecie rypińskim. Biliński wymienia kilka rodzin z tej miejscowości. Wydaje się jednak, że w II połowie XVII wieku trwali już tylko Abdankowie⁹³.

Ten sam kierunek migracji obrali również Chelmiccy z Chelmicy Wielkiej pieczętujący się Nałęczem. W Prusach Królewskich pojawili się zapewne już na przełomie XVI i XVII stulecia, w województwie chełmińskim najprawdopodobniej w II połowie XVII wieku⁹⁴.

Dość zagadkowe jest pochodzenie Dulskich z Obór. Znana pomorska rodzina herbu Przegonia wymarła w I połowie XVII stulecia, więc interesująca nas familia musiała pochodzić z Dulska w ziemi dobrzyńskiej. Oznaczałoby to jednak pomyłkę Bilińskiego, który również rodzinę tę uważał za wygasłą jeszcze przed wybieraniem pruskiego pogłównego w 1662 r.⁹⁵

Kolejną rodziną, która przeprowadziła się z ziemi dobrzyńskiej na omawiane tereny, byli Głowińscy herbu Godziemba — familia dużo znacząca na przełomie XVI i XVII wieku, później jednak zubożała. Zdaje się, że pierwszym chełmińskim posesjonatem został Andrzej, który przybył tu jeszcze przed 1648 r.⁹⁶

Właściciele części Zaskocza, Malanowscy, to również imigranci z ziemi dobrzyńskiej, najprawdopodobniej Ogońcacy. Przed połową XVII stulecia na omawianym terenie nie występował⁹⁷. Z tej samej dzielnicy przybyli również Mazowieccy pieczętujący się Dołęgą. Ci — zapewne przez położenie swoich dóbr blisko granic województwa chełmińskiego — występowali w tutejszych źródłach już w XVI wieku. Na jak długo przed poborem pogłównego zdobyli tu prywatne dobra ziemskie — nie wiadomo⁹⁸. Podobnie Mysłakowskich (Mystkowskich) należy wywodzić z ziemi dobrzyńskiej — Uruski, przy opisie dziejów Ogończyków, jako noszącego to nazwisko, wymieniał Antoniego Józefa, o którym skądinąd wiadomo, że był synem wiceregenta grodzkiego chełmińskiego Kazimierza⁹⁹.

⁹² *Taryfy...*, s. 15; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 23, 561, 794, 836, 838, 977, 1099; Niesiecki II, s. 331–332; Boniecki II, s. 177; APT, AmCh. 4, s. 171.

⁹³ *Taryfy...*, s. 29; A. Biliński, op. cit., s. 26–27; Niesiecki II, s. 258; Boniecki II, s. 70; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1411.

⁹⁴ *Taryfy...*, s. 22; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 1, k. 27v; J. Kacperek, Chelmiccy h. Nałęcz. Historia średniozamożnej rodziny z ziemi dobrzyńskiej, Toruń 2006, mps w Archiwum UMK.

⁹⁵ *Taryfy...*, s. 21; A. Biliński, op. cit., s. 46–47; *Testamenty szlachty...*, s. 336.

⁹⁶ *Taryfy...*, s. 28; ADT, Brodnica AA001, k. 7; Boniecki VI, s. 116; *Urzędnicy*, nr 1456; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1454, 1749; A. Biliński, op. cit., s. 58–59.

⁹⁷ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 367v; *Taryfy...*, s. 32; Bär, s. 209; ADT, Boluminek AA001, s. 129, 174, 193; *Testamenty szlachty...*, s. 320–323.

⁹⁸ *Taryfy...*, s. 12; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1603, 1629; Uruski X, s. 280–281; APT, AmCh. 3, s. 80, 157; ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 11, k. 261; A. Biliński, op. cit., s. 110–111.

⁹⁹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 368; Maercker, s. 290; ADT, Kielbasin AA001, s. 28; A. Biliński, op. cit., s. 117–118; Uruski XI, s. 363; ADT, Boluminek AA001, s. 119. K. Mikulski przypuszcza, że byli herbu Puchala — zob. *Urzędnicy*, nr 1414.

Północne dzielnice Korony zamieszkiwało kilka rodzin Rogowskich: występowali w Wielkopolsce (h. Drya), województwie sieradzkim (h. Działosza), na Mazowszu (h. Orla i h. Jastrzębiec). Najprawdopodobniej jednak z żadnej z nich nie pochodzili posesorzy cząstek w Ostrowitem. Imigrantów należy szukać wśród ubogiej i licznie rozrodzonej szlachty nieznanymi herbów z Rogowa w powiecie rypińskim¹⁰⁰. Z ziemi dobrzyńskiej pochodzili też zapewne Rokiccy (h. Rogala, Lubicz?). Wprawdzie Niesiecki uważa Franciszka i Ludwika Rokickich, występujących w 1632 r. w województwie chełmińskim, za Rawiczów przybyłych z województwa rawskiego, jednak zapewne niesłusznie przypisał ich do tej rodziny. Miejscowości Rokicie na pograniczu mazowiecko–dobrzyńskim są bardziej prawdopodobnymi gniazdami imigrantów¹⁰¹.

Rzelskich należy brać za Zrzelskich herbu Ogończyk ze Zrzelska¹⁰², natomiast Zelscy to z pewnością Żelscy herbu Ogończyk z Żalego, krewniacy Działyńskich¹⁰³.

Nieujęci w wykazach pogłównego Sumińscy najprawdopodobniej posiadali Dębinię. Pochodzili z Sumina w powiecie lipnowskim i pieczętowali się Leszczycem¹⁰⁴.

Znani heraldykom Szczepanowscy to rodziny głównie małopolskie i choć Żernicki uważał, że rodzina herbu Prus I pojawiła się w XVIII stuleciu w Wielkopolsce i Prusach, to właściciele części Chełmonia należy uznać za dobrzyńską szlachtę ze Szczepanek — Szczepankowskich (Szczepańskich) herbu Dołęga lub innego. Nie byli oni jednak tożsami ze znaną rodziną starosty grudziądzkiego Jakuba¹⁰⁵. Inną rodziną pochodzącą z terenów położonych po drugiej stronie Drwęcy byli — dobrze znani historykom — bogaci Tolibowscy pieczętujący się Nałęczem¹⁰⁶.

Turscy, czyli posesorowie części Montowa, również byli przybyszami z ziemi dobrzyńskiej, zapewne herbu Dołęga. Ich obecność w opisywanym regionie należy datować już na koniec XVI wieku, a w połowie następnego stulecia występowali nawet jako mieszczanie chełmińscy¹⁰⁷.

¹⁰⁰ *Taryfy...*, s. 22; A. Biliński, op. cit., s. 147–148; Uruski XV, s. 219–221; Niesiecki VIII, s. 125–128; W. Wittyg, op. cit., s. 272.

¹⁰¹ *Taryfy...*, s. 32; A. Biliński, op. cit., s. 148–150; Uruski XV, s. 229–230; Niesiecki VIII, s. 130; ADP, Księgi ławnicze m. Świecia 1, s. 819.

¹⁰² *Taryfy...*, s. 31; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364v; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 27; A. Biliński, op. cit., s. 215–216; Niesiecki X, s. 191.

¹⁰³ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 361v; A. Biliński, op. cit., s. 216–217; Niesiecki X, s. 153–154; ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 5.

¹⁰⁴ ADT, Radzyń Chełmiński AA001, s. 13; ADT, Wielkie Czyste AD001, s. 6; A. Biliński, op. cit., s. 173; *Urządnicy*, nr 718; *Testamenty szlachty...*, s. 151–152.

¹⁰⁵ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 360; A. Biliński, op. cit., s. 181; Niesiecki VIII, s. 312–313; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 416; W. Wittyg, op. cit., s. 320; Dachnowski, s. 164; *Testamenty szlachty...*, s. 301.

¹⁰⁶ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 366; *Taryfy...*, s. 24; Maercker, s. 415; *Urządnicy kujawscy...*, nr 1822; *Testamenty szlachty...*, s. 79.

¹⁰⁷ *Taryfy...*, s. 20; ADT, Boluminek AA001, s. 140; ADP, AmCh. 3, s. 76, 561, 719; 6, s. 689; 7, s. 398; 9, s. 284; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 468; Niesiecki IX, s. 153; ADT, Brzozie Lubawskie AA001; ADP, Culmensia, C13, s. 494; C17, s. 38; A. Biliński, op. cit., s. 191–195.

Znaną, bogatą rodziną z ziemi dobrzyńskiej byli Zboińscy o przydomku Osówka. Pierwszy raz w źródłach, pochodzących z terenu interesującego nas województwa, pojawili się w 1660 r.¹⁰⁸

Znaczna grupa przybyłych rodzin miała swoje gniazda w innych województwach Prus Królewskich, głównie na Pomorzu: Bagniewscy to dobrze znana heraldykom rodzina pochodząca z Bagniewa w powiecie świeckim. Pierwsze dobra w ziemi chełmińskiej nabyła pod koniec XVI stulecia¹⁰⁹. Inną pomorską rodziną byli Nostić–Bąkowscy — jako właściciele Zelgna występują już w I połowie XVII wieku¹¹⁰.

Z Pomorza przybyły również rodziny Ciecholewskich, Czapskich, Czarlińskich, Garczyńskich, Jackowskich oraz Pawłowskich herbu Półkozic. Pierwsza z nich pisala się z majątku Ciecholewy pod Starogardem. Dobra w województwie chełmińskim zdobyła już być może na przełomie XVI i XVII wieku¹¹¹. Znana familia Czapskich wywodziła się ze Smoląga — również pod Starogardem. W województwie chełmińskim przebywała już w I połowie XVII wieku¹¹². Z kolei z powiatu tczewskiego przybyła rodzina Czarlińskich. Na Gierkowie, w województwie chełmińskim, pojawili się już w początkach XVII stulecia¹¹³. Garczyńscy wywodzili się z Garczyna, leżącego niedaleko Skarszew. W XVII wieku, przez krótki czas, występowali na części Trzcianka¹¹⁴. Jackowscy to oczywiście linia rodziny Nostić przybyła z Jackowa na Kaszubach. Do Trzebca zawitali w II połowie XVII stulecia, zapewne za sprawą małżeństwa Jana z Rozalią Trzebską¹¹⁵. Pawłowscy przywędrowali z południowych powiatów województwa pomorskiego w latach 40. XVII wieku. W 1682 r. posiadali częśćki w Montowie i Zaskocz¹¹⁶.

Krupocin w powiecie świeckim był gniazdem innej rodziny, która przeniosła się do województwa chełmińskiego z Pomorza — Krupockich herbu własnego. Wydaje się, że częśćka Bolumina, na której występowali w 1677 r., była ich pierwszym majątkiem na interesującym nas terenie¹¹⁷.

¹⁰⁸ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 360; A. Biliński, op. cit., s. 210–211; Niesiecki X, s. 125–126; *Urządnicy*, nr 1430; ADT, Radzyń Chełmiński AA002, s. 24.

¹⁰⁹ APT, AmCh. 4, s. 215, 370–371; APT, AmT, kat. II, IX/14, k. 103v; Boniecki II, s. 76–78; Dachnowski, s. 287–288; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 362; *Testamenty szlachty...*, s. 192.

¹¹⁰ Dachnowski, s. 169; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich MA–015b, k. 44; *Testamenty szlachty...*, s. 218.

¹¹¹ *Taryfy...*, s. 13, 28; Dachnowski, s. 233–234; *Urządnicy*, nr 685; J. Wultański, op. cit., s. 21; ADT, Brodnica AA001, k. 11v, 18.

¹¹² AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 360v, 365; K. Mikulski, *Najstarsze dzieje Czapskich...*, s. 351–364; Dachnowski, s. 140–141; ADT, Radzyń Chełmiński AA002, k. 12v, 22v, 26, 38, 47; ADT, Płowęż AA001, k. 3, 5v, 7v; *Testamenty szlachty...*, s. 179.

¹¹³ Maercker, s. 242; Dachnowski, s. 188–189; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364v; *Taryfy...*, s. 11; *Testamenty szlachty...*, s. 162–163.

¹¹⁴ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 368v; Dachnowski, s. 197.

¹¹⁵ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 366v; *Taryfy...*, s. 29–30; Dachnowski, s. 167–169; Uruski V, s. 313; ADT, Radzyń Chełmiński AA002, k. 23v, 27, 38v, 45.

¹¹⁶ APT, Dom. Tor. 33, k. 272; *Taryfy...*, s. 20, 32; *Testamenty szlachty...*, s. 247–250.

¹¹⁷ *Taryfy...*, s. 10; Dachnowski, s. 253–254; ADT, Czarze AA001, k. 3v; ADT, Boluminek AA001, s. 119, 159; ADT, Ryńsk AA001, k. 3v; ADT, Radzyń Chełmiński AA002, k. 69; ADP, Mańkowski, z. 38, k. 26.

Grąbczewscy pieczętujący się Nałęczem byli rodziną mazowiecką, która ponoć jeszcze w XV wieku osiadła na Pomorzu i właśnie stamtąd pochodziła właścicielka Stolna, wdowa po ławniku ziemskim tczewskim i pisarzu skarbowym Macieju¹¹⁸.

Znamy dwie rodziny Kiełpińskich i — co ciekawe — obie pieczętowały się herbem Rogala. Gniazdo jednej z nich znajdowało się w ziemi dobrzyńskiej, druga wywodziła się z Pomorza. Do której rodziny należał posiadacz części w Zawdzie, trudno rozstrzygnąć. Położenie tych dóbr wskazuje raczej na pruskie pochodzenie przybysza¹¹⁹.

Kosowscy z Przeczna z całą pewnością nie byli rodziną występującą w XVI stuleciu na Kosówce, a imigrantami z powiatu świeckiego, pieczętującymi się herbem Jelita¹²⁰. Na tych samych terenach swoje główne siedziby mieli też Kosowie herbu własnego¹²¹. Z Pomorza przybyli również Mokierscy — w województwie chełmińskim pojawili się najprawdopodobniej w II połowie XVII wieku¹²².

Do Pilewic przenieśli się Mroczyńscy — rodzina pochodząca z pobliskich terenów położonych po drugiej stronie Wisły, czyli z powiatu świeckiego. W województwie chełmińskim osiadł w połowie XVII stulecia Piotr Mroczyński¹²³.

Niedrowscy pojawili się w ziemi chełmińskiej na początku XVII wieku. Stało się to za sprawą małżeństwa Stanisława Niedrowskiego z Apolonią Gortatowską. Zapewne nie należy ich utożsamiać z mazowieckimi rodzinami herbu Pobóg lub Jastrzębiec. Według Dachnowskiego pieczętowali się oni Brochwiczem, przez Pragerta nazwanym herbem Borna IV (Brochwiczem II odmiennym). W takim przypadku należy ich wywodzić z Pomorza¹²⁴.

Ostrowiczy z Brąchnówka to zapewne rodzina herbu Topór z Pomorza. Wprawdzie w ziemi dobrzyńskiej funkcjonowali w tym samym czasie Ogończy i Dołęgowie, jednak nic nie wskazuje na to, by i oni przenieśli się do województwa chełmińskiego. O Toporczykach wiadomo natomiast, że posiadali dobra na omawianym terenie. W miejscowych źródłach pojawili się już w XVI wieku, jednak dowody na to, że byli tujejszymi posesorami pochodzą dopiero z II połowy następnego stulecia¹²⁵.

¹¹⁸ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 365v; Uruski IV, s. 365; *Urzędnicy*, nr 971, 1235.

¹¹⁹ *Taryfy...*, s. 32; *Urzędnicy*, nr 329; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1578; A. Biliński, op. cit., s. 78–79; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta miasta Chojnic 127, s. 223; 129, s. 394; 130, s. 610.

¹²⁰ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 368v; Maercker, s. 290; *Urzędnicy*, nr 173a, 1090, 1374; *Testamenty szlachty...*, s. 279; Ledebur, 1. Bd, s. 469.

¹²¹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 359; ADT, Wielkie Czyste AA001, k. 1v.

¹²² *Taryfy...*, s. 17, 88, 102; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364; ADT, Grudziądz AA002, s. 88; *Urzędnicy*, nr 1301, 1498; W. Wittey, op. cit., s. 209.

¹²³ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364v; Dachnowski, s. 324; *Urzędnicy*, nr 1134; ADT, Sarnowo AA001, k. 37v, 41v, 48v, 103v, 108v; *Testamenty szlachty...*, s. 331–333; Ledebur, 2. Bd, s. 122.

¹²⁴ *Taryfy...*, s. 12; ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 10; 20, s. 265; Uruski XII, s. 78; Dachnowski, s. 381; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 139.

¹²⁵ *Taryfy...*, s. 11; ADT, Radzyń Chełmiński AA002, k. 21v, 25, 35, 38, 45; ADT, Boluminek AA001, s. 119; ADT, Acta Scabinalia Golubiensia 10; APT, AmT, kat. II, IX/6, k. 33; ADP, Mańkowski, z. 31, s. 13; *Urzędnicy*, nr 75, 1373. Zob. też *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1596; A. Biliński, op. cit., s. 128–129; W. Wittey, op. cit., s. 227; Niesiecki VII, s. 201–202; Uruski XIII, s. 93–95; Ledebur, 2. Bd, s. 173.

Sielscy to najprawdopodobniej Szeliscy herbu Lubicz — rodzina z województwa malborskiego, występująca też na Pomorzu. W ziemi chełmińskiej zjawili się zapewne pomiędzy latami 1662 i 1682¹²⁶.

Również Splawscy to familia pochodząca z Prus Królewskich, której dobra gniazdowe — Splawie — leżą w powiecie świeckim. Ich kontakty z ziemią chełmińską sięgają XVI wieku¹²⁷. Z powiatu tczewskiego pochodzili natomiast właściciele części w Rywaldzie i Samplawie — Stanisławscy¹²⁸. Najprawdopodobniej w województwie malborskim należy z kolei lokalizować gniazdo Strembowski (Strzembowski) herbu nieznanego¹²⁹.

Trankwicowie i Trebnicowie to następne rodziny z Prus Królewskich, które posiadały dobra ziemskie na omawianym terenie. Pierwsi wywodzili się z województwa malborskiego. Na chełmińskich królewszczyznach pojawiali się już w XVI stuleciu, dobra prywatne zdobyli tu jednak w II połowie następnego stulecia¹³⁰. Trebnicowie, natomiast, pochodzili z południowych powiatów województwa pomorskiego. Również dość szybko osiedlili się w województwie chełmińskim: najpierw jako zastawnicy na Przecznie (do 1587 r.), a później jako jego właściciele (1625 r.)¹³¹.

Zapewne z innych województw Prus Królewskich przenieśli się też Zalescy pieczętujący się Ostoją, którzy w II połowie XVII wieku mieli w posiadaniu Kitnowo¹³². Z Pomorza wywodzili się też Gutt–Zapendowscy, właściciele Gorzechówka¹³³.

Jednym z regionów Rzeczypospolitej, z którego pochodziła duża część chełmińskich posiadaczy ziemskich, było oczywiście Mazowsze. Do takich familli należeli Biedrzyccy herbu Rawicz. W XVII stuleciu pojawili się oni w Smolażu pod Starogardem i w województwie chełmińskim jako posiadacze części Mędrzyc i dzierżawcy Toporzyska¹³⁴.

Niejęci w rejestrach pogłównego Charzyńscy to rodzina pochodząca z Mazowsza Płockiego. W Świeciu koło Brodnicy osiedli przed 1661 r.¹³⁵. Z tych samych rejonów przenieśli się również Dobrscy. Wydaje się, że pierwszym członkiem rodziny, który

¹²⁶ *Taryfy...*, s. 22, 31; APT, Mańkowski, z. 38, s. 25, 39; *Urzędniczy*, nr 521, 523, 1228; Niesiecki VIII, s. 607; APG, Sąd grodzki w Kiszporcu 41, k. 239.

¹²⁷ *Taryfy...*, s. 23, 27; APT, AmCh. 2, s. 92; 4, s. 106, 115; 9, s. 366.

¹²⁸ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 365; *Taryfy...*, s. 26, 81, 88, 100, 148; APT, AmCh. 8, s. 58.

¹²⁹ *Taryfy...*, s. 24; Bär, s. 217; *Urzędniczy*, nr 501, 515; APT, AmCh. 3, s. 355.

¹³⁰ *Taryfy...*, s. 27, 29; *Urzędniczy*, nr 604; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 74; Dachnowski, s. 292.

¹³¹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364, 368; *Taryfy...*, s. 24; *Urzędniczy*, nr 300, 304, 1092, 1178, 1352; Maercker, s. 289–290; ADT, Toruń AA002, s. 81; ADT, Wielkie Czyste AA001, k. 3v; *Testamenty szlachty...*, s. 160–161.

¹³² AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 362; *Urzędniczy*, nr 1338.

¹³³ *Testamenty szlachty...*, s. 246; Dachnowski, s. 301–302; ADT, Brzozie Lubawskie AA001; AE003, s. 13, 18.

¹³⁴ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 363; Maercker, s. 168; Niesiecki II, s. 134; APT, Akta miasta Kowalewa 6, k. 217v; ADT, Radzyń Chełmiński AA002, s. 4.

¹³⁵ Boniecki II, s. 351–352; ADT, Brodnica AA001, s. 8; ADT, Brzozie Lubawskie AE003, s. 4, 6, 8, 23.

osiadł w województwie chełmińskim, był późniejszy chorąży michałowski Władysław. Musiał tu przybyć przed 1657 r.¹³⁶

W rejestrze pogłównego z 1662 r. pojawił się niewystępujący wcześniej w województwie Stanisław Wojciech Dolecki i — co ciekawe — miał w posiadaniu aż cztery wsie: Cepno, Kowalewiec, Wichorze i Tytlewo. Trzy pierwsze należały w XVI wieku do Osieczkowskich, którzy jak wiadomo wygaśli w początkach kolejnego stulecia. Kto przejął po nich ten majątek i w jaki sposób zdobył go Dolecki — nie wiadomo. Najprawdopodobniej był on herbu Junosza i pochodził z województwa rawskiego. Do Prus Królewskich przybył zapewne jako urzędnik królowej Marii Ludwiki, która w latach 1646–1667 dzierżyła starostwo świeckie. Po jej śmierci i nominacji na starostę Jana Stanisława Jabłonowskiego Dolecki wystarał się o dzierżawę królewskiej i tytułował się podstarościm¹³⁷.

Heraldycy mieli zazwyczaj problem z ustaleniem pochodzenia Grotkowskich. Przyczyną było istnienie kilku rodzin o tym nazwisku, w tym przynajmniej dwóch o tym samym herbie Ogończyk. Posiadacze części w dobrach Rynek z całą pewnością przybyli z Grotkowa (Grodkowa) pod Sierpcem¹³⁸.

Właścicielka części Piątkowa, Karska, była zapewne wdową po którymś z Jastrzębczyków o tym nazwisku. Rodzina pochodziła z Mazowsza, ale występowała też w ziemi dobrzyńskiej i na Kujawach¹³⁹. Takie same były korzenie Karwosieckich herbu Lubicz — wywodzili się z Karwosieka w powiecie plockim. Do województwa chełmińskiego przybył zapewne, występujący w rejestrach pogłównego, Krzysztof¹⁴⁰. Właściciele części Bolumina, Kęsicy, pochodzili z Kęsiec z powiecie sierpeckim. W ziemi chełmińskiej pojawili się już pod koniec XVI wieku¹⁴¹. Z plockiej części Mazowsza przybyła również rodzina Koziebrodzkich pieczętujących się Jastrzębcem, właściciele części Świecia¹⁴².

Co do Kozickich to nie ma nawet pewności jaki herb nosili. Mikulski, w zestawionych przez siebie spisach urzędników, przypisał ich do Leliwitów. Żernicki–Szeliga wspominał mazowieckich Kozickich herbu Lubicz. Dodał przy tym, że błędnie przypisuje się im Leliwę. Migracja rodziny z Mazowsza wydaje się prawdopodobna, zwłaszcza, że Lubowie występowali też w ziemi dobrzyńskiej¹⁴³.

¹³⁶ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 361; ADT, Toruń AA002, k. 16; *Urzędnicy*, nr 647; Niesiecki III, s. 352; Boniecki IV, Warszawa 1901, s. 331–332; Dachnowski, s. 328.

¹³⁷ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 367; P. Czaplewski, *Senatorowie...*, s. 190–191; ADP, Mańkowski, z. 24, s. 1, 4; z. 38, s. 25; ADT, Sarnowo AA001, k. 45v; Uruski III, s. 206.

¹³⁸ *Taryfy...*, s. 25; Niesiecki IV, s. 293–294; Boniecki VII, s. 115–116; Uruski V, s. 12–13.

¹³⁹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364v; ADT, Sarnowo AA001, k. 100v; AA002, k. 16v–17; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1415, 1539; Uruski VI, s. 222–226.

¹⁴⁰ *Taryfy...*, s. 20; Uruski VI, s. 238–241; ADT, Sarnowo AA001, k. 55, 58v, 66, 72v, 78.

¹⁴¹ *Taryfy...*, s. 10; APT, AmCh. 4, s. 699; Boniecki IX, s. 398–399.

¹⁴² *Taryfy...*, s. 28; ADT, Brzozie Lubawskie AE003, s. 3; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 35, s. 305; Uruski VII, s. 366.

¹⁴³ Fontes VI–X, s. 765; *Taryfy...*, s. 23; E. v. Żernicki, *Der Polnische Klein-Adel im 16. Jahrhundert*, Hamburg 1907, s. 102; *Urzędnicy*, s. 216; Uruski VII, s. 363; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 24, s. 103.

Z tego terenu pochodzili również Kozłowscy. W posiadaczach dóbr Ostrowite, Katlewo i Mileszewy nie należy upatrywać pomorskiej rodziny herbu własnego, a przybyszów z Kozłowa w województwie plockim, pieczętujących się Jastrzębcem¹⁴⁴. Z całą pewnością z tej samej dzielnicy przeniosła się rodzina Krajewskich pieczętująca się Jasińczykiem, a nastąpiło to już na przełomie XVI i XVII wieku¹⁴⁵.

Inną familią pochodzenia mazowieckiego byli Dąbrowici Łosiowie. W ziemi chełmińskiej pojawili się — na krótko — w II połowie XVII stulecia¹⁴⁶. Z północnej części tego regionu przenieśli się również Modzelewscy, jednak przez występowanie dużej ilości rodzin o tym nazwisku i znaczne ich rozrodzenie nie sposób ustalić ich herbu. Do województwa chełmińskiego przeprowadził się zapewne w początkach XVII wieku Wojciech, mąż Reginy Gogolińskiej, który w 1625 r. nabył Browinę¹⁴⁷.

Nie ma całkowitej pewności co do identyfikacji Franciszka Molskiego, właściciela części dóbr Rynek. Korabici o tym nazwisku wywodzili się z województwa sieradzkiego, Nałęczowie z okolic Rogoźna, a Prawdzicowie z Mazowsza Plockiego. Położenie posiadanych przez Molskiego dóbr każe przypuszczać, że był członkiem ostatniej z wymienionych rodzin¹⁴⁸. Natomiast z całą pewnością z okolic Płocka pochodzili Nadratowscy herbu Rawicz lub Nabram¹⁴⁹. Również Napierskim heraldycy przypisują północnomazowieckie korzenie. Trzeba jednak pamiętać, że należeli oni do szlachty wasalnej biskupów chełmińskich i być może mamy tu do czynienia z jakąś ubogą rodziną, pieczętującą się herbem innym niż Dąbrowa¹⁵⁰.

Pęśłowscy (Pęstowscy), którzy w 1682 r. osiedlili się na części Katlewa, to najprawdopodobniej mazowiecka rodzina Pęcławskich herbu Jastrzębiec¹⁵¹. Podobne było pochodzenie Podbielskich, którzy zapewne przywędrowali z ziemi nurskiej (h. Trzaska) lub rawskiej (h. Półkożic)¹⁵².

Raszyńscy z Młgowa zapewne byli tożsami z Raczyńskimi. Najprawdopodobniej nie chodzi tu jednak o znaną wielkopolską rodzinę, a o mazowieckich Jastrzębczyków — żyjących w Prusach Królewskich w połowie XVIII stulecia. Kazimierz Raczyński w księgach metrykalnych był tytułowany stolnikiem czerskim¹⁵³. Zakłada się, że rodzi-

¹⁴⁴ *Taryfy...*, s. 17, 20, 22; Uruski VII, s. 379–382; ADP, Culmensia, C7, k. 75v.

¹⁴⁵ *Taryfy...*, s. 13; APT, AmCh. 9, s. 328; ADT, Brodnica AA001, k. 8; Uruski VIII, s. 7–11; *Urzędnicy*, nr 1380; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 435.

¹⁴⁶ *Taryfy...*, s. 24; *Urzędnicy*, nr 12, 58; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1748, 1818; Boniecki XVI, s. 17–26; ADT, Rywałd Królewski AA001, s. 58; P. Czaplowski, *Senatorowie...*, s. 158–159.

¹⁴⁷ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 367v.; Maercker, s. 202–203; APT, AmCh. 8, s. 905; 9, s. 630, 746; Uruski XI, s. 201–207.

¹⁴⁸ *Taryfy...*, s. 25; Uruski XI, s. 228–230; W. Szczucki, op. cit., s. 125.

¹⁴⁹ *Taryfy...*, s. 27; Uruski XII, s. 7; W. Wittyg, op. cit., s. 214; ADT, Mroczo AA001, k. 36v.

¹⁵⁰ *Taryfy...*, s. 17; Fontes VI–X, s. 410, 628; Ledebur, 2. Bd, s. 136; ADT, Boleszyn AA001, s. 130, 137; Kataster fryderycjański, mikrofilm 80, klatka 7. Najprawdopodobniej od nich pochodzili Żebrowscy — zob. ADT, Mroczo AA002, s. 26, 27.

¹⁵¹ *Taryfy...*, s. 17; Uruski XIII, s. 295–297; Niesiecki VII, s. 265.

¹⁵² *Taryfy...*, s. 17; Uruski XIV, s. 121–123; Niesiecki VII, s. 341–342.

¹⁵³ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 363; ADP, Niewieścina, ślubny 1738–1874, k. 35v., 40, 153, 214; Uruski XV, s. 107.

na ta jest tożsama z opisanymi przez Uruskiego Raszyńskimi (Rasińskimi), występującymi w XVI wieku w podwarszawskich Pęcicach, a sto lat później w Radzanowie pod Plockiem¹⁵⁴. Inną mazowiecką rodziną byli Strzeszewscy herbu Lubicz lub Pobóg¹⁵⁵.

Wawrowscy — posiadacze cząstek w Rynku — byli, zdaje się, mazowieckimi Jasińczykami¹⁵⁶. Z tej samej dzielnicy państwa polskiego pochodzili Wąsowscy — herbu Bończa lub Łada — właściciele działu w Płachotach¹⁵⁷.

Inną familią z Mazowsza byli Witusy pieczętujący się Gozdawą. W Prusach Królewskich pojawili się ponoć około 1640 r.¹⁵⁸ Ten sam kierunek migracji wybrali Zawadzcy herbu Rogala. Pierwszym przedstawicielem rodziny, który osiedlił się na omawianym terenie, był podstoli ciechanowski Jan, w latach 1637–1642 kasztelan gdański. Najwcześniejszym nabytkiem Zawadzkich w województwie chełmińskim było Raciniewo (przed 1662 r.)¹⁵⁹.

Żarnowscy to — zdaje się — rodzina pieczętująca się Rogalą lub Pobogiem, mająca swe dobra gniazdowe w ziemi wiskiej¹⁶⁰.

Nie jest pewne jakiego herbu byli i skąd pochodzili właściciele części Zaskocza — Sulerzyccy. Znana jest rodzina o tym nazwisku, będąca gałęzią Heidensteinów z Pomorza i województwa malborskiego, jednak jeszcze w 1682 r. właściciele Sulęcina używali swojego nazwiska rodowego. Dlatego też chełmińską familię należy uważać za imigrantów z Korony: w Wielkopolsce i na Mazowszu występowały rody Sulerzyckich herbu Junosza oraz Księżyc. Ci drudzy — według Żernickiego — występowali w XVIII wieku również w Prusach. Ledebur uważał Sulerzyckich za przybyszów z Mazowsza, pieczętujących się Junoszą¹⁶¹.

Znacznie mniej rodzin przybyło z Kujaw i Wielkopolski. Piłskich (Pielskich) należy utożsamiać z wymienionymi przez Uruskiego mieszkańcami brzeskich Kujaw¹⁶². Z kolei z województwa inowrocławskiego pochodziła znana, urzędnicza rodzina Przyłubskich herbu Poraj, która w ziemi chełmińskiej pojawiała się — z przerwami — od XVI stulecia¹⁶³.

¹⁵⁴ Uruski XV, s. 172.

¹⁵⁵ *Taryfy...*, s. 17; Niesiecki VIII, s. 553; ADT, Toruń AA004, k. 82.

¹⁵⁶ *Taryfy...*, s. 25; W. Wittgy, op. cit., s. 341; ADT, Płowęż AA001, s. 4; ADP, Kościerzyna, chrzty 1642–1693, k. 77v.

¹⁵⁷ *Taryfy...*, s. 23; Bär, s. 217; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 488–489; W. Szczucki, op. cit., s. 126; Niesiecki IX, s. 248; W. Wittgy, op. cit., s. 342; ADT, Mroczo AA001, s. 21–25.

¹⁵⁸ *Taryfy...*, s. 19; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 520; Niesiecki IX, 370; *Testamenty szlachty...*, s. 240.

¹⁵⁹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 365; *Taryfy...*, s. 14, 16; Maercker, s. 242–243; ADT, Boluminek AA001, s. 118, 159; ADT, Czarze AA001, s. 3; ADP, Mańkowski, z. 31, s. 13; *Testamenty szlachty...*, s. 212–213.

¹⁶⁰ *Taryfy...*, s. 12; Niesiecki X, s. 90; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 563; W. Wittgy, op. cit., s. 376.

¹⁶¹ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 367v.; *Taryfy...*, s. 156–158; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 1. Bd, Hamburg 1900, s. 332; 2. Bd, s. 398; Ledebur, 2. Bd, s. 504.

¹⁶² *Taryfy...*, s. 20; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 363v.; Uruski XIV, s. 13.

¹⁶³ *Taryfy...*, s. 22, 27; APT, AmCh. 4, s. 637; 8, s. 773; APT, AmT., kat. II, IX/11, k. 183v.; Maercker, s. 298; *Urządnicy kujawscy...*, nr 575.

Znane heraldykom rodziny Parczewskich pochodziły z Wielkopolski i ziemi siedleckiej. Nie sposób ustalić czy na częstce Trzcina siedzieli Nałęczowic, Doliwowic, czy też może członkowie rodu Lisów¹⁶⁴.

Krzykowskich nie należy mylić z Krzywkowskimi herbu Półkozic, imigrantami z Mazowsza, ekonomami w biskupim Starogrodzie. Właściciele części Pieczewa pieczętowali się bowiem Junoszą i przywędrowali z Kujaw — po raz pierwszy pojawili się w ziemi chełmińskiej jeszcze w II połowie XVI wieku, kiedy to dwaj Krzykoscy, Jan i Sebastian, wzięli sobie za żony siostry Zofię i Annę Ostromeckie¹⁶⁵.

Z powiatu nakielskiego pochodzili posiadacze części Chelmonia — Chrząstowscy herbu Łodzia odmienny. Pierwszym członkiem rodziny, który osiadł w województwie chełmińskim — pomiędzy latami 1662 i 1682 — był najprawdopodobniej Antoni, syn kasztelana nakielskiego Mikołaja. Tym samym dał początek biedniejszej i nieurzędniczej linii rodziny¹⁶⁶.

Czarnotuscy z Wierzbowa i Zawdy to z całą pewnością Czarnotulscy z Wielkopolski i Kujaw pieczętujący się Ogończykiem. Poza rejestrami pogłównego nie zostali odnotowani w chełmińskich źródłach¹⁶⁷. Dąbbscy to oczywiście znana senatorska rodzina z brzeskiej części Kujaw. W 1623 r. przejęli oni Pruską Łąkę należącą wcześniej do Kretkowskich i trzymali ten majątek do końca XVIII wieku¹⁶⁸.

W metrykaliach z II połowy XVII stulecia można odnaleźć — niewystępujących w źródłach podatkowych — Czyżewskich. W obliczu funkcjonowania w Koronie wielu rodzin o tym nazwisku trudno ustalić ich herb i region, z którego przywędrowali. Można zakładać, że byli mazowieckimi Pobogami lub wielkopolskimi, ale związanymi też z Kujawami i Mazowszem, Dryami¹⁶⁹.

Jaranowscy to urzędnicza rodzina herbu Topór z Jaranowa w województwie brzeskokujawskim. W Prusach Królewskich pojawiali się oni już w początkach XVII wieku, jednak w ziemi chełmińskiej osiadł dopiero cześnik dobrzyński Krzysztof (zm. po 1679 r.)¹⁷⁰.

Rudnickich najprawdopodobniej nie można utożsamiać ze znaną wielkopolską rodziną pieczętującą się Rudnicą. Heraldycy są zgodni, że w województwie chełmińskim trwali Jastrzębczy, herbu odmiennego. Pojawili się tu już w końcu XVI stulecia. Nie wiadomo jednak skąd pochodzili. Na Kujawach funkcjonowała rodzina o tym nazwisku i herbie, jednak według Uruskiego nie był on odmieniony. Badacz twierdzi, że

¹⁶⁴ *Taryfy...*, s. 29; W. Wittyg, op. cit., s. 233; Niesiecki VII, s. 252; Uruski XIII, s. 211–214.

¹⁶⁵ *Taryfy...*, s. 23; *Urzednicy kujawscy...*, nr 1085; Dachnowski, s. 422–424; ADT, Lembarg AA001, k. 26v; APT, AmT., kat. II, IX/12, k. 44.

¹⁶⁶ *Taryfy...*, s. 12; Niesiecki III, s. 94–95; Boniecki III, s. 113; *Urzednicy wielkopolscy...*, nr 659.

¹⁶⁷ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 367; *Taryfy...*, s. 32; *Urzednicy kujawscy...*, nr 572; Boniecki III, s. 313; Niesiecki III, s. 221.

¹⁶⁸ Maercker, s. 332; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364v; Niesiecki III, s. 293–298.

¹⁶⁹ ADP, Mańkowski, z. 38, s. 27; ADT, Sarnowo AA001, s. 64, 70, 77; Boniecki IV, s. 45–47; Uruski III, s. 48–50.

¹⁷⁰ *Urzednicy kujawscy...*, nr 1415; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 361, 363v; APT, AmCh. 9, s. 194; ADT, Toruń AA002, k. 137.

wywodziła się ona z ziemi sieradzkiej. Niesiecki uważa Jastrzębczyków i Jastrzębczyków odmiennych za jedną rodzinę¹⁷¹.

Kosmoscy z całą pewnością byli imigrantami z Korony. Czy jednak należeli do wielkopolskich Kościeszów, czy też mazowieckich Lisów — trudno stwierdzić. W województwie chełmińskim pojawili się w latach 20. XVII wieku¹⁷².

Trzy rodziny, które zdecydowały się na osiedlenie w województwie chełmińskim pomiędzy latami 1570 a 1662/82, pochodziły z Prus Książęcych. Gniazdem Rywocich były Rywociny pod Działdowem. W latach 70. XVII stulecia rodzina osiadła w Gryżlinach, choć wydaje się, że występowała w województwie chełmińskim już wcześniej¹⁷³. Wilczewscy, natomiast byli znaną, urzędniczą rodziną von Tallen z Wilczewa pod Prabutami. Ich dobra w województwie chełmińskim stanowiły tylko niewielki składnik ich majątku, a zdobyli je dopiero pod koniec XVII stulecia¹⁷⁴. Na przełomie XVI i XVII wieku po raz pierwszy, jako chełmińscy posesjonaci, pojawili się Rutkowscy, których gniazdem były Rutkowice pod Działdowem¹⁷⁵.

Kilku rodzin niewystępujących w rejestrach lanowego, a oplacających pogłównie nie można jednak zaliczyć do imigrantów. Dębińscy z Wlewska to na pewno nie — wymienieni przez Dachnowskiego — Rawiczowie występujący w powiecie tczewskim, a rodzina, którą należy uznać za przedstawicieli szlachty gniazdowej, tyle że biorących swoje nazwisko nie od dóbr prywatnych, a od Dębienia należącego do biskupów chełmińskich. Byli oni wasalami w dobrach kościelnych przynajmniej od początku XVI wieku, a w II połowie następnego stulecia udało im się zostać posesjonatami¹⁷⁶. Z kolei Gólkowscy na części Gortatowa to na pewno wasale biskupów plockich z pobliskiego klucza górznieńskiego¹⁷⁷. Kolejną rodziną szlacheckich wasali byli Rumińscy, którzy zdobyli niezależność dzięki wejściu w posiadanie części Chrapic¹⁷⁸.

Zagadkowe jest pochodzenie Inatowskich z części dóbr Rynek. Szczucki uważa ich za rodzinę o nieszlacheckim pochodzeniu, co oczywiście jest możliwe. Szlachta częstkowa ziemi michałowskiej mogła wywodzić się z dóbr biskupich i kapitulnych, a wiadomo jest, że części szlacheckich dóbr wasalnych dość często przechodziły w ręce stanu nieuprzywilejowanego. Być może Inatowscy (czy też Winatowscy?) właśnie w taki spo-

¹⁷¹ Taryfy..., s. 16, 24, 30; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364, 369; Dachnowski, s. 328; Uruski XV, s. 293–294; Niesiecki VIII, s. 174; Maercker, s. 114, 482; APT, AmCh. 5, s. 141, 367; 9, s. 320, 372, 645; *Testamenty szlachty...*, s. 193.

¹⁷² AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 364; Taryfy..., s. 21; Uruski VII, s. 283; Boniecki XI, s. 287–288; ADT, Sarnowo AA001, k. 37v; APT, Akta miasta Kowalewa 6, k. 211–211v; Maercker, s. 562, 602.

¹⁷³ ADT, Parafia pw. św. Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim AA002, s. 166, 186–187; ADP, Culmensia, C10, k. 183–183v; W. Kętrzyński, *O ludności polskiej...*, s. 318; Uruski XV, s. 362.

¹⁷⁴ Taryfy..., s. 12; E. v. Żernicki-Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 511; Niesiecki IX, s. 333–334; Ledebur, 3. Bd, s. 115.

¹⁷⁵ Maercker, s. 216; *Testamenty szlachty...*, s. 88; P. Galkowski, op. cit., s. 178.

¹⁷⁶ Dachnowski, s. 386; Taryfy..., s. 31; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 28; *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, Bd I, Th. I..., nr 933; ADP, Mańkowski, z. 50, s. 4–8, 10.

¹⁷⁷ Taryfy..., s. 15; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 37; *SGKP*, t. II, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1881, s. 674; H. Plehn, op. cit., Leipzig 1900, s. 253.

¹⁷⁸ Maercker, s. 216; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 109.

sób przedostali się do grona szlacheckich posesjonatów. Trzeba jednak zaznaczyć, że już w wizytacji Strzesza tytułowani są szlachetnymi. Z pewnością jednak nie można ich uważać za imigrantów¹⁷⁹.

Do przybyszów nie należeli też gniazdowi Chełmońscy. Rodzina nie występowała w rejestrze lanowego, dlatego jej przodków należy upatrywać w braciach Marcynie i Mikołaju, którzy otrzymali przywilej na połowę Chełmonia w 1526 r.¹⁸⁰

Pochodzenie kilku rodzin występujących w województwie chełmińskim w XVII wieku pozostaje jednak zagadką. Niezidentyfikowani pozostają Gadowscy, posiadacze części Sumowa. Być może to jakaś młodsza, biedniejsza linia niezwykle rozrodzonych mazowieckich Roliczów¹⁸¹.

Zagadkowe jest też pochodzenie rodziny Knepel, właścicieli Turzna. Herbarze wymieniają wschodniopruskich Knebelów, jednak posiadali oni dobra w powiatach jańsborskim i leckim, wątpliwe więc, by zdecydowali się nabyć podtoruńską wieś. Znana heraldykom jest też rodzina Knobelsdorfów — również pochodzących z Prus Książęcych — która w XVII stuleciu miała dobra na Warmii¹⁸².

Nie do rozstrzygnięcia jest również kwestia pochodzenia Liberackich (Luboradzkich). Szczucki uważa ich za rodzinę herbu Dołęga, pochodzącą z Mazowsza. I rzeczywiście Dołęgowie — według Uruskiego i Bonieckiego — mieli swoje gniazdo w ziemi łęczyckiej, jednak w XVII wieku można ich też odnaleźć w Wielkopolsce i na Mazowszu, a w kolejnym stuleciu także na Kujawach. Boniecki uważa jednak, że na Mazowszu Płockim pojawiała się inna rodzina o tym nazwisku, jednak herbu Pobóg, również pochodząca z ziemi łęczyckiej. Z pewną dozą prawdopodobieństwa można również zaryzykować tezę, że chełmińscy Liberaccy nie byli ani Dołęgami, ani Pobogami, a rodziną o niewiadomym pochodzeniu, która na omawianym terenie pojawiła się za sprawą nadań biskupów chełmińskich¹⁸³.

Nieznani heraldykom są również Łótkowscy z Trzebcza. Jedynie Żernicki–Szeliga wymienia ich jako mieszkańców Prus Królewskich w 1650 r. Wątpliwe, by chodziło tu o Łukowskich herbu Jelita. Być może Kętrzyński źle odczytał nazwisko Łoktowskich¹⁸⁴.

Trudności sprawia również identyfikacja Nowickich z części Turzna. Rodziny o tym nazwisku — znane badaczom — występowały głównie we wschodniej części Rzeczypospolitej¹⁸⁵.

¹⁷⁹ *Taryfy...*, s. 25; Fontes VI–X, s. 418; ADT, Mroczo AA002, k. 43v.; W. Szczucki, op. cit., s. 49–50, 74; Kataster fryderycjański, mikrofilm 80, klatka 2–3, 10–11, 23–24, 26–27.

¹⁸⁰ AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 372; *Urzędnicy*, nr 1400; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 20; MRPS, t. IV, cz. 2, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1912, nr 14774.

¹⁸¹ *Taryfy...*, s. 28; *Urzędnicy*, nr 240; *Urzędnicy kujawscy...*, nr 1544; Niesiecki IV, s. 59–60; Boniecki V, s. 337–340; Ledebur, 1. Bd, s. 242; 3. Bd, s. 256.

¹⁸² AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 366v.; *Taryfy...*, s. 30; Maercker, s. 110, 562; Uruski VII, s. 37; Boniecki X, s. 207; Niesiecki V, s. 130; Mülverstedt, s. 37.

¹⁸³ *Taryfy...*, s. 29; Fontes VI–X, s. 611, 613, 615; W. Szczucki, op. cit., s. 125; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 17; Niesiecki VI, s. 90; Uruski IX, s. 31; Boniecki XV, s. 82–84.

¹⁸⁴ *Taryfy...*, s. 30; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 34.

¹⁸⁵ *Taryfy...*, s. 30; Maercker, s. 562; Uruski XII, s. 184–189; Niesiecki VI, s. 579–580; W. Wittyg, op. cit., s. 221–222.

Bartoldowie byli być może Grzymalitami z ziemi ciechanowskiej lub nie mieli szlacheckiego pochodzenia¹⁸⁶. Brodliccy ponoć byli z Korony, jednak nie udało się tego potwierdzić¹⁸⁷.

Wbrew opinii Szczuckiego, Ziółkowskich z części Katlewa trudno uznać za małopolską rodzinę herbu Korczak. Ich pochodzenie pozostaje zagadką, a w województwie chełmińskim prawdopodobnie występowali już od początku XVII wieku¹⁸⁸.

Nic nie wiadomo o opłacających pogłównie rodzinach Dzigardowiczów, Falkowskich, Nachajskich, Niegórkich (Niegórkich)¹⁸⁹ i Witkopów.

Przyjęta metoda badawcza uniemożliwiła ustalenie faktu migracji rodzin, które pojawiły się w województwie chełmińskim po 1570 r. a zniknęły przed 1662 r. Ze źródeł innych niż podatkowe wiemy bowiem o krótkotrwałym pojawieniu się na interesującym nas terenie m.in. Krokowskich¹⁹⁰, Wedelstedtów¹⁹¹ i Lubodzieskich z Pomorza¹⁹², Peplowskich¹⁹³ i Mroczkowskich z Mazowsza¹⁹⁴, Witosławskich¹⁹⁵ i Kaczkowskich z Kujaw¹⁹⁶.

Tabela III. Emigracja szlachty chełmińskiej i imigracja szlachty do województwa chełmińskiego w latach 1570–1682

	1570 r.	l. 1662/82
Rodziny szlacheckich posesjonatów	183	176
— w tym: szlachta gniazdowa	113 (62%) ¹⁹⁷	55 (31%)
Rodziny imigrantów		86
w tym z:		
— Kujaw		7 (8%) ¹⁹⁸
— Mazowsza		28 (33%)
— Prus Królewskich (woj. pomorskiego i malborskiego)		29 (24%)
— Prus Książęcych		3 (3%)
— Wielkopolski		4 (5%)
— ziemi dobrzyńskiej		19 (23%)

¹⁸⁶ Boniecki I, s. 120.

¹⁸⁷ W. Szczucki, op. cit., s. 76.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 126; APT, AmCh. 8, s. 298; APG, Sąd grodzki w w Kiszporcu 9, k. 23v; Niesiecki X, s. 174–175; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 583.

¹⁸⁹ Zob. *Testamenty szlachty...*, s. 265.

¹⁹⁰ Maercker, s. 228; Dachnowski, s. 161–163.

¹⁹¹ *Testamenty szlachty...*, s. 123–127; Dachnowski, s. 242.

¹⁹² *Testamenty szlachty...*, s. 171, 268–271; *Urzednicy*, nr 1086.

¹⁹³ *Testamenty szlachty...*, s. 178–184; Dachnowski, s. 144.

¹⁹⁴ *Testamenty szlachty...*, s. 239–241; Uruski XI, s. 325–326.

¹⁹⁵ *Testamenty szlachty...*, s. 280; *Urzednicy kujawscy...*, nr 388, 610, 630, 739.

¹⁹⁶ *Testamenty szlachty...*, s. 79.

¹⁹⁷ Odsetek ogólnej liczby rodzin szlacheckich.

¹⁹⁸ Odsetek ogólnej liczby rodzin imigrantów.

	1570 r.	l. 1662/82
Rodziny emigrantów		37 ¹⁹⁹
w tym:		
— rezygnacja z dóbr chełmińskich rodzin niezwiązanych trwale z województwem		19 (51%) ²⁰⁰
— rzeczywista emigracja na/do:		
— Kujawy		2 (5%)
— Mazowsze		1 (3%)
— Prus Królewskich (woj. pomorskiego i malborskiego)		12 (32%)
— Prus Książęcych		2 (5%)
— innych regionów Korony		1 (3%)

Biorąc pod uwagę, że w rejestrze lanowego z 1570 r. wymienione są 183 rodziny szlacheckich posesjonatów (i pięciu mieszczan posiadających prywatne dobra ziemskie), należy stwierdzić, że liczba rodzin na przestrzeni XVII wieku ulegała powolnemu zmniejszaniu.

Oczywiście wobec niezidentyfikowania wielu familli, nieustalenia ich losów, czy też chociażby przechodzenia biskupich wasali do grona posesjonatów (lub posesjonatów do grona wasali) ogólne liczby rodzin szlacheckich w zestawieniu z ilością emigrantów i imigrantów nie równoważą się. Z tych samych względów dane dotyczące migracji należy traktować jako przybliżone, mające na celu wykazanie trendów. Niepełna jest zwłaszcza liczba rodzin emigrantów, ponieważ — ze względu na specyfikę przyjętej metody badawczej — zestawienie obejmuje tylko te famille, które całkowicie zniknęły z terenu województwa chełmińskiego. Nie obejmuje natomiast rodzin, w których doszło do wydzielenia się nowych linii zamieszkujących inne dzielnice Rzeczypospolitej, przy jednoczesnym trwaniu części starych linii na omawianym terenie.

Wyraźnie zauważalny jest proces zanikania po 1570 r. rodzin gniazdowych — najczęściej szlachty zagrodowej — i rekompensacji liczby rodzin szlacheckich przez imigrację, która była zjawiskiem znacznie częstszym niż emigracja.

Wśród XVII-wiecznych przybyszów najwięcej było rodzin z Prus Królewskich i Mazowsza. Przez dość liczne grupy przyjezdnych reprezentowana była też ziemia dobrzyńska. Wobec tego należy przyjąć podtrzymanie trendów występujących w województwie chełmińskim na przełomie XV i XVI stulecia, choć zauważalne jest znaczne wzmoczenie imigracji rodzin pomorskich.

Co do emigracji, w dla XVII wieku właściwie jedynym kierunkiem godnym podkreślenia były inne województwa Prus Królewskich.

¹⁹⁹ W okresie 1570–1662.

²⁰⁰ Odsetek ogólnej liczby rodzin emigrantów.

4.2. Migracje szlachty chełmińskiej w latach 1662/1682–1750/1772

4.2.1. Emigracja

Przy ustalaniu składu rodzin województwa chełmińskiego w II połowie XVIII wieku pracę ułatwia nam cenne źródło, jakim jest tzw. kataster fryderycjański, czyli *Contributions Catastrum* z 1772/73 r.²⁰¹ Jako że zestawienie to dość często zawiera nazwiska dzierżawców lub zarządców majątków, bez podawania właścicieli dóbr, zdecydowano się na rozciągnięcie analizowanego przekroju czasowego aż do połowy XVIII stulecia (1750–1773). Pozwoli to na wykorzystanie w niniejszych badaniach innych źródeł oraz dość wiarygodnych opracowań²⁰², dotyczących dziejów szlachty chełmińskiej. Dobrze zachowane metryki z tego okresu rzadko określają występujące w nich osoby jako posesjonatów lub nieposesjonatów, dlatego też mogą być tylko źródłem pomocniczym.

Zarówno w XVII wieku, jak i w stuleciu następnym wśród rodzin, które znikają z rejestrów podatkowych była dość liczna grupa niezwiązana trwale z województwem chełmińskim, posiadająca tu dobra ziemskie tylko przez pewien krótki czas. I tak na ziemię dobrzyńską powrócili zapewne Babeccy²⁰³ i Borzymińscy²⁰⁴. W XVIII wieku nie spotykamy też w województwie chełmińskim Tolibowskich i Żelskich.

Chlebowscy na przelomie XVII i XVIII stulecia najprawdopodobniej utracili swe chełmińskie dobra, wciąż jednak pojawiali się w tutejszych źródłach, ponieważ trwali na ziemi dobrzyńskiej. W 1783 r. ponownie stali się chełmińskimi posesjonatami²⁰⁵.

Z interesującego nas terenu wycofali się też Brzescy — w 1725 r. wdowa Brzeska z domu Paprocka sprzedała swą część w Chełmoniu bratankowi Michałowi Paprockiemu. Ostatni raz Brzescy widnieją w źródłach z województwa chełmińskiego w 1736 r.²⁰⁶

Komorowscy jeszcze w 1727 r. pojawiali się na Stolnie. W następnych dziesięcioleciach ograniczyli się zapewne do posiadania dóbr w ziemi dobrzyńskiej. W latach 80. XVIII wieku jako ojciec dzieci chrzczonych w parafii pw. św. Jana w Toruniu został odnotowany Jan Komorowski, mąż torunianki Justyny Zawadzkiej, jednak brakuje dowodów na to, że był chełmińskim posesjonatem²⁰⁷.

Najprawdopodobniej do swych dobrzyńskich lub mazowieckich dóbr powrócili także Koziebrodzczy, którzy po raz ostatni pojawili się w województwie chełmińskim

²⁰¹ Szczegółowe omówienie źródła — zob. S. Cackowski, *Z dziejów polityki ekonomicznej pruskiego absolutyzmu. Kataster podatkowy z r. 1772/73 dla ziem pierwszego zaboru pruskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 24, Historia III, s. 41–76.

²⁰² Bär, s. 31–36, 176–224; Maercker, s. 171–613.

²⁰³ Boniecki I, s. 60.

²⁰⁴ Boniecki II, s. 70.

²⁰⁵ Ibidem, s. 374; Bär, s. 33, 183, 198, 207; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 45; ADT, Toruń AA004, s. 429; AA005, s. 48; ADT, Parafia pw. św. Jerzego Męczennika w Niedźwiedziu AA001.

²⁰⁶ Maercker, s. 213; ADT, Lembarg AA004, s. 48.

²⁰⁷ ADP, Mańkowski, z. 38, s. 43–44; ADT, Ryńsk AA001, k. 31v; Toruń AA005, s. 48, 56; AD003, s. 82; Boniecki XI, s. 33.

w 1710 r.²⁰⁸ W XVIII stuleciu w Prusach Królewskich brak też innych Mazowszan — Kozłowskich. Wprawdzie w metrykaliach z terenu ziemi chełmińskiej nazwisko to pojawia się dość często, jednak zdaje się, że wpisy te dotyczą pomorskiej rodziny herbu własnego²⁰⁹. Po 1707 r. w województwie chełmińskim nie występowali również Kęsiccycy²¹⁰.

W 1718 r. Zajączkowo, posiadane dotąd przez Jasińskich, przeszło w ręce Świętosława Radowickiego. Rodzina herbu Poronia trwała jednak na Pomorzu i ziemi dobrzyńskiej²¹¹.

W województwie chełmińskim w XVIII wieku nie występowali też mazowiecy Biedrzyccy, Grotkowscy, Molscy, Nadratowscy, Pęslawscy, Podbielscy, Wituscy. Na przełomie XVII i XVIII stulecia swoje dobra na tym terenie utracili również Łosiowie.

Bolemińskich na ziemi chełmińskiej można odnaleźć jeszcze w I połowie XVIII stulecia. Dalsze losy rodziny nie są znane²¹².

Zdaje się, że Brzezińscy utracili prywatne dobra ziemskie na interesującym nas terenie niedługo po opłaceniu podatku w 1682 r., jednak jeszcze w 1741 r. występowali w należącym do kapituły chełmińskiej Zembrzu. Później zniknęli ze źródeł i nie wiemy, czy zdecydowali się na powrót do Korony, czy też wymarli²¹³.

Ciecholewscy w 1702 r. zrezygnowali z posiadania chełmińskich dóbr na rzecz rodziny Karwatów²¹⁴, a Czarlińscy, Mroczyńscy i Stanisławscy przestali się pojawiać w źródłach województwa chełmińskiego już w końcu XVII wieku. Wszystkie cztery rodziny trwały jednak na Pomorzu²¹⁵. W kolejnym stuleciu do dóbr pomorskich swój stan posiadania ograniczyli też Grąbczewscy.

Konarscy wycofali się z omawianych terenów w 1697 r., kiedy to Stanisław sprzedał swój dział w Kuczwałach²¹⁶.

Niemal nie spotykamy już na interesującym nas terenie Kielpińskich. Jeżeli rzeczywiście byli oni pomorskimi Manteufflami, to należy uznać, że po prostu zrezygnowali z posiadania chełmińskich dóbr. W połowie XVIII stulecia w podtoruńskim folwarku Rubinkowo mieszkał niejaki Jan Kielpiński, zapewne zarządca majątku, którego jednak przypisać można do biedniejszych, dobrzyńskich Rogalitów²¹⁷.

²⁰⁸ Bär, s. 211, 217; Boniecki XI, s. 62–64; ADT, Brzozie Lubawskie AE003, s. 3; APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 35, s. 305; *Urządnicy kujawscy...*, nr 1418–1419, 1591.

²⁰⁹ ADT, Radzyń Chełmiński AA002, k. 50v., 60, 66, 69; ADT, Chełmża AA001, s. 151; ADT, Bolu-miniek, AA001, s. 156; ADT, Ryńsk AA002, k. 48v.–49. Wyjątkiem na terenach położonych w pobliżu XVII-wiecznych siedzib Kozłowskich jest występowanie w charakterze świadka w parafii Boleszyn niejakiemu Walentemu Kozłowskiemu (1723 r.) — zob. ADT, Boleszyn AA001, s. 9.

²¹⁰ ADP, Mańkowski, z. 57, s. 71.

²¹¹ *Urządnicy*, nr 1298; Kataster fryderycjański, mikrofilm 125, klatka 9; Bär, s. 10, 224.

²¹² Ledebur, 1. Bd, s. 82.

²¹³ ADT, Boleszyn AD001, s. 22; Kataster fryderycjański, mikrofilm 80, klatka 23.

²¹⁴ Bär, s. 207, 223; J. Wultański, op. cit., s. 21; Ledebur, 3. Bd, s. 227.

²¹⁵ *Urządnicy*, nr 1141, 1134; Bär, s. 114, 127; Ledebur, 1. Bd, s. 153.

²¹⁶ *Urządnicy*, nr 884; Maercker, s. 328; ADP, Mańkowski, z. 22 (parafia Topólno), s. 31, 37; Ledebur, 1. Bd, s. 457.

²¹⁷ ADT, Archiwum parafii katedralnej w Toruniu, L. 1717, s. 225; L. 1721, s. 78 (akta metrykalne z parafii pw. św. Wawrzyńca); zob. też przyp. 119. niniejszego rozdziału.

Rodzina Strzembowskich powróciła na Powiśle lub — co bardzo prawdopodobne — wymarła. Jej przedstawiciel — Adam — w województwie chełmińskim po raz ostatni został odnotowany w 1698 r.²¹⁸

Kujawsko-wielkopolscy Czarnotulscy występowali na omawianym terenie tylko w rejestrach pogłównego z II połowy XVII wieku.

Na Kujawy powrócili również Piłscy oraz Kielczewscy²¹⁹. Podobnie postąpili Jaranowscy, którzy jeszcze w połowie XVIII stulecia weszli w posiadanie części dawnego majątku Kretkowskich w województwie malborskim, jednak od 1763 r. nie występowali w Prusach Królewskich²²⁰.

Część rodzin, które zniknęły z omawianych terenów, musiała wygasnąć. Taki los spotkał zapewne miejscowe linie Doleckich — w owym czasie w Prusach Królewskich nie pojawiał się żaden męski przedstawiciel rodziny²²¹ — oraz, jak już wspomniano, Skurgiewskich²²².

Zagadkowe, najprawdopodobniej dość niespodziewane i gwałtowne, było zalenie się potencjału biologicznego rodziny Konojadzkich. Jeszcze na przełomie XVII i XVIII wieku rodzina kwitła i miała wielu męskich potomków. Dodatkowo w XVII stuleciu udało jej się wejść w posiadanie kilku wsi w województwie pomorskim. Sędzia chełmiński Jan Marcin (zm. 1728) z całą pewnością miał syna Franciszka, który w 1742 r. wziął ślub. Od tej pory nie ma w źródłach żadnych informacji o męskich przedstawicielach tej rodziny. W II połowie XVIII stulecia żyły już tylko Anna Milaczewska, Barbara Korytowska, Konstancja Zakrzewska — wszystkie z domu Konojadzkie²²³.

Konopaccy wymarli w linii męskiej w 1709 r., z chwilą śmierci kasztelana chełmińskiego Stanisława, który pozostawił tylko córki²²⁴.

Kosmoscy zapewne również nie wyemigrowali, lecz wygaśli — właściciel części Obór, Samuel, miał tylko córkę Mariannę, która — jako jedyna spadkobierczyni — wniosła majątek ojca do rodziny swego męża Marcina Szczutowskiego²²⁵.

Pruska linia Krzykowskich również przestała istnieć — zdaje się jeszcze w końcu XVII wieku. W 1687 r. właścicielowi Pieczewa, Stanisławowi, urodził się syn, jednak jest to ostatnia wzmianka o rodzinie w źródłach pochodzących z terenu ziemi chełmińskiej²²⁶.

Wymarli także Nowowiejscy — wprawdzie Mülverstedt uważa, że nastąpiło to wkrótce po 1640 r. i że ostatnim męskim przedstawicielem rodziny był Łukasz, jednak z całą pewnością szlachcica tego przeżyli jego brat i bratanek. Ostatni raz Nowowiejscy

²¹⁸ Bär, s. 217.

²¹⁹ Zob. np. *Urządnicy kujawscy...*, nr 1043.

²²⁰ Zob. np. *ibidem*, nr 973; Bär, s. 44, 52, 54–57.

²²¹ APG, Sąd Grodzki w Kiszporku 31, k. 324.

²²² Maercker, s. 205.

²²³ ADP, Mańkowski, z. 38, s. 25, 33, 42–43, 56; ADT, Toruń AA004, s. 456; AD003, s. 9; ADP, Culmensia C30, s. 838; Boniecki XI, s. 89; Bär, s. 72, 191; *Urządnicy*, nr 264.

²²⁴ *Urządnicy*, nr 62; J. Dygdała, K. Mikulski, *op. cit.*, s. 11.

²²⁵ ADT, Sarnowo AA001, k. 37v.; APT, Akta miasta Kowalewa 6, k. 211–211v.; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 27, 51, 54.

²²⁶ ADT, Lembarg AA001, k. 26v.

w linii męskiej zostali odnotowani w rejestrze pogłównego z 1662 r. W kolejnych latach w źródłach spotykamy to nazwisko tylko u kobiet²²⁷.

Zapewne podobny los spotkał Niedrowskich oraz Pniewskich — ostatnim znanym dorosłym przedstawicielem rodziny był Stanisław, który zmarł na przełomie XVII i XVIII wieku²²⁸.

Wymarła też chełmińska linia Przyłubskich. W 1682 r. na Ostrowitem i Sośnie siedziała wdowa, która — zdaje się — miała tylko jedną córkę²²⁹.

Nie ma żadnych dowodów na to, że Raciniewscy wyemigrowali z województwa chełmińskiego, dlatego też należy uznać, że i u nich nastąpiło załamanie potencjału biologicznego. W II połowie XVII stulecia chrzcili oni chłopców. Wiadomo też, że dwóch z nich — Maciej i Wojciech — dożyło drugiego dziesięciolecia kolejnego wieku, jednak najprawdopodobniej pierwszy z nich był bezdzietny, a drugi doczekał się tylko jednej córki²³⁰.

Wątpliwe, by w II połowie XVIII stulecia trwała rodzina Splawskich — ich istnienia nie odnotowały źródła ani w ziemi chełmińskiej, ani na Pomorzu, skąd pochodzili. Na omawianym terenie po raz ostatni pojawili się w 1711 r.²³¹

W początkach XVIII wieku ze źródeł znikają również Trzebscy. Ostatnia wzmianka o przedstawicielach rodziny pochodzi z 1726 r. Ich dalsze losy nie są znane, ale nie ma żadnych dowodów na to, że wyemigrowali²³².

Wygaśli też najprawdopodobniej Wabczyńscy. W XVIII stuleciu jako spadkobiercy Stanisława z Wabcza występują Działowscy²³³.

W tym samym okresie Wierzbowscy byli już tylko dzierżawcami Mirakowa. Wiadomo też, że posiadali dobra ziemskie w Prusach Książęcych. Zdaje się jednak, że wygaśli w chwili śmierci miecznika braclawskiego Tomasza — po 1734 r.²³⁴

Zapewne wymarli też Zęgwirscy — ostatni raz męski przedstawiciel rodziny pojawił się w źródłach w 1670 r.²³⁵ — oraz Bolimińscy (po 1740 r.)²³⁶. Męskich przedstawicieli rodziny Kijewskich po raz ostatni wzmiankowano w 1675 r.²³⁷

²²⁷ Mülverstedt, s. 53; APG, Sąd grodzki w Kiszporoku 4, k. 312v.; 5, k. 3v.; AGAD, ASK, dz. I, t. 52, k. 367v.; ADP, Przysiersk, chrzty 1671–1700, s. 26; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 26, 28; *Testamenty szlachty...*, s. 189.

²²⁸ ADT, Czarze AA001, k. 17v.; ADT, Radzyń Chełmiński AA002, k. 73v.; Bär, s. 208, 217.

²²⁹ *Taryfy...*, s. 22, 27; Bär, s. 220.

²³⁰ ADT, Boluminek AA001, s. 119, 141, 158–159, 178; ADT, Brzozie Lubawskie AE003, s. 3; ADT, Toruń AA001, s. 12; ADT, Brodnica AA003, s. 68; APG, Sąd grodzki w Kiszporoku 17, k. 390v.

²³¹ ADT, Sarnowo AA002, k. 50v., 67, 90. Za rodzinę wymarłą uważał ich Ledebur (2. Bd, s. 465; 3. Bd, s. 346).

²³² ADT, Wielkie Czyste AA001, k. 13v., 18v.; ADT, Mroczo AA001, s. 3; Bär, s. 184.

²³³ Bär, s. 200; Mülverstedt (s. 18) podaje, że w XVIII w. kwitli w Prusach Królewskich, nie udało się jednak informacji tej potwierdzić.

²³⁴ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 46, s. 147; Maercker, s. 112, 378; APG, Sąd grodzki w Kiszporoku 1, k. 389v.; ADP, Mańkowski, z. 31, s. 13; Ledebur, 3. Bd, s. 113.

²³⁵ Maercker, s. 205; *Testamenty szlachty...*, s. 153.

²³⁶ APT, Akta miasta Kowalewa 6, s. 208–209; Uruski I, s. 300.

²³⁷ Zob. przyp. 10. niniejszego rozdziału.

Ze źródeł zniknęli również Prześnińscy — wzmianka z 1711 r., dotycząca Waleriana, jest ostatnim śladem ich obecności w województwie chełmińskim²³⁸.

W latach 1750–1773 na interesującym nas terenie trwali: Bagniewscy²³⁹, Bajerscy²⁴⁰, Bąkowsky²⁴¹, Bęklewscy²⁴², Białobloccy herbu Ogończyk²⁴³, Borowsky herbu Jastrzębiec²⁴⁴ i herbu Ogończyk²⁴⁵, Brodlicy²⁴⁶, Bromierscy²⁴⁷, Browińscy²⁴⁸, Bystramowie²⁴⁹, Charzyńscy²⁵⁰, Chelmiccy²⁵¹, Chelstowsky²⁵², Chrzastowsky²⁵³, Ciborscy²⁵⁴, Czapsky²⁵⁵, Czyżewscy²⁵⁶, Dąmbscy²⁵⁷, Dębińscy²⁵⁸, Dobrscy²⁵⁹, Dulscy herbu własnego²⁶⁰, Działowsky²⁶¹, Działyńscy²⁶², Elżanowsky²⁶³, Gadomscy²⁶⁴, Garczyńscy²⁶⁵, Głowińscy²⁶⁶, Gołkowsky²⁶⁷, Gotartowsky²⁶⁸, Jackowsky²⁶⁹, Jaworsky²⁷⁰, Kitnowsky²⁷¹,

²³⁸ ADT, Akta Benedyktynów Toruńskich MA–009, s. 87; Uruski XV, s. 23; Ledebur, 1. Bd, s. 335–336.

²³⁹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 95, klatka 36; mikrofilm 72 klatka 41.

²⁴⁰ Ibidem, mikrofilm 83, klatka 4.

²⁴¹ Ibidem, mikrofilm 93, klatka 16; Bär, s. 210.

²⁴² Kataster fryderycjański, mikrofilm 122, klatka 28.

²⁴³ Ibidem, mikrofilm 99, klatka 49; Bär, s. 202; Maercker, s. 213–214.

²⁴⁴ Kataster fryderycjański, mikrofilm 75, klatka 10; mikrofilm 83, klatka 17; Ledebur, 1. Bd, s. 89–90; 3. Bd, s. 211.

²⁴⁵ Bär, s. 186, 178–188.

²⁴⁶ Choć nie wiadomo czy byli posesjonatami — zob. ibidem, s. 216; ADT, Ostrowite AA001, s. 127.

²⁴⁷ Kataster fryderycjański, mikrofilm 123, klatka 40, 49; mikrofilm 124, klatka 4.

²⁴⁸ Ibidem, mikrofilm 91, klatka 14; Maercker, s. 244; Bär, s. 184.

²⁴⁹ Bär, s. 216.

²⁵⁰ Ibidem, s. 221.

²⁵¹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 73, klatka 11; Bär, s. 196.

²⁵² Bär, s. 206.

²⁵³ Maercker, s. 299–300; Bär, s. 197.

²⁵⁴ Maercker, s. 291; Ledebur, 3. Bd, s. 227.

²⁵⁵ Kataster fryderycjański, mikrofilm 123, klatka 43; mikrofilm 84, klatka 1.

²⁵⁶ Ibidem, mikrofilm 124, klatka 10; Bär, s. 217.

²⁵⁷ Kataster fryderycjański, mikrofilm 99, klatka 40.

²⁵⁸ W 1772 r. byli znów tylko wasalami kapituły chełmińskiej, jednak w 1782 r. powrócili do grona szlacheckich posesjonatów — zob. ibidem, mikrofilm 79, klatka 28; Maercker, s. 238.

²⁵⁹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 88, klatka 23; Ledebur, 1. Bd, s. 171.

²⁶⁰ Bär, s. 183, 190.

²⁶¹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 84, klatka 23.

²⁶² Ibidem, mikrofilm 83, klatka 25; Bär, s. 208, 211.

²⁶³ Kataster fryderycjański, mikrofilm 99, klatka 42; Bär, s. 209; Maercker, s. 213, 232.

²⁶⁴ Ibidem, mikrofilm 122, klatka 9, 12.

²⁶⁵ Do 1764 r. — zob. Bär, s. 188.

²⁶⁶ Kataster fryderycjański, mikrofilm 123, klatka 19; Ledebur, 1. Bd, s. 265.

²⁶⁷ Bär, s. 210; Ledebur, 1. Bd, s. 268.

²⁶⁸ Kataster fryderycjański, mikrofilm 123, klatka 1.

²⁶⁹ Ibidem, mikrofilm 124, klatka 13; Bär, s. 193, 196, 198, 202.

²⁷⁰ Bär, s. 221.

²⁷¹ Ibidem, s. 191.

Kossowscy²⁷², Kosowie²⁷³, Koziczcy²⁷⁴, Krupoccy²⁷⁵, Kruszyńscy²⁷⁶, Lescy²⁷⁷, Łoktowsy²⁷⁸, Mazowieccy²⁷⁹, Meldzyńscy²⁸⁰, Modzelewscy²⁸¹, Mokierscy²⁸², Mysłakowscy²⁸³, Obrębscy²⁸⁴, Orłowsy herbu Chomań²⁸⁵, Orłowsy herbu Sas²⁸⁶, Ostrowiccy²⁸⁷, Pa-proccy²⁸⁸, Pawłowscy²⁸⁹, Piwniczcy²⁹⁰, Radowiccy²⁹¹, Rogowscy²⁹², Rudniccy²⁹³, Rutkowscy²⁹⁴, Rynkowscy²⁹⁵, Rywoccy²⁹⁶, Samplawscy²⁹⁷, Słupscy²⁹⁸, Sokołowscy²⁹⁹, Straszewscy³⁰⁰, Stolińscy³⁰¹, Sulerzycy³⁰², Sulkowscy³⁰³, Sumińscy³⁰⁴, Sumowscy³⁰⁵, Szeliscy³⁰⁶,

²⁷² Kataster fryderycjański, mikrofilm 93, klatka 27; Bär, s. 214, 223.

²⁷³ Kataster fryderycjański, mikrofilm 93, klatka 31; Bär, s. 184, 214.

²⁷⁴ Kataster fryderycjański, mikrofilm 123, klatka 34, 37; Bär, s. 213.

²⁷⁵ Kataster fryderycjański, mikrofilm 95, klatka 50; Bär, s. 177, 186, 191.

²⁷⁶ Kataster fryderycjański, mikrofilm 87, klatka 37; Bär, s. 189, 193.

²⁷⁷ Kataster fryderycjański, mikrofilm 73, klatka 11; Bär, s. 185, 191, 196.

²⁷⁸ Bär, s. 203.

²⁷⁹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 88, klatka 7; Bär, s. 199, 202.

²⁸⁰ Maercker, s. 328–329.

²⁸¹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 122, klatka 25; Bär, s. 207.

²⁸² Kataster fryderycjański, mikrofilm 93, klatka 21.

²⁸³ ADT, Kielbasin AA001, s. 28, 35, 38; ADP, Mańkowski, z. 57, s. 73. Być może po 1753 r. przenieśli się na ziemię dobrzyńską. W 1801 r. znów występowali na omawianym terenie — zob. ADT, Parafia pw. św. Jakuba Apostoła w Toruniu AA003, s. 346; Bär, s. 207.

²⁸⁴ Bär, s. 208, 212.

²⁸⁵ Kataster fryderycjański, mikrofilm 95, klatka 24; Bär, s. 93.

²⁸⁶ Kataster fryderycjański, mikrofilm 123, klatka 31.

²⁸⁷ Ibidem, mikrofilm 75, klatka 11; mikrofilm 96, klatka 13; Bär, s. 182, 201; Maercker, s. 214.

²⁸⁸ Posiadali dobra ziemskie w województwie chełmińskim przynajmniej do 1761 r. — zob. Maercker, s. 213.

²⁸⁹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 122, klatka 3; mikrofilm 110, klatka 2; Bär, s. 202, 217.

²⁹⁰ Zob. podrozdział 3.1.

²⁹¹ Bär, s. 198.

²⁹² Ibidem, s. 221. Jako dzierżawcy: Kataster fryderycjański, mikrofilm 96, klatka 39; mikrofilm 70, klatka 55.

²⁹³ Posiadali dobra ziemskie w województwie chełmińskim przynajmniej do 1757 r. — zob. Bär, s. 186–197; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 52.

²⁹⁴ Bär, s. 206, 210, 214, 218.

²⁹⁵ Kataster fryderycjański, mikrofilm 93, klatka 47; Bär, s. 219; *Testamenty szlachty...*, s. 64.

²⁹⁶ Bär, s. 211.

²⁹⁷ Kataster fryderycjański, mikrofilm 75, klatka 54; Bär, s. 199.

²⁹⁸ Bär, s. 219–220.

²⁹⁹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 73, klatka 7; Bär, s. 194.

³⁰⁰ Kataster fryderycjański, mikrofilm 93, klatka 47; Bär, s. 219.

³⁰¹ Bär, s. 178.

³⁰² Ibidem, s. 203, 217.

³⁰³ Ibidem, s. 222.

³⁰⁴ Ibidem, s. 204, 211–212, 214–216.

³⁰⁵ Ibidem, s. 203.

³⁰⁶ Kataster fryderycjański, mikrofilm 96, klatka 54; Bär, s. 203–204.

Trankwicowie³⁰⁷, Trebnicowic³⁰⁸, Trzcinińscy³⁰⁹, Wawrowscy³¹⁰, Wilczewscy³¹¹, Wolscy³¹², Zakrzewscy³¹³, Zalescy herbu Chomać³¹⁴ i herbu Ostoja³¹⁵, Zawadzcy herbu Sas odmieniony³¹⁶ i herbu Rogala³¹⁷, Zboińscy³¹⁸, Ziółkowsy³¹⁹, Znanięcy³²⁰, Zrzelscy³²¹.

Wprawdzie w 1731 r. Bątkowscy sprzedali Chojno, jednak jeszcze w 1748 r. występowali jako mieszkańcy Zelgna. Bentkowscy, posiadający dobra w powiatach świeckim i tczewskim, to oczywiście inna rodzina, pieczętująca się Prawdzicem³²².

Falkowscy również mieszkali w województwie chełmińskim, jednak najprawdopodobniej przestali być właścicielami dóbr prywatnych. W 1786 r. jeden z nich wstąpił w związek małżeński z chłopką z parafii Mroczo³²³.

Podobnie musiało być z Inatowskimi. Nie posiadali dóbr własnych, lecz wciąż mieszkali w parafii Mroczo. Być może byli biskupimi wasalami, jednak w katastrze fryderycjańskim już nie widnieli³²⁴.

Liberaccy i Malanowscy funkcjonowali w województwie chełmińskim przynajmniej do połowy XVIII wieku. Zapewne utracili oni dobra ziemskie³²⁵. Z całą pewnością spotkało to Napierskich, którzy w podobnym czasie stali się nieposesjonatami i trwali na części kapitulnego Samina³²⁶.

Niedźwiedzcy również pozostali na terenach województwa chełmińskiego, jednak najprawdopodobniej przez całe XVIII stulecie — a na pewno w jego drugiej połowie — zaliczali się do golyty³²⁷. Podobnie Radomińscy — na interesujących nas terenach w II połowie XVIII wieku nie posiadali prywatnych dóbr ziemskich. Kataster

³⁰⁷ Najprawdopodobniej do 1757 r. — ADP, Mańkowski, z. 38, s. 57; Bär, s. 33.

³⁰⁸ Kataster fryderycjański, mikrofilm 83, klatka 30; Bär, s. 185.

³⁰⁹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 94, klatka 4; mikrofilm 84, klatka 1; Bär, s. 192, 212, 223.

³¹⁰ ADT, Mroczo AA003, k. 19v.

³¹¹ Bär, s. 215.

³¹² Ibidem, s. 182; *Urzędnicy*, nr 487.

³¹³ Mülverstedt, s. 111. Nie jest pewne czy heraldyk nie myli Feldenów z inną rodziną Zakrzewskich o przydomku Drywa — zob. Bär, s. 216.

³¹⁴ Bär, s. 202.

³¹⁵ Kataster fryderycjański, mikrofilm 109, klatka 24; Bär, s. 185, 202.

³¹⁶ Bär, s. 212.

³¹⁷ Kataster fryderycjański, mikrofilm 84, klatka 31; Bär, s. 194.

³¹⁸ Kataster fryderycjański, mikrofilm 88, klatka 19; Bär, s. 209; Maercker, s. 232.

³¹⁹ Bär, s. 212.

³²⁰ Kataster fryderycjański, mikrofilm 95, klatka 2; Bär, s. 182; Maercker, s. 291.

³²¹ ADT, Radzyń Chełmiński AA003, k. 418v.; Kataster fryderycjański, mikrofilm 109, klatka 25; Bär, s. 184.

³²² Bär, s. 13, 121, 125, 135, 207; ADP, Mańkowski, z. 57, s. 73; ADP, Czarsk, chrzty 1733–1879, k. 3; *Urzędnicy*, nr 1147; Ledebur, 1. Bd, s. 49.

³²³ ADT, Mroczo AA003, k. 10.

³²⁴ ADT, Mroczo AA002, k. 43v.; Bär, s. 219.

³²⁵ ADT, Boleszyn AD001, s. 28; ADT, Ostrowite AA001, k. 74v.; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 57; ADT, Radzyń Chełmiński AA003, k. 431v.

³²⁶ Kataster fryderycjański, mikrofilm 80, klatka 7.

³²⁷ Bär, s. 35; ADP, Mańkowski, z. 22, s. 37.

fryderycjański informuje, że Ignacy Radomiński zarządzał w owym czasie majątkiem Wronie³²⁸. Do grona biskupich wasali powrócili w osiemnastym stuleciu Rumińscy, którzy jednak dzierżawili również majątki prywatne³²⁹.

Sosnowscy byli kolejną rodziną, która utraciła swój — niewielki przecież — majątek ziemski i zdecydowała się na oddanie pod opiekę kapituły chełmińskiej. Dzięki temu otrzymała nadanie części w Radoszkach³³⁰. W Boleszynie osiedlili się Widliccy, którzy utracili Brąchnówko po ślubie Elżbiety z Jakubem Sokołowskim³³¹. Podobnie uczynili Szymborscy, którzy zamieszkali w biskupim Zalesiu³³². W tych samych dobrach trwali Zalescy pieczętujący się Godziembą. Bogatsza linia tej rodziny, która wydała spośród siebie trzech urzędników, zapewne wymarła jeszcze w XVII wieku. Ich licznie rozrozeni krewni byli już tylko wasalami³³³.

Do grona gołoty zaliczyć też trzeba osiemnastowiecznych Szczutowskich³³⁴ oraz Szczepanowskich (Szczepańskich), którzy siedzieli już tylko na sołectwie w Brzoziu³³⁵. Wciąż trwali w województwie chełmińskim również Turscy. Jeszcze w 1718 r. występowali jako dzierżawcy Waldowa. Jeśli w II połowie XVIII wieku nadal byli posesorami, to nic o tym nie wiadomo, ale źródła wspominają o nich jeszcze pod koniec tego stulecia³³⁶.

Kamińscy w XVIII wieku byli już tylko dzierżawcami. Trudno utożsamiać ich z właścicielami dóbr na Pomorzu³³⁷.

Pozostałe rodziny, które występowały w województwie chełmińskim w 1662–1682 r., a nie pojawiały się na tym terenie w II połowie XVIII stulecia, należy uważać za emigrantów.

Wydaje się, że Białachowscy przenieśli się do województwa pomorskiego — występują tam w 1748 r. — oraz do Prus Książęcych³³⁸.

Dąbrowscy herbu własnego jeszcze w początkach XVIII wieku posiadali część Piwnic. Później jednak najprawdopodobniej występowali już tylko na Pomorzu, choć popularność nazwiska oraz wielość rodzin różnych godel utrudnia, a nawet uniemożliwia, przypisanie poszczególnych osób do konkretnych rodzin³³⁹.

³²⁸ Kataster fryderycjański, mikrofilm 96, klatka 19. Być może również: Bär, s. 36 [„Radomici”]. Radomińscy mieli dobra prywatne na Kujawach — zob. Ledebur, 2. Bd, s. 250.

³²⁹ ADT, Boleszyn AA002, s. 22; Maercker, s. 203; Kataster fryderycjański, mikrofilm 89, klatka 19.

³³⁰ Kataster fryderycjański, mikrofilm 80, klatka 2; ADT Boleszyn AA002, k. 18, 51; AD001, k. 21v; Bär, s. 220.

³³¹ APT, AmCh. 11, s. 152; Maercker, s. 205; ADT, Płowęż AA001, s. 41; ADT, Boleszyn AD001, k. 29v; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 31, k. 45v, 195.

³³² ADT, Ryńsk AA001, k. 26–26v; ADT, Boleszyn AA002, s. 26, 30, 39, 45; Kataster fryderycjański, mikrofilm 80, klatka 26 [jako „Slemparsky”].

³³³ ADT, Boleszyn AA002, s. 29, 35.

³³⁴ Bär, s. 36.

³³⁵ Kataster fryderycjański, mikrofilm 79, klatka 18.

³³⁶ ADT, Czarże AA001, k. 115v; ADT, Ryńsk AA002, k. 26v–27, 31v–32, 38v–39; ADT, Boleszyn AD001, k. 30v; ADT, Boluminek AA001, s. 140.

³³⁷ Kataster fryderycjański, mikrofilm 94, klatka 10; Bär, s. 18–19, 35.

³³⁸ Bär, s. 10–11, 76, 197, 217; Boniecki I, s. 188; IX, s. 350; ADP, Czerny 1733–1879, k. 20v; ADT, Akta Benedyktynek Toruńskich MA005; Ledebur, 3. Bd, s. 199.

³³⁹ APG, Sąd Grodzki w Kiszporku 14, k. 325–325 v; Boniecki IV, s. 124–126; Ledebur, 1. Bd, s. 174–175.

Dorpowscy przenieśli się na Pomorze oraz do Korony — już na przełomie XVII i XVIII stulecia występowali na Kujawach, a w latach 1736 i 1744 sprzedali wszystkie swoje dobra w województwie chełmińskim. Najprawdopodobniej w II połowie XVIII wieku posiadali jeszcze przez krótki czas Lipniczki³⁴⁰.

Gluchowscy około 1702 r. sprzedali swe chełmińskie dobra Kruszyńskim. W kolejnych latach spotykamy ławnika malborskiego Jana Stanisława Gluchowskiego, więc to właśnie Powiśle musiało być kierunkiem ich migracji³⁴¹.

Karskich, jako mieszkańców województwa chełmińskiego, po raz ostatni odnotowano w 1744 r. W następnych latach pojawiali się natomiast w powiecie świeckim, więc zapewne przenieśli się na tereny po drugiej stronie Wisły³⁴². Podobnie postąpili Karwosięccy, którzy w omawianym regionie żyli do 1720 r., a następnie zamieszkali w powiecie tucholskim³⁴³. Natomiast Kukowskich spotykamy w województwie chełmińskim do 1705 r. Później również osiedli na Pomorzu³⁴⁴.

Raczyńscy w połowie XVIII wieku przenieśli się do powiatu świeckiego. Ostatnim żyjącym w województwie chełmińskim przedstawicielem rodziny był występujący w 1757 r. Wojciech, będący już w podeszłym wieku. Najprawdopodobniej nie był on już posesjonatem³⁴⁵.

Rokiccy osiedlili się w powiecie świeckim jeszcze w II połowie XVII wieku, a przed końcem tego stulecia utracili dobra w województwie chełmińskim³⁴⁶. Wąsowscy wynieśli się z Płachot w 1698 r. i również wybrali pomorski kierunek swej migracji³⁴⁷.

Wybczyńscy pod koniec XVII stulecia występowali w województwie malborskim, a najpóźniej na przełomie XVII i XVIII wieku weszli w posiadanie wsi w powiatach świeckim i tczewskim. W 1746 r. zrezygnowali z posiadania dóbr w województwie chełmińskim³⁴⁸.

Zarembowie po przynajmniej półtorawiecznym posiadaniu działu w Płachotach utracili go około 1718 r. Przenieśli się najprawdopodobniej do powiatu tczewskiego³⁴⁹.

³⁴⁰ Maercker, s. 244, 335; *Urządnicy kujawscy...*, nr 16; Bär, s. 15, 63, 83, 94, 108, 134, 197; T. Garczyński, op. cit., s. 260–265.

³⁴¹ L. Pachoń, op. cit., s. 39, 42; ADT, Sarnowo AA002, k. 2, 21v.–22, 28v.; *Urządnicy*, nr 536; APT, AmCh. 11, s. 123; APG, Sąd Grodzki w Kiszporku 16, k. 146, 435v.; Bär, s. 48

³⁴² ADT, Sarnowo AA002, k. 56v.; ADT, Parafia pw. św. Jakuba Apostoła w Toruniu AA002, s. 213–214; ADP, Jezewo, chrzty 1752–1896, k. 62v.

³⁴³ ADT, Czarze AA001, k. 128v.; ADT, Parafia pw. św. Jakuba Apostoła w Toruniu AA001, s. 283–284; ADP, Jeleńcz, śluby 1693–1781, s. 58; Bär, s. 14, 203, 216.

³⁴⁴ ADT, Sarnowo AA001, s. 49, 110; ADT, Wąbrzeźno AD001; Bär, s. 110, 125; ADP, Mańkowski, z. 35, s. 5; Ledebur, 1. Bd, s. 490.

³⁴⁵ ADT, Chełmża AA001, s. 101; AE001, s. 172; ADP, Niewieścín, chrzty 1738–1816, k. 35v., 40, 219; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 44.

³⁴⁶ Bär, s. 131–132; ADP, Przysiersk, chrzty 1671–1700, k. 22v.; ADP, Księgi ławnicze miasta Świecia 1, s. 819

³⁴⁷ Bär, s. 217; AAG, Kielno, W689, s. 109.

³⁴⁸ Bär, s. 26, 99, 129, 155, 206; ADP, Niewieścín, chrzty 1738–1816, k. 32, 34v., 42v., 44v.; ADT, Ostrowite AA001, k. 1v.; ADT, Boluminek AA001, s. 150; *Testamenty szlachty...*, s. 362–365.

³⁴⁹ Bär, s. 218; ADP, Mańkowski, z. 15, s. 121.

Pieczewscy, którzy już w XVII stulecia osiedli w województwie malborskim, w pierwszych dziesięcioleciach XVIII wieku ostatecznie zniknęli z interesujących nas terenów³⁵⁰.

Żmijewscy również nie występują w chełmińskich źródłach datowanych na XVIII stulecie, najprawdopodobniej jednak nie wygaśli, a zdecydowali się na migrację na tereny położone na pograniczu pomorsko–wielkopolskim³⁵¹.

Przedstawiciele pruskiej linii Krajewskich już w początkach XVIII wieku osiedli w województwach malborskim i pomorskim. Stopniowo też — do połowy tego stulecia — pozbywali się chełmińskich dóbr, głównie na rzecz zamężnych córek³⁵².

Nieznane są dzieje rodziny Kobrzyńskich. Po raz ostatni oni spotykamy ich jako właściciele części Chrapic w 1670 r. Możliwe, że wymarli, ale prawdopodobna jest również ich emigracja na Pomorze lub do Korony (ziemi łęczyckiej?)³⁵³.

Chełmońscy najprawdopodobniej na przełomie XVII i XVIII stulecia przenieśli się do Korony i osiedli w ziemi piotrkowskiej³⁵⁴.

Ciekawe były dzieje rodziny Łążyńskich. W ciągu XVI i XVII wieku posiadali oni dobra ziemskie po obu stronach Drwęcy — nie doszło do wydzielenia się dwóch linii (chełmińskiej i dobrzyńskiej). Stopniowo jednak tracili swe dobra w województwie chełmińskim — ostatnią miejscowość, Szewę, oddali przed 1706 r. Chrzastowski wraz z ręką Anny, córki (jedynej?) chorążego chełmińskiego Andrzeja. Jeszcze w XVII stuleciu pojawili się jednak na Pomorzu, a jeden z przedstawicieli rodziny — Kazimierz — osiadł najprawdopodobniej w Toruniu, choć posiadał Osiek w ziemi dobrzyńskiej. Jego syn Adam miał dobra na Mazowszu a następnie, jako starosta dumanowski, nabywał wsie w województwie ruskim. Jeszcze jego spadkobiercy, posiadający dobra w ziemi lwowskiej jednocześnie siedzieli na Osieku³⁵⁵.

Oborscy pod koniec XVII stulecia utracili swoje dobra gniazdowe i — wydaje się — spadli do rangi nieposesjonatów. W 1753 r. Wawrzyniec Oborski występował jako pisarz na zamku w Świeciu. Możliwe jest jednak, że w siedemnastym stuleciu jeden z przedstawicieli rodziny osiadł w powiecie rzeczyckim³⁵⁶.

Losy Plemieckich opisano szczegółowo w rozdziale 3.

Dzieje kilku rodzin pozostają zagadką. Z województwa chełmińskiego zniknęli Bartoldowie, którzy być może przenieśli się do powiatu świeckiego³⁵⁷, Dzigardowiczowie, Knepelowie, Nachajscy, Witkopowie i Parczewscy. Popularność nazwiska nie pozwalała na prześledzenie losów Orłowskich z Rychnowa.

³⁵⁰ APG, Sąd grodzki w Kiszporku 31, k. 183v; ADT, Łasin AA001, k. 1v.

³⁵¹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta miasta Chojnic 144, s. 89; W. Nowosad, *Waglikowscy w Prusach Królewskich...*, s. 294.

³⁵² ADT, Ryńsk AA001, s. 47; ADT, Lembarg AA004, k. 95, 103v; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 14, k. 113, 299v; 55, k. 72, 274, 408v; Bär, s. 44, 189, 207; Ledebur, 1. Bd, s. 475.

³⁵³ Maercker, s. 216; ADT, Brodnica AA001, k. 11v; Boniecki X, s. 234; Bär, s. 19.

³⁵⁴ Boniecki II, s. 363.

³⁵⁵ ADT, Acta Scabalia Golubiensia 20, s. 341; APT, AmCh. 9, s. 347; *Urządnicy kujawscy...*, nr 1710; A. Biliński, op. cit., s. 104–105; Maercker, s. 497; Bär, s. 151; Boniecki XV, s. 291–293; ADT, Parafia pw. św. Jakuba Apostoła w Toruniu AA001, s. 408; ADT, Toruń AA003, s. 164, 194, 218, 242, 260; ADP, Przysiersk, chrzty 1671–1700, s. 50.

³⁵⁶ ADP, Mańkowski, z. 24, s. 12; z. 38, s. 28, 39; Niesiecki VII, s. 3.

³⁵⁷ Bär, s. 107 — występuje tam rodzina „Bartolze”.

Na interesujących nas terenach nie występowali również Wlewscy. Czy stali się gołotą, czy wyemigrowali, czy wreszcie wymarli — nie sposób rozstrzygnąć. Nie wiadomo też jakie były dzieje rodziny Nowickich. Po 1717 r. sprzedali oni swoją część Turzna, a 5 lat później po raz ostatni pojawili się w źródłach³⁵⁸.

Gorzuchowscy w pierwszej połowie XVIII wieku jeszcze trwali w województwie chełmińskim. W drugiej połowie tego stulecia nie byli już wzmiankowani³⁵⁹.

4.2.2. Imigracja

W XVIII stuleciu trwał napływ szlachty mazowieckiej do województwa chełmińskiego. Do takiej właśnie należeli Bagińscy, najprawdopodobniej herbu Ślepowron. Już w 1655 r. Jan Trzcziński wziął ślub z Katarzyną Bagińską, jednak męscy przedstawiciele rodziny pojawili się w województwie chełmińskim prawdopodobnie dopiero w II połowie XVIII wieku³⁶⁰.

Nie jest pewne z jakiej rodziny pochodziła właścicielka części Zegartowic w 1773 r., wdowa Bieczkowska. Być może była Biedkowską z Mazowsza pieczętującą się Prawdzicem. Przedstawiciel tej rodziny pojawił się w województwie malborskim w XVII stuleciu³⁶¹.

W Borkowskich trudno upatrywać kaszubskiej rodziny herbu własnego Bronk. Najprawdopodobniej byli to mazowieccy — ale posiadający dobra również w ziemi dobrzyńskiej — Junoszowie. W województwie chełmińskim funkcjonowali przynajmniej od I połowy XVIII wieku³⁶².

Wymienieni przez Bära Chudzinowie z części Ostrowitego to zapewne występujący w tych dobrach w I połowie XVIII stulecia Chudzińscy. Należy upatrywać w nich imigrantów z Chudzyna w województwie płockim. W 1751 r. sprzedali swe chełmińskie dobra Bystramom³⁶³.

Heraldykom znanych jest kilka rodzin Grądzkich, z reguły pochodzących z Mazowsza. Dlatego też i właściciele folwarku w Gortatowie należy brać za imigrantów z tej prowincji, najprawdopodobniej herbu Łada. Żyjący w I połowie XVIII wieku Karol Grądzki był mężem dziedziczki Gortatowa Katarzyny Chalińskiej³⁶⁴.

Izbińscy również byli Mazowszanami, pieczętującymi się Prawdzicem. Jako pierwszy pojawił się w województwie chełmińskim właściciel części Montowa (w poł. XVIII w.) — Józef. Najprawdopodobniej pozostawił jednak tylko trzy córki³⁶⁵.

³⁵⁸ Maercker, s. 562; Bär, s. 200; ADT, Sarnowo AA002, k. 77v.

³⁵⁹ APT, Archiwum Szczanieckich z Nawry 118, s. 189; ADT, Wielkie Czyste AA001, s. 21.

³⁶⁰ Boniecki I, s. 74–75; Bär, s. 179, 214; ADT, Boleszyn AD001, k. 5v.

³⁶¹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 96, klatka 25; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 1. Bd, s. 66; Uruski I, s. 169; Boniecki I, s. 201; *Urządnicy*, nr 1460.

³⁶² Kataster fryderycjański, mikrofilm 95, klatka 27; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 60–61; t. II, s. 193; Maercker, s. 66, 608; Boniecki II, s. 32–34; ADT, Sarnowo AA002, k. 87v; ADT, Mańkowski, z. 38, s. 48, 56; Ledebur, 1. Bd, s. 88.

³⁶³ Bär, s. 216; ADT, Ostrowite AA001, k. 5, 73v., 75; ADT, Płowęż AA001, s. 40; Boniecki III, s. 122–124; Uruski II, s. 277–278.

³⁶⁴ Kataster fryderycjański, mikrofilm 123, klatka 1; Bär, s. 210; Boniecki VII, s. 52–53; Uruski IV, s. 367–368.

³⁶⁵ Bär, s. 214, 222.

Wprawdzie Kobylińscy występowali w województwie chełmińskim pod koniec XVI stulecia, ale najprawdopodobniej wymarli i rodzinę, która pojawiła się tu na przełomie XVII i XVIII wieku, należy uznać za odrębną. Występujący w 1718 r. Maciej oraz właściciel Napola przed 1733 r. Antoni byli — zdaje się — przybyszami z Mazowsza pieczętującymi się herbem Łódzia³⁶⁶.

Majewscy najprawdopodobniej byli rodziną pieczętującą się herbem Starykoń, która przeniosła się z Mazowsza. Linia pruska rodziny istniała już w XVII stuleciu, w województwie chełmińskim pojawiła się jednak dopiero za sprawą ślubu jednego z przedstawicieli jej z Antoniną Krajewską w połowie XVIII wieku³⁶⁷.

Nie ma pewności co do pochodzenia Mianowskich z cząstki w Rynku, choć wydaje się, że jedyną rodziną o tym nazwisku, która mogła osiedlić się w województwie chełmińskim, była mazowiecka familia pieczętująca się Tępą Podkową. Na interesującym nas terenie pojawili się po ślubie Michała z Marianną Trzczińską³⁶⁸.

Mostowscy z Ostromecka to Dołęgowie, również przybysze z Mazowsza. W Prusach Królewskich występowali już w początkach XVIII wieku³⁶⁹. Z tej samej dzielnicy wywodzili się Narzymscy herbu Dołęga. W katastrze fryderycjańskim widnieli jako właściciele Gołot³⁷⁰. W województwie plockim i ziemi ciechanowskiej znajdowały się też dobra Nieborskich pieczętujących się Lubiczem. W województwie chełmińskim pojawili się w pierwszej połowie XVIII stulecia, kiedy to Michał Nieborski — wraz z żoną Teresą z Kickich — odziedziczył po kasztelanie sierpeckim Tomaszu Kickim cztery wsie. W drugiej połowie stulecia majątek ten przeszedł na ich syna Antoniego³⁷¹. Z Mazowsza pochodzili również Podoscy, którzy w 1771 r. posiadali Gorczeniczkę³⁷².

Pomianowscy z całą pewnością przybyli z Mazowsza Plockiego. Żernicki–Szeliga uważa ich za rodzinę herbu Pomian, mającą swe gniazdo w ziemi sandomierskiej, lecz bardziej prawdopodobne jest, że pieczętowali się Ślepowronem³⁷³.

Kolejną rodziną, która przybyła z Mazowsza byli Rembielińscy herbu Lubicz. W 1760 r. nabyli Szramowo od Ulrichów³⁷⁴.

³⁶⁶ Ibidem, s. 38, 189; APT, AmCh. 3, s. 321, 519; Dachnowski, s. 203; ADT, Lembarg AA004, k. 30v., 173v.; ADT, Parafia pw. św. Bartłomieja Apostoła w Mszanie AA001, k. 11v., 13, 14v., 17v., 19; Boniecki X, s. 245–248; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 1. Bd, s. 426; Ledebur, 1. Bd, s. 452.

³⁶⁷ Bär, s. 207; ADP, Mańkowski, z. 22, s. 35; ADT, Parafia św. Jakuba Apostoła w Toruniu AA002, s. 281–282; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 13, k. 308v.; Uruski X, s. 116–117; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 57.

³⁶⁸ Kataster fryderycjański, mikrofilm 93, klatka 47; Bär, s. 219; Uruski X, s. 335.

³⁶⁹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 83, klatka 42; Bär, s. 191; *Urządnicy*, nr 934; ADT, Toruń AA004, s. 129, 281, 308, 310, 321; J. Wojtowicz, op. cit., s. 12–13; T. de Rosset, op. cit., s. 13.

³⁷⁰ Kataster fryderycjański, mikrofilm 83, klatka 19–21; *Urządnicy*, nr 933; Uruski XI, s. 43–45; Ledebur, 2. Bd, s. 136.

³⁷¹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 84, klatka 34, 51, 53; Bär, s. 218; Maercker, s. 242; Uruski XI, s. 70–71; ADT, Płowęż AA001, s. 39.

³⁷² Bär, s. 210; *Urządnicy kujawscy...*, s. 259; Uruski XIV, s. 151–156.

³⁷³ Kataster fryderycjański, mikrofilm 93, klatka 27; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 222; Uruski XIV, s. 217–219; Ledebur, 2. Bd, s. 216.

³⁷⁴ Kataster fryderycjański, mikrofilm 124, klatka 27; Bär, s. 221–222; Uruski XV, s. 190–192.

Sokolnicy to najprawdopodobniej mazowieccy Jastrzębczy. W województwie chełmińskim pojawili się w I połowie XVIII wieku, po ślubie jednego z przedstawicieli rodziny z Katarzyną Dąbrowską. Przejęli wtedy część Montowa³⁷⁵.

Suchożeńscy wywodzili się zapewne z województwa plockiego. W 1671 r. Krzysztof występował w źródłach jako mąż Marianny Bystram i być może już wtedy rodzina posiadała Studę, jednak z całą pewnością do grona chełmińskich posesjonatów można ich zaliczyć dopiero w 1718 r.³⁷⁶

Dość liczna grupa szlachty przybyłej do województwa chełmińskiego pochodziła z innych regionów Prus Królewskich.

Właściciele Grzywny, czyli Bornowie, to z całą pewnością rodzina o pomorskich korzeniach, zapewne Doliwczycy, choć Dachnowskiemu znani są również Brochwiczowie odmienni o tym samym nazwisku. W województwie chełmińskim występowali krótko, przed 1752 r. — wtedy to sprzedali Grzywnę Wyczechowski³⁷⁷.

Cielescy to znana, urzędnicza familia z Ciesieszyna w powiecie świeckim. Dobra w województwie chełmińskim nabyła około 1700 r. i w kolejnych latach dość szybko powiększała swój majątek³⁷⁸.

Cieszynscy to przybysze z powiatu mirachowskiego noszący przydomek Wolfram. W latach 1766–1793 posiadali Linowiec, choć być może w województwie chełmińskim pojawili się już w 1711 r., kiedy to niejaki Jan Ciesieński brał ślub w parafii Boleszyn³⁷⁹.

Gostomscy byli rodziną herbu Nałęcz pochodzącą z Gostomia pod Kościerzyną. Używali oni przydomku Babka. W 1723 r. pojawili się w Widlicach i dość szybko zaczęli powiększać swój stan posiadania oraz otrzymywać urzędy w województwie chełmińskim³⁸⁰.

Jezierscy to dobrze znani pomorscy Lewaldowie, wielokrotnie piastujący urzędy w Prusach Królewskich. W II połowie XVIII stulecia zakupili od Czapskich kilka wsi leżących w województwie chełmińskim, jednak wydaje się, że zawsze oddawali je w dzierżawę³⁸¹.

Jedna z gałęzi rodziny Kalksteinów, Stolińscy, była obecna w województwie chełmińskim już w XVI wieku, jednak 200 lat później przybyli tu również przedstawiciele ich głównej gałęzi, bez nazwiska pochodzącego od nazwy dóbr gniazdowych. W drugim dziesięcioleciu XVIII stulecia Adam Kalkstein nabył Białobloty i Białoblotki. Od tego czasu familia dość aktywnie zaczęła działać na miejscowym rynku obrotu ziemią i szybko stała się jedną z najbogatszych w regionie³⁸².

³⁷⁵ Bär, s. 214; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 365.

³⁷⁶ Bär, s. 220; APG, Sąd grodzki w Kiszporoku 13, k. 130v, 199; 31, k. 126; 55, k. 411–411v; ADP, Księgi ławnicze miasta Świecia 1, s. 692; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 397.

³⁷⁷ Maercker, s. 269; Dachnowski, s. 381; *Urzędnicy*, nr 313, 339; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 137–139.

³⁷⁸ Maercker, s. 203–205; Bär, s. 180, 183; *Urzędnicy*, nr 186, 697, 708, 1111; ADT, Chelmża AA001, s. 172, 231; AE001, s. 120.

³⁷⁹ Bär, s. 214; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 79–80; ADT, Boleszyn AD001, k. 12v; Ledebur, 1. Bd, s. 142; 3. Bd, s. 232.

³⁸⁰ Kataster fryderycjański, mikrofilm 83, klatka 2; P. Pragert, op. cit., t. II, s. 69–72; Bär, s. 178, 182, 201; Maercker, s. 238; *Urzędnicy*, nr 195, 198, 656, 719, 742; Ledebur, 1. Bd, s. 274.

³⁸¹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 122, klatka 32; mikrofilm 123, klatka 4, 55; mikrofilm 125, klatka 12; Bär, s. 205, 221, 224; Uruski VI, s. 81–83; Ledebur, 1. Bd, s. 396; 3. Bd, s. 282.

³⁸² Kataster fryderycjański, mikrofilm 64, klatka 22; mikrofilm 123, klatka 28, 52; Bär, s. 178, 188, 204, 213–214, 222.

Kawęczyńscy to znana, urzędnicza rodzina z powiatu świeckiego. Pierwsze dobra ziemskie w województwie chełmińskim nabyli w 1723 r., choć już wcześniej dwóch z nich było starostami brodnickimi³⁸³. Natomiast pochodzący z Kczewa na Pomorzu, Kczewscy, występujący również w województwie malborskim, przywdęrowali na interesujące nas tereny w początkach XVIII wieku³⁸⁴.

Niejaka Liskowska, o której wzmiankuje Bär, to żona Michała Łyskowskiego, pochodzącego z pomorskiej rodziny z Łyskowa w powiecie tucholskim. Boniecki podaje, że Michał (ur. 1747 r.) był dziedzicem Obór, a więc Łyskowscy byli posesjonatami w ziemi chełmińskiej w interesującym nas okresie³⁸⁵.

Lokowie to rodzina wywodząca się z miejscowości Igły w powiecie sztumskim. W województwie chełmińskim pojawili się w I połowie XVIII wieku — na Łyńcu. W II części tego stulecia posiadali część Zegartowic³⁸⁶.

Łaszewscy pochodzili z Łaszewa w powiecie świeckim. Częstkę Linowca posiadli około 1750 r.³⁸⁷

Zdaje się, że Mieczkowsy nie byli żadną z rodzin znanych heraldykom, choć Żernicki–Szeliga uważał ich za mazowieckich Zagłobów. Z całą pewnością do województwa chełmińskiego przybyli z Pomorza. Jako pierwszy pojawił się na omawianym terenie Stanisław, który w 1697 r. był sługą w Nowej Wsi (w par. Płowęż) należącej do Czapskich. W połowie XVIII wieku (do 1753 r.) posiadali Lniska Małe, w kolejnych latach dzierżawili Watlewo i folwark w Rynku³⁸⁸.

Niewieścińscy to kolejna pomorska familia (z powiatu świeckiego), która zakupiła dobra w województwie chełmińskim. Już pod koniec XVII stulecia byli tenentariuszami starostwa radzyńskiego. W latach 30. XVIII wieku Mileszwy posiadał Ludwik, który 1752 r. na części Zegartowic występował z bratem Rochem. Po nich częstkę przejęli synowie Ludwika³⁸⁹.

Placheccy pochodzili z Kaszub, spod Garczyna. W 1712 r. Andrzej Plachecki ożenił się z Teresą Nieborską i od tej pory rodzina występowała w województwie chełmińskim. W II połowie XVIII stulecia posiadali Trzebcz, Świecie i część Ostrowitego³⁹⁰.

³⁸³ *Urzędnicy*, nr 1154; Kataster fryderycjański, mikrofilm 73, klatka 15; Bär, s. 197; Boniecki IX, s. 350; P. Czaplowski, *Senatorowie...*, s. 66.

³⁸⁴ Dachnowski, s. 370; *Urzędnicy*, nr 548, 1275; Bär, s. 190, 194–196.

³⁸⁵ Bär, s. 221; Boniecki XVI, s. 189–192; *Rekognicjarz poborowy powiatu tucholskiego...*, s. 166.

³⁸⁶ Bär, s. 203–204; Dachnowski, s. 148–149; ADT, Brzozie Lubawskie AE001, s. 11; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 48, 49, 57.

³⁸⁷ Bär, s. 214; *Pamiętniczek Michała Łaszewskiego...*, s. 29–30.

³⁸⁸ Kataster fryderycjański, mikrofilm 95, klatka 4; mikrofilm 93, klatka 47; Bär, s. 182; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der polnische Adel...*, 2. Bd, s. 81; AAG, Mechow W929, k. 31v, 33v; ADT, Płowęż AA001, s. 34; ADP, Mańkowski, z. 31, s. 8; ADT, Mroczo AA002, s. 47, 51, 54; AA003, k. 6v; ADT, Archiwum parafii katedralnej w Toruniu, L. 1759, s. 9 (akta metrykalne z parafii pw. św. Wawrzyńca).

³⁸⁹ Bär, s. 203; Dachnowski, s. 106–107; *Urzędnicy*, nr 1159; ADT, Radzyń Chełmiński AA002, k. 50v, 57; ADT, Lembarg AA004, k. 38, 44.

³⁹⁰ Kataster fryderycjański, mikrofilm 99, klatka 42; mikrofilm 85, klatka 6; Bär, s. 199, 217, 221; Dachnowski, s. 312; P. Pragert, op. cit., t. II, s. 150–153; Ledebur, 2. Bd, s. 201.

Tuchołkowie byli znaną rodziną urzędniczą z powiatu tucholskiego. Piotr Tuchołka, posiadający liczne dobra w województwie chełmińskim, jest określany w metrykaliach jako kasztelan gdański i dziedzic Ryńska. Oznacza to, że rodzina występowała na omawianym terenie już przed 1691 r., być może nawet w okresie pobierania pogłównego w 1682 r., gdyż właściciel Ryńska w rejestrze nie jest wymieniony³⁹¹. Chełmińskie dobra Tuchołków przejęli w 1764 r. Wilcyccy — przybysze z województwa sieradzkiego³⁹².

Wagnerowie byli rodziną pomorską, najprawdopodobniej przybyłą z terenów Rzeszy. Przed 1708 r. Adam Wagner poślubił Katarzynę Dziewanowską, a w 1748 r. jego syn Ignacy sprzedał dobra na Pomorzu i osiadł w — zapewne odziedziczonym po Juliuszu Dziewanowskim — Galczewie³⁹³.

Z Pomorza pochodzili również Wyczechowscy. Dobra w województwie chełmińskim posiadali tylko w latach 1753–1755³⁹⁴.

Należy zaznaczyć, że kilka rodzin o innym niż pruskie pochodzeniu, osiedlonych w województwach pomorskim, malborskim lub na Warmii, w XVIII wieku zdobywało dobra również w województwie chełmińskim. Do tego grona wypada zaliczyć Karwatów, rodzinę pochodzącą z Chorwacji, która w XV stuleciu osiadła w prowincji małopolskiej. W XVII wieku posiadała też dobra na Warmii. W 1702 r. Jan Stanisław Karwat kupił od Piotra Ciecholewskiego Wichulec i Czekanowo w województwie chełmińskim³⁹⁵.

Trudno stwierdzić skąd pierwotnie pochodzili właściciele części Sarnowa — Pałowiczowie. Raczej nie należeli oni do żadnej z rodzin znanej heraldykom. Wiadomo jednak, że do województwa chełmińskiego przybyli z Powiśla³⁹⁶.

Płaskowscy pochodzili z Wielkopolski, ale już w XVII stuleciu posiadali dobra na Pomorzu. W województwie chełmińskim pojawili się jednak dopiero w 1761 r., kiedy to przejęli część dóbr Czapskich i Piwnickich³⁹⁷.

³⁹¹ Bär, s. 183, 195; Maercker, s. 329; ADT, Ryńsk AA001, k. 57v, 62–62v; Dachnowski, s. 277; *Urzędnicy*, nr 437, 594.

³⁹² Bär, s. 195; Niesiecki IX, s. 342; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der Polnische Adel...*, 2. Bd, s. 513; ADT, Ryńsk AA001, wklejka między k. 144v i k. 145.

³⁹³ Kataster fryderycjański, mikrofilm 70, klatka 50; Bär, s. 150, 156, 209; *Taryfy...*, s. 86, 90; ADT, Czarze AA001, k. 70v–71; ADP, Mańkowski, z. 15 (parafia Miłobądz), s. 95–97, 101; Niesiecki IX, s. 212–213; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der Polnische Adel...*, 2. Bd, s. 481; Dachnowski, s. 138; L. v. Zedlitz–Neukirch, *Neues preussisches Adels-Lexicon oder genealogische und diplomatische Nachrichten*, 4. Bd: P–Z, Leipzig 1842, s. 305.

³⁹⁴ Maercker, s. 269; *Urzędnicy*, nr 1267; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 108–109.

³⁹⁵ Kataster fryderycjański, mikrofilm 122, klatka 21; Bär, s. 207, 223; W. Nowosad, *Archiva szlachty...*, s. 199–200; Boniecki IX, s. 306–307; Uruski VI, s. 233–234.

³⁹⁶ Bär, s. 196; Uruski XIII, s. 247–249; APG, Akta miasta Sztumu 8, k. 107; APG, Sąd grodzki w Kiszporku 26, k. 51v; 28, k. 60, 94, 219, 262v; 31, k. 68, 407; APG, Sąd ziemski w Sztumie 6, s. 33, 41.

³⁹⁷ Kataster fryderycjański, mikrofilm 96, klatka 23; Maercker, s. 240; Bär, s. 190, 195; Uruski XIV, s. 70–72; *Urzędnicy*, nr 321, 1247, 1504–1505, 1518, 1520; ADP, Mańkowski, z. 21 (parafia Sulęcyno), s. 32.

Zabokrzyccy najprawdopodobniej pieczętowali się Sulimą i pochodzili z województwa łęczyckiego. W Prusach Królewskich pojawili się już na przełomie XVII i XVIII wieku, zaś dobra ziemskie na interesującym nas terenie posiadali od 1760 r.³⁹⁸

Trembeccy przez heraldyków są wywodzeni z Małopolski, lecz w II połowie XVII stulecia przedstawiciel tej rodziny osiadł na Pomorzu i stamtąd właśnie pochodził Jan, mąż Zofii Cieleckiej, który w 1750 r., przejął po teściu Franciszku Zęgwirt³⁹⁹.

Do szlachty chełmińskiej w XVIII wieku należy też zaliczyć dwie rodziny, pochodzące ze środkowego Pomorza. Jeżewscy, noszący przydomek Witk, pochodzili z Jeżewa w powiecie łęborskim. Jan Jeżewski występował na Salnie około 1750 r.⁴⁰⁰ Natomiast Kleszczyńscy to oczywiście gałąź znakomitego środkowopomorskiego rodu Puttkamerów. W Prusach Królewskich pojawili się w końcu XVII stulecia za sprawą Macieja, który w 1689 r. nabył m.in. Mortęgi, Tuszewo i Targowiska⁴⁰¹.

Dość liczna była grupa imigrantów z terenów Wielkopolski i województw łęczyckiego i sieradzkiego. Gowarczewscy ze Świętosławia to Gowarczewscy z podpoznańskiego Gowarzewa pieczętujący się Prawdżicem. Przedstawiciel tej rodziny Józef wszedł w 1771 r. w posiadanie chełmińskich dóbr poprzez małżeństwo z Zofią Radowicką⁴⁰².

Łukowscy z Piątkowa to — wbrew temu co pisał Uruski — Dołęgowie z województwa poznańskiego i ziemi dobrzyńskiej. Dobra ziemskie w województwie chełmińskim nabyli najpóźniej w 1684 r.⁴⁰³

Mąż Anny Konojadzkiej (od 1743 r.), niejaki Miłaczewski, pochodził zapewne od wielkopolskich Korabitów. W drugiej połowie XVIII wieku właścicielem Orla był ich syn Ksawery⁴⁰⁴.

Orzlescy należeli do heraldycznego rodu Dryjów. Ich gniazdo leżało w Wielkopolsce, lecz występowali też na Kujawach. W II połowie XVIII stulecia posiadali Obory. W tym samym czasie lub wcześniej pojawili się też na Ostromecku⁴⁰⁵.

Kłobuchowscy (Kłobukowscy) herbu Oksza pochodzili z ziemi sieradzkiej, jednak w XVII wieku ich główną siedzibą stała się inowrocławska część Kujaw. W I połowie

³⁹⁸ Kataster fryderycjański, mikrofilm 124, klatka 24; Bär, s. 224; ADT, Płowęż AA001, s. 40; APG, Sąd grodzki w Kiszporcu 14, k. 79; 25, k. 130v.; ADT, Mroczo AA001, k. 47v.; AA002, k. 34v.; ADT, Parafia pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła w Dębowej Łące AA001; Niesiecki X, s. 10; E. v. Żernicki-Szeliga, *Der Polnische Adel...*, 2. Bd, s. 550.

³⁹⁹ Bär, s. 183, 204; Niesiecki IX, s. 111; *Urządnicy*, nr 974, 1268; Ledebur, 3. Bd, s. 25.

⁴⁰⁰ Bär, s. 195; P. Pragert, op. cit., t. I, s. 87–90; Ledebur, 1. Bd, s. 396.

⁴⁰¹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 93, klatka 44; Bär, s. 222–223; Uruski VI, s. 378–379; *Urządnicy*, nr 187; Ledebur, 1. Bd, s. 439.

⁴⁰² Kataster fryderycjański, mikrofilm 95, klatka 62; Bär, s. 198; Uruski IV, s. 322; Boniecki VI, s. 363; E. v. Żernicki-Szeliga, *Der Polnische Adel...*, 1. Bd, s. 302; ADP, Mańkowski, z. 57, s. 74; Ledebur, 1. Bd, s. 276.

⁴⁰³ Bär, s. 208, 217; Boniecki XVI, s. 121; *Testamenty szlachty...*, s. 323. Błędnie: Uruski X, s. 47, *Urządnicy*, nr 1401; Ledebur, 3. Bd, s. 305 (tu h. Cielęta).

⁴⁰⁴ Bär, s. 191; ADT, Toruń AD003, s. 11; AA004, s. 481.

⁴⁰⁵ Kataster fryderycjański, mikrofilm 95, klatka 44; Bär, s. 190; ADP, Mańkowski, z. 24, s. 25; ADT, Toruń AA004, s. 238.

XVIII stulecia nabyli część Zawdy⁴⁰⁶. Przybyszami z ziemi sieradzkiej byli również Barochowscy, którzy na interesującym nas terenie pojawili się tylko przed 1773 r.⁴⁰⁷

Właściciel Grzywny, Jan z Dębowej Góry Dembowski, to biskup kamieniecki a zarazem przedstawiciel znanej, senatorskiej rodziny z powiatu orłowskiego. Majątek ziemski na interesującym nas terenie nabył w 1760 r. od małżeństwa Dąbrowskich⁴⁰⁸.

Sierakowscy to znana senatorska familia wywodząca się z ziemi łęczyckiej, lecz związana także z Kujawami. W połowie XVIII wieku posiadali Storluz i Wichorze⁴⁰⁹.

Różyccy byli najprawdopodobniej rodziną z województwa łęczyckiego, pieczętującą się Porajem. W I połowie XVIII stulecia jeden z przedstawicieli rodu poślubił Katarzynę Przylubską i wszedł w posiadanie dóbr Sosno, które następnie należały do jego syna, a potem wnuka⁴¹⁰.

W XVIII wieku ustąpił napływ szlachty dobrzyńskiej do województwa chełmińskiego. Jedynie Sulińscy to zapewne rodzina z ziemi dobrzyńskiej, być może występująca również na zachodnim Mazowszu. Do 1754 r. posiadali część Świecia⁴¹¹.

Dość ciekawym przypadkiem imigracji są Goniprowscy. Oryginalność ich nazwiska każe domniemywać, że byli znanymi heraldykom przybyszami ze Żmudzi. Swoją część Pulkowa Małego sprzedali w 1758 r.⁴¹²

Mangiettowie (Mangetowie) to znana oficerska familia przybyła z Bretanii. Za służby wojenne rodzina otrzymała w 1768 r. nobilitację i indygenat koronny, ale wcześniej, bo już w 1757 r., nadano im Rywald Królewski. W katastrze fryderycjańskim pojawili się już jako posiadacze dóbr prywatnych — folwarku w Trzebczu⁴¹³.

Nie jest pewne skąd pochodził niewątpliwy przybysz Franciszek Ulrich, mąż Teodory Białoblockiej, właściciel Świecia i — przez pewien czas — Kantyły i Szramowa. Być może jego korzeni należy szukać w Inflantach⁴¹⁴.

Zagadkowe jest pochodzenie rodziny Lisowskich z Buczka. Wątpliwe, by była to znana familia herbu Jeż z Pomorza, ponieważ znikła ona ze źródeł z terenu Prus Królewskich w I połowie XVII stulecia i kwitła na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej. Dachnowski wspomina o rodzinie herbu własnego (nazywa go Przegonią odmienną), występującej na Pomorzu, a powołując się na Szymona Okolskiego, stwierdza, że występowała ona również w województwie chełmińskim. Jednak w okresie przed

⁴⁰⁶ Bär, s. 203; ADP, Mańkowski, z. 38, s. 49, 52; Boniecki X, s. 158–159.

⁴⁰⁷ Boniecki I, s. 119; Bär, s. 215.

⁴⁰⁸ Bär, s. 184; Uruski III, s. 142–146.

⁴⁰⁹ Bär, s. 198; ADT, Wielkie Czyste AA001, k. 68v, 71; Dachnowski, s. 64, 83; Niesiecki VIII, s. 364–367; Ledebur, 2. Bd, s. 446.

⁴¹⁰ Bär, s. 220; Uruski XV, s. 286; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der Polnische Adel...*, 2. Bd, s. 293.

⁴¹¹ Bär, s. 221; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der Polnische Adel...*, 2. Bd, s. 397; Dachnowski, s. 26.

⁴¹² Możliwa jest też pomyłka M. Bära i przeinaczenie nazwiska właścicieli części Pulkowa — zob. Bär, s. 218; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der Polnische Adel...*, 1. Bd, s. 294; Uruski IV, s. 263; Boniecki VI, s. 231.

⁴¹³ Kataster fryderycjański, mikrofilm 85, klatka 1; Uruski X, s. 195–196; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der Polnische Adel...*, 2. Bd, s. 63.

⁴¹⁴ Kataster fryderycjański, mikrofilm 124, klatka 38; Bär, s. 211, 221; E. v. Żernicki–Szeliga, *Der Polnische Adel...*, 2. Bd, s. 475.

powstaniem dzieł obu heraldyków spotykamy w źródłach tylko jedną wzmiankę o Lisowskich posiadających dobra na omawianym terenie: w 1526 r. bracia Jan i Maciej Lisowscy otrzymali królewski przywilej na część Chojna. Od tego czasu aż do XVIII wieku nazwisko to w chełmińskich źródłach nie było odnotowywane — być może bracia Lisowscy stali się późniejszymi Choińskimi. Jeżeli rzeczywiście XVIII-wieczni Lisowscy pieczętowałiby się Przegonią odmienną — z gwiazdą przy każdym rogu księżycy — to należałoby wziąć ich za przybyszów z Pomorza. Jednak wiek dzielący powstanie dzieła Okolskiego i pojawienie się Lisowskich na Buczku każe przypuszczać, że byli oni jedną z wielu rodzin o tym nazwisku rozsianych na terytorium Korony. Najprawdopodobniej byli oni rodziną herbu Lubicz, bo właśnie taka występowała nie tylko na Mazowszu, lecz także w ziemi dobrzyńskiej. Do ziemi michałowskiej przybyli przed 1742 r.⁴¹⁵

Kilku nowych posesjonatów w województwie chełmińskim — wbrew pozorom — nie było imigrantami. Wśród tutejszych posiadaczy ziemskich pojawili się w połowie XVIII stulecia Lewalscy. Analiza źródeł wskazuje jednak na to, że była to rodzina z dawna osiadła na interesującym nas terenie, tyle że nieposiadająca dóbr prywatnych i uzależniona od biskupów chełmińskich. Nazwisko wzięli zapewne od miejscowości Lewald w Prusach Książęcych. W 1616 r. występowali w parafii Rumian, najprawdopodobniej jako wasale na części Naguszewa, a w pierwszej połowie XVIII wieku liczna rodzina pojawiała się w mertrykaliach parafii Mroczo, Brzozie Lubawskie i Boleszyn. Z pewnością przez całe stulecie posiadała nadanie w Kowalikach, jednak w 1753 r. Piotr Lewalski z żoną Zofią mieli także w posiadaniu część Brąchnówka. Występowali także jako tenentariusze w Kończewicach⁴¹⁶.

Skierkowscy z małej części Ostrowitego również nie byli imigrantami, a szlachetą wasalną biskupów chełmińskich. Majątek utracili w 1769 r., kiedy ich dobra przejęli Bystamowie⁴¹⁷. Do grona szlacheckich posesjonatów powrócili również Radoszkowscy oraz — być może — Wiśniewscy⁴¹⁸.

Właściciele części Katlewa, Świniarscy, to również biskupi wasale i — najprawdopodobniej — rodzina o nieszlacheckim pochodzeniu. Czasem w źródłach występowali bez tytułu szlacheckich. W XVII stuleciu bywali soltysami w Świniarzu i Szwarcenowie. W 1760 r. dołączyli do grona właścicieli ziemskich⁴¹⁹.

⁴¹⁵ Bär, s. 206; Dachnowski, s. 107; *Urządnicy*, nr 456, 1035; Boniecki XIV, s. 369–370; Niesiecki VI, s. 133–136; Uruski IX, s. 121–122; ADT, Nieżywiec AA001, k. 12v, 47, 49v, 60v, 65v–66, 67v–68, 70v–71, 90v–91; ADT, Lembarg AA004, k. 68, 103v.

⁴¹⁶ Kataster fryderycjański, mikrofilm 80, klatka 2; Bär, s. 41; Maercker, s. 66, 315; ADT, Ostrowite AA001, k. 1v; ADT, Mroczo AA001, k. 48; AA002, k. 34v; ADT, Brzozie Lubawskie AD001; ADT, Boleszyn AA001, s. 116; ADP, Mańkowski, z. 50, s. 4, 11; Fontes VI–X, s. 417; *JGKP*, t. VI, pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1885, s. 877; Boniecki XIV, s. 75.

⁴¹⁷ Bär, s. 216; ADT, Boleszyn AD001, s. 18; AA001, s. 17; ADT, Mroczo AA002, s. 10.

⁴¹⁸ Bär, s. 189; ADT, Ostrowite AA001, k. 20, 21v, 24; ADT, Chelmża AA001, s. 176, 186; AE001, s. 69; Ledebur, 2. Bd, s. 251.

⁴¹⁹ Bär, s. 212; Fontes VI–X, s. 411, 481, 484, 626; ADT, Boleszyn AA002, s. 15, 33; AD001, k. 21v; ADT, Parafia pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Prątnicy AA001, k. 111v.

Niezidentyfikowani pozostali: Brantwiccy z części Ostrowitego⁴²⁰, Czaccy z Niemczyka (być może twórcy katastru zniekształcili nazwisko)⁴²¹, Czewscy z Rybieńca⁴²², Jarzemkowsy (Jarzembowsy?) z Chełmońca⁴²³, Maleccy z części Pulkowa Małego⁴²⁴, Młodkowsy z części Płachot⁴²⁵, Pęczewscy z działu w Katlewie⁴²⁶, Sokowsy z działu w Zegartowicach⁴²⁷ i Tyszkiewiczowie z Pulkowa Małego⁴²⁸.

Tabela IV. Emigracja szlachty chełmińskiej i imigracja szlachty do województwa chełmińskiego w latach 1682–1773

	l. 1662/82	l. 1750/73
Rodziny szlacheckich posesjonatów	176	151
— w tym szlachta gniazdowa	55 (31%) ⁵	32 (21%)
Rodziny imigrantów		56
w tym z:		
— Kujaw		1 (2%) ⁶
— Mazowska		18 (32%)
— Prus Królewskich (woj. pomorskiego i malborskiego)		22 (39%)
— Wielkopolski		4 (7%)
— ziemi dobrzyńskiej		1 (2%)
— innych regionów Korony		5 (9%)
— spoza Korony i Prus Królewskich		5 (9%)
Rodziny emigrantów		49 ⁷
w tym:		
— rezygnacja z dóbr chełmińskich rodzin nie związanych trwale z województwem		33 (63%) ⁸
— rzeczywista emigracja na/do:		
— Kujawy		1 (2%)
— Prus Królewskich (woj. pomorskiego i malborskiego)		14 (29%)
— Wielkopolski		1 (2%)
— ziemię dobrzyńską		1 (2%)
— innych regionów Korony		1 (2%)

⁴²⁰ Kataster fryderycjański, mikrofilm 99, klatka 44; Bär, s. 217.

⁴²¹ Kataster fryderycjański, mikrofilm 95, klatka 42.

⁴²² Ibidem, mikrofilm 83, klatka 54.

⁴²³ Ibidem, mikrofilm 72, klatka 25.

⁴²⁴ Bär, s. 218.

⁴²⁵ Kataster fryderycjański, mikrofilm 73, klatka 5.

⁴²⁶ Bär, s. 212.

⁴²⁷ Kataster fryderycjański, mikrofilm 96, klatka 25.

⁴²⁸ Bär, s. 218.

⁴²⁹ Odsetek ogólnej liczby rodzin szlacheckich.

⁴³⁰ Odsetek ogólnej liczby rodzin imigrantów.

⁴³¹ W okresie 1682–1750.

⁴³² Odsetek ogólnej liczby rodzin emigrantów.

Liczba rodzin szlacheckich posesjonatów w ciągu XVIII stulecia ulegała dalszemu zmniejszaniu, co jest zrozumiałe w obliczu mniej (niż to miało miejsce w XVII wieku) widocznego zjawiska przewagi imigracji nad emigracją.

Wciąż najwięcej rodzin napływało z Mazowsza i Prus Królewskich. Zaskakująco dla XVIII wieku był niemal zupełny brak nowo przybyłych rodzin, pochodzących z terenów położonych po drugiej stronie Drwęcy. Podobnie — choć na dużo mniejszą skalę — zanikali wśród imigrantów Kujawianie.

Dane dotyczące emigracji nie wykazały jakichkolwiek zmian w trendach. Należy tylko zaznaczyć, że województwa pomorskie i malborskie w owym czasie stały się dla szlachty chełmińskiej kierunkiem jeszcze bardziej atrakcyjnym.

Zakończenie

Celem badawczym niniejszego opracowania była dogłębna analiza wczesnonowożytnych dziejów szlachty chełmińskiej: jej pochodzenia, rozwarstwienia społecznego i zmian w składzie rodzin. Badaniami objęto całą zbiorowość właścicieli ziemskich, w miarę możliwości również szlachtę cząstkową.

W rozdziale pierwszym poruszono kwestię wymiany szlachty chełmińskiej po wojnie trzynastoletniej. Temat ten umykał uwadze historyków, wobec ich przeświadczenia o polskości rycerstwa chełmińskiego w czasach krzyżackich, a zarazem o trwałości i niezmienności miejsca zamieszkania (tzw. starożytności) nowożytnych rodzin szlacheckich, sięgającej epoki średniowiecza. Po dokonaniu przeglądu możliwych do zastosowania metod badawczych zdecydowano się na wybranie heraldycznej metody retrospektywnej. Ustalono — na podstawie XVI-wiecznego rejestru lanowego — wykaz szlacheckich posiadaczy ziemskich województwa chełmińskiego, a następnie — po zidentyfikowaniu ich herbów — dokonano analizy, której celem było sprawdzenie czy poszczególne rodziny mogły należeć do rycerstwa państwa krzyżackiego przed rokiem 1454. W ten sposób ustalono listę prawdopodobnych imigrantów. Zastosowanie metody heraldycznej doprowadziło do zaskakującego wniosku: spośród rodzin szlacheckich występujących w województwie chełmińskim w 1570 r., około połowę stanowili przybysze z Korony. Oczywiście danych tych nie należy przyjmować za pewnik. Nie ustalono herbów dla 39 rodzin, a przyjęta metoda badawcza mogła zawieść w obliczu prawdopodobnego niezachowania się do czasów Engela wielu źródeł sfragistycznych z okresu krzyżackiego. Jednakże w rozdziale pierwszym udowodniono zaistnienie zjawiska, które do tej pory w historiografii polskiej było jedynie sygnalizowane¹.

Metoda badawcza przyjęta w rozdziale drugim opierała się na przeświadczeniu o zależności między prestiżem wynikającym z piastowania urzędu a statusem społecznym

---

¹ K. Mikulski, *Rola osadnictwa...*, s. 55.

szlachcica. Kryterium formalnoprawne użyte przy odtwarzaniu obrazu stratyfikacji społecznej szlachty chełmińskiej nie było więc wymuszone skąpością źródeł i niemożnością odtworzenia struktury majątkowej szlachty chełmińskiej, lecz świadomym zabiegiem. Urzędy ziemskie i grodzkie, piastowane przez przedstawicieli badanej zbiorowości, podzielono pod względem znaczenia na cztery grupy, odpowiadające warstwom społecznym (grupa pierwsza — elity władzy prowincji, grupa czwarta — szlachta osiągająca jedynie najniższe urzędy sądownicze), co umożliwiło odtworzenie struktury w ujęciu dynamicznym. Analizy pozwoliły na zauważenie pewnych trendów niestabilności pozycji społecznej poszczególnych rodzin szlacheckich. Część z nich charakteryzował stały wzrost statusu, inne — spadek. Niektóre notowały szybki awans społeczny a następnie równie szybki upadek. Wreszcie były też familie, które przez trzy stulecia utrzymywały się w hierarchii rodzin szlacheckich na względnie stałym poziomie. Okazało się, że kryterium formalnoprawne możliwe jest do przyjęcia nie tylko w badaniach nad dziejami ścisłych elit władzy, lecz także w analizie rozwarstwienia społecznego całej zbiorowości szlacheckiej.

Obserwacje poczynione w rozdziale drugim były punktem wyjścia do wytypowania czterech rodzin szlacheckich z województwa chełmińskiego, zaliczanych zarazem do tamtejszej szlachty gniazdowej i trwających tam przez cały lub niemal cały okres wczesnonowożytny, oraz omówienia na ich przykładzie czynników awansu (Piwnicy h. Lubicz), trwania (Białobłoccy h. Ogończyk) i degradacji (Plemięccy h. wł.). Opisano też przypadek kariery jednostki, zaprzepaszczonej przez jej spadkobierców (Elżanowscy h. wł.), czyli przypadek szybkiego awansu i gwałtownego upadku społecznego rodziny. Zwrócono również uwagę na rolę strategii — dietności, posyłania synów do szkół czy na dwory magnackie, koligacji rodzin — w następowaniu wyżej wymienionych zjawisk. Zestawione ze sobą dzieje tych czterech familli pozwoliły potwierdzić dotychczasowe obserwacje historyków, ale też zaobserwować — niesygnalizowany wcześniej przez badaczy — proces kształtowania się nowych elit urzędniczych na przełomie XVI i XVII wieku². U jego podstaw leżały zapewne zakończenie procesu wymiany szlachty chełmińskiej i aktywizacja polityczna średnioszlacheckich imigrantów. Wydaje się, że zjawisko to nie byłoby możliwe, gdyby ruch egzekucyjny nie odniósł sukcesu oraz gdyby nie nastąpił rozwój szkolnictwa, które dawało młodym szlachcicom podstawy do osiągnięcia nominacji i dalszego awansu w hierarchii urzędniczej.

W rozdziale czwartym wykazano, że proces migracji szlachty dobrzyńskiej i mazowieckiej do województwa chełmińskiego, zapoczątkowany w połowie XV stulecia, trwał również w wieku XVII. Znacznie natomiast wzmogło się wtedy zjawisko imigracji szlachty pruskiej (zwłaszcza pomorskiej) na badany teren. W XVIII wieku nastąpił niemal całkowity zanik przypadków przenosin z terenu ziemi dobrzyńskiej i Kujaw. Głównym kierunkiem emigracji szlachty chełmińskiej w XVII i XVIII wieku były inne

² W literaturze przedmiotu podkreślano jedynie fakt wystąpienia w Prusach Królewskich zjawiska wymiany średnioszlacheckich elit urzędniczych na przełomie XVII i XVIII wieku — zob. K. Miłkowski, *Kryzys średniej szlachty...*, s. 263–273; zob. też np. J. Dygdała, *Piwnicy w w ziemi chełmińskiej...*, s. 257–273; J. Dygdała, Sz. Wierchosławski, op. cit.

województwa Prus Królewskich. Należy jednak pamiętać, że przyjęta metoda badawcza uniemożliwiła obserwację migracji pojedynczych osób lub linii rodzin, w przypadku gdy familie te nadal trwały w województwie chełmińskim. Stąd zapewne wynika brak w zestawieniach przypadków emigracji na Ruś i inne wschodnie regiony Rzeczypospolitej, gdy skądinąd wiadomo, że był to kierunek popularny³. Problemem było też zakwalifikowanie rodzin, które wchodziły w posiadanie chełmińskich dóbr tymczasowo, i dla których głównymi siedzibami i obszarami funkcjonowania pozostawały inne, dotychczas zamieszkałe tereny Rzeczypospolitej. Nie można przecież uznać za emigrację z województwa chełmińskiego przypadków ostatecznego pozbycia się przez te rodziny dóbr ziemskich leżących na omawianym obszarze. Z konieczności wydzielono tę zbiorowość i utworzono z nich osobną grupę.

Kończąc niniejsze opracowanie należy stwierdzić, że cele badawcze założone przed przystąpieniem do pracy nad nim zostały zrealizowane, a przyjęte metody badawcze okazały się narzędziami skutecznymi. Należy zauważyć, że niektóre z przedstawionych wniosków zostały oparte na rozproszonym — często szczątkowym — materiale źródłowym, jednak udało się potwierdzić wiele dotychczasowych przypuszczeń historyków, a przede wszystkim przedstawić i uzasadnić niewysnuwane do tej pory wnioski. Oczywiście temat mobilności społecznej i terytorialnej szlachty chełmińskiej w latach 1454–1772 zasługuje na dalsze prace a nawet — jak zazwyczaj bywa przy korzystaniu z tego typu materiałów źródłowych — na kontynuację kwerendy archiwalnej.

Postulatem jest też objęcie podobnymi badaniami innych województw Prus Królewskich i Korony i dalsze próby stosowania wykorzystanych w niniejszej pracy metod badawczych. W opracowywaniu dziejów szlachty pruskiej, zwłaszcza przy ustalaniu faktów genealogicznych, konieczne jest zwrócenie większej uwagi na możliwości jakie daje nam heraldyka. Pozwoliłoby to na uniknięcie wielu błędów popełnianych przez historyków.

³ H. Litwin, op. cit.

Spis tabel

Tabela I	Pochodzenie szlachty chełmińskiej występującej w rejestrze lanowego z 1570 roku	60
Tabela II	Stratyfikacja dynamiczna szlachty województwa chełmińskiego w XV–XVIII wieku	82
Tabela III	Emigracja szlachty chełmińskiej i imigracja szlachty do województwa chełmińskiego w latach 1570–1682	174
Tabela IV	Emigracja szlachty chełmińskiej i imigracja szlachty do województwa chełmińskiego w latach 1682–1773	194

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej

akta metrykalne:

Boleszyn AA001, AA002, AD001
Boluminek AA001
Brodnica AA001, AA002, AA003
Brzozie Lubawskie AA001, AD001, AE001, AE003
Chelmno AA001
Chelmża AA001, AE001
Czarże AA001
Dębowa Łąka AA001
Dźwierzno AA001
Grudziądz AA001, AA002, AA003
Jabłonowo AA001
Kielbasin AA001
Kowalewo AA001
Lembarg AA001, AA002, AA003, AA004
Lipinki AA003
Łasin AA001
Mroczno AA001, AA002, AA003
Mszano AA001
Niedźwiedź AA001
Nieżywieć AA001
Nowe Miasto AA002
Okonin AA001
Ostrowite AA001

Płowęż AA001
Prątnica AA001
Radzyń Chelmiński AA001, AA002, AA003
Ryńsk AA001, AA002
Rywałd Królewski AA001
Sarnowo AA001, AA002
Świerczynki AA001
Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Toruniu AA001, AA002, AA003, AA004, AA005, AD003, AE001
Parafia pw. św. Jakuba Apostoła w Toruniu AA001, AA002, AA003
Wąbrzeźno AD001
Wielkie Czyste AA001, AD001

Akta Benedyktynek Toruńskich MA–005, MA–006, MA–009, MA–013, MA–014, MA–015b, MA–017a, MA–020e

Acta Scabinalia Golubiensia 2, 5, 10–11, 13–14, 17, 19–20

Archiwum parafii katedralnej w Toruniu L. 1717, L. 1721, L. 1759 (akta metrykalne z parafii pw. św. Wawrzyńca)

Archiwum Archidiecezjalne w Gdańsku

akta metrykalne:

Kielno W689

Mechowo W929

Archiwum Diecezjalne w Pelplinie

akta metrykalne:

Brusy, chrzty 1665–1838

Czersk, chrzty 1733–1879

Drzycim, chrzty 1633–1650

Jeleńcz, śluby 1693–1781

Jeżewo, chrzty 1752–1896

Kościierzyna, chrzty 1642–1693

Niewieścín, śluby 1738–1874

Przysiersk, chrzty 1671–1700

B III 14, B III 15, B V 1, B V 16

Culmensia C7, C10, C13, C18, C30

Księgi ławnicze m. Świecia 1

Materiały ks. Alfonsa Mańkowskiego:

z. 15 (parafia Miłobądz)

z. 16 (parafia Wysin)

z. 17 (parafia Garczyn)

- z. 21 (parafia Sulęczyno)
- z. 22 (parafia Topólno)
- z. 23 (parafia Przysiersk)
- z. 24 (parafia Świecie)
- z. 31 (parafia Unisław)
- z. 35 (parafia Skarszewy)
- z. 37 (parafia Drzycim)
- z. 38 (parafia Wabcz)
- z. 40 (parafia Chelmno)
- z. 50 (parafia Rumian)
- z. 57 (parafia Dźwierzno)

Monastica, Toruń — Dominikanie 1

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, t. 52

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Akta miasta Chojnic 127, 129–130, 139, 144, 148

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Akta miasta Kościerzyny 4

Akta miasta Malborka 1334

Akta miasta Sztumu 5–8

Sąd grodzki w Kiszporoku 1–5, 7, 9, 13–17, 23, 25–26, 28–29, 31, 41, 53, 55

Sąd ziemski w Sztumie 1, 3, 5–6

Archiwum Państwowe w Toruniu

Akta Karwatów z Wichlca 2, 50, 60, 65–66

Akta miasta Brodnicy 1

Akta miasta Chelmży 2–11

Akta miasta Kowalewa 4, 6

Akta miasta Torunia, kat. I, 247, 333, 351–351, 377–378, 383–384, 390; kat. II, IX/5–8, 10–15, 19, 21, 26, 30, 33, 36

Archiwum Szanieckich z Nawry 22–24, 29a, 30, 33, 35–40, 44, 46, 89, 117–118, 127, 143–144, 168, 230, dopływy

Dominikanie Toruńscy 34–39

Parafia rzymskokatolicka Unisław 1.

Zbiory Zakładu Historii Gospodarczej IHiA UMK w Toruniu

Kataster podatkowy z r. 1772/73 dla ziem pierwszego zaboru pruskiego (kopia), mikrofilm 64, 70, 72–73, 75, 79–80, 83–85, 87–89, 91, 93–96, 99, 109–110, 122–125

Źródła drukowane

- Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toeppen, Bd I (Die Jahre 1233–1435), Leipzig 1878; Bd II (Die Jahre 1436–1446), Leipzig 1880; Bd III (Januar 1447 bis Juli 1458), Leipzig 1882.
- Akt konfederacji grudziądzkiej z 1696 r.*, wyd. A. Mańkowski, „Zapiski TNT”, r. 8 (1931), nr 9–10, s. 289–295.
- Akta Stanów Prus Królewskich*, t. V, cz. 1 (1506–1508), wyd. M. Biskup, „Fontes TNT”, t. 64, Warszawa–Poznań 1973; cz. 2 (1508–1511), wyd. M. Biskup, „Fontes TNT”, t. 65, Warszawa–Poznań 1974; t. VII (1516–1520), wyd. M. Biskup, I. Janosz–Biskupowa, „Fontes TNT”, t. 71, Warszawa–Poznań–Toruń 1986.
- Dachnowski J.K., *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. Z. Pentek, Kórnik 1995.
- Dyaryusz komisji hydgoskiej w roku 1614*, wyd. W. Wisłocki, Kraków 1880.
- Hoppe I., *Geschichte des ersten schwedisch–polnischen Krieges in Preussen*, Leipzig 1887.
- Inwentarz aktów sejmikowych Prus Królewskich 1600–1764*, t. II, wyd. K. Górski, „Fontes TNT”, t. 34, 1950
- Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614 z uwzględnieniem późniejszych do r. 1759 inwentarzy*, wyd. ks. A. Mańkowski, „Fontes TNT”, t. 22, Toruń 1927.
- Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1759*, wyd. R. Mienicki, „Fontes TNT”, t. 47, Toruń 1959.
- Inwentarz dóbr stolonych biskupstwa włocławskiego*, wyd. L. Żytkowicz, „Fontes TNT”, t. 6, Toruń 1950.
- Inwentarze dóbr kapituły katedralnej chełmińskiej z XVII i XVIII wieku*, wyd. A. Mańkowski, „Fontes TNT”, t. 23, Toruń 1928.
- Kronika benedyktynek chełmińskich*, wyd. W. Szoldrski, Pelplin 1937.
- Kronika benedyktynek chełmińskich (1578–1619)*, wyd. T. Glemma, „Zapiski TNT”, t. VII, 1926, nr 2, s. 37–56.
- Kronika benedyktynek grudziądzkich*, wyd. W. Szoldrski, Pelplin 1935.
- Kronika benedyktynek toruńskich*, wyd. W. Szoldrski, Pelplin 1934.
- Lustracja województw Prus Królewskich 1765*, t. 1: *Województwo pomorskie*, cz. 2: *Powiaty tczewski, gdański i nowski*, wyd. J. Dygdała, „Fontes TNT”, t. 92, Toruń 2003.
- Matricularum Regni Poloniae. Summaria*, t. IV, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1910–1917; t. V, cz. 1, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1919; cz. 2, wyd. J. Płocha, A. Rybarski i I. Sułkowska, Warszawa 1961.
- Metryka uczniów Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego 1600–1817*, wyd. Z.H. Nowak, J. Tandecki, cz. 1: 1600–1717, „Fontes TNT”, t. 83, 1997.
- Opis królewzczyzn w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664*, wyd. J. Paczkowski, „Fontes TNT”, t. 32, Toruń 1938.
- Pamiętniczek Michała Łaszewskiego (około 1627 r.)*, wyd. W. Kętrzyński, „Roczniki TNT”, r. 13, 1906, s. 29–41.
- Pamiętnik p. Macieja Czyczenberk Orłowskiego o własnej rodzinie i rodach powinowatych (1604–1606)*, wyd. W. Kętrzyński, „Roczniki TNT”, r. 13, 1906, s. 3–29.

- Protokoły sejmiku generalnego Prus Królewskich*, t. I (1526–połowa 1528), t. II (lipiec 1528–październik 1530), wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, „Fontes TNT”, t. 89, 95, Toruń 2001, 2005.
- Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, bearb. E. v. Joachim, hrsg. W. Hubatsch, P. 1, Vol. 1, Göttingen 1948; P. 2, Göttingen 1948.
- Rekognicjarz poborony powiatu tucholskiego z r. 1570*, oprac. S. Dziadulewicz, „Roczniki Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, r. VIII (1926–1927), pod red. W. Semkowicza, Kraków 1928, s. 162–168.
- Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa*, t. II: *Księga wpisów kanclerza Jana Zamoyskiego z lat 1587–1595*, oprac. W. Krawczuk, Kraków 2001; t. III: *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego z lat 1587–1588*, oprac. W. Krawczuk, Kraków 2004.
- Taryfy podatkowe ziem pruskich z r. 1682*, wyd. S. Kętrzyński, „Fontes TNT”, t. V, Toruń 1901, s. 1–181.
- Teki Dworaczka (dostęp on-line: http://teki.bkpan.poznan.pl/index_regesty.html) [dostęp: 1 IX 2012 r.]:
- Grodzkie i ziemskie/Gniezno/część 1/
  - Grodzkie i ziemskie/Kalisz/inskrpcje/XVII/XVIII wiek/
  - Grodzkie i ziemskie/Kcynia/
  - Grodzkie i ziemskie/Nakło/część 1/
  - Grodzkie i ziemskie/Nakło/część 2/
  - Grodzkie i ziemskie/Poznań/inskrpcje/XVI wiek/część 2/
  - Grodzkie i ziemskie/Poznań/inskrpcje/XVII/XVIII wiek
  - Grodzkie i ziemskie/Poznań/relacje/XVII wiek/
  - Grodzkie i ziemskie/Poznań/rezygnacje/XVII wiek/część 1/
  - Zap. Tryb. Piotrk/
- Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. i wyd. J. Kowalkowski i W. Nowosad, Warszawa 2013.
- Urkundenbuch des Bistums Culm*, Bd I, Th. I, Danzig 1885; Bd I, Th. II: *Das Bisthum Culm unter Polen 1466–1774*, bearb. von C. P. Woelky, Danzig 1887.
- Visitaciones Episcopatus Culmensis Andrea Olszowski Culmensi et Pomesanie Episcopo factae 1667–1672*, wyd. B. Czapla, „Fontes TNT”, t. VI–X, Toruń 1902–1906.
- Volumina Legum*, t. IV, Petersburg 1859.
- Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce, zbiór tekstów źródłowych*, oprac. pod red. K. Górskiego, Poznań 1949.
- Źródła do dziejów ekonomii malborskiej*, t. V, wyd. W. Hejnosz, „Fontes TNT”, t. 62, 1971.
- Źródła dziejowe*, t. XII–XVI, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. I–V: *Wielkopolska, Małopolska, Mazowsze*, oprac. A. Pawiński, Warszawa 1883–1895; t. XXIII, *Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym*, t. XII: *Prusy Królewskie*, wyd. I.T. Baranowski, Warszawa 1911.

Literatura

- Achremczyk S., *Konfederacja grudziądzka szlachty Prus Królewskich 1733–1734*, „Zapiski Historyczne”, t. XLVIII, 1983, z. 1–2, s. 103–130.
- Achremczyk S., *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696–1772. Skład społeczny i działalność*, Olsztyn 1981.
- Achremczyk S., *Szlachta na Warmii XVI–XVIII wieku*, w: *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XX wieku (Przemiany struktur wewnętrznych). Materiały sympozjum w Toruniu 9 IV 1992 r.*, pod red. J. Dygdały, Toruń 1993, s. 63–71.
- Achremczyk S., *Życie polityczne Prus Królewskich i Warmii w latach 1660–1703*, Olsztyn 1991.
- Achremczyk S., *Życie sejmikowe Prus Królewskich w latach 1647–1772*, Olsztyn 1999.
- Augustyniak U., *Podlaska klientela Krzysztofa II Radziwiłła*, w: *Drobna szlachta podlaska w XVI–XIX wieku*, pod red. S. Kuczyńskiego, Białystok 1991, s. 87–111.
- Bagmihl J. T., *Pommersches Wappenbuch*, 1.–5. Bd, Stettin 1843–1855.
- Bartkowiak M., *Towarzystwo Jaszczurcze w latach 1397–1437*, „Roczniki TNT”, r. 51 (za rok 1946), z. 2, Toruń 1948.
- Bär M., *Der Adel und der adlige Grundbesitz in Polnisch-Preussen zur Zeit der preussischen Besitzergreifung*, Leipzig 1911.
- Bär M., *Westpreussen unter Freidrich den Grossen*, 2. Bd, Leipzig 1909.
- Białkowski L., *Lewaltonie–Jeżierscy herbu Rogala. Szkic genealogiczny*, „Zapiski TNT”, t. XVIII (1929–1931), nr 7, s. 193–210.
- Białuński G., *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku — starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996.
- Bieniak J., *Elita ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu i jej majątki*, w: *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej*, pod red. E. Krut–Horonziak i L. Kajzera, Włocławek 1995, s. 23–59.
- Bieniak J., *Heraldyka polska przed Długoszem. Uwagi problemowe*, w: *Sztuka i ideologia XV wieku. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk Warszawa, 1–4 grudnia 1976 r.*, pod red. P. Skubiszewskiego, Warszawa 1978, s. 165–210.
- Bieniak J., *Jeszcze w sprawie genezy rodów rycerskich w Polsce*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 5, pod red. S. Kuczyńskiego, Warszawa 1992, s. 45–55.
- Biliński A., *Szlachta ziemi dobrzyńskiej za ostatnich Jagiellonów: studjum historyczno–heraldyczne*, Warszawa 1932.
- Biskup M., *Rejestry poborowe województwa chełmińskiego z 1570/1 r.*, „Zapiski TNT”, t. XX, 1955, s. 305–328.
- Biskup M., *Rozmieszczenie własności ziemskiej województwa chełmińskiego i malborskiego w drugiej połowie XVI w. (mapa i materiały)*, „Roczniki TNT”, r. 60 (za rok 1955), z. 2, Toruń 1957.
- Biskup M., *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967.
- Biskup M., *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego w Polskę w połowie XV wieku*, Warszawa 1959.
- Biskup M., Labuda G., *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Gospodarka — Społeczeństwo — Państwo — Ideologia*, Gdańsk 1988.

- Biskup M., Tomczak A., *Mapy województwa pomorskiego w drugiej połowie XVI w.*, „Roczniki TNT”, r. LVIII (za rok 1953), z. 1, Toruń 1955.
- Bodniak S., Skorupska Z., *Jan Kostka, kasztelan gdański, prezes Komisji Morskiej i rzecznik unii Prus z Koroną*, Gdańsk 1979.
- Borkowska M., *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. I. *Polska Zachodnia i Północna*, Warszawa 2004.
- Borzestowski M., *Sprawa uchwalenia Korektury Pruskiej w obradach sejmiku generalnego Prus Królewskich (1580–1599)*, w: *Studia Culmensia Historico-Juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, pod red. Z. Zdrójkowskiego, t. 1, Toruń 1990, s. 235–270.
- Brauns D., *Geschichte des Culmerlandes bis zum Thorner Freiden*, 2 Aufl., Thorn 1881.
- Breza E., *Pochodzenie przydomków szlachty pomorskiej*, Gdańsk 1986.
- Bruski K., *Lokalne elity rycerstwa na Pomorzu Gdańskim w okresie panowania zakonu krzyżackiego*, Gdańsk 2002.
- Bruski K., *Oblicze etniczne szlachty Pomorza Gdańskiego w XV i XVI w.* w: *Szlachta — granice etniczne, wyznaniowe i cywilizacyjne* (w druku).
- Bujak F., *Studia historyczne i społeczne*, Lwów 1924.
- Cackowski S., *Wsie szlachty wasalnej w dobrach biskupstwa i kapituły chełmińskiej w XVI/XVII wieku*, „Zapiski Historyczne”, t. 47 (1982), z. 4, s. 153–166.
- Cackowski S., *Z dziejów polityki ekonomicznej pruskiego absolutyzmu. Kataster podatkowy z r. 1772/73 dla ziem pierwszego zaboru pruskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 24, Historia III, s. 41–76.
- Chłopocka H., *Tradycja o Pomorzu Gdańskim w zeznaniach świadków na procesach polsko-krzyżackich w XIV i XV wieku*, „Roczniki Historyczne”, r. XXV (1959), z. 1, s. 65–142.
- Chojnacki W., *Osadnictwo polskie na Mazurach w XIII–XVIII w.*, w: *Szkiełce z dziejów Pomorza*, t. II, pod red. G. Labudy i S. Hoszowskiego, Warszawa 1959, s. 5–33.
- Chwalbińska J., *Ród Prusów w wiekach średnich*, „Roczniki TNT”, r. LII (1947), z. 2, Toruń 1948.
- Chynczewska-Hennel T., *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1985.
- Ciara S., *Kariera rodu Weiberów 1560–1657*, Warszawa 1980.
- Czaja R., *Patrycjat Starego Miasta Torunia i Starego Miasta Elbląga w średniowieczu*, w: *Elity mieszczańskie i szlacheckie Prus Królewskich i Kujaw w XIV–XVIII wieku*, pod red. J. Staszewskiego, Toruń 1995, s. 13–50.
- Czaplewski P., *Elżanowski Łukasz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. VI, pod red. W. Konopczyńskiego, Kraków 1948, s. 240.
- Czaplewski P., *Elżanowski Tomasz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. VI, pod red. W. Konopczyńskiego, Kraków 1948, s. 241.
- Czaplewski P., *Senatorowie świeccy, podskarbowie i starostowie Prus Królewskich 1454–1772*, „Roczniki TNT”, r. 26–28 (1919–1921), Toruń 1921.

- Deresiewicz J., *Z przeszłości Prus Królewskich. Skarbowość Prus Królewskich od r. 1466–1569*, Poznań 1947.
- Diecezja chełmińska. Zarys historyczno–statystyczny*, Pelplin 1928.
- Drzewiecki B., Historia rodziny Piwnickich herbu Lubicz w XVI–XVIII wieku, mps w Archiwum UMK, Toruń 2006.
- Drzewiecki B., *Średnioszlachecka rodzina Piwnickich herbu Lubicz z Prus Królewskich. Genealogia, działalność polityczna, czynniki awansu i jego zahamowania*, „Studenckie Zapiski Historyczne”, z. 4, pod red. R. Bugowskiego, Toruń 2008, s. 13–43.
- Dumanowski J., *Mechanizmy szlacheckiego obrotu ziemią na Kujawach w drugiej połowie XVI wieku w świetle ksiąg grodzkich brzesko–kujawskich*, „Zapiski Kujawsko–Dobrzyńskie”, t. 9 (1995), s. 55–65.
- Dumanowski J., *Zmiany składu szlacheckiej elity władzy z terenu Kujaw w XVI–XVIII wieku, w: Elity mieszczańskie i szlacheckie Prus Królewskich i Kujaw w XIV–XVIII wieku*, pod red. J. Staszewskiego, Toruń 1995, s. 95–117.
- Dworzaczek W., *Skład społeczny wielkopolskiej reprezentacji sejmowej w latach 1572–1655*, „Rocznik Historyczny”, r. XXIII (1957), s. 281–310.
- Dworzaczek W., *Uwagi o genezie magnaterii*, w: *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, pod red. W. Czaplńskiego i A. Kerstena, Toruń 1974, s. 3–8.
- Dygdala J., *Adam Stanisław Grabowski (1698–1766). Biskup, polityk, mecenas*, Olsztyn 1994.
- Dygdala J., *Grabowscy w Prusach Królewskich i Wielkopolsce w XVIII w. jako przykład kariery rodziny szlacheckiej*, „Miscellanea Historio–Archivistica”, t. XI, Warszawa 2000, s. 119–131.
- Dygdala J., *Kwestia dopuszczenia małych miast Prus Królewskich do sejmiku generalnego w latach 1764–1768*, „Zapiski Historyczne”, t. XLVI (1981), z. 1, s. 47–75.
- Dygdala J., *Na marginesie badań nad magnaterią polską epoki saskiej*, „Rocznik Gdański”, r. XL (1980), z. 1, s. 187–198.
- Dygdala J., *Opozycja Prus Królewskich wobec cła generalnego w latach 1764–1766*, „Zapiski Historyczne”, t. XVII (1971), s. 25–44.
- Dygdala J., *Piwnicy w ziemi chełmińskiej w XVII–XVIII wieku — nieudane próby kariery urzędniczej*, w: *Pomorskie rody ziemiańskie w czasach nowożytnych*, pod red. W. Jastrzębskiego, s. 257–273.
- Dygdala J., *Piwnicki Jan Franciszek*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, pod red. S. Kieniewicza, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 602–603.
- Dygdala J., *Piwnicki Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, pod red. S. Kieniewicza, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 603–604.
- Dygdala J., *Piwnicki Konstanty Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, pod red. S. Kieniewicza, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 604–605.
- Dygdala J., *Piwnicki Walerian Józef*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, pod red. S. Kieniewicza, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 607–609.
- Dygdala J., *Podskarbi wielki koronny Jan Ansgary Czapski — budowa pozycji społecznej i prestiżu nowego magnata w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne”, t. LXX (2005), z. 1, s. 27–52.

- Dygdala J., *Polityka Torunia wobec władz Rzeczypospolitej w latach 1764–1772*, „Roczniki TNT”, r. 78, z. 2, Warszawa–Poznań–Toruń 1977.
- Dygdala J., *Prusy Królewskie w dobie konfederacji barskiej 1768–1771 (problematyka polityczna)*, cz. I, „Zapiski Historyczne”, t. L (1985), z. 1, s. 17–38; cz. II, „Zapiski Historyczne”, t. L (1985), z. 2, s. 27–55.
- Dygdala J., *Przebendowscy — osiemnastowieczni magnaci w Prusach Królewskich*, w: *Najstarsze dzieje Wejherowa*, pod red. R. Osowickiej, Wejherowo 1988, s. 75–91.
- Dygdala J., *Uwagi o magnaterii Prus Królewskich w XVIII stuleciu*, „Zapiski Historyczne”, t. XLIV, 1979, z. 3, s. 57–91.
- Dygdala J., *Życie polityczne Prus Królewskich u schyłku ich związku z Rzeczpospolitą w XVIII wieku. Tendencje unifikacyjne a partykularyzm*, „Roczniki TNT”, r. 81, z. 3, Warszawa–Poznań–Toruń 1984.
- Dygdala J., Mikulski K., *Zmiany w elicie władzy Prus Królewskich w XV–XVIII wieku (Czynniki awansu, trwania i upadku)*, w: *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XX wieku (Przemiany struktur wewnętrznych). Materiały sympozjum w Toruniu 9 IV 1992 r.*, pod red. J. Dygdaly, Toruń 1993, s. 7–29.
- Dygdala J., Wierchosławski Sz., *Nawra Kruszyńskich i Szczanieckich. Studium z dziejów szlachty i ziemiaństwa ziemi chełmińskiej*, Toruń 1990.
- Dygo M., *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach (1226–1259)*, Warszawa 1992.
- Engel B., *Die Mittelalterlichen Siegel des Thorner Rathesarchivs, mit besonderes Berücksichtigung des Ordenslandes*, 2. Th.: *Privatsiegel mit Ausschluss der rein polnischen*, „Mitteilungen des Coppersnicus–Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, H. X, Thorn 1895.
- Fankidejski, *Utraczone kościoły w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych*, Pelplin 1880.
- Flanss R., *Die von Exau bezym. Kczewski 1380–1801*, „Zeitschrift des historischen Vereins für den Reg.–Bezirk Marienwerder”, H. 40 (1901), s. 29–49.
- Flanss R., *Die von Zehmen (Czema) in Westpreussen*, „Zeitschrift des historischen Vereins für den Reg.–Bezirk Marienwerder“, H. 10 (1884), s. 33–62.
- Freolich X., *Geschichte des Graudenzers Kreises*, Graudenz 1888.
- Galkowski P., *Genealogia ziemiaństwa ziemi dobrzyńskiej XIX–XX wieku (do 1939 roku)*, Rybin 1997.
- Garczyński T., *Dorpowscy w Prusach Królewskich i Wielkopolsce. Studium genealogiczne*, Toruń 2012.
- Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2005.
- Goodman N., *Wstęp do socjologii*, Poznań 2001.
- Góralski Z., *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983.
- Górski K., *Pomorze w dobie wojny trzydziestoletniej*, Poznań 1932.
- Górski K., *Studia i szkice z dziejów państwa krzyżackiego*, Olsztyn 1986.
- Grzegorz M., *Pomorze Gdańskie pod rządami Zakonu krzyżackiego w latach 1308–1466*, Bydgoszcz 1997.

- Guldon Z., *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w.*, „Roczniki TNT”, r. 69 (1964), z. 2.
- Guldon Z., Wajda K., *Źródła statystyczne do dziejów Pomorza Wschodniego i Kujaw od XVI do początków XX w. Charakterystyka, stan zachowania, wartość naukowa*, Toruń 1970.
- Gumowski M., *Herbarz patrycjatu toruńskiego*, „Roczniki TNT”, r. 74 (1969), z. 3, Toruń 1970.
- Herbarz Polski*, część I: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, wyd. A. Boniecki, t. I–XVI, Warszawa 1899–1913.
- Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. I–X, Lipsk 1839–1845.
- Herbst S., *Świadomość narodowa na ziemiach pruskich w XV–XVII wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1962, nr 1, s. 3–11.
- Historia państwa i prawa Polski*, pod red. J. Bardacha, t. I: J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski do połowy XV wieku*, Warszawa 1964, t. II: Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski od połowy XV wieku do r. 1795*, Warszawa 1966.
- Janosz-Biskupowa I., *Archiwum Ziem Pruskich, Studium archiwoznawcze*, „Roczniki TNT”, r. 77 (1972), z. 3, Warszawa–Poznań 1974.
- Kacperek J., Chelmiccy h. Nałęcz. Historia średniozamożnej rodziny z ziemi dobrzyńskiej, mps w Archiwum UMK, Toruń 2006.
- Kamińska M., Szlachta powiatu chelmińskiego w XVI–XVIII wieku. Zmiany w strukturze majątkowej i w składzie rodzin, mps w Archiwum UMK, Toruń 1996.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. XI: *Województwo bydgoskie*, z. 6: T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Powiat golubsko-dobrzyński*, Warszawa 1973.
- Kersten A., *Warstwa magnacka — kryterium przynależności*, w: *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, pod red. W. Czaplńskiego i A. Kerstena, Toruń 1974, s. 8–12.
- Kętrzyński W., *O Bażyńskich*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, r. 10 (1878), s. 111–131.
- Kętrzyński W., *O Jabłonowskich herbu Prus III*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, r. 4, Lwów 1876, s. 979–1000.
- Kętrzyński W., *O ludności polskiej w Prusiech niegdys krzyżackich*, Lwów 1882.
- Kętrzyński W., *Przydomki szlachty kaszubskiej*, Lwów 1905.
- Kieniewicz S., *Pinnicki Stanisław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, pod red. S. Kieniewicza, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 606–607.
- Klasztory żeńskie diecezji chelmińskiej*, Pelplin, b.d.
- Klonder A., *Szlachecka elita polityczna Prus Królewskich w latach 1576–1586*, w: *Spółczesność staropolskie. Studia i szkice*, t. III, pod red. A. Wyczańskiego, Warszawa 1983, s. 93–120.
- Kobyliński T., Rodzina Plemieckich herbu Poraj, mps w Archiwum UMK, Toruń 2002.
- Konopczyński W., *Prusy Królewskie w unii z Polską*, „Roczniki Historyczne”, r. 3, 1927, s. 111–141.
- Kopiczko A., *Pinnicki Konstanty Józef*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, pod red. J. Guzowskiego, Olsztyn 1996, s. 189.
- Kopiczko A., *Plemiecki Bartłomiej*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, pod red. J. Guzowskiego, Olsztyn 1996, s. 191.

- Kot S., *Świadomość narodowa w Polsce w. XV–XVII*, „Kwartalnik Historyczny”, r. 52, 1938, s. 15–33.
- Kozak E., „*Studzy*” podlascy Bogustawa Radziwiłła, w: *Drobna szlachta podlaska w XVI–XIX wieku*, pod red. S. Kuczyńskiego, Białystok 1991, s. 57–74.
- Krajewski M., *Dobrzyńskie rody ziemiańskie w pierwszej połowie XIX stulecia. Przyczynek do biografii Fryderyka Chopina*, „Ziemia Dobrzyńska”, r. VII (2000), s. 115–149.
- Krzepela J., *Spis miejscowości i rodów ziemiańskich województwa pomorskiego*, Kraków 1925.
- Krzyżaniakowa J., *Pojęcie narodu w „Rocznikach” Jana Długosza. Z problemów świadomości narodowej w Polsce XV wieku*, w: *Sztuka i ideologia XV wieku. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 1–4 grudnia 1976 r.*, pod red. P. Skubiszewskiego, Warszawa 1978, s. 135–153.
- Kulikowski A., *Heraldyka szlachecka*, Warszawa 1990.
- Labuda G., *Stanowisko ziemi chełmińskiej w państwie krzyżackim w latach 1228–1454*, „Przegląd Historyczny”, t. XLVI, z. 2–3, 1954, s. 280–337.
- von Ledebur L., *Adelslexicon der Preussischen Monarchie*, 1.–3. Bd, Berlin b.d.
- Leitgeber S., *Nony Almanach Błękitny*, oprac. A. Bieniaszewski, R. Prinke, D. Zaroszy, Poznań–Warszawa 1993.
- Leszczyc Z., *Herby szlachty polskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.
- Liedke M., *Świadomość narodowa i udział szlachty oraz możnych ruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego w kształtowaniu się narodu szlacheckiego Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVI wieku*, w: *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, pod red. Z. Karpusa, T. Kempy, D. Michaluk, Toruń 1996, s. 135–144.
- Litwin H., *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000.
- Łęga W., *Spółczesność i państwo gdańsko-pomorskie w XII i XIII wieku*, Poznań 1956.
- Maciszewski J., *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1969.
- Maercker H., *Geschichte der ländlichen Ortschaften und der drei kleineren Städte des Kreises Thorn*, Danzig 1899–1900.
- Mallek J., *Dwie części Prus*, Olsztyn 1987.
- Mallek J., Hryniewicz P., *Plemięcki Achacy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, pod red. E. Rostworowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 711–712.
- Mallek J., Hryniewicz P., *Plemięcki Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, pod red. E. Rostworowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 712.
- Mallek J., Hryniewicz P., *Plemięcki Jerzy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, pod red. E. Rostworowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 713.
- Mańkowski A., *Jan Lipski, biskup chełmiński (1635–1639)*, „Zapiski TNT”, t. V, 1922, nr 9, s. 138–151.
- Mączak A., *Struktura majątkowa szlachty pomorskiej w XVI–XVII w. Próba analizy statystycznej*, „Przegląd Historyczny”, t. 53, 1962, s. 645–670.
- Mączyński T., *Kazimierz Rogala Zawadzki. Jego życie i dzieła*, „Roczniki TNT”, r. 35, Toruń 1929, s. 1–151.
- Miroszewski S., *O heraldyce polskiej*, Kraków 1887.

- Mikulski K., *Elity władzy wielkich miast pruskich w XIII–XVIII wieku (próba analizy dynamicznej procesu długiego trwania)*, w: *Genealogia — Rola związków rodzinnych i rodonych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, pod red. A. Radziwińskiego i J. Wroniszewskiego, Toruń 1996, s. 311–342.
- Mikulski K., *Kazimierz Teodor Jabłonowski herbu Prus III alias Wilcze Kosy, czyli z dziejów występnych poczynań i nieszczerzej skruchy szlacheckiego gwałtownika z drugiej połowy XVII wieku*, „Barok. Historia — Literatura — Sztuka”, nr 8, z. 1, 2001, s. 39–46.
- Mikulski K., *Kryzys średniej szlachty w Prusach Królewskich w XVII wieku i powstanie nowej elity średnioszlacheckiej na przełomie XVII i XVIII wieku. (Przyczynek do dyskusji na temat modelu rozwoju gospodarczego i społecznego Polski)*, w: *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*, pod red. J. Staszewskiego, K. Mikulskiego, J. Dumanowskiego, Toruń 2002, s. 263–273.
- Mikulski K., *Najstarsze dzieje Czapskich herbu Leliva (Ze studiów nad genealogią szlachty polskiej)*, w: *Między wielką polityką a szlacheckim partykularyzmem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, Toruń 1993, s. 351–364.
- Mikulski K., *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999.
- Mikulski K., *Pułapka niemożności. Społeczeństwo miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004.
- Mikulski K., *Rola osadnictwa w kształtowaniu się stosunków etnicznych na Pomorzu Gdańskim do końca XVIII wieku*, w: *Regiony pograniczne Europy Środkowo-Wschodniej w XVI–XX wieku. Społeczeństwo — gospodarka — polityka*, pod red. M. Wojciechowskiego i R. Schattkowsky'ego, Toruń 1996, s. 51–61.
- Mikulski K., *Strategie rodzinne mieszczan i szlachty Prus Królewskich w XIV–XVIII wieku*, w: *Od genealogii do historii społecznej*, pod red. A. Jaworskiej i B. Trelińskiej, Warszawa 2011, s. 45–62.
- Mikulski K., *Szlachta powiatu świeckiego w województwie pomorskim w XVI–XVIII wieku (zmiany struktury majątkowej)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 259, Historia XXVIII, 1993, s. 35–59.
- Mikulski K., *Wymiana elity władzy w Toruniu w drugiej połowie XV wieku (Przyczynek do badań nad mechanizmami kształtowania się elit)*, w: *Elity mieszczańskie i szlacheckie Prus Królewskich i Kujaw w XIV–XVIII wieku*, pod red. J. Staszewskiego, Toruń 1995, s. 51–93.
- Mikulski K., Kopiński K., *Herbarz patrycjatu toruńskiego*, t. I, Toruń 2008.
- Mincer F., *Elżanowski Łukasz*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1: A–F, pod red. S. Gierszewskiego, Gdańsk 1992, s. 387.
- von Mülverstedt G.A., *Ausgestorbener Preussischer Adel: Provinz Preussen, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*, t. VI, cz. 4, Nürnberg 1874.
- Myszka Ł., *Klasztor dominikanów w Toruniu i jego działalność w mieście i okolicy w świetle toruńskich archiwaliów poddominikańskich w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, mps w Archiwum UMK, Toruń 2005.
- Naworski Z., *Szlachecki wymiar sprawiedliwości w Prusach Królewskich (1454–1772). Organizacja i funkcjonowanie*, Toruń 2004.

- Nowosad W., *Archiva szlachty Prus Królewskich*, Toruń 2005.
- Nowosad W., *Formowanie się urzędu woźnego generalnego w ziemi chełmińskiej w końcu XVI w.*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. I, pod red. A. Górnika, I. Łucja i D. Magiera, Lublin–Siedlce 2008, s. 29–46.
- Nowosad W., *Nagana szlachectwa jako czynnik archiwotwórczy na przykładzie archiwum rodziny Kruszyńskich z Nawry*, w: *Archiva, kancelarie, zbiory*, t. II, pod red. W. Chorażyczewskiego, R. Degena i K. Syty, Toruń 2008, s. 181–217.
- Nowosad W., *Szlachta pruskiego pogranicza na przykładzie Milewskich i Kalksteinów*, w: *Szlachta — granice etniczne, nyznanione i cywilizacyjne* (w druku).
- Nowosad W., *Wąglikowscy w Prusach Królewskich w XVII i XVIII wieku*, w: *Pomorskie rody ziemiańskie w czasach nowożytnych*, pod red. W. Jastrzębskiego, Toruń 2005, s. 275–300.
- Okoń E., *Właściciele Ostromecka i ich rezydencja w XVIII stuleciu w świetle źródeł pisanych i ikonograficznych*, w: *Architectura et historia. Studia Mariano Arszczyński septuagenario dedicata*, pod red. M. Woźniaka, Toruń 1999, s. 207–229.
- Opaliński E., *Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III*, Poznań 1981.
- Opaliński E., *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III*, Warszawa 2007.
- Pachoń L., *Gluchowscy w ziemi chełmińskiej. Studium genealogiczne linii starszej w XV–XVII wieku*, mps w Archiwum UMK, Toruń 2006.
- Pawlak M., *Młodzież polska w gimnazjum toruńskim w latach 1600–1817*, „Zapiski Historyczne”, t. XXXVI, z. 4, s. 37–82.
- Perlakowski A., *Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielkiej koronny (1703–1729). Studium funkcjonowania ministerium*, Kraków 2004.
- von Piechowski T.A., *Z Turyngii do Prus. Kariera rodziny von Ziegenberg w państwie zakonu krzyżackiego*, mps w Archiwum UMK, Toruń 1998.
- Piekosiński F., *Heraldyka polska wieków średnich*, Kraków 1899.
- Pierzchała L., *Zagadkowa pieczęć*, „Miesięcznik Heraldyczny”, r. XI, 1932, s. 12–14.
- Plehn H., *Geschichte des Kreises Strassburg in Westpreussen*, Leipzig 1900.
- Powierski J., *Konrad z Plemiąt*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. II: G–K, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1994, s. 441–442.
- Powierski J., *Średniowieczne Plemięta w świetle źródeł pisanych*, w: *Plemięta — średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, pod red. A. Nadolskiego, Warszawa–Poznań–Toruń 1985, s. 29–47.
- Pragert P., *Herbarz szlachty kaszubskiej*, t. I–III, Gdańsk 2007–2009.
- Pałacy i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, wyd. A. Mańkowski, „Roczniki TNT”, cz. 1: r. 33, Toruń 1926, s. 1–109; cz. 2: r. 34, Toruń 1927, s. 285–424.
- Puchowski K., *Jezyckie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Gdańsk 2007.
- Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, oprac. S. Uruski, t. I–XV, Warszawa 1904–1931.
- de Rosset T., *Późnobarokowy pałac w Ostromecku*, Bydgoszcz 1987.
- Sławiński T., *Dobra ziemskie pruskiej linii Kretkowskich w latach 1613–1728*, „Zapiski Historyczne”, t. 58 (1993), z. 4, s. 55–70.

- Sławiński T., *Kretkowscy i ich dzieje od połowy XIV wieku*, Warszawa–Skrzeszew 2011.
- Sławiński T., *Kretkowscy w Prusach Królewskich w XVII–XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne”, t. 57 (1992), z. 4, s. 27–37.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I–IV, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880–1883; t. VI–XI, pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1885–1890; t. XII–XIV, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1892–1895.
- Słownik geograficzny Państwa Polskiego i ziem historycznie z Polską związanych*, pod red. S. Arnolda, t. I, z. 10, Warszawa, b.d.
- Słownik historyczno–geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, pod red. K. Buczka, t. I, *Słownik historyczno–geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, oprac. K. Porębska i M. Grzegorz, pod red. M. Biskupa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971.
- Sroka S., *Zapomniany przodek św. Stanisława Kostki*, „Klio”, nr 18/(3), 2011, s. 131–140.
- Stupnicki H., *Herbarz polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów*, t. I, Lwów 1855.
- Szczucki W., *Struktura społeczna i mobilność szlachty ziemi michałowskiej w XVI–XVIII wieku*, mps w Archiwum UMK, Toruń 2004.
- Szczuczko W., *Plemięcki Achacy*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3: L–P, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1997, s. 441.
- Szczuczko W., *Walka o emancypację polityczną szlachty Prus Królewskich w dobie ruchu egzekucyjnego w drugiej połowie XVI wieku*, w: *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XX wieku (Przemiany struktur wewnętrznych). Materiały sympozjum w Toruniu 9 IV 1992 r.*, pod red. J. Dygdały, Toruń 1993, s. 31–40.
- Szczygielski W., *Piwnicki Ignacy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, pod red. S. Kieniewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981, s. 600–602.
- Szoldrski W., *Z dziejów dominikanów w Toruniu*, „Zapiski TNT”, t. VIII, 1929, nr 2, s. 43–86.
- Szybkowski S., *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006.
- Szymański J., *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993.
- Szymczakowa A., *Krenniacze podstany elit lokalnych*, w: *Od genealogii do historii społecznej*, pod red. A. Jaworskiej i B. Trelińskiej, Warszawa 2011, s. 27–43.
- Śliwiński B., *Napływ na Pomorze Gdańskie rycerstwa z innych ziem polskich w XIII i początku XIV wieku*, w: *Genealogia — kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, pod red. J. Wroniszewskiego, Toruń 1989, s. 113–143.
- Świdarska U., *Szlachta polska wobec Boga i ojczyzny*, Poznań 2001.
- Tazbir J., *Niemojewski Jan h. Szeliga*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXIII, pod red. E. Rostworowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 13–16.
- Thornische wöchentliche Nachrichten und Anzeigen nebst einem Anhang von gelehrten Sachen Erstes Jahr 1760*.
- Turoski J., *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin 1999.
- Uczniowie — sodalisci gimnazjum jezuitów z Brunsberdze (Braniewie) 1579–1623*, oprac. M. Inglot i L. Grzebień, Kraków 1998.

- Urban W., *Skład społeczny i ideologia sejmiku krakowskiego w l. 1572–1606*, „Przegląd Historyczny”, t. XLIV, 1953, z. 3, s. 309–333.
- Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. *Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, t. I *Wielkopolska (województwa poznańskie i kaliskie)*, z. 2, *Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII w. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987; t. II, *Ziemia łęczycka, sieradzka i wieluńska*, z. 2, *Urzednicy woj. łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Opaliński i H. Żurek–Kleszcz, pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1993; t. V, z. 2, *Urzednicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990; t. VI, z. 2, *Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, W. Stanek, Kórnik 1990; t. IX: *Urzednicy inflanczy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski i A. Rachuba, Kraków 1994.
- Walczak E., *Kariera rodu Czapskich w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Gdański”, r. LVI, 1996, z. 1, s. 65–85.
- Wałęga S., *Dzieje polityczne Torunia u schyłku Rzeczypospolitej (1724–1793)*, t. 1, „Roczniki TNT”, r. 39, Toruń 1933.
- Wittyg W., *Nieznana szlachta polska i jej herby*, Kraków 1908.
- Wojciechowski S., *Zasiedlenie szlacheckie w województwie lubelskim w II poł. XVI w.*, „Rocznik Lubelski”, r. X (1967), s. 139–152.
- Wojtowicz J., *Krótki zarys dziejów Ostromecka. Gospodarka, właściciele, życie codzienne*, Bydgoszcz 1990.
- Wyczański A., *Magnateria małopolska na tle struktury społecznej szlachty w XVI w.*, w: *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, pod red. W. Czaplńskiego i A. Kerstena, Toruń 1974, s. 12–15.
- Wyczański A., *Uwarstwienie społeczne w Polsce XVI wieku. Studia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977.
- Zdrójkowski Z., *Na siedemsetpięćdziesięciolecie przywileju chełmińskiego (1233–1983)*, w: *Studia Culmensia Historico–Juridica, czyli Księga pamiątkowa 750–lecia prawa chełmińskiego*, pod red. Z. Zdrójkowskiego, t. 1, Toruń 1990, s. 25–34.
- Zedlitz–Neukirch v. L., *Neues preussisches Adels–Lexicon oder genealogische und diplomatische Nachrichten*, 4. Bd: P–Z, Leipzig 1842.
- Zielińska T., *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewscyżyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Zientara B., *Struktury narodowe średniowiecza. Próby analizy terminologii przedkapitałistycznych form świadomości narodowej*, „Kwartalnik Historyczny”, r. 84, 1977, s. 287–311.
- von Żernicki–Szeliga E., *Der polnische Adel und die demselben binzugehorenen andersländischen Adelsfamilien*, I–II Bd, Hamburg 1900.
- von Żernicki–Szeliga E., *Der Polnische Klein–Adel im 16. Jahrhundert*, Hamburg 1907.
- von Żernicki–Szeliga E., *Geschichte des polnischen Adels nebst einen Anhang: Vasallenliste des 1772 Preussens huldigen polnischen Adels in Westpreussen*, Hamburg 1905.
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, t. XIX, Poznań 1897.

Indeks osób*

- Abdankowie 50, 163
Achremczyk S. 11, 66, 73–74, 77, 96–97, 100–102, 104, 106–107, 114, 124–125, 131
Alden von, zob. Meldzyńscy
Armanowa Katarzyna 152
Arnold S. 135
August III 125
Augustyniak U. 144–145
Augustynowscy h. Ogończyk 47, 60, 152, 160
Austke rodzina 36
- Babeccy 162, 176
Bagińscy h. Ślepowron 186
— Katarzyna zam. Trzcńska 186
Bagnihl J. 34–35, 37, 39, 41–42, 44–45
Bagniewscy h. Bawola Głowa 82, 92, 145, 165, 180
— Marcin, miecznik liwski 82
— N. zam. Elżanowska 118
Bajerscy h. wł. 36, 48, 60, 82, 91, 140, 180
- Helena, zob. Elżanowska Helena
Balińscy h. Przosna 32, 47, 60, 82, 152, 154
— Łukasz, wojski dobrz. 82
Balk Herman 19, 26
Bankau, Henryk von 126
Bär M. 12, 82–91, 102–107, 114–119, 123, 125, 137, 148, 161, 163, 167, 170, 176–194
Baranowski I. T. 12, 46–47, 50–59, 64, 67, 82–90, 92–93, 109–110, 112, 121, 129–130, 133, 135, 154, 157, 159, 161
Bardach J. 72
Bartkowiak M. 19–21, 25, 44, 126
Bartochowscy 192
Bartoldowie h. Grzymała 174, 185
Bartoszewscy h. Drogosław 50
Bartoszewscy h. n. 50, 60, 142, 152, 158
— Marianna, zob. Plemiecka Marianna
— Mikołaj 50
— Wojciech 138
Bartschowcy 32

* Indeks nie obejmuje nazwisk występujących w tytułach opracowań przytaczanych w przypisach. Uwzględniono natomiast nazwiska autorów i redaktorów (wyróżnione kursywą). Zastosowano następujące skróty: bp — biskup, c. — córka, chelm. — chelmiński, chor. — chorąży, dobrz. — dobrzyński, gr. — grodzki, klan — kasztelan, kuj. — kujawski, l. — ławnik, malb. — malborski, mich. — michałowski, N. — nieznanego imienia, pis. — pisarz, pkom. — podkomorzy, pom. — pomorski, s. — sędzia, sta — starosta, tor. — toruńska, 1^ov. — z pierwszego małżeństwa, 2^ov. — z drugiego małżeństwa, wda — wojewoda, wvda — wicewojewoda, z d. — z domu, z. — ziemski, zam. — zamężna, ż. — żona.

- Batory
 — Andrzej, kardynał 134, 139
 — Stefan 70, 135
- Bayersze Gabriel von 36
- Bażyński h. wł. 10, 25, 32, 48, 60, 82, 91, 139, 142, 149
 — Aleksandra, zob. Rokusz Aleksandra
 — Ewa, zob. Plemięcka Ewa
 — Jan 25
- Bąkowscy–Nosić 141, 165, 180
 — Aleksandra, zob. Piwnicka Aleksandra
 — Paweł 107
 — Zofia z d. Bystram 107
- Bątkowsy h. Zagroba 48, 60, 182
- Behm 137
- Bentkowsy h. Prawdzic 182
- Beutel Jan von 45
- Będkowski Adam 43
- Bęklewscy h. Nałęcz 162, 180
- Białachowscy (Białochowscy) h. Cholewa 22, 28–29, 42, 45, 60, 82, 91, 158, 183
 — Gunter (vel Dąbrowski) 28
 — Marianna, zob. Białoblocka (h. Ogończyk) Marianna 125
 — Paweł (vel Dąbrowski) 28–29
 — Szczęsny 125
- Białachowscy h. Wilczekosy 57
 — Mikołaj 28
- Białkowski L.* 10
- Białobłoccy h. Białynia 119
- Białobłoccy h. Lubicz 46, 60, 119–120, 159
 — Anna z d. Wypczyńska 121
 — Stanisław 121
- Białobłoccy h. n. 120–121
 — Adam 121
 — Bertold 120
 — Czander 120
 — Ewa 1^{ov}. Kośnicka, 2^{ov}. Ciemniwska 125
 — Grzegorz (1489 r.) 120
 — Grzegorz (1519 r.) 120
 — Helena zam. Karwat 125
 — Ignacy 125
 — Jakub (1492 r.) 120
 — Jan Szerszeń 120
 — Jerzy 120
 — Jokusz (1440 r.) 120
 — Józefa, zob. Karwat Józefa
 — Krystian 120
 — Maciej 120
 — Paweł 120
 — Stanisław 120
 — Szymon 121
 — Urszula 125
 — Wojciech 120
- Białobłoccy h. Ogończyk 31, 47, 60, 82, 92, 119–123, 125, 139–140, 142–146, 148–150, 180, 197
 — Achacy 121
 — Adam (XVIII w.) 122–123
 — Adam Mikołaj, l. z. mich. 122
 — Agnieszka 123
 — Aleksander 118, 122–124
 — Andrzej 124
 — Anna, benedyktynka toruńska 125
 — Anna z d. Elsnitz 122
 — Anna z d. Palucka, 1^{ov}. Radowicka 121
 — Anna z d. Sumińska 125
 — Anna Magdalena 121
 — Antoni 125
 — Barbara (c. Macieja) 122
 — Barbara z d. Elżanowska 118, 123
 — Barbara z d. Złotnickich 125
 — Barbara zam. Kruszyńska 121
 — Brygida z d. Sumińska 125
 — Elżbieta zam. Gowarczewska 125
 — Eстера z d. Blok 122
 — Felicjan l. z. mich. 124
 — Franciszek 122–123
 — Fryderyk 122–123
 — Helena z d. Szeliska 122
 — Jadwiga z d. Czetkowska, 2^{ov}. Jabłonowska 121
 — Jan (XVIII w.) 122–124
 — Jan (syn Jana z Gajewa) 121
 — Jan (syn Jana Nepomucena) 124
 — Jan (syn Kazimierza) 122
 — Jan (syn Samuela) 122

- Jan z Gajewa 121
 — Jan Nepomucen 124
 — Joanna z d. Kurnatowska 124
 — Józef Izydor 125
 — Justyna 122
 — Katarzyna (c. Jana) 123
 — Katarzyna z d. Widlicka 121
 — Katarzyna Monika z d. Zbijewska 124
 — Kazimierz (syn Aleksandra) 123
 — Kazimierz z Babalic 122
 — Krzysztof 121
 — Ludwik 122
 — Łukasz, s. z. chełm. 121–122, 125, 140, 145–146, 149–150
 — Łukasz (syn Pawła) 124
 — Maciej 122
 — Marcin 121
 — Marcjanna zam. Elżanowska 118, 124
 — Marek 126
 — Marianna z d. Borowska 122
 — Marianna z d. Bystra 124
 — Marianna z d. Łyskowska 125
 — Marianna zam. Białachowska 125
 — Marianna zam. Kukowska 122
 — Marianna zam. Wilczewska 124
 — Michał (1686 r.) 122
 — Michał, l. z. chełm. (1771 r.) 125
 — Mikołaj 122
 — N. mąż Zofii Krampierskiej 122
 — N. z d. Plotowska 121
 — N. z d. Waldowska 122
 — N. z Mileszewów 122
 — N. z Płowęża 122
 — Otton, l. z. chełm. 119–120, 140
 — Paweł (syn Jana) 124
 — Paweł (syn Jana Nepomucena) 124
 — Samuel, l. z. chełm. 121–122
 — Szczęsny 121
 — Teodora zam. Ulrich 123, 192
 — Tyburcy Walerian, s. z. mich. 125
 — Wawrzyniec Antoni 124, 145
 — Władysław 123
 — Zofia (c. Macieja) 122
 — Zofia z d. Brodlicka 123
 — Zofia z d. Krampierska 122
 — Zofia zam. Turska 122
 Białobrzieszka Konstancja, zob. Elżanowska
 Konstancja
 Białobrzieszki Wawrzyniec 117
 Białochowscy, zob. Białachowscy
Białuński G. 34, 40
 Biebersteinowie 55
 Bieczkowska N. 186
 Biedkowsy h. Prawdzic 186
 Biedrzyccy h. Rawicz 167, 177
 Bielińscy h. Junosza 145
 — Franciszek, marszałek nadworny koronny 101, 144
Bieniak J. 19, 25, 27, 29–31, 41–42, 44
Bieniaszewski A. 12, 103
 Biesenrodtowie 36
Biliński A. 12, 21–22, 25, 45–48, 50–51, 53–54, 57–59, 155, 157, 162–166
Biskup M. 19–20, 22–26, 29, 31, 37, 51–52, 54–59, 64, 66–67, 82–86, 88–91, 108–110, 112, 121, 127–128, 130, 133, 135, 151, 159
 Blumsteinowie, zob. Kwiatkowsy
Bobrowicz J. N. 12
 Bobrowscy h. Pobóg 47, 60, 152, 158
 Bobrowski Adam 158
Bodniak S. 10
 Bogoriowie 50
 Bogurscy 36
 Bojanowie h. Junosza 30
 Bolemińscy (Bolimińscy) h. Leszczyc 46, 60, 152, 177, 179
 — Jan 153
 Bolimińscy, zob. Bolemińscy
Boniecki A. 12, 33–34, 42, 46–54, 57, 85–86, 102, 107, 110–114, 116–122, 124–126, 154, 156, 158, 160, 162–163, 165, 167–169, 171–174, 176–178, 183, 185–187, 189–193
 Bończowie 50
 Borkowsy h. Junosza 186
Borkowska M. 95, 99, 103, 107, 110, 121–122, 125, 134–135, 138

- Bornowie 188
- Borowscy 142
— Katarzyna, zob. Piwnicka Katarzyna
— Krzysztof 105
— Marianna, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Marianna
- Borowscy h. Jastrzębiec 46, 55, 60, 95, 180
- Borowscy h. Ogończyk 47, 60, 82, 92, 180
— Domicella, zob. Piwnicka Domicella
— Jan Ludwik, l. z. mich. 107
- Borscy (Burscy) h. Jastrzębiec 50, 60, 152, 154
— Maciej 50
- Borscy h. wl. 33
- Borzechowska Katarzyna, zob. Plemięcka Katarzyna
- Borzechowski Mateusz 138
Borzestowski M. 22
- Borzymińscy h. Abdank 142, 163, 176
— Barbara, zob. Elżanowska Barbara
— Władysław 115
- Brandtowie 95
— Felicjana, zob. Piwnicka Felicjana
- Brantwicy 194
Brauns D. 108, 126
- Brelenowie 41
Breza E. 22, 49
- Brochoccy h. Prawdzic 50, 60, 152, 154
— Katarzyna z d. Kostka Katarzyna 50
— Mikołaj 50
- Brochwiczowie 188
- Brodliccy 174, 180
— Zofia, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Zofia
- Bromierscy 48, 60, 180
- Browińscy h. Ślepowron 48, 60, 82, 92, 180
- Brüsewitz Karolina, zob. Elżanowska Karolina
- Bruski K.* 20–21, 37–38
- Brzescy 162, 176
— N. z d. Paprocka 176
- Brzezińscy 162, 177
- Bucendorfowie, zob. Kęsowscy
- Buchwaldowie 32
Buczek K. 29
- Buczkwowscy 50, 60, 152, 158
— Piotr 158
Bugowski R. 10
Bujak F. 66
- Burscy, zob. Borscy h. Jastrzębiec
- Bystra Marianna, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Marianna
- Bystramowie h. Tarnawa 32, 48, 60, 82, 92, 141–142, 180, 186, 193
— Dorota, zob. Elżanowska Dorota
— Helena, zob. Piwnicka Helena
— Józef 114, 118
— Krystyna, zob. Elżanowska Krystyna
— Marianna zam. Suchożeńska 188
— Remigian Ludwik, sta radzyński 92
— Walerian 110
— Wincenty 103
— Zofia, zob. Bąkowska Zofia
- Cackowski S.* 151, 154, 176
- Chalińska zam. Grądzka Katarzyna 186
- Charzyńscy 167, 180
- Chelmiccy h. Nałęcz 91, 163, 180
- Chelmońscy h. Ślepowron 83, 173, 185
— Justyna 1^{ov}. Kossowska, 2^{ov}. Malanowska 83
— Marcin 173
— Mikołaj 173
- Chelstowscy 48, 60, 83, 92, 180
- Chlebowscy 50, 60, 152–153, 176
Chlebowski B. 93, 116–117, 120, 122, 125–126, 130, 132, 134–135, 172, 193
- Chłopocka H.* 23, 26
- Choińscy 50, 60, 152, 160, 193
- Chojnacki W.* 26
- Cholewici 28–29, 40, 52–53, 55
Chorażyczeński W. 54
- Chrapiccy h. Rolicz 83
— Mikołaj, bp chelm. 58
- Chrzanowska Regina, zob. Elżanowska Regina
- Chrzanowski Adam 118
Chrzanowski T. 130
- Chrzastowscy h. Łódzia odm. 91, 171, 180, 185
— Anna, zob. Łążyńska Anna

- Antoni 171
 — Mikołaj, klan nakielski 171
 Chudzińscy 142, 186
 — Ewa, zob. Elżanowska Ewa
Chwalbińska J. 28–29, 41–43
Chyńczewska–Hennel T. 22
Ciara S. 10, 145
 Ciborscy 50, 60, 64, 83, 92, 180
 Ciecholewscy h. wł. 83, 141–142, 165, 177
 — Zofia, zob. Plemiećka Zofia
 — Piotr 190
 — Samuel Bolesław 136
 Cielescy 83, 188
 — Franciszek 191
 — Zofia zam. Trembecka 191
 Ciemniwska Ewa, zob. Białobłocka (h. n.) Ewa
 Ciemniwski Franciszek 125
 Ciesieński Jan 188
 Cieszyńscy–Wolfram 188
 Cissowscy 142
 — Andrzej 115
 — Barbara, zob. Elżanowska Barbara
 Clement, zob. Plemiećcy
 Czaccy 194
Czaja R. 68
Czapla B. 94
Czaplenski P. 12, 31–32, 82–91, 101, 106, 109, 111, 130–133, 147, 161, 168–169, 189
Czapliński W. 65
 Czapscy h. Leliwa 10, 76, 83, 92, 137, 143–145, 149, 165, 180, 189–190
 — Jan Ansgary, podskarbi wielki koronny 10, 104, 144
 — N., zob. Plemiećka N.
 — Tomasz 105
 Czarlincy h. wł. 51, 91, 141–142, 165, 177
 — Joanna, zob. Elżanowska Joanna
 — Konstancja, zob. Elżanowska Konstancja
 Czarnauowie 30
 Czarnotulscy h. Ogończyk 171, 178
 Czarnotuscy, zob. Czarnotulscy
 Czekanowscy h. Godziemba 83, 152–153
 — Maciej, s. z. mich. 153
 Czekanowscy h. Godziemba lub Rogala 49, 60
 Czemowie 10, 30, 139, 142, 145, 149
 — Achacy, wda malb. 130
 — Achacy, sta kiszporski 133
 — Barbara, zob. Plemiećka Barbara
 Czerwonka Ulryk 130
 Czetkowska Jadwiga, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Jadwiga
 Czewscy 194
 Czirlicy 51, 60, 152, 159
 Czyrisowie 30
 Czyrski Mikołaj, cześnik dobrz. 25
 Czyżewscy 171, 180

Dachnowski J. K. 12, 21, 27–38, 40–42, 44–58, 82, 84, 96, 109, 111, 113, 119–121, 134–135, 141, 157, 162, 164–168, 171–172, 174, 187–190, 192–193
 Dameraw, zob. Wojanowscy
 Dantyszek Jan 127, 145
 Dąbrowici 169
 Dąbrowscy h. Cholewa, zob. Białachowscy h. Cholewa
 Dąbrowscy h. Leliwa, zob. Wojanowscy
 Dąbrowscy h. wł. 37, 48, 60, 83, 91, 95, 141–142, 183, 192
 — Barbara, zob. Piwnicka Barbara
 — Katarzyna zam. Sokolnicka 188
 — Łukasz 95
 — Mikołaj 37
 — Zofia, zob. Plemiećka Zofia
 Dąmbscy h. Godziemba 83, 171, 180
Degen R. 54
 Dembowski Jan, bp kamieniecki 192
 Deppenowie 36
Deresiewicz J. 73, 128, 139
 Dębińscy h. Rawicz 172
 Dębińscy z Wlewska 172, 180
 Dębołęccy h. Prawdzic 21, 51, 53, 60, 142, 160
 — Anna 160
 — Joanna, zob. Plemiećka Joanna
 Długosz Jan 23
 Dobrscy h. Jastrzębiec 83, 167, 180
 — Władysław, chor. mich. 168

- Dobrcy h. Lubicz, zob. Piwnicy
 Dolecy 178
   — Stanisław Wojciech 168
 Doliwowie 26, 29, 162, 171, 188
 Dołęgowie 49, 166, 173, 191
 Doroszenko Piotr 100
 Dorpowsy (Krowicy) h. Junosza 10, 51, 60
   — Maciej 136
   — Zuzanna, zob. Plemiećka Zuzanna
 Dorpowsy h. Leliwa 10, 51, 60, 83, 142, 156, 184
   — Krystyna 95
   — Rozalia, zob. Plemiećka Rozalia
   — Wojciech 95
 Dorpowsy h. n.
   — Anna, zob. Plemiećka Anna
   — Jan 51
 Drauschwitzowie 33
 Dryjowie 171, 191
 Drywa, zob. Zakrzewscy–Drywa
Drzewiecki B. 10, 21
 Dulscy h. Przegonia 40, 47, 60, 83, 91, 95, 141–142
   — Barbara, zob. Piwnicka Barbara
   — Helena, zob. Elżanowska Helena
   — Jan, podskarbi wielki koronny 95, 141
   — Marcin 95, 109, 141
   — N.(ż. Łukasza Elżanowskiego), zob. Elżanowska N.
   — Zygmunt 141
 Dulscy h. wł., 163, 180
   — Konstancja, zob. Elżanowska Konstancja
Dumanowski J. 71–72, 77–78, 94, 143, 149
Dworzaczek W. 65–66
 Dyac Mikołaj 28
Dybaś B. 127–128
Dygdała J. 10–11, 40–41, 45, 51, 53–55, 66, 70, 75, 79, 82, 84–85, 87, 91, 93, 96, 100–106, 110, 128, 139, 141, 143, 145–150, 156, 197
Dygo M. 19–20
Działulewicz S. 39
 Działowsy h. Prawdzic 51, 60, 83, 92, 179–180
   — Mikołaj 83
 Działyńscy h. Ogończyk 22, 31, 47, 60, 76, 83, 92, 132–135, 137, 139, 164, 180
   — Helena, zob. Plemiećka Helena
   — Jan 131
   — Mikołaj 31
   — Stanisław, wda chelmski 131
 Dziedzicy 45, 60, 152, 159
 Dzierżkowska Teresa, starościna białoborska 118
 Dziewanowsy h. Jastrzębiec 84
   — Juliusz, klan chelmski 190
   — Katarzyna zam. Wagner 190
   — Teresa, zob. Piwnicka Teresa
 Dzigardowiczowie 174, 185
 Eichholz, Hans von 47
 Elsnitz Anna, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Anna
 Elżanowsy h. wł. 35, 48, 60, 84, 92, 107–110, 112, 115, 118–119, 139–143, 145–150, 180, 197
   — Adam (syn Jakuba) 114–115, 143
   — Adam z Gajewa 116–117
   — Adam Ksawery 116
   — Agnieszka z d. Zakrocka 117
   — Agnieszka z d. Żeglarska 116
   — Agnieszka zam. Nojdecka 117
   — Agnieszka Marianna 114
   — Aleksander 116
   — Andrzej 117
   — Anna, zob. Piwnicka Anna
   — Anna (c. Jana) 117
   — Anna (c. Joachima) 109
   — Anna (wyst. 1649 r.) 118
   — Anna (ż. Andrzeja) 117
   — Anna, benedyktynka toruńska 110
   — Anna z d. Plemiećka 108, 110, 129
   — Anna z d. Stanisławska 110
   — Anna zam. Pałucka 118
   — Antoni (syn Macieja IV) 118
   — Antoni (syn Wojciecha) 117
   — Antoni (z ziemi czerskiej) 119
   — Antoni, dominikanin 119
   — Antonina z d. Grzybowska 117
   — Antonina Zofia 115

- Augustyn 116
- Barbara (c. Joachima) 109
- Barbara, benedyktyнка toruńska 110
- Barbara, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Barbara
- Barbara z d. Cissowska 115
- Barbara z d. Piwnicka 96, 115
- Barbara z d. Stempowska 117
- Barbara zam. Borzymińska 115
- Barbara zam. Elżanowska 114–115, 143
- Barbara zam. Orłowska 118
- Barbara zam. Tulibowska 118
- Bartłomiej Mateusz 118
- Benedykt 116
- Dorota z d. Bystram 109
- Dorota zam. Głuchowska 108, 110, 129
- Elżbieta (c. Joachima) 109
- Elżbieta (c. Macieja IV) 118
- Elżbieta z d. Głuchowska 112–113
- Elżbieta z d. Wolska 115
- Elżbieta zam. Piwnicka, zob. Piwnicka Elżbieta
- Elżbieta Marianna, zam. Rosicka 114
- Ewa (c. Macieja IV) 118
- Ewa z d. Chudzińska 114
- Fabian 117
- Florian 117
- Franciszek (syn Franciszka) 117
- Franciszek (syn Jana) 117
- Franciszek (syn Wojciecha) 117
- Franciszek Salezy 115
- Franciszek Wiktor 114
- Franciszka z d. Rętfińska 116
- Helena z d. Bajerska 109
- Helena z d. Dulska 109, 139, 142
- Helena z d. Rudnicka 113
- Helena zam. Pluświcz 112
- Ignacy 117
- Jakub (syn Joba) 96, 113–114
- Jakub (syn Rafała) 115
- Jakub (syn Stanisława) 116
- Jakub Antoni 116
- Jan (syn Adama) 116–117
- Jan (syn Jakuba Antoniego) 116
- Jan (syn Jerzego) 110
- Jan (syn Waleriana) 113–115
- Jan (syn Wojciecha) 112
- Jan (syn Macieja III), l. z. chelm. 108, 110, 140, 146, 149
- Jan (syn Macieja) 108
- Jan Chryzostom 115
- Jerzy (syn Macieja III) 108–109
- Jerzy z Nawry 109
- Joachim 109
- Joanna (c. Pawła) 116
- Joanna (ż. Antoniego) 118
- Joanna z d. Czarlińska 114
- Joanna z d. Orłowska 117
- Job 97, 111–114, 146–147
- Józef (syn Ignacego), kanonik chelm. 118, 148
- Józef (syn Wojciecha) 117
- Józef, paulin 119
- Józef Kacper 114
- Karol 117
- Karolina z d. Brüsewitz 116
- Katarzyna (c. Łukasza) 111–112
- Katarzyna (ż. Macieja) 108
- Katarzyna (ż. Wojciecha) 114, 123
- Katarzyna z d. Lichtjan, 1^{ov}. Ostromecka 111, 142
- Katarzyna z d. Osieczkowska 108, 142
- Katarzyna zam. Dulak–Wesierska 119
- Katarzyna zam. Olkaw 108
- Katarzyna zam. Stębowska 117
- Katarzyna Marianna 114
- Katarzyna Scholastyka 115
- Kazimierz (syn Wojciecha) 114
- Kazimierz (syn Antoniego) 119
- Konstancja (c. Stanisława) 116
- Konstancja 1^{ov}. Orłowska, 2^{ov}. Różańska 116
- Konstancja z d. Czarlińska 114–115
- Konstancja z d. Dulska 113
- Konstancja z d. Odrowska 117
- Konstancja z d. Szenick 116
- Konstancja zam. Białobrzzeska 117
- Krystyna z d. Szenick 115

- Krystyna zam. Bystram 110
 — Kunegunda z d. Szczakowska 119
 — Ludwik 109
 — Ludwika 117
 — Ludwika Anastazja zam. Ostrowska 117
 — Łukasz (syn Jana), klan chelm. 92, 110–113, 134, 142, 144, 146–147, 150
 — Łukasz (syn Joba) 113, 115
 — Łukasz (syn Pawła) 116
 — Łukasz (syn Wojciecha) 117
 — Maciej 108
 — Maciej II (syn Macieja, wyst. 1519 r.) 108
 — Maciej III (syn Macieja II, zm. po 1561 r.) 108–110, 112, 142
 — Maciej IV (syn Ignacego) 118, 124
 — Maciej (syn Jerzego) 110
 — Maciej (syn Łukasza) 116
 — Magdalena z d. Lewińska 119
 — Magdalena z d. Tokarska, 2^v. Piwnicka 116
 — Magdalena zam. Rogalińska 112
 — Magdalena zam. Wyszowata 116
 — Marcin s. Macieja III 108–109
 — Marcjanna, zob. Białoblocka (h. Ogończyk) Marcjanna
 — Marianna (c. Stanisława) 116
 — Marianna z d. Trebnic 116
 — Marianna zam. Leska 115
 — Marianna zam. Mniszewska 117
 — Marianna zam. Ostrowicka 119
 — Marianna Teresa 115
 — Mateusz 116
 — Michał (syn Jana) 114
 — Michał (syn Macieja III) 108–109
 — Mikołaj (syn Floriana) 117
 — Mikołaj (syn Jerzego) 110
 — Mikołaj (syn Macieja II) 108
 — N., mąż Anny Plemięckiej 129
 — N. z d. Bagniewska 118
 — N. z d. Dulaska, ż. Łukasza 111
 — N. z d. Plemięcka, zob. Plemięcka N.
 — Paweł 116
 — Prakseda zam. Liberacka 116
 — Rafał 115
 — Regina zam. Chrzanowska 118
 — Regina (ż. Tomasza) 112
 — Salomon 108–109
 — Samuel 114
 — Sebastian 118
 — Stanisław (syn Łukasza) 116
 — Stanisław (syn Macieja III) 108–109
 — Stanisław (syn Michała) 109
 — Stanisław (syn Wojciecha z Elżanowa) 117
 — Stanisław (syn Wojciecha z Ostrowitego) 114
 — Stefan 110, 146
 — Szczęsny 108
 — Teresa z d. Ostrowicka 116
 — Teresa zam. Orłowska 115
 — Tomasz (syn Macieja III) 108, 110, 112
 — Tomasz (syn Michała) 109
 — Tycze 108
 — Walerian (syn Joba) 113, 139
 — Walerian (syn Stanisława) 116
 — Wincenty 114
 — Władysław 111, 146
 — Wojciech (syn Franciszka) 117
 — Wojciech (syn Michała) 109, 139
 — Wojciech (syn Tomasza) 112
 — Wojciech z Elżanowa 116–117
 — Wojciech z Ostrowitego 114
 — Zofia (wyst. 1692 r.) 118
 — Zofia 1^{ov}. Jabłonowska, 2^{ov}. Głuchowska 111–112
 — Zofia z d. Gretz 117
 — Zofia z d. Lubodziecka (ż. Łukasza), 1^{ov}. Lichtjan 111, 142
 Engel B. 11, 27–28, 30–42, 44–45, 49, 55–56, 58, 108, 126, 196
 Erlichshausen Ludwik von 31, 127
 Eskenowie 97
 — Jan 152
 Eysackowie 37
 Falkowscy 174, 182
 Fankidejski 134, 137
 Feldenowie 157, 182, zob. też Zakrzewscy,
 Napolscy, Wypczyńscy
 Finckowie h. Ostoja odm. 40

- Finckowie h. wł. 32, 49, 60, 152, 154
 — Feliks, sta działdowski 154
- Flanss* R. 10
- Frąccy h. wł. 35, 84, 91
 — Arnold 120
 — Barbara, zob. Kos Barbara
 — Katarzyna 120
- Froelich* X. 120, 123, 126–127, 133, 135, 137
- Gadomscy h. Rolicz 84, 173, 180
 — Walenty, pkom. chelm. 84
- Gajewscy 52, 60, 152, 155
 — Adam 155
- Galczewscy (Galczewscy) h. Jezierza 46, 60, 84, 152, 156
- Galkowski* P. 102–103, 172
- Garczyńscy h. wł. 84, 158, 165, 180
- Garczyński* T. 10, 51, 93, 95, 98, 110–111, 133, 136–137, 184
- Gasińscy (Gasińscy) h. Grzymala 52, 60, 152, 154
- Gasińscy, zob. Gasińscy
- Gąsiorowski* A. 12
- Gąsowscy 52, 60, 152, 154
- Gebeltzigowie 36
- Giddens* A. 68
- Gierkowsy h. Lubicz 46, 60, 152, 156
- Gierszewski* S. 11, 111
- Giese Tiedeman 129
- Glaubiczowie 56
- Glauchen, Hans von 42, 52; zob. też Głuchowscy
- Glemma* T. 111
- Gliński Krzysztof 108
- Głażejewscy, zob. Głażewscy
- Głażewscy (Głażejewscy) 36
- Głowińscy h. Godziemba 163, 180
- Głuchowscy h. Prus II 10, 28, 42–43, 52, 60, 84, 92, 115, 142, 184
 — Anna, zob. Plemięcka Anna
 — Apolonia 143
 — Dorota, zob. Elżanowska Dorota
 — Elżbieta, zob. Elżanowska Elżbieta
 — Jan 143
 — Jan Stanisław, l. z. malb. 184
 — Jerzy 129
 — Ludwik 112
 — Stanisław 110, 143
 — Walerian 93
 — Zofia, zob. Elżanowska Zofia
 — Zuzanna zam. Kos 129–130
- Goclawscy 45
- Godziembici 37–38, 49
- Gogolińscy h. Korab 52
- Gogolińscy h. n. 52, 60, 152, 156
 — Regina, zob. Modzelewska Regina
- Gogolińscy h. Rola 52
- Golkowscy 172, 180
- Golocy h. wł. 48, 60, 91, 141, 152, 154
 — Jakub 156
 — Michał 97
 — Zofia, zob. Piwnicka Zofia
- Goniprowscy 192
- Gonzaga Maria Ludwika 168
- Goodman* N. 68
- Gorsechaw Otto von 51, zob. też Gorzuchowscy
- Gortatowscy h. Leliwa 52, 60, 84, 92, 180
 — Apolonia, zob. Niedrowska Apolonia
- Gorzuchowscy, zob. Gorzuchowscy
- Gorzuchowscy (Gorzuchowscy) h. Prawdzic 51, 60, 84, 152–153, 186
 — Jerzy, wojski smoleński 84
 — Stanisław 153
- Gostomscy h. Nałęcz 84, 188
 — Paweł 123
- Gotartowscy, zob. Gortatowscy
- Gowarczewscy, zob. Gowarczewscy
- Gowarczewscy (Gowarczewscy) h. Prawdzic 191
 — Elżbieta, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Elżbieta
 — Franciszek 125
 — Józef 191
 — Zofia, zob. Radowicka Zofia
- Górak* A. 158
- Góralski* Z. 72–74, 77, 79
- Górkowie 131
- Górski* K. 19, 21–22, 24–27, 39, 100, 126
- Grabowscy h. Zbiświcz 10
 — Adam Stanisław, bp warmiński 10, 102, 148

- Gralewska Konstancja, zob. Plemięcka
     Konstancja
 Gralewski Kazimierz 137
 Grąbczewscy h. Nałęcz 30, 166, 177
     — Maciej, l. z. tczewski 166
 Grądczy h. Łada 186
     — Karol 186
     — Katarzyna, zob. Chalińska Katarzyna
 Gretz Zofia, zob. Elżanowska Zofia
 Grotkowsy 168, 177
 Grunenbergowie 42
Grzębień L. 94
Grzegorz M. 20, 25–26, 29
 Grzybowska Antonina, zob. Elżanowska
     Antonina
 Grzymalici 38, 162, 174
 Gulczewska Zofia Katarzyna, zob. Plemię-
     cka Zofia Katarzyna
 Gulczewski Andrzej 133
Guldon Z. 66–67
Gumowski M. 30, 33, 36–37, 41, 45
 Gutt, zob. Zapendowscy
Guzowski J. 102, 129

 Heidensteinowie 170
 Heimsode, zob. Przeczmińscy
Hejnosz W. 101
Herbst S. 22
 Holszańska Zofia 24
Hoppe I. 111
Hosząmski S. 26, 135
 Hozjusz Stanisław, bp warmiński 130
Hrynienicz P. 127–132, 134–136

 Inatowscy 172, 182
Inglot M. 94
 Iwankowscy 52, 61, 152, 159
 Izbińscy h. Prawdzic 186
     — Józef 186

 Jabłonowscy h. Prus III 10, 22, 84, 91, 140,
     142, 152, 160, zob. też Wichulscy
     — Jadwiga, zob. Białobłocka (h. Ogoń-
     czyk) Jadwiga
     — Jan Stanisław 168
     — Maciej 160
     — Rafał 121
     — Walerian 112
     — Zofia, zob. Elżanowska Zofia
 Jackowscy–Nostić h. Ryś 84, 165, 180
     — Aleksander, podstoli parnawski 84
     — Jan 165
     — Rozalia z d. Trzebska 165
 Jagiellończyk Kazimierz 23, 30, 32
 Jagiello Władysław 23
 Jaguszewscy 52, 61, 152
     — Krzysztof 159
 Jan h. Nałęcz lub Sulima, sędzia świecki 26
 Jan Kazimierz, król 122, 162
 Jania, Jan z 25
Janosz–Biskupowa I. 101, 104, 128
 Jaranowscy h. Topór 84, 171, 178
     — Krzysztof, cześnik dobrz. 84, 171
 Jaromiercy, zob. Studzcy
 Jarzemkowscy 194
 Jarzębińscy h. Dąbrowa 45, 61, 152, 160
 Jasińscy h. Poronia 47, 61, 84, 152–153, 177
     — Paweł 32
 Jaskulecki Andrzej 115, 124
 Jastrzębczyzy 50, 57, 162, 168, 171–172, 188
Jastrzębski W. 10
 Jaworscy h. Lubicz 46, 61, 84, 92, 180
Jaworska A. 71, 140
 Jelitczycy 53–54
 Jezierscy–Lewald h. Rogala 10, 85, 144, 188
     — Dorota, zob. Jeżewska Dorota
 Jeżewscy–Witk 191
     — Dorota z d. Lewald–Jezierska 107
     — Franciszek, l. z. świecki 107
     — Jan 191
     — Regina, zob. Piwnicka Regina
Joachim E. von 126
 Junoszowie 53

Kacperek J. 163
 Kaczkowscy 151, 174
Kaczmarczyk Z. 72–73
 Kaczyński 50

- Kaiser Michael 95
Kajzer L. 19
 Kalksteinowie h. wł. 36, 49, 61, 85, 141, 188,
 zob. też Osłowscy, Polaszkowscy, Rzęcz-
 kowscy, Stolińscy
 — Adam 188
 — Kazimierz 123
 Kamińscy z Kamienia h. Cholewa 45, 52,
 61, 152–153, 183
 Kamińscy h. Ogończyk 31
 Kamińscy z Wielkich Kamionek 52, 61, 152
 — Marcin 156
Kamińska M. 11, 45–52, 54–55, 57, 59
 Kamiński
 — Szymon, chłop 156
 — Wojciech z Papowa Toruńskiego 156
 Kantylowscy 52, 61, 152, 158
 Karnkowscy h. Junosza 95
 — Felicjana, zob. Piwnicka Felicjana
Karpus Z. 23
 Karscy 184
 — N. 168
 Karwatowie h. Murdelio 85, 125, 177, 190
 — Helena, zob. Białobłocka (h. n.) Helena
 — Jan Stanisław 190
 — Józefa zam. Białobłocka 125
 — Michał Sylwester 125
 Karwosieccy h. Lubicz 168, 184
 — Krzysztof 168
 Karwowsy 53, 61, 152, 154
 — Jakub 154
 Katlewscy 53, 61, 64, 152, 158–159
 Kawęczyńscy, zob. Kawieczynscy
 Kawieczynscy h. Ostoja 85, 141, 144–145, 189
 — Anna, zob. Piwnicka Anna
 — Marianna, zob. Piwnicka Marianna
 — Wojciech, pkom. chełm. 101
 — Wojciech (mąż Anny Piwnickiej) 103
 Kczewscy h. Lewart 10, 85, 144, 149, 189
Kempa T. 23
Kersten A. 65–66, 69–70
 Kęsicy 168, 177
 Kęsowscy (Bucendorfowie) 40
 — Katarzyna, zob. Trebnic Katarzyna
Kętrzyński S. 12, 173
Kętrzyński W. 10, 19–22, 34, 47, 57, 120,
 126–128, 136, 160, 172
 Kiccy h. Gozdawa 85
 — Teresa, zob. Nieborska Teresa
 — Tomasz, klan sierpecki 187
 Kielczewscy h. Pomian 47, 61, 85, 178
 Kielpińscy h. Rogala 166, 177
Kieniewicz S. 100, 103
 Kijewscy h. Lubicz 46, 61
 Kijewscy h. Ogończyk 47, 61, 85, 152–153,
 179
 Kisielewscy 53, 61, 152, 155
 — Michał 155
 Kitnowscy h. Cholewa 45, 61, 85, 92, 180
 — Urszula, zob. Plemięcka Urszula
 Klee (rodzina) 41
 Kleszczyńscy–Puttkamer h. Gryf odm. 85,
 103, 141, 191
 — Ewa, zob. Piwnicka Ewa
 — Łukasz, l. z. chełm. 105
 — Maciej 191
 Klęczkowscy h. Cholewa 45, 61, 152, 160
 Klińscy 145
Klonder A. 11, 70
 Kłobuchowscy (Kłobukowscy) h. Oksza 191
 Kłobukowscy, zob. Kłobuchowscy
 Knebelowie 173
 Kneplowie 173, 185
 Knobelsdorfowie 173
 Knoffowie 36
 Kobrzyńscy h. Rogala 53, 61, 185
 — Dorota, zob. Piwnicka Dorota
 — Michał 95
 Kobylińscy h. Łódzia 187
 — Antoni 187
 — Maciej 187
 Kobylińscy h. Pobóg, zob. Kobyłscy
Kobyliński T. 10, 127
 Kobyłscy h. Pobóg 47, 61, 152, 160, 187
 Koga–Łopacki, zob. Łopacki
 Kołbrzyńscy, zob. Kobrzyńscy
 Komorowscy h. Nałęcz 47, 61, 176
 Komorowski Jan (h. n.) 176
 Konarscy (von Schleizen) h. wł. 40, 53, 85,

- 152–153, 177
 — Helena, zob. Piwnicka Helena
 — Ignacy 103
 — Jan 153
 — Stanisław (1697 r.) 153, 177
 — Stanisław, klan chelm. 103
- Konojadzcy h. Prawdzic 51, 53, 61, 85, 92, 140, 160, 178
 — Anna zam. Konojadzka 129–130
 — Anna zam. Milaczewska 178, 191
 — Barbara, zob. Zakrzewska Barbara
 — Franciszek 178
 — Konstancja, zob. Zakrzewska Konstancja
 — Jakub, zob. Sękowski Jakub
 — Jan Marcin, s. z. chelm. 178
 — N. 129
- Konopaccy h. Odwaga 35, 48, 61, 76, 85, 91, 130, 139, 149, 156, 178
 — Achacy 67
 — Gabriel 134
 — Lorko 25
 — Maciej 156
 — Rafał 135–136
 — Stanisław, klan chelm. 178
 — Teresa, zob. Kruszyńska Teresa
- Konopczyński W.* 11, 22, 109, 111
Kopiczko A. 102, 129
Kopiński K. 37
- Kopycka Regina, zob. Wiesiołowska Regina
- Korabici 46, 52, 156, 169, 191
- Korczakowie 50
- Kornecki M.* 130
- Korytowska Barbara z d. Konojadzka 178
- Kosmoscy h. Kościeszka 172
- Kosmoscy h. Lis 172
- Kosmoscy h. n. 172, 178
 — Marianna zam. Szczutowska 178
 — Samuel 178
- Kosowie h. wł. 38, 85, 166, 181
 — Anna, zob. Plemiecka Anna
 — Barbara z d. Frącka 136
 — Jan (ojciec Anny Plemieckiej) 136
 — Jan, wda chelm. (1688–1702) 100, 144
 — Jan Jerzy, pkom. chelm. 76
 — Rafał 129
 — Zuzanna, zob. Głuchowska Zuzanna
- Kosowscy, zob. Kossowscy
- Kossowscy (Kosowscy) h. Jelita 85, 166, 181
 — Justyna, zob. Chelmońska Justyna
- Kossowscy (Kosowscy) z Kosówki h. Odwaga 48, 61, 85, 152, 159
- Koss–Zakrzewscy 33
- Kostkowie h. Dąbrowa 45, 61, 76, 85, 130, 135, 139, 142, 147, 149, 152, 156
 — Jakub 50
 — Jan 10
 — Jerzy, sta golubski 132
 — Katarzyna, zob. Brochocka z d. Kostka Katarzyna
 — Mikołaj Rafał, sta malb. 133–134
 — Piotr, bp chelm. 129, 135
 — Stanisław, woj. chelm. 57
 — Zofia Katarzyna, zob. Plemiecka Zofia Katarzyna
- Kościelecy h. Ogończyk 31
 — Janusz, sta dobrz. 25, 31
- Kościeszowie 172
- Kośnicka Ewa, zob. Białoblocka (h. n.) Ewa
- Kośnicki Roch 125
- Kot S.* 23
- Kowalikowscy h. Haugwicz 85
- Kowalkowski J.* 12
- Kownaccy 54, 61, 152, 161
- Kozak E.* 144
- Koziccy h. Leliwa 85, 168, 181
- Koziebrodzcy h. Jastrzębiec 168, 176
- Kozłowscy h. Jastrzębiec 169, 177
- Kozłowscy h. wł. 86
- Kozłowski Walenty h. n. 177
- Kożuchowska Domicella, zob. Piwnicka Domicella
- Krajewscy h. Jasieńczyk 86, 169, 185
 — Antonina zam. Majewska 187
- Krajewski M.* 124
- Krampierska Zofia, zob. Białoblocka (h. Ogończyk) Zofia
- Krasowscy 151
- Krawczuk W.* 133, 135
- Kretkowscy h. Dolega 10, 86, 171, 178

- Krixenowie 35
 Krokowsy h. wł. 86, 174
 Kromerowie 45
 — Marcin, bp warmiński 129
 Kroph Otto 33
 Krowiccy, zob. Dorpowsy h. Junosza
 Krüger Henryk 152
 Krupkowie 56
 Krupoccy 165, 181
 — Petronela, zob. Piwnicka Petronela
 Kruszyny
 — Jan z 53–54
 — Szymon z 53–54
 Kruszyńscy h. Prawdzic 10, 41, 53–54, 61, 86, 92, 97, 104, 106–107, 118, 141, 144–145, 147, 149, 181, 184
 — Anna z d. Wedelsztedt 96
 — Barbara, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Barbara
 — Bernard, l. z. chelm. 96, 145
 — Jan 96, 121
 — Piotr 123
 — Prudencjanna, zob. Piwnicka Prudencjanna
 — Teresa z d. Konopackich 107
 — Walerian, klan gdański 104, 107, 144–145, 147
Krut–Horonziak E. 19
Krzepela J. 41, 49, 57–58
 Krzykosy, Ludwik z 35
 Krzykowscy h. Junosza 171, 178
 — Anna z d. Ostromecka 171
 — Jan 171
 — Sebastian 171
 — Stanisław 178
 — Zofia z d. Ostromecka 171
 Krzywkowscy h. Pólkozic 171
Kuczyńska J. 23
Kuczyński S. 19, 144
 Kukowsy h. Jastrzębiec 46, 61, 86, 142, 184
 — Marianna, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Marianna
 — Michał 122
 — N. 155
 Kukowsy h. wł. 46
Kulikowski A. 19, 28, 30–32, 34, 37–44
 Kurnatowska Joanna, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Joanna
 Kwiatkowsy h. wł. 34, 48, 61, 152, 159
Labuda G. 19–20, 26
Ledebur L. von 28, 33, 35–36, 39, 45–59, 125, 156–158, 160–162, 166, 169–170, 173, 177, 179–180, 183, 185–189, 191–193
 Ledecz, Łukasz z 130
 Legendorf, zob. Mgowscy
Leitgeber S. 103
 Leliwici 39, 47, 51, 58
 Lenski Kazimierz 159
Lepszy K. 11
 Lesy h. wł. 22, 48, 61, 86, 92, 181
 — Łukasz 115
 — Marianna, zob. Elżanowska Marianna
 — Stanisław Wojciech 115
 — Szczesny 95
Leszczyńc Z. 19, 30–33, 35–38, 40–41, 44–46, 48, 50–54, 119
 Leszczyńcy 26, 31
 Leszczyński Stanisław 104, 125
Lesnodorski B. 72–73
 Lewald, zob. Jezierscy
 Lewalscy 193
 — Piotr 193
 — Zofia 193
 Lewińska Magdalena, zob. Elżanowska Magdalena
 Lewiński Florian 119
 Liberaccy h. Dołęga 173
 Liberaccy (Luboradzcy) h. n. 142, 173, 182
 — Józef 116
 — Praksesta, zob. Elżanowska Praksesta
 Liberaccy h. Pobóg 173
 Lichtenhaynowie, zob. Lichtjanowie
 Lichtjanowie (Lichtenhaynowie) h. wł. 33, 49, 61, 86, 140, 142, 152, 160
 — Albrecht 127
 — Fabian 111
 — Katarzyna, zob. Elżanowska Katarzyna
Liedke M. 23
 Ligowscy 48, 61, 152, 159

- Linde von der (rodzina) 36
 Lińscy 54, 61, 152, 159
 Lipniccy 54, 61, 152, 156
 Lisowie 26, 171–172
 Lisowscy (XVI w.) 193
   — Jan 193
   — Maciej 193
 Lisowscy (XVIII w.) 192
Litwin H. 64, 198
 Lniscy h. Ostoja odm. 40, 54–55, 61, 152, 161
 Lokakowscy 54, 61, 152, 159
 Lokowie 189
 Lotyń, Jakub z 25
 Lubiczowie 50, 59, 121, 168
 Lubodzieccy, zob. Lubodziescy
 Lubodziescy (Lubodzieccy) h. Nałęcz odm.
   141–142, 174
   — Elżbieta, zob. Plemiecka Elżbieta
   — Maciej 136
   — Urszula z d. Wedelstedt 100
   — Wacław 100
   — Zofia, zob. Elżanowska Zofia
   — Zofia, zob. Piwnicka Zofia
 Lubomiccy, zob. Lubowiccy
 Laboraccy, zob. Liberaccy
 Lubowiccy (Lubomiccy) h. Kuszaba 54, 61,
   152, 155
 Luchte von der, zob. Łoktowscy
 Luzjańscy 91
 Łabędziowie 26
 Łaski Jan, prymas 127, 139, 145
 Łaszewscy h. Grzymała 86, 189
   — Andrzej 120
 Łazęka Bogusław h. Jastrzębiec 30
 Łąccy, zob. Łęccy
 Łąkorscy 151
 Łążyn, Jurga z 108
 Łążyńscy h. Lubicz 46, 54, 61, 86, 95, 98,
   141, 185
   — Adam, sta dumanowski 185
   — Andrzej, chor. chełm. 185
   — Anna, zob. Piwnicka Anna
   — Anna zam. Chrzęstowska 185
   — Kazimierz 185
   — Łukasz, s. z. chełm. 94
   — Szymon, wwda chełm. 94
 Łęccy (Łąccy) 54, 61, 152, 156
   — Wojciech 156
Łęga W. 26
 Łodziowie 26, 53
 Łokietek Władysław 26, 30–31
 Łoktowscy (von der Luchte) h. wł. 33, 48,
   61, 86, 92, 140, 152–153, 173, 181
   — Kirsten 48
 Łopaccy h. Korab 46, 61, 152, 155
   — Bartłomiej 46
 Łosio wie h. Dąbrowa 86, 169, 177
   — Władysław, podskarbi pruski 113
 Łótkowscy 173
Łucio A. 158
 Łukowscy h. Dołęga 86, 191
   — Antoni, miecznik inflancki 86
   — Paweł Antoni, regent gr. chełm. 86
 Łukowscy h. Jelita 173
 Łysiccy 54, 61, 152, 159
 Łyskowscy h. wł.
   — Marianna, zob. Białobłocka (h. Ogoń-
   czyk) Marianna
   — Michał 189
   — N., ż. Michała 189
   — Piotr, ł. z. świecki 125
 Machau Johan 124
 Machwiczowie h. wł. 86, 91
Maciszewski J. 65, 69–70
Maercker H. 12, 45, 49, 53, 55–57, 82–86,
   88–91, 108, 110–113, 115, 117, 120, 123–
   124, 129, 132–134, 136–137, 153–167,
   169–174, 176–182, 184–188, 190, 193
Magier D. 158
 Majewscy h. Starykoń 187
   — Antonina, zob. Krajewska Antonina
 Makowiecscy 142
   — Anna, zob. Plemiecka Anna
 Malanowscy h. Ogończyk 163, 182
   — Justyna, zob. Chełmońska Justyna
 Malgedeinowie 41
 Maleccy 194
Mattek J. 127–136

- Mangetowie, zob. Mangiettowie
 Mangiettowie (Mangetowie) 192
 Manteufflowie 177
Mańkowski A. 13, 102, 111, 115, 117, 129
 Marcikowiczowie (Marcinkiewiczowie?) 54,
 61, 152, 159
 Marcinkiewiczowie, zob. Marcikowiczowie
Markiewicz H. 11
Marks K. 68
 Mazowieccy h. Dołęga 163, 181
Mączak A. 11, 66
Maczyński T. 11
 Meldzyńscy (von Alden) h. wł. 22, 34, 48,
 61, 86, 92, 140, 181
 — Michał, klan rypiński 92
 Mgowo, Adam z, zob. Zieliński Adam h.
 Świnka
 Mgowscy–Legendorf h. wł. 22, 86, 91, 140, 142
 — Janusz, s. z. chełm. 25, 31
 — Katarzyna, zob. Plemiecka Katarzyna
 — Katarzyna zam. Zielińska 25
 — Teodoryk 25–26
 Mianowscy h. Tępa Podkowa 187
 — Marianna, zob. Trzcńska Marianna
 — Michał 187
Michaluk D. 23
 Mieczkowski 189
 — Stanisław 189
 Mielnińscy h. Wczele 86
 — Anna, zob. Plemiecka Anna
 — Mikołaj, klan kamiński 86, 136
Mienicki R. 117
Mieroszewski S. 25, 28, 30, 32, 34–41, 45
Mikulski K. 10–12, 21, 29–32, 37, 39–40,
 45–48, 51, 53, 55, 58–59, 65, 68, 70, 75–
 77, 82, 85, 87, 94, 97, 111, 120, 133–134,
 139–141, 143, 146, 148–150, 156, 160,
 163, 165, 168, 196–197
 Mileszewscy 54, 61, 152, 156
 — Dorota 129–130
 — Małgorzata zam. Zawadzka 156
 — N. 129
 — Wit 67
 Milaczewscy h. Korab
 — Anna, zob. Konojadzka Anna
 — Ksawery 191
 — N., ojciec Ksawerogo 191
Mincer F. 111
 Mlekicka Anna, zob. Piwnicka Anna
 Mlekicki Jakub 107
 Młodkowsy 194
 Mniszech Jerzy August, marszałek nadwor-
 ny koronny 105
 Mochingerowa z d. Stroband 110
 Modlibóg Maciej 128
 Modzelewscy 169, 181
 — Regina z d. Gogolińska 169
 — Wojciech 169
 Mokierscy h. wł. 87, 166, 181
 Molscy h. Korab 169
 Molscy h. Nałęcz 169
 Molscy h. Prawdzic 169, 177
 — Franciszek 169
 Mortęscy h. wł. 22, 35, 48, 62, 87, 121, 139,
 145, 149, 152, 156
 — Ludwik, woj. chełm. 121
 Mossek von, zob. Osieczkowski
 Mostowscy h. Dołęga 87, 145, 187
 — Marianna 106
 — Piotr 137
 — Rozalia, zob. Plemiecka Rozalia
 Moszczenicowie 42
 Mroczkowski 174
 — Mateusz 159
 Mroczyński 166, 177
 — Piotr 97, 166
 — Zofia, zob. Piwnicka Zofia
Mülverstedt G. A. von 12, 28–42, 44–46,
 48–51, 53, 55, 57–58, 82–83, 85–88, 90,
 155–157, 160, 173, 178–179, 182
 Mysłakowscy (Mystkowscy) h. Ogończyk
 163, 181
 — Antoni Józef 163
 — Kazimierz, wiceregent gr. chełm. 163
 Mystkowscy, zob. Mysłakowscy
Myszyka L. 98
 Nachajscy 174, 185
Nadolski A. 126
 Nadratowscy 169, 177

- Nahoreccy 145
 Nałęczowie 26, 30, 46, 162, 169, 171
 Napierscy 169, 182
 Napolscy h. Niezgodą odm. 47, 62, 152, 156–157
 Napolscy (von Felden) h. wł. 36, 49, 62, 87, 91, 152, 156–157
 Napolscy z Kowalewa 157
 Napolscy z par. Nieżywieć
   — Józef 157
   — Rozalia 157
 Narzymscy h. Dołęga 187
Naworski Z. 11, 72–73, 76–79, 96–98, 100, 104, 106, 123–124, 130, 143–144
 Nicgórscy, zob. Niegórscy
 Nidaccy (Windaccy) h. Prus II 55, 62, 152, 159
 Nieborscy h. Lubicz 187
   — Antoni 187
   — Michał 187
   — Teresa z d. Kicka 187
   — Teresa zam. Plachecka 189
 Niedrowscy 166, 179
   — Apolonia z d. Gortatowska 166
   — Stanisław 166
 Niedźwiedzcy 55, 62, 182
 Niegórscy (Nicgórscy) 174
 Niemczykowie 33
 Niemojewscy h. Rola 55, 62, 87, 142, 152, 155
   — Jan 87
   — Maciej Feliks, woj. pom. 133, 147
Niesiecki K. 12, 28, 35, 44–51, 53–55, 59, 73–74, 86, 93–94, 96, 101, 109, 111, 113–122, 125, 131–135, 137–138, 141, 157, 161–174, 185, 190–193
 Niewieścińscy h. Przegonia 87, 189
   — Ludwik 189
   — Roch 189
 Nogaccy h. Prus III 47, 62, 152, 159
 Nosić, zob. Bąkowscy, Jackowscy
Nowak Z. 126, 131
Nowak Z. H. 95
 Nowiccy 173, 186
Nowosad W. 10–12, 36, 54, 96, 122, 136, 158, 185, 190
 Nowowiejscy (Taubnekierowie) 41, 49, 62, 178
   — Łukasz 178
 Oborscy h. Godziemba 49, 62, 185
   — Wawrzyniec 185
 Obreńscy h. Prus II 55, 62, 152–153, 181
 Odrowążowie 26
 Odrowscy 142
   — Konstancja, zob. Elżanowska Konstancja
 Ogończycy 26, 58, 163, 166
Okolski Sż. 192–193
Okoń E. 51
 Oleśnicki Zbigniew 24
 Olkaw
   — Jurgen 108
   — Katarzyna, zob. Elżanowska Katarzyna
   — Michał 108
 Omieńscy h. wł. 55, 62, 152, 155
Opaliński E. 12, 71–72, 81, 141, 146
 Opaliński Kazimierz Jan, bp chełm. 100, 113
 Orlewscy h. Leszczyc 31
 Orłowscy h. Lubicz 46, 62, 87, 185
 Orłowscy h. Sas 55, 61, 87, 181
   — Barbara, zob. Elżanowska Barbara
   — Bartłomiej 118
   — Helena 118
   — Jakub (syn Macieja) 118
   — Jakub (syn Jakuba) 118
   — Katarzyna 118
   — Maciej, l. z. chełm. 118
   — Maciej (syn Jakuba) 118
   — Stanisław 115
   — Teresa, zob. Elżanowska Teresa
 Orłowscy–Cygenberg h. Chomąto 49, 62, 87, 181
   — Ignacy, stolnik zatorski 87
   — Joanna, zob. Elżanowska Joanna
 Orłowska Konstancja, zob. Elżanowska Konstancja
 Orzechowscy h. wł. (Odwaga?) 35
 Orzechowscy h. Ostoja 55, 62, 152, 158
   — Daniel 158
   — Walenty 55

- Orzelscy h. Drya 87, 191
- Osieczkowsy h. Ostoja 22, 55, 58, 62, 87, 91, 142, 152, 156
- Jadwiga 67
- Katarzyna, zob. Elżanowska Katarzyna
- Osieczkowsy (von Mosseck) h. wł.
- Jakub 55
- Jan 40
- Osłowsy–Kalkstein 36
- Ossoriowie 53
- Ostaszewscy h. wł. 56, 62, 152, 155
- Ostromecy h. Pomian 47, 62, 87, 110, 142, 152, 161
- Anna, zob. Krzykowska Anna
- Janusz 109
- Katarzyna, zob. Elżanowska Katarzyna
- Ludwik 138
- Łukasz 111
- Urszula, zob. Plemięcka Urszula Agnieszka
- Zofia, zob. Krzykowska Zofia
- Ostrowicy h. Topór 87, 92, 142, 166, 181
- Leon 124
- Marianna, zob. Elżanowska Marianna
- N. (mąż Marianny Elżanowskiej) 119
- Teresa, zob. Elżanowska Teresa
- Ostrowska Ludwika, zob. Elżanowska Ludwika Anastazja
- Ostrowski Andrzej 117
- Pachoń L.* 10, 28, 42, 47, 52, 55, 84, 143, 184
- Paczkowski J.* 113
- Pakosz Katarzyna, zob. Piwnicka Katarzyna
- Paluccy
- Anna (ż. Achacego Białoblockiego), zob. Białoblocka (h. Ogończyk) Anna
- Anna (ż. Mikołaja Paluckiego), zob. Elżanowska Anna
- Mikołaj 118
- Pałukowie 26
- Paproczy h. Ogończyk 47, 62, 181
- Michał 115, 176
- N., zob. Brzeska N.
- Parczewscy 171, 185
- Patrykowsy 151
- Pawiński A.* 65–66
- Pawlak M.* 95
- Pawłowiczowie 190
- Pawłowscy h. Półkozic 87, 143, 157, 165, 181
- Andrzej 114
- Ignacy 124
- Pawłowscy h. Ślepowron 48, 62, 152, 157
- Peckau von, zob. Zegartowscy
- Pentek Z.* 12
- Peplowscy 174
- Perlakowski A.* 11
- Pęclawscy (Pęśłowscy, Pęstowscy) h. Jastrzębiec 169, 177
- Pęczewscy 194
- Pęśłowscy, zob. Pęclawscy
- Pęstowscy, zob. Pęclawscy
- Piakoccy, zob. Płachoccy
- Piątkowiczowie 56, 62, 152, 159
- Piątkowscy h. Korab 46, 62, 152, 159
- Piątkowscy h. Ogończyk 47, 62, 152, 159
- Piechowski T. A. von* 25, 32
- Pieczewscy h. Paparzyca 38–39, 56, 62, 88, 152–153, 185
- Piekosiński F.* 43, 126
- Pielscy, zob. Pilscy
- Pierzchała L.* 57
- Pierzchałowie 29
- Pilewscy h. wł. 50, 88, 91
- Pilgrimowie 33
- Pilscy (Pielscy) 170, 178
- Piotrkowscy 34
- Piotrowscy 119
- Pisińscy–Renglin 41, 96
- Justyna, zob. Piwnicka Justyna
- Piwnicy h. Lubicz odm. 10, 21, 46, 62, 88, 92–95, 97–98, 102–103, 105, 139–150, 181, 190, 197
- Aleksandra z d. Bąkowska 107
- Andrzej (syn Jerzego), l. z. chełm. 96–98
- Andrzej (syn Stanisława Józefa) 98
- Andrzej (vel Dobrski) 21, 93
- Anna z d. Elżanowska 97, 113

- Anna zam. Kawieczynska 101, 103
 — Anna zam. Łążyńska 94
 — Anna zam. Mlekicka 107
 — Anna Helena 99
 — Antoni (syn Jana Franciszka) 101, 103
 — Antoni (syn Konstantego Kazimierza), l. z. chełm. 104, 113, 144, 146
 — Antonina 99
 — Barbara, zob. Elżanowska Barbara
 — Barbara z d. Dulaska, 1^{ov}. Dąbrowska 95, 141, 145–146
 — Benedykt 94–95, 149
 — Daniel 94
 — Domicella z d. Kozuchowska, 1^{ov}. Borowska 107
 — Dominik 102–103, 139, 141
 — Dorota zam. Kolbrzyńska 95
 — Elżbieta, benedyktyнка tor. 95
 — Elżbieta z d. Elżanowska 98
 — Elżbieta zam. Wąpczyńska 94
 — Ewa (c. Wawrzyńca) 99
 — Ewa z d. Sartawska 106
 — Ewa z d. Szeliska 98–99, 148
 — Ewa zam. a Caden Trzcńska 96, 98
 — Ewa zam. Puttkamer-Kleszczyńska 105
 — Felicjanna z d. Karnkowska, 1^{ov}. Brandt 95–98
 — Florian 94
 — Franciszek Ksawery (syn Antoniego) 107
 — Franciszek Ksawery (syn Wawrzyńca) 99
 — Godfryd 98
 — Helena z d. Konarska, 1^{ov}. Bystram 103, 141
 — Ignacy (syn Kazimierza Ignacego) 102–103, 139, 141
 — Ignacy (syn Konstantego Kazimierza), l. z. mich. 104, 144, 146
 — Ignacy Józef 103
 — Jadwiga 95
 — Jakub (syn Jerzego) 96, 146
 — Jakub II (syn Jerzego) 96, 98
 — Jakub (vel Dobrski) 21, 93–95, 146
 — Jan (syn Jerzego) 96–97
 — Jan (syn Stanisława) 94
 — Jan Franciszek, wwda chełm. 99, 101, 103–104, 141, 144, 146
 — Jan Melchior 103, 143
 — Jerzy (syn Benedykta), l. z. chełm. 95–98, 141, 145–147, 150
 — Jerzy (syn Stanisława Józefa) 98
 — Joanna 99
 — Józef Ignacy 99
 — Julianna 99
 — Justyna z d. Pisińska 96
 — Katarzyna (c. Benedykta), benedyktyнка tor. 95
 — Katarzyna (c. Wawrzyńca) 99
 — Katarzyna (ż. Samuela) 96
 — Katarzyna z d. Borowska 105
 — Katarzyna z d. Pakosz 94
 — Katarzyna z d. Szałwska 97
 — Kazimierz, s. z. chełm. 79, 101, 103–105, 144–146
 — Kazimierz Ignacy, l. z. chełm. 101–102
 — Konstancja z d. Wolska 98
 — Konstanty Józef, kanonik chełm. 101–102, 148
 — Konstanty Kazimierz, wwda chełm. 97, 100–101, 103, 107, 143–144, 146, 149
 — Krzysztof Kazimierz 94
 — Maciej (syn Jakuba) 96–97
 — Maciej (syn Stanisława Józefa) 98–99
 — Magdalena, zob. Elżanowska Magdalena
 — Magdalena (c. Wawrzyńca) 99
 — Magdalena zam. Wyczekowska 102
 — Małgorzata, zob. Rusop Małgorzata
 — Marcin 98
 — Marcin Jerzy, pis. z. chełm. 95–97, 100, 141, 144, 146
 — Marianna (c. Antoniego) 103
 — Marianna (c. Ignacego), benedyktyнка grudziądzka 107
 — Marianna (c. Samuela) 96
 — Marianna z d. Kawieczynska 101
 — Marianna z d. Wybczyńska 107
 — Marianna Elżbieta 99
 — Marianna Ewa 99
 — Michał (syn Stanisława) 94
 — Michał (syn Jakuba) 96–97

- Mikołaj 94
- Paweł Seweryn 99
- Petronela z d. Krupocka 103
- Prudencjanna z d. Kruszyńska 96, 141
- Regina (c. Wawrzyńca) 99
- Regina z d. Jeżewska, 2^ov. Płaskowska 107
- Rozalia, benedyktyнка chełm. 101, 103
- Samuel 96, 115
- Scholastyka z d. Świerczyńska 103
- Stanisław (syn Dominika) 103, 143
- Stanisław (syn Jakuba), l. z. chełm. 94–95, 139–140, 148
- Stanisław (syn Szymona) 94
- Stanisław Józef 98
- Szymon 94–95
- Teresa (c. Macieja), benedyktyнка grudziądzka 99
- Teresa (c. Wawrzyńca) 99
- Teresa (ż. Andrzeja) 97
- Teresa z d. Dziewanowska 102, 141
- Teresa z d. Radowicka 102
- Tomasz 98, 116
- Walerian 102
- Walerian Józef, miecznik pruski 102, 105–106, 139, 148–149
- Wawrzyniec (syn Macieja) 98–99, 148
- Wawrzyniec (syn Wawrzyńca) 99
- Wojciech Ignacy 99
- Zofia, zob. Rusop Zofia
- Zofia 1^ov. Gołocka, 2^ov. Mroczyńska 96–97
- Zofia z d. Lubodzieska 100
- Zofia z d. Wiesiołowska 94
- Platenowie 36
- Pląchawscy, zob. Pląchawscy
- Pląchoccy (Piakoccy) 56, 62, 152, 159
- Płaskowscy h. Oksza 88, 145, 148, 190
  - Jan, podstoli parnawski 88
  - N. 107
  - Regina, zob. Piwnicka Regina
- Plehn H.* 83, 109, 112, 172
- Plemięccy h. wł. 10, 35, 49, 62, 88, 91, 108, 126–128, 131–136, 138–139, 142, 144–145, 147–150, 185, 197
  - Achacy, sta kowalewski 94, 131–132, 139, 141, 147
  - Agnieszka, benedyktyнка chełm. 134
  - Agnieszka, benedyktyнка kaliska 138
  - Aleksander (syn Jerzego) 136
  - Aleksander (syn Andrzeja Dadźboga) 137–138
  - Andrzej Dadźbóg 134, 137
  - Anna, zob. Elżanowska Anna
  - Anna z d. Dorpowska 136
  - Anna z d. Kos 136
  - Anna z d. Makowiecka 136
  - Anna z d. Straszynska 135
  - Anna zam. Gluchowska 129
  - Anna zam. Mielnińska 136
  - Barbara (c. Jerzego) 136
  - Barbara z d. Czema 130–131, 142
  - Barbara zam. Szeliska 136
  - Bartłomiej, kanonik chełm. 129, 147–148
  - Daniel (kuzyn Zofii Katarzyny), duchowny 134
  - Daniel (syn Jana) 136
  - Daniel (syn Jerzego), s. z. chełm. 129–130, 134, 136, 147, 149
  - Daniel (syn Samuela), archidiakon tychnowski 136
  - Domicella z d. Pudłowska 137
  - Elżbieta (c. Jerzego) 136
  - Elżbieta, benedyktyнка tor. 138
  - Elżbieta zam. Lubodzieska 136
  - Elżbieta Dorota, benedyktyнка grudziądzka 138
  - Estera z d. Rokusz 135
  - Ewa z d. Bażyńska 137
  - Fabian 131–135, 141, 147
  - Filip, s. z. chełm. 67, 129–130, 147
  - Helena zam. Działyńska 131
  - Helena zam. Turznicka 134
  - Ignacy 138
  - Jakub 138
  - Jan (syn Jana z Dębienca) 136
  - Jan (syn Jerzego), sta kowalewski 129–131, 133–134, 137, 139, 141–142, 145, 147

- Jan (syn Konrada I) 127
 — Jan (syn Samuela) 136
 — Jan (syn starosty Jana), sta kowalewski 131–133, 141, 147
 — Jan, jezuita krakowski 138
 — Jan z Dębieńca (syn Daniela) 135, 147
 — Jan Kazimierz 137
 — Jerzy (syn Jana z Dębieńca) 136
 — Jerzy (syn Konrada I) 127–130, 134, 147–148
 — Jerzy (syn starosty Jana) 131, 133
 — Joanna z d. Dębolecka 137
 — Józef Ignacy, cześnik różański 137
 — Karol 136
 — Katarzyna, benedyktyнка tor. 135
 — Katarzyna z d. Mgowska 130
 — Katarzyna z d. Rabe, 2^{ov}. Niemojewska 133
 — Katarzyna zam. Borzechowska 138
 — Konrad I 127
 — Konrad II (syn Konrada I) 127
 — Konstancja z d. Trembecka, 2^{ov}. Gralewska 137
 — Konstanty 136
 — Maciej 127
 — Marianna (c. Aleksandra) 138
 — Marianna (c. Jerzego) 136
 — Marianna z d. Bartoszewska 138
 ż. Mikołaja
 — Marianna Cecylia, benedyktyнка grudiądzka 138
 — Michał 138
 — Mikołaj 138
 — N. z d. Czapska 138
 — N. z d. Targowska (ż. Konrada I) 127
 — N. zam. Elżanowska (ż. Łukasza) 111, 134, 142
 — Rozalia z d. Dorpowska, 2^{ov}. Mostowska 137
 — Samuel (syn Jerzego) 129, 134, 136, 147
 — Samuel (syn Samuela) 134, 137, 147
 — Stanisław 136
 — Sykstus, kanonik chełm. 129–130, 135, 147–148
 — Teresa (c. Aleksandra) 138
 — Teresa (c. Jerzego) 136
 — Urszula z d. Kitnowska 138
 — Urszula Agnieszka zam. Ostromecka 138
 — Wojciech 138
 — Zofia z d. Dąbrowska 136
 — Zofia zam. Ciecholewska 136
 — Zofia Katarzyna 1^{ov}. Kostka, 2^{ov}. Gulczewska 133–134, 150
 — Zuzanna zam. Dorpowska 136
 Plemięccy (de Clement) h. n.
 — Gabriel 126–127
 — Hannos 126
 — Jachand 126
 — Kazimierz 126
 — Mikołaj (1363 r.) 126
 — Mikołaj (1452 r.) 127
 Plenichow von, zob. Płachawscy
 Płechawscy, zob. Płachawscy
 Pluświcz Helena, zob. Elżanowska Helena
 Pluświcz Krzysztof 112
 Placheccy h. Jastrząb 91, 189
 — Andrzej 189
 — Teresa, zob. Nieborska Teresa
 Płachawscy (Płachawscy, Płechawscy, von Plenichow) h. wł. 35, 49, 62, 88, 91, 128, 152, 157
 — Gertruda 35, 157
Płocha J. 108
 Plotowscy, zob. Plutowscy
 Plutowscy (Plotowscy) h. Lubicz 46, 62, 88, 91, 142, 152, 161
 — N., zob. Białobłocka (h. Ogończyk) N.
 Pniewscy h. Dołęga 45, 62, 179
 — Stanisław 179
 Pobogowie 171
 Podbielscy h. n. 177
 Podbielscy h. Półkoźic 169
 Podbielscy h. Trzaska 169
 Podoscy h. Junosza 88, 187
 Polaskowscy–Kalkstein h. wł. 36, 49, 62, 152, 155
 Pomianowie 26
 Pomianowscy 187
 Ponętowscy h. Leszczyc 88
 — Andrzej, podczaszy nowogrodzki 88
 Poniatowski Stanisław August 102, 117

- Porajowie 40, 50, 126–127
Porębska K. 29
 Potrittenowie 37
 Pottenowie 45
 Potulicy h. Grzymala 88
   — Jan Jakub, pkom. pom. 88
Powerski J. 126–127
Pragert P. 33–34, 39–40, 45, 50, 55, 166, 186, 188–191
 Prawdzicowie 51, 169
Prinke R. 103
 Prusowie 28, 43, 47, 49, 54, 57
 Przebendowscy h. wł. 10, 144–145
   — Jan Jerzy, podskarbi wielki koronny 11
 Przecławscy 56, 62, 152, 159
 Przeczkowscy 56, 62, 152, 159
 Przeczmińscy–Heimsode h. Ostoja odm. 40, 56
 Przeczmińscy–Śledź h. Paparzyca 56, 62, 91, 152, 154, 180
   — Walerian 180
 Przegończycy 40
 Przesławscy 56, 62, 152, 155
 Prześnińscy, zob. Przeczmińscy
 Przyłubscy h. Poraj 88, 95, 170, 179
   — Katarzyna zam. Różycka 192
   — Stanisław, cześnik inowrocławski 88
Puchowski K. 150
 Pudlowscy 142
   — Domicella, zob. Plemińska Domicella
 Pullman Bernard 93
 Puttkamer, zob. Kleszczyńscy

 Quos von, zob. Trzebscy

 Rabowie 142
   — Katarzyna, zob. Plemińska Katarzyna
Rachuba A. 12
 Raciniewscy h. Paparzyca 56, 62, 88, 92, 179
   — Maciej 179
   — Wojciech 179
 Raczyńscy (Raszyńscy, Rasińscy) h. Jastrzębiec 169–170, 184
   — Kazimierz 169
   — Wojciech 184

 Radomin Iwan z 27, 57
 Radomińscy h. Prus II 57, 62, 182
   — Ignacy 183
 Radostowscy, zob. Radoszkowscy
 Radoszkowscy (Radostowscy) h. Jelita 57, 62, 152, 158, 193
 Radowiccy h. Grzymala 46, 62, 88, 92, 141, 181
   — Anna, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Anna
   — Sebastian, chor. chełm. 102
   — Świętosław, chor. chełm. 77, 177
   — Teresa, zob. Piwnicka Teresa
   — Wawrzyniec 121
   — Zofia zam. Gowarzewska 191
Radziwiński A. 37
 Radziwillowie 133
 Rasińscy, zob. Raczyńscy
 Raszyńscy, zob. Raczyńscy
 Rawiczowie 164, 172
 Rembielińscy h. Lubicz 187
 Rembow, zob. Szadlińscy
 Renglin, zob. Pisińscy
 Rętfińscy 142
   — Franciszka, zob. Elżanowska Franciszka
 Rogalici 44, 49, 53, 55, 58–59, 177
 Rogalińska Magdalena, zob. Elżanowska Magdalena
 Rogaliński Stanisław 112
 Rogowscy h. DRYA 164
 Rogowscy h. Działosza 164
 Rogowscy h. Jastrzębiec 164
 Rogowscy h. n. 98, 181
 Rogowscy h. Orla 164
 Rokiccy 164, 184
   — Franciszek 164
   — Ludwik 164
 Rokuszowie h. wł. 33, 49–50, 62, 142, 152, 156
   — Aleksandra z d. Bażyńska 135
   — Estera, zob. Plemińska Estera
   — Jerzy 91, 135, 156
 Roliczowie 38, 52, 57, 173
Romanowski A. 11
 Rosicka Elżbieta, zob. Elżanowska Elżbieta Marianna

- Rosicki Michał 114
Rosset T. de 51, 187
 Rossteuscher 123
Rostworowski E. 11, 87, 127
 Rościszewscy h. Junosza 88
 Rottillenowie 41
 Różańska Konstancja, zob. Elżanowska Konstancja
 Różyccy h. Poraj 192
 — Katarzyna, zob. Przyłubska Katarzyna
 Rudniccy h. Jastrzębiec odm. 142, 171, 181
 — Helena, zob. Elżanowska Helena
 Rudnicki Szymon h. Lis, bp warmiński 132–133, 145
 Rumińscy 172, 183
 Rummelowie 34
 Ruskowscy h. Ogończyk 31
 Rusopowie h. wł.
 — Hans (von Piffnitz) 21, 93
 — Małgorzata, zam. Dobrska (h. Lubicz) vel Piwnicka 93–94
 — Zofia, zam. Dobrska (h. Lubicz) vel Piwnicka 93
 Rutkiewiczowie 98
 Rutkowscy h. Pobóg 88, 172, 181
Rutkowski J. 66
Rybarski A. 108
 Rychnowscy h. Odwaga 35, 55
 Rynkowscy h. Pilawa 47, 62, 88, 92, 181
 Rywoy 172, 181
 Rzęczkowscy–Kalkstein h. wł. 36, 49, 62, 152, 158
- Sackerau–Zakrzewscy 33
 Sadlewska Elżbieta 127
 Sadlewski Jan 127
 Sadlińscy h. Lubicz 46, 62, 152, 159
 Salendorf Mikołaj von 51
 Samińscy 151
 Samplawscy h. Korczak 46, 62, 88, 110, 133, 181
 — Gabriel, łowczy dobrz. 88
 — Marcin 156
 Sarnowicowie 151
 Sarnowo, Jan z, s. z. zawkrzeński 27
- Sartawska Ewa, zob. Piwnicka Ewa
 Sartawski Kazimierz, l. z. tczewski 106
Schattkowsky R. 21
 Schillingsdorfowie h. Cholewa, zob. Białochowscy h. Cholewa
 Schillingsdorfowie h. Wilczekosy 28–29, 43
 — Diwan 42
 Schleizen von, zob. Konarscy
 Schnablowie 41
 Schoffen
 — Barbara 127
 — Hans 127
 Schwittenowie 37
 Sczanieccy 40
Semkowicz W. 39
 Sędzicy h. Lubicz 46, 62, 88, 119–120, 142, 161
 Sękowscy h. Prawdzic 53, 160
 — Jakub (vel Konojadzki) 21, 51
 Sicińscy 44
 Siemirowscy 33
 Sierakowscy 192
 — Szczęsny 112
 Skalscy z Papowa Biskupiego 151
 Skalscy h. Suchekomnaty 36
 Skierkowscy
Skorupska Z. 10
 Skrzyszewscy 40
Skubiszewski P. 23, 44
 Skurgiewscy h. Topór 48, 62, 152, 154, 178
 Slommow Hans von 40
Ślawiński T. 10
 Słomowscy 45
 — Jan 25
 Słotnicki Chebda, podczaszy kuj. 25, 27
 Słupscy h. Topór 89, 92, 151, 181
 Służewscy h. Sulima 57, 62, 89, 152, 155
 — Jan, wda brzeski 57, 155
 Słynwaccy (Stynwaccy) h. Pomian 63
 Smolańcy h. Leliwa 39, 58, 89, 91; zob. też Wapczyńscy
 — Hojko 28
 Sobieski Jan III 100, 114
 Sokolniccy h. Jastrzębiec 188
 — Katarzyna, zob. Dąbrowska Katarzyna

- Sokolowscy h. Pomian 47, 63, 89, 181
 — Elżbieta, zob. Widlicka Elżbieta 183
 — Jakub 183
 — Tomasz 110
- Sokowscy 194
- Sonnenbergowie 42
- Sosnowscy h. Godziemba 49, 63, 183
 — N. z d. Gajewska 155
- Sperlingowie 35
- Splawyscy h. Leliwa 91, 167, 179
 — Katarzyna, zob. Piwnicka Katarzyna 97
- Sroka S.* 45
- Stanek W.* 12
- Stangowie 34
- Stanisław, opat oliwski 24
- Stanisławscy h. Sulima 45, 89, 167, 177
 — Anna, zob. Elżanowska Anna
- Staszewski J.* 21, 68, 77
- Stauden, zob. Studzcy
- Stempowscy, zob. Stępowscy
- Stępowscy 123
 — Barbara, zob. Elżanowska Barbara
 — Józef 117
 — Katarzyna, zob. Elżanowska Katarzyna
- Stolińscy–Kalkstein h. wł. Trzy Pasy 36, 85, 89, 92, 181, 188
- Straszewscy 57, 63, 89, 181
 — Franciszek, rzekomy łowczy dobrz. 89
- Straszyńska Anna, zob. Plemięcka Anna
- Stroband Jan 152
- Strupczewscy 57, 63, 152, 155
- Strzembowscy 91, 167, 178
 — Adam 178
- Strzesz Jan Ludwik 173
- Strzeszewscy 170
- Studzcy (Stauden–Jaromierscy) h. Prus II 42, 63, 57, 152, 161
 — Gotszalk 57
 — Sander 57
 — Witram 57
- Stupnicki H.* 121
- Stynwaccy, zob. Słynwaccy
- Suchożeńscy 188
 — Marianna, zob. Bystram Marianna
 — Krzysztof 188
- Sulerzyccy 170, 181
- Sulerzyccy h. Junosza 170
- Sulerzyccy h. Księżyc 170
- Sulimierski F.* 117, 126, 130, 135, 172
- Sulimowie 45, 57
- Sulińscy 192
- Sulkowscy h. Łódzia 46, 63, 91, 181
- Sulkowska A.* 108
- Sumińscy h. Leszczyc 89, 164, 181
 — Anna, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Anna
 — Antoni 123
 — Brygida, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Brygida
- Sumowscy h. Jastrzębiec 46, 63, 89, 152, 161, 181
- Sumowscy h. wł. Trzy Gwiazdy 36, 89
- Swaraccy h. Rogala 89
- Syta K.* 54
- Szachoccy 57, 63, 152, 159
- Szadlińscy–Rembow 41
- Szarlejski Mikołaj, wda brzeski 25
- Szczakowska Kunegunda, zob. Elżanowska Kunegunda
- Szczepankowscy, zob. Szczepanowscy
- Szczepanowscy (Szczepankowscy, Szczepańscy) 164, 183
- Szczepańscy h. Dołęga 45, 63, 152, 161
 — Jakub, sta grudziądzki 164
- Szczepańscy h. n., zob. Szczepanowscy
- Szczuczki W.* 11, 45–48, 50, 52–54, 57, 151, 169–170, 172–174
- Szczuczko W.* 128, 131–132, 135
- Szczutowscy 57, 63, 183
 — Marcin 178
 — Marianna, zob. Kosmoska Marianna
- Szczygielski W.* 102
- Szeligowie 30, 51, 54
- Szeliscy h. Lubicz 89, 141–142, 167, 181
 — Barbara, zob. Plemięcka Barbara
 — Ewa, zob. Piwnicka Ewa
 — Helena, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Helena
 — Jan, l. z. malb. 122
 — Konstanty, l. z. malb. 136

- Szembek Krzysztof, bp warmiński 104
 Senickowie 142
 — Konstancja, zob. Elżanowska Konstancja
 — Krystyna, zob. Elżanowska Krystyna
 Szewa
 — Augustyn z, zob. Szewno, Augustyn z
 — Bertold z 38
 Szewno, rodzina z, h. Godziemba 89, 91
 — Augustyn 37–38, 49
 — Jaśko 38
Szoldrski W. 57, 111, 113–114, 135
 Szramowscy 57, 63, 152, 157
 Sztynwaccy h. Pomian 47, 151
Szybkowski S. 27, 31–32, 46, 52
Szymański J. 28, 30, 32–33, 35, 37–38, 40–41, 44–45
 Szymborscy h. Lubicz 46, 63, 89, 92, 183
Szymczakowa A. 71
 Szyrkowscy 89, 151
- Śledź–Przecmińscy, zob. Przecmińscy
 Ślesin, Mikołaj z, chor. bydgoski 25
Śliwiński B. 26, 31
Świdorska U. 23
 Świecicy 152, 161
 Świerczyńska Scholastyka, zob. Piwnicka Scholastyka
 Świerkoccy h. wł. 58, 63, 152, 157
 Świeżawscy h. Paparzyca 89
 Święccy h. Leszczyc 46, 63, 89
 Święte, Konrad z 126–128, 139; zob. też Plemieccy
 Świętosławscy 57, 63, 152, 157
 — Jan 157
 Świętosławscy h. Rola
 — Konstancja 157
 — Małgorzata 157
 Świniarscy 193
 Świnkowie 26–27
- Tallenowie, zob. Wilczewscy
Tandecki J. 95, 127–128
 Targewisch, Hans von, zob. Targowski Jan
 Targowscy h. Rogala (na Mazowszu) 58
 Targowscy h. Rogala (?) 58, 63, 89, 91, 142, 152, 161
 — Jan (von Targewisch), s. z. chełm. 58
 — Jerzy, pkom. chełm. 127
 — N. (ż. Konrada Plemieckiego), zob. Plemiecka N.
 Tarnowscy h. Rola 89
 — Franciszek, miecznik inowrocławski 89
 Taubnekierowie, zob. Nowowiejscy
Tazbir J. 87
 Tchórzewscy 89
 — Jan, podczaszy brzeski 89
 Tewernitz von, zob. Turzniccy
Toeppen M. 37
 Tokarscy 98
 — Magdalena, zob. Elżanowska Magdalena
 Tolibowscy, zob. Tulibowscy
Tomczak A. 66
 Tomicki Piotr, bk krakowski 130, 139, 145
 Toporczycy 163, 166
 Trankwiczowie 167, 182
 Trebicowie h. Poraj odm. 41, 90, 142, 167, 182
 — Jan 116
 — Katarzyna z d. Kęsowska 116
 — Marianna, zob. Elżanowska Marianna
Trelińska B. 71, 140
 Trembecy h. Brochwicz III 90, 142, 191
 — Jan 191
 — Konstancja, zob. Plemiecka Konstancja
 — Zofia, zob. Cielecka Zofia
 Trostowie 37
 Trzcimscy a Caden (von Zanderow) h. wł. 34, 39, 49, 63, 90, 92, 122, 140–141, 182
 — Adam 107
 — Bernard, s. z. chełm. 98
 — Jakub, s. z. chełm. 98
 — Jan 186
 — Katarzyna, zob. Bagińska Katarzyna
 — Marianna zam. Mianowska 187
 Trzebscy (von Quos) h. wł. 35–36, 49, 63, 179
 — Rozalia, zob. Jackowska–Nostić Rozalia

- Tuchółkowie h. Korzbok 90, 190
— Piotr 190
- Tulibowscy h. Nałęcz 90, 164, 176
— Barbara, zob. Elżanowska Barbara
— Sebastian, pisarz z. brzeski 78
— Stanisław 118
- Turonski J.* 68
- Turscy 164, 183
— Ignacy 122
— Zofia, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Zofia
- Turznicy z Turzna 58, 63, 152, 159
- Turznicy 35 h. Odwaga
— Bartus 58
- Turznicy z Turznic h. Ostoja 58, 63, 152, 157
— Adam 157
— Helena, zob. Plemięcka Helena
— Jan 134
- Turzyńscy 58, 63
- Twardowscy h. Ogończyk 31
- Tylicy h. Lubicz 59, 90
— Bartłomiej, klan brzeski 110, 132
— Jan, bp chełm. 132
- Tyszkiewiczowie 194
- Tytlewscy h. Cholewa 45, 63, 152, 162
- Ulrichowie 187
— Franciszek 123, 192
— Teodora, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Teodora
- Urban W.* 66
- Uruski S.* 12, 45–47, 54–57, 83–84, 86, 88, 94, 96–97, 102, 109–117, 119–122, 124–125, 129–132, 134–135, 137–138, 156, 160, 163–166, 168–174, 179–180, 186–188, 190–193
- Uzdowscy 36
— Jan 25
- Voks Tycze 35, 107
- Wabczyńscy, zob. Wapczyńscy
- Wagnerowie 190
— Adam 190
- Ignacy 190
— Katarzyna, zob. Dziewanowska Katarzyna
- Wajda K.* 67
- Walczyk E.* 10
- Walewski W.* 93, 116–117, 120, 125–126, 130, 132, 135, 172, 193
- Waldowscy h. Pobóg 47, 63, 142, 152, 159
— Ambroży 159
— Andrzej 122
— Jakub 159
— Jerzy 159
— N. (ż. Adama Białobłockiego), zob. Białobłocka (h. Ogończyk) N.
— Stanisław 159
— Wojciech 159
— Zygmunt 159
- Wałęga S.* 123
- Wapczyńscy h. Leliwa 39, 58, 63, 89, 179
— Bartłomiej 94
— Elżbieta, zob. Piwnicka Elżbieta
— Helena 129–130
— Hugo 129
— Katarzyna 129–130
— Stanisław 179
- Watlwscy h. Lubicz 46, 63, 152, 162
- Wawrowscy h. Jasińczyk 170, 182
- Wąglikowscy 10
- Wąpierscy 58, 63, 90, 152, 159
- Wąsowscy 170, 184
- Weber M.* 68
- Wedelstedtowie 174
— Anna, zob. Kruszyńska Anna
— Urszula, zob. Lubodziska Urszula
- Wejherowie 10, 76, 145
— Mikołaj 136
- Węsierscy–Dulak
— Katarzyna, zob. Elżanowska Katarzyna
— Marcin 119
- Wichorscy 59, 152, 162
— Krzysztof 162
- Wichulscy h. Prus III 47, 63, 140, zob. też Jabłonowscy
— Hartman 80

- Wiczlińscy 33
 Widliccy 59, 63, 142, 183
   — Elżbieta zam. Sokołowska 183
   — Katarzyna, zob. Białoblocka (h. Ogoń-
   czyk) Katarzyna
 Wieliccy h. Lubicz 59, 63
 Wierzbowsy h. Dołęga 45, 63, 90, 92, 179
   — Mikołaj, sta dybowski 92
   — Tomasz, miecznik braclawski 90, 179
Wierzbowski T. 108, 127–129, 173
Wierzychostawski Sż. 10, 40–41, 51, 54, 84, 91,
 96, 104, 110, 145–147, 197
 Wiesiolowscy 91, 94, 141
   — Jan (ojciec Zofii Piwnickiej) 94
   — Jan, klan elbląski 94
   — Jan z Nawry 91
   — Regina z d. Kopycka 94
   — Zofia, zob. Piwnicka Zofia
 Wilczewscy (von Tallen) 172, 182
   — Marianna, zob. Białoblocka (h. Ogoń-
   czyk) Marianna
 Wildenau Hans von 127
 Wilkowscy h. Grzymała 38
 Wilkowscy–Kalkstein 36
 Wilxycy h. Nałęcz 90, 190
   — Ignacy, cześniak orłowski 90
 Windaccy, zob. Nidaccy
Wisłocki W. 121
 Wiśniewscy h. Ramult odm. 44, 59, 63, 158, 193
 Wiśniowiecki Michał Korybut 97
 Witkopowie 174, 185
 Witosławscy 174
Wityg W. 45–47, 49, 55, 59, 135, 155, 164,
 166, 169–171, 173
 Wituscy h. Gozdawa 170, 177
 Wlewscy h. Ogończyk 47, 63, 186
 Władysław Herman, król 36
Woelky C. P. 129, 135
 Wojanowscy h. n. 21
 Wojanowscy–Dameraw (Dąbrowscy) h. Le-
 liwa odm. 21, 39, 51
Wojciechowski M. 21
Wojciechowski S. 66
Wojtowicz J. 51, 187
 Wolfram, zob. Cieszyńscy
 Wolscy h. Jelita 59, 63, 90, 140–142, 182
   — Elżbieta, zob. Elżanowska Elżbieta
   — Konstancja, zob. Piwnicka Konstancja
Woźniak M. 51
Wroniszewski J. 26, 37
 Wulkowscy 38
Wultański J. 47, 165, 177
 Wusenowie von 32
 Wybczyńscy, zob. Wypczyńscy
Wyżniański A. 11, 65–68
 Wyczechowscy 188, 190
   — Magdalena, zob. Piwnicka Magdalena
 Wypczyńscy–Felden h. wł. Trzy Gałązki 36,
 49, 63, 90, 92, 141–142, 185
   — Anna (ż. Stanisława Białoblockiego),
   zob. Białoblocka (h. n.) Anna
   — Marianna (ż. Antoniego Piwnickie-
   go), zob. Piwnicka Marianna
 Wyszowaci 142
   — Magdalena, zob. Elżanowska Magda-
   lena
   — N., mąż Magdaleny Elżanowskiej 116
 Zabokrzyccy h. Sulima 191
 Zadorowie 56
 Zagłobowie 189
 Zakroccy 142
   — Agnieszka, zob. Elżanowska Agnieszka
 Zakrzewscy, zob. Sackerau–Zakrzewscy von;
   Koss–Zakrzewscy
 Zakrzewscy–Drywa h. wł. 90, 182
 Zakrzewscy–Felden h. wł. Trzy Gałązki 36,
 49, 63, 90–91, 182
   — Jan 157
   — Konstancja z d. Konojadzka 178
   — Maciej 109
 Zalescy h. Godziemba 49, 63, 90, 183
 Zalescy h. Ostoja 90, 167, 182
 Zalescy–Cygenberg h. Chomaćo 49, 63, 90, 182
 Zamoyscy h. Jelita 90
 Zanderow von, zob. Trzciniński a Caden
 Zapendowscy–Gutt 167
 Zarembowie (ród) 26
 Zarembowie h. Zaremba 41, 59, 63
Zaroszyc D. 103

- Zawadzcy h. Rogala 90, 145, 170, 182
 — Jan, klan gd. 170
 — Kazimierz 11
 — Władysław, stolnik nowogrodzki 90
- Zawadzcy h. Sas odm. 59, 63, 182
 — Jakub Caschowber 59
 — N. (Kaschubenne) 59
 — Małgorzata, zob. Mileszewska Małgorzata
 — Marcin Kasschuben 59
 — Rafał 156
- Zawadzka Justyna z Torunia 176
- Zbijewska Katarzyna, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Katarzyna Monika
- Zboińscy h. Ogończyk 90, 165, 182
 — Jakub 117
- Zdrójkowski Z. 22
- Zdunowska Zofia 159
- Zedlitz–Neukirch L. von 190
- Zegartowscy (von Peckau) h. wł. 37, 49, 63, 87, 152, 158
 — Bartłomiej 158
- Zembowscy 145
- Zembrzusczy 107
 — Jan 123
- Zęgwirscy h. Pobóg 47, 63, 179
- Ziegenberg Jan 25
- Zieliński h. Rogala 90
- Zieliński h. Świnka 25
 — Adam (z Mgowa) 25–26
 — Katarzyna, zob. Mgowska–Legendorf Katarzyna
- Zielińska T. 69–72, 74–75, 81, 141–142, 147–148
- Zientara B. 23
- Ziółkowski 174, 182
- Złotnicka Barbara, zob. Białobłocka (h. Ogończyk) Barbara
- Znanięccy h. Lubicz 46, 63, 182
- Zrzelscy h. Ogończyk 164, 182
- Zygmunt III, król 135, 162
- Żalińscy 149
- Żarnowscy 170
- Żebrowscy 169
- Żeglarska Agnieszka, zob. Elżanowska Agnieszka
- Żelislawscy 149
 — Michał, pkom. chełm. 129
 — Stanisław, bp chełm. 129
- Żelscy h. Ogończyk 164, 176
- Żernicki–Szelięga E. von 34, 46, 48, 50, 55–56, 58, 116, 119, 123–124, 164, 168, 170, 172–174, 186–192
- Żmijewscy h. Ślepowron 48, 63, 152, 154, 185
 — Bartłomiej 154
- Żukowscy h. Prus I lub III 59, 63, 152, 155
- Żurek–Kleszcz H. 12
- Żychlin, Chwał z 19
- Żychliński T. 107
- Żyględzcy 59, 63, 152, 159
 — Krzysztof 159
- Żytkowicz L. 118

Indeks nazw geograficznych*

- Arciszewo 106
Augustynowice 105, 124
- Babalice 122
Bachorze 124
Bajerze 36
Bartlewo (Wadlewo) 162, 189
Bartoszewice 50, 104, 106
Bartoszyce 36
Bałart 109, 161
Berlin 114
Będziszyn 138
Bęklewo, zob. Bętlewo
Bętlewo (Bęklewo) 162
Białachowo (Schillingsdorf) 28–29, 42
Białachówko 28, 60
Białobłotki 119–121, 188
Białobłoty 119–121, 188
Biały Dwór 135
Bielawy 124
Bielice 104, 106
Blunaki 102
- Błędowo 106
Bobry 47
Boleszyn 183
— par. 13, 177, 188, 193
Bolumin 112, 115, 165, 168
Boluminek 115
— par. 13
Boręcín 106
Borówno 60, 108, 110, 129
Borzymín 163
Braniewo 101, 109, 130–131, 140, 150
Brąchnowo 152
Brąchnówko 152, 154, 166, 183, 193
Bretania 192
Brochocin 50
Brodnica 31, 153, 167
— par. 13
— pow. 108
— starostwo 31
Browina 169
brzeskokujawskie woj. 171
Brzeszki 162

---

* Zestawienie nie zawiera nazw geograficznych występujących w przypisach bibliograficznych (w tytułach opracowań oraz miejscach ich wydania). Zastosowano odnośniki pozwalające odnaleźć nazwy zarówno w formie dawnej, jak i współczesnej. Wykorzystano następujące skróty: jez. — jezioro, par. — parafia, pow. — powiat, woj. — województwo.

- Brzezie 162
 Brzeźno (pow. toruński) 123, 152
 Brzeźno (pow. lipnowski) 162
 Brzoza (pow. piotrkowski) 162
 Brzozie Lubawskie 183
     — par. 13, 154, 193
 Buczek 50, 192–193
 Bursz 50
 Bursztynowo 121
 bydgoski pow. 52, 137
 Byszewo 118

 Cepno 168
 Chełmno 102, 140, 153, 160
     — par. 13
     — pow. 42, 106
     — woj. 9–10, 12, 14, 25–26, 28, 30, 32,
     38–40, 45, 51, 53, 55–56, 58, 64, 67, 72,
     80–83, 85, 87–88, 91–93, 97, 101, 104,
     120–121, 128, 141, 144, 153–157, 159–
     194, 196–198
     — ziemia 18–20, 23–35, 37, 41–42, 45,
     49, 52, 54–55, 57, 59, 73, 85, 108, 126,
     140, 153–155, 158, 162, 165–169, 171,
     178–179, 189
 Chełmica Wielka 163
 Chełmonie 108, 110, 112, 114–115, 124,
     129, 164, 171, 173, 176
 Chełmoniec 108, 110, 112, 194
 Chełmszczyzna 50
 Chełmża par. 13
 Chlebowo 50
 Chojno 50, 54, 56, 160, 182, 193
 Cholewice 100
 Chorwacja 190
 Chrapice 172, 185
 Chudzyn 186
 Cibórz 50, 54, 58, 64, 157
 ciechanowska ziemia 174, 187
 Ciecholewy 103, 165
 Cieleśzyn 188
 Cieleża 116
 Clement, zob. Plemięta
 Czarnowo 30

 Czarże 158
     — par.13
 Czechy 38
 Czekanowo 49, 136, 190
 czerska ziemia 119
 człuchowski pow. 54
 człuchowskie komturstwo 25
 Czyste Jez. 127

 Damaszk 103
 Daszkowo 128, 135
 Dąbrowa 29
 Dąbrówka 160
 Demlin 117
 Dębieniec 135–136, 164
     — las 127
 Dębień 172
 Dębowa Góra 192
 Dębowa Łąka 21, 51, 160
     — par. 13
 Dobre 21, 93
 Dobrzyń n. Drwęcą 124
 dobrzyńska ziemia 21, 23, 25, 29, 31–32, 42,
     50–51, 53–54, 57–59, 91, 93, 95, 102, 108,
     116–118, 124, 155, 157, 162–166, 168,
     174–177, 181, 185–186, 191–194, 197
 Dorposz Szlachecki 51, 153
 Drwęca 164, 185, 195
 Dubielno 117
 Dulsk 163
 Działdowo 172
     — pow. 50
 Działowo 153
 Dźwierzno 33, 135–136
     — par. 13

 Eichholz, zob. Wichulec
 Elbląg 36, 125, 128
 Elżanowo 35, 108, 110–113, 115, 117, 158
 Elk 26
 Europa 139

 Fałęcin 112
 Folwark 135

- Fordon 111
Frankfurt n. Odrą 132, 134, 141
Frąca 120, 136
- Gaj 52
Gajewko 116–117
Gajewo 52, 59, 108, 112, 114–117, 155
Galczewo (Galczewko) 102
Galczewo (Galczewo) 102, 190
Galczewko, zob. Galczewko
Galczewo, zob. Galczewko
Garczyn 165, 189
Gardeja 56, 155
Gawłowice 128, 130
Gąsewo 52
Gdańsk 13, 94, 106
Gierkowo 165
Głuchowo 52, 93–94, 112
Gogolina 52
Goloty 112, 115, 187
Gorczeniczka 187
Gortatowo (z. dobrz.) 52
Gortatowo (z. mich.) 52, 172, 186
Gorzehówko 167
Gostomie 188
Gowarzewo 191
górznieński klucz dóbr 172
Gratki 130–131
Gronowo 102, 113
Gronówko 102
Grotkowo 168
Grubno 153
Grudziądz 94
— par. 13
Grunwald 20
Gruta 103
Gryżliny 172
Grzywna Szlachecka 154, 188, 192
Gulbiny 102
Gutowo 137, 151
Gziki 158
- Hogendorff 107
Holandia 37
- Igły 189
Inflanty 192
inowrocławskie woj. 161, 170
Iwanki 52
- Jabłonowo 57, 153, 160
— par. 13
Jackowo 165
Jaguszewice 52, 64, 125, 159
Jania 25
Janiszewo 102
jańsborski pow. 173
Jaranowo 171
Jaromierz 57, 161
Jarosław 109
jasienieckie starostwo 31
Jastrzębie 160
Jaworze 54–55, 57
Jeglia 159
Jeżewo 191
- Kalisz 109
Kamieniec Podolski 109
Kamień 52, 58, 61, 152–153
Kamionki Małe 110
Kamionki Wielkie 52, 61, 152, 156
Kamlarki 160
Kantyla 53, 117–118, 158, 192
Karwosiek 168
Karwowo 53
Karyntia 40
Kaszuby 165, 189
Katlewo 50, 53, 64, 153–154, 158, 169, 174,
193–194
Kawęczyn 35, 107
Kczewo 189
Kęsice 168
kętrzyński pow. 42
Kielbasin 123
— par. 13
Kijewo Szlacheckie 153
Kisielewo 53
Kiszpork 50, 162
Kitnowo 167

- Kłęczkowo 115
 Klódka 158
 Kobrzyniec 53
 Kobyły 160
 Konojadki 115
 Konojady 21, 51, 126, 153
 Konopat 25
 Kończewice 116, 193
 Korona, zob. Polska
 Kosówka 85, 159, 166
 kościański pow. 52
 Kościerzyna 188
   — pow. 103
 Kowalewiec 168
 Kowalewo 72, 113, 132
   — par. 13
   — starostwo 108, 130–133, 139, 147, 157
 Kowaliki 193
 Kozłowo 169
 Krowczyn 51, 136
 Krupocin 165
 Kruszyn jez. 127
 Kruszyny 53–54
 Krześlce 125
 Krzykosy 35
 krzyżackie (zakonne) państwo 19, 21–22,
   24–28, 30–33, 36–40, 42–44, 48–49, 51–
   53, 58, 64, 69, 196
 Kuczwały 121, 153, 156, 177
 Kujawy 26, 31, 37, 52, 55, 57, 71, 161, 168,
   170–171, 173–175, 178, 183–184, 191–
   192, 194, 197
   — brzeskie 54, 170–171
   — inowrocławskie (zachodnie) 44, 191
 Kwiatki 34, 124
 Kwidzyn 34

 lecki pow. 173
 Ledecz 130
 Lembarg par. 13
 Leszcz 33
 Lewald 193
 lęborski pow. 191

 lidzbarska par. 58
 Linowiec 54, 98, 188–189
 Lipinki par. 13
 Lipnica 157
 Lipniczki 54, 156, 184
 lipnowski pow. 54, 157, 164
 Litwa 50, 74, 120
 Lniska Małe 189
 Lotyń 25
 Lubelszczyzna 32, 161
 Lublin 109
 Lubówiec 54
 Lwów 109
   — ziemia 185

 Łabędź 104
 Łasin par. 13
 Łaszewo 189
 Łąkie (pow. czluchowski) 54
 Łąkie (Kujawy brzeskie) 54
 Łążyń 108
 Łążynek 56, 95–97
 łęczycki woj. (ziemia) 37, 42, 47, 59, 117,
   173, 185, 191–192
 Łodwigowo 35
 Łopatki 46
 Łużyce 33–34
 Łyniec 115, 189
 Łyskowo 189

 Malbork 132
   — ekonomia 135
   — woj. 13, 67, 79, 84, 96, 102, 107, 113–
   114, 125, 128, 137, 154, 160, 162, 167, 170,
   174–175, 178, 184–186, 189–190, 194–195
 Małopolska 39, 191
   — prowincja 190
 Małzewko 103
 Małzewo 103
 Marchewka młyn 110, 112, 124
 Mazowsze 23, 29, 38, 52, 54, 58, 155, 161,
   164, 167–168, 170–171, 173–175, 185–
   187, 192–195

- Płockie 53, 154, 167–169, 173, 187
- Mazury 26, 31, 34
- Melno 34, 133
- Mędrzyce 159, 167
- Mgowo 26, 169
- Michałki 104
- Michałowó 108
- michałowska ziemia 19, 64, 124–125, 153, 161, 172, 193
- Mileszewy 54, 67, 115, 169, 189
- Milewó 124
- mirachowski pow. 188
- Mirakowó 179
- Miśńia 41, 53
- Mlecewó 136
- Młyniec 118
- Montowó 157, 164–165, 186, 188
- Mortęgi 35, 191
- Moskwa 111
- państwo 145
- Mroczo par. 13, 182, 193
- Mszano par. 13
- Naguszewó 193
- Najmowó 57
- nakielski pow. 133, 137–138, 171
- Napole (par. Pluskowęsy) 153, 187
- Nawra 51, 53, 91, 109, 118
- Nidzica 56
- okręg 26
- Niedźwiedz 55
- par. 13
- Nielub 137
- Niemcy (Rzesza) 20, 43–44, 190
- Niemczyk 194
- Nieżywieć par. 13, 157
- Nogat 56, 155, 162
- Nowa Wieś (ob. Nowa Wieś Rzeczna) 106
- Nowa Wieś (par. Płowęż) 189
- Nowe Miasto Lubawskie par. 13
- nowski
- okręg 25
- pow. 124
- Nowy Dwór (pow. wąbrzeski) 124
- nurska ziemia 169
- Obory 178, 189, 191
- Obrąb 55, 116, 153
- Ocień 134
- Okonin par. 13
- Orle 191
- orłowski pow. 192
- Orzechówkó 55, 104
- Osiek (z. dobrz.) 185
- osieckie starostwo 31
- Osieczek 55–56, 108, 110–111, 134
- Ostaszewkó 152
- Ostaszewó 120, 152
- Ostromeckó 187, 191
- Ostrowite 99, 112–118, 123–124, 148, 164, 169, 179, 186, 189, 193–194
- par. 13, 99
- Ostróda 33, 57
- pow. 32, 35
- komturstwo 27
- Paparzyn 113
- Papowó Biskupie 151
- par. 13
- Papowó Toruńskie 156
- Pelplin 13
- Pęcice 170
- Piaseczno jez. 127
- Piątkowó (par. Wąbcz) 159, 168, 191
- Piecewó 121, 160, 171, 178
- Pieczewó, zob. Piecewó
- Pień 111
- Pietrzwałd 136
- Pilewice 97, 166
- Piotrkowó 34
- piotrkowska ziemia 185
- piotrkowski pow. 42, 162
- Pisz 26
- Piwnice 21, 93, 95–98, 100, 103, 106, 183
- Pląchoty 56, 122, 170, 184, 194
- Plemięta 126–127, 131, 133–134, 137

- Pluskowęsy 106, 116
 Płock 50, 169–170
   — pow. 21, 51, 168, 186
   — woj. 53, 169, 187–188
 płoński pow. 46, 155
 Płowęż 122–125
   — par. 13, 189
 Płowężek 122
 Pluźnica 104, 124
 Polska (państwo polskie, Korona) 9, 19–20,
   22–28, 31–33, 35–38, 40–45, 53, 58, 64,
   72–77, 91, 105–106, 113, 120, 127, 139,
   140, 161, 164, 170, 172, 174–175, 177,
   184–185, 193–194, 196, 198; zob. też
   Rzeczpospolita
 Polaszki 49
 połockie woj. 156
 Pomorze 23, 25–26, 30–31, 44–45, 51, 53–
   54, 61, 87, 118, 157, 160–161, 165–167,
   170, 174, 177, 179, 183–185, 189–193
   — Gdańskie 18–19, 21
   — Środkowe 33, 191
   — woj. 79, 105, 117, 120, 124, 160, 165,
   167, 174–175, 178, 183, 185, 190, 194–195
 Pomezania 35, 57, 161
 Powiśle 33, 178, 184, 190
 Poznań 56, 109
   — woj. 191
 Prusy 19, 29, 30–36, 38, 42, 45, 53, 56, 73,
   88, 120, 164
   — Królewskie 9, 11–13, 18, 22–24, 27–
   31, 36, 44, 49–50, 57, 66, 70, 72–77, 79,
   84, 86, 91, 93, 96, 101, 119, 124, 128, 132,
   139, 141, 143–144, 149–150, 155, 157,
   161, 163, 167–175, 177–179, 187–188,
   191–192, 194–195, 197–198
   — Książęce (Wschodnie) 30, 33, 35–36,
   40–41, 54, 56, 58, 60–63, 129, 154–155,
   158, 161, 173–175, 179, 183, 193
   — państwo 105
 Prabuty 172
 Prątnica 125
   — par. 13
 Pruska Łąka 55, 108, 110–111, 171
 Przeclawice (Wielkopolska) 56
 Przeclawice (Małopolska) 56
 Przeczno 56, 154, 162, 166–167
 przeworski pow. 133
 Przesławek 56
 Pulkowo Małe 192, 194
 Pyszczyn 137
 Raciąż 59
 Raciniewo 170
 Radomin 27, 57, 124
 Radoszki 57, 183
 Radzanowo 170
 Radzyń Chelmiński 83
   — par. 13
   — starostwo 135, 189
 rawska ziemia 169
 rawskie woj. 164, 168
 Rekcin 106
 Rogowo 164
 Rogoźno 169
 Rokicie 164
 Rubinkowo (ob. os. Torunia) 177
 Ruda 106
 Rumian par. 193
 Ruszkowo 108
 Ruś 50, 160, 198
   — woj. 185
 Rutkowice 172
 Rybieniec 194
 Rybno 125
 Rychnowo 108
 Rymanowiec 103
 Ryn 26
 Rynek 168–170, 172, 187, 189
 Rynkówka 119
 Ryńsk 67, 127, 130–131, 133–134, 190
   — par. 13
 rypiński pow. 52, 58, 162–164
 Rywałd Królewski 192
   — par. 13
 Rywałd Szlachecki 56, 167

- Rywociny 172
 Rządź 108
 Rzeczpospolita 9, 12–13, 40, 52, 64, 69–70, 72–73, 75, 81, 111, 113, 141, 155–156, 167, 173, 175, 192, 198; zob. też Polska
 rzeczycki pow. 185
 Rzesza, zob. Niemcy
 Rzym 101, 141
- Saksonia 36, 53
 — Dolna 36
 Salno 107, 191
 Sambia 40
 Samin 151
 Samplawa 58, 161, 167
 sandomierska ziemia (Sandomierszczyzna) 31, 56, 187
 Sapoty 95–96, 158
 Sarnowo (woj. płockie) 27
 Sarnowo (woj. chełmińskie) 124, 190
 — par. 13
 Sarnówko 50, 158
 Schillingsdorf, zob. Białachowo
 Semlin 102
 Sędzice 106, 119, 123–124
 Sękowo Wielkie 21, 51
 sieradzkie woj. (ziemia) 42, 50, 164, 169, 171–172, 190–192
 Sierpc 168
 — pow. 168
 Skarszewy 118, 165
 Skąpe jez. 127
 Skłudzewo 51
 Słomowo 25, 27, 45
 Słup 151, 155
 Służewo 57
 Smołąg 28, 165, 167
 smoleńskie woj. 96
 sobockie dobra 131
 Sokołowo 124
 Sosno 179, 192
 Splawie 167
 Stablewice 115
- Stalewo 128
 Starogard 165, 167
 — pow. 103
 — starostwo 106
 Starogród 171
 — klucz dóbr 135
 Stawiska 103, 160
 Stolno 117, 166, 176
 Storluz 87, 192
 Straszewy 57
 Studa 57, 188
 Sugajno 151
 Sulęcín 170
 Sumin 164
 Sumowo 108–109, 112, 173
 Szabda 58
 Szczakowszczyzna 119
 Szczepanki 164
 Szczuplinki 109
 Szczutowo 58
 Szczytna okręg 26
 Szerokostaw 108
 Szestna okręg 26
 Szewa 37–38, 98, 108, 110, 112, 124, 129, 185
 Szewno 38, 49
 Szpęgawsk 103
 Szramowo 57, 122–123, 187, 192
 Sztum 124
 — pow. 32, 49, 102, 136, 189
 Szumiłowo 121, 146
 Szwarcenowo 193
 Szymborno 163
- Śląsk 23, 33, 36, 44–45
 Ślesin 25
 Świecie (miasto) 185
 — pow. 38, 94, 96–97, 104, 143, 160–161, 165–166, 182, 184–185, 188–189
 — starostwo 31, 168
 Świecie (wieś) 117–118, 167–168, 189, 192
 Świerczynki par. 13
 Świerczyny 109–111
 Święte 50, 126–128, 139
 Świętosław (z. dobrz.) 57, 157

- Świętosław (woj. chełm.) 57, 191
 Świniarz 193
 Targowisko 58–59, 191
 Tczew 83
   — pow. 96, 103, 165, 167, 172, 182
 Tobulka 112, 115, 117
 Toporzysko 167
 Toruń 12–13, 33, 36, 67, 74, 81, 106, 109,
   111, 114, 123, 131, 133–134, 140, 154,
   156, 176, 185
   — pow. 98
 Trankwice 124
 Trzcianek 52, 104, 107, 153, 158, 165
 Trzciano 57
 Trzcina 171
 Trzebcz Szlachecki 36, 54, 115, 165, 173,
   189, 192
 tucholski pow. 184, 189–190
 Turyngia 25, 32–33
 Turza 58
 Turznice 58, 63, 135, 158
 Turzno 58, 63, 108, 118, 123, 129, 133, 173, 186
 Tuszewo 191
 Tychnowy 33
 Tylice 123, 154
 Tytlewo 168
 Uśc 153
 Uzdowo 155
 Wąbcz 179
   — par. 54, 155
 Wąćmierz 103
 Wąldowo Szlacheckie 183
 Wąldówko 50
 Wąplewo 132
 Warmia 32, 36, 130, 173, 190
 Warszawa 13, 106
 Warszawice 127
 Watlewo, zob. Bartlewo
 Wąbrzeźno
   — par. 13
   — pow. 124
 Wądryń 155
 Wąpielsk 58
 Wąpiersk 58
 Wery 96–97
 Westfalia 36, 41
 Wętkowy 103
 Wichorze 116, 168, 192
 Wichulec 112, 125, 136, 160, 190
 Widlice 59, 123, 188
 Wieczno jez. 127
 Wiedeń 148
 Wielka Łąka 112
 Wielkie Czyste par. 13
 Wielkopolska 26, 37, 49–50, 59, 66, 117,
   125, 131, 164, 170–171, 173–174, 190–
   191, 194
   — prowincja 24
 Wierzbowo 158, 171
 Wilczewo 172
 Windak 55, 115
 wiska ziemia 170
 Wisła 160, 166, 184
 Wiśniewo 59, 154
 Wleusk 59, 154–155
 Włochy 129
 Wojanowo 21
 Wołoszczyzna 44
 Wroczyn 125
 Wronie 127, 130, 134–135, 137, 183
 Zaduszniki 91
 Zajączkowo 102–103, 177
 Zajezierze 107
 zakonne państwo, zob. krzyżackie państwo
 Zakrzewo 33
 Zalesie 107, 183
 Zaskocz 120, 124, 157, 163, 165, 170
 Zawda 59, 166, 171, 192
 Zboinek 117
 Zegartowice 37, 158, 186, 189, 194
 Zelgno 104, 106, 133, 165, 182
 Zembrze 151, 177
 Zęgwirt 95
 Zielona 25

Złotniki 125

Zrzelsk 164

Żale 164

Żerówek 119

Żmijewko 46, 104, 106, 154

Żmudź 192

Żukowo 59

Żygląd 57, 59

Bartosz Drzewiecki (ur. w 1982 r.) jest historykiem archiwistą, absolwentem Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Doktorat z zakresu historii obronił w 2013 r. Jego zainteresowania badawcze skupiają się wokół zagadnień związanych z historią społeczną i gospodarczą północnej Polski, przede wszystkim dziejów szlachty pruskiej, wczesnonowożytnego osadnictwa oraz historii Torunia. Jest asystentem w Dziale Gospodarki i Rzemiosł Muzeum Etnograficznego im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu.

Książka — wpisująca się w nurt badań prozopograficznych — stanowi próbę wyznaczenia i opisanie wspólnej dla całej zbiorowości szlacheckich posesjonatów cechy, jaką była mobilność, zarówno w ujęciu społecznym, jak i terytorialnym. Wykorzystując niedoceniane metody badawcze i słabo znane dotąd źródła, autor stara się odpowiedzieć na pytania dotyczące m.in. wpływu migracji na skład stanu uprzywilejowanego województwa chełmińskiego po wojnie trzynastoleniej oraz czynników społecznego awansu i upadku poszczególnych rodzin szlacheckich z omawianego terytorium, w tym świadomych strategii przyjmowanych przez ich przedstawicieli.

Cena 42,00 zł (w tym 5% VAT)
ISBN 978-83-7181-831-8

